

PUBLICATIONES

UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XIII. – FASCICULUS 1.



E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC 2008

TARTALOMJEGYZÉK

Tasi Réka: Az affektusok retorikája és Kelemen Didák prédikációi	9
Maczák Ibolya: Úrnapi tanítások (Kelemen Didák prédikációi az Oltáriszentségről)	19
Kecskeméti Gábor: Rettenetes utolsó szempillantás	31
Kernács Dorottya: Kelemen Didák műveinek helye a 18. századi kassai jezsuita könyvkiadásban	41
Horváth Zita: Magyarország Kelemen Didák korában (1683-1744)	59
Gyulai Éva: Kegyúr és káplán – Károlyi Sándor gróf és Kelemen Didák minorita missziója	71
Ö. Kovács József: Az erőszak történelmi értelmezéséről	97
Csíki Tamás: Mítoszteremtés – történetírói módra: Takáts Sándor és Ballagi Aladár Kelemen Didák-képe	109
Pál József: Témák, motívumok, módszerek Kelemen Didák Buza fejek című prédikáció-gyűjteményében	119
Mercs István: A Pázmány-szövegek egyik felhasználási lehetősége Kelemen Didák és Bernárd Pál munkáiban	127
Szigeti Jenő: Imádságos könyvek – ponyván	141
Lengyelne Csöry Barbara: A csodatételek elbeszélésének narratív tipológiája egy korai Kelemen Didák-életrajzban	155
Boda László: Ki a boldog, ki a szent?	159
Fr. Bogdan Adamczyk OFM Conv.: Az oltár teológiája P. Kelemen Didák miskolci beszédének fényében	165
Dobos Marianne: Dünamisiz azaz a szeretet „hatalom nélküli” hatalma Kelemen Didák atya életében	171
Lubinszki Mária: A „jóság fenomenológiája” – Reflexiók Kelemen Didák munkásságához	183

Szatlóczkyné Gajdóczy Zsuzsanna: Pax et Bonum. A szó és a tett ekvivalenciája – A Logosz – Ember – Kelemen Didák Páter emlékére	187
Siposné Majtényi Andrea: „Kelemen Didák azaz ne mondd, tedd”	197
Horváth János: A minoriták jelenléte Nyírbátorban	201
Németh Gergely: A Fráter György Katolikus Gimnázium története	207
Felszeghi Sára: “...ő felkereste a baj fészkeket...” Kelemen Didák a pestis idején	213
Szemle	229
Kecskeméti Gábor: „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás” A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján. – Tasi Réka (Recenzió)	
Szerzőinknek	235

AZ AFFEKTUSOK RETORIKÁJA ÉS KELEMEN DIDÁK PRÉDIKÁCIÓI

TASI RÉKA

A dolgozat címében szereplő affektus vagy pathosz, vagy nevezhetjük magyar fordításban szenvedélynek, nem azonos a modern ember érzelm fogalmával. A kora újkorban még többségében a test és lélek szoros kapcsolatának gondolatán alapuló ókori szenvedély-fogalom él tovább, mely szerint az affektus nem más, mint a léleknek (vagy a lélek helyeként szolgáló szívnek) a külvilág ingereire adott válasza, tulajdonképpen egy fizikai reakció, pl. a szív összehúzódása vagy kitágulása, melyet egy, az értelem által kellemesnek vagy kellemetlennek ítélt tárgy vált ki. A szenvedély tehát, ahogy magyar és latin elnevezése is mutatja „elszenvedés” – passio. A szem számára láthatatlan biológiai változások a test felületén is változást idéznek elő: vagyis a szenvedély látható testi jelekkel jár együtt. A kora újkori affektuselmélet teoretikusai csupán néhány jól körülhatárolható affektust ismernek, míg a modern ember a lélekben majd az érzelmek végtelen finomságú, egyénre jellemző szövedékét fogja látni.¹

Az affektusoknak a retorikaelmélet a kezdetek óta kiemelt figyelmet szentel. Arisztotelész ethosz–pathosz–logosz hármásában, vagyis a beszéd által nyújtott bizonyítékok egyik fajtájaként a szónoki meggyőzés alappillérvé válnak.² A retorikai alapú érzelmi befolyásolás egyik legfontosabb szabálya is az antik retorikaelméletből hagyományozódott, mely a Horatiusi *Ars poetica*-ban így olvasható: „si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi”, Quintilianus *Institutio oratorija* szerint „az indulatgerjesztés egész sikere [...] azon fordul meg, hogy magunk is indulatba jöjjünk.”³ Ehhez a phantasia vagy latin visiones használatát javasolja, vagyis hogy a szónok lelki szemei előtt lásson egy olyan patetikus jelenetet, mely képes őt indulatba hozni.

Arisztotelész, Cicero és Quintilianus retorikájának a szenvedélyekre vonatkozó passzusai hosszú évszázadokra meghatározták az affektusok topológiáját s az azokról való gondolkodás retorikai kereteit. A kora újkorban mindezek mellett a sztoikus szenvedélytan és Aquinói Szent Tamás hatása figyelhető meg a szenvedélyek rendszerezésében és megítélésében.

A 17. században az affektusok iránti tudományos érdeklődés a korábbinál nagyobb mértéket ölt, s mindezzel párhuzamosan a retorikai diszciplinában is tetten érhető egy olyan tendencia, amely az érvelő bizonyítással szemben az

¹ Vö. Affektenlehre (szócikk) UEDING 1992, 218–253.; LACZHÁZI 2003, 177–195.

² ADAMIK 1999, 33.

³ PRÁCSER 1913, 506.

átélés elsőbbségére helyezi a hangsúlyt.⁴ Az affektusok tárgyalása leginkább az elocutio fennhatósága alá kerül, a praeceptumokban megjelenik a pathetikus figurák elkülönített csoportja (Vossius a magyarázó, bizonyító és bővítő figurák mellett külön csoportban foglalkozik a pathetikus figurákkal, stb.)⁵ A 17. századi retorikai szenvedélytan azonban főként technikai ismeretek merev tárházaként funkcionál. Miközben az erkölcsstani, filozófiai traktátusok, az orvostudományi és fizikai érdeklődés egyre inkább a tapasztalati ismereteket rögzíti, addig a retorikai affektuselmélet a szenvedélyekről szóló ismeretek évszázados toposzait ismételteti, s ezt a tudást a retorika mint *ars* egy hatásorientált és szabályozott rendszerként korlátozza.

Ars és *natura* ellentéte azonban Quintilianus óta folyamatosan meghatározza a retorikai gondolkodás történetét, s annak ellenére kerül elő újra és újra, hogy a retorika techné-jellege nem biztosít nagy mozgásteret a *natura* működésének.⁶ Az egyházi ékesszólással foglalkozó praeceptumokban *affektusok* és *ars* vs. *natura* kérdése sajátos kontextusban kerül elő: a *natura* ugyanis az Istentől, a Szentlélektől származó ihletettséget jelenti, ami nélkül az egyházi szónok sikere elképzelhetetlen. A protestáns retorikai kézikönyvekben először Hyperiusnál válik retorika és teológia ellentéte kiterjedt s mindeközben a szenvedélytannal is összekapcsolódó kérdéssé: Miután részletesen elővezeti a jól ismert követelményt, miszerint a szónoknak előbb magát kell megindítania, a praeceptum szerzője egy ellenvetéssel él: a hitszónok semmilyen törekvése nem lehet gyümölcsöző, ha nem kérleli Istent, hogy kegyelme által nyíljon meg az emberek szíve szavainak megismerésére.⁷

A katolikus megújulás nyomán megjelenő kézikönyvek közül Ludovicus Granatensis munkájában találkozunk a Hyperiuséhoz hasonló kétségekkel. A hitszónoknak, a világi szónokkal szemben nincs szüksége önmaga afficiálására, hiszen őt Isten lelke tölti meg. A *movere*, vagyis a megindítás hatásesztétikájában *Ars* és *Natura* tehát együttműködik, a *Natura* azonban nem magából az emberből származik (tehát nem *ingenium*), hanem Isten kegyelméből. Granatensis a misztikus teológia vonzásában nemcsak az isteni megismerését, hanem érzéki megtapasztalását is ennek tulajdonítja. A hitszónok az Istentől megihletett affektusmédiум szerepébe kerül, akinek feladata az, hogy Isten affektusait befogadja, s áttöltse hallgatóiba. Ebből a nézőpontból persze jogosan lenne elvárható, hogy a szóművészet patetikus eszközei veszítsenek jelentőségükből – Granatensis ellenben részletesen feltárja szerepüket, megtartva így

⁴ Vö. KECSKEMÉTI 2003, 397–398.

⁵ PLETT 1970, 45.

⁶ A kérdéshez lásd TILL 2006, 337–369.

⁷ PLETT 1970, 57–58.

retorika és teológia ellentétét.⁸

Az egyházi ékesszólás elmélete a világi retorikáétól különböző nézőpontjából adódóan is reflektál *ars* és *natura* viszonyára, ám az affektusokra vonatkozó retorikai ismeretek ugyanabban a mederben maradnak: vagyis a techné-rétorika diskurzusában. Miközben *ars* és *natura* összeegyeztetése ebben a diskurzusban maradéktalanul nem lehetséges, aközben érdemes felfigyelnünk arra, hogy az affektusokról szóló tanítás – különösen az önafficiálás szóközi követelménye – szintén megbontja az *ars* értelemben vett retorikai diskurzus koherenciáját – figyelmeztet erre Rüdiger Campe és Dietmar Till.⁹

Ahogy a *praeceptumokból*, úgy a gyakorlatra reflektáló elméleti megjegyzésekből is az látható, hogy a 17–18. századi prédikációs praxisban valóban nagy szerepet játszott az érzelmek retorikája. Különösen a missziós prédikációk hagyatkoztak a szenvedélyek felkorbácsolására, s a missziós alkalmakról szóló feljegyzések szerint ez is szerepet játszik a missziók sikerében.¹⁰ A szenvedélyeknek a prédikációs gyakorlatban betöltött szerepéről árulkodnak az affektív beszéddel szembeni elutasító megnyilvánulások is: a 17–18. századi kéziratos prédikatori útmutatókban pl. nem egyszer találjuk meg a túlzott vagy öncélú érzelemfelkeltéstől való elzárkózást.¹¹

A 18. század elején hitszónokként tevékenykedő Kelemen Didák prédikációi sem függetlenek a kor retorikai gyakorlatától – hitszónoklatai kompilált volta ellenére sem. A retorikai értelmezés nézőpontjának szűk keresztmetszete viszont azt a veszélyt rejt magában, hogy eltekintünk attól a hatástényezőtől, aminek a retorikai rendszerbe kapcsolhatóságával maguk a *praeceptumok* is viaskodnak: a *natura* értelmében vett irracionálisnak a szövegben való működésétől. Az affektusok retorikája, éppen az *ars* szisztémától eredendően idegen összetevője miatt azonban lehetővé teszi, hogy az értelmezésben is visszaköszönjön ez a mozzanat.

A Vízkereszt utáni ötödik vasárnapra írt prédikáció¹², – ahogyan azt a *Buza fejek* c. kötet summájában olvassuk „A’ Pokolnak rettenetes Kinnyairúl” szól, csakhogy a szöveg nem a hypotyposisszal kíván érzelmeket keltetni hallgatóiban, tehát nem a pokolban elszenvedhető kínok szemléletes leírását valósítja

⁸ PLETT 1970, 60–62.

⁹ CAMPE 1990; TILL 2006, 365.

¹⁰ Az érzelmek felkeltése és a missziós prédikáció viszonyáról, valamint a missziós alkalmak teátrilitásáról lásd: EYBL 1992, 96–103.

¹¹ SZELESTEI 2004, 63.

¹² KELEMEN 1729, 129–138.

meg.

A hitszónoklat legfőbb tétje mindazonáltal a félelem affektusának felkeltése, mely visszatarthatja a híveket a pokolbéli szenvedések előidéző okától, a bűntől. Erre a célra pedig a pokolban ránk váró kínszenvedések ábrázolása helyett maguknak a szenvedélyeknek a reprezentációját választja. Elsőként Istennek a bűnös ember felett érzett haragját, s a harag nagyságának érzékeltetésével a pokoli kínok kimondhatatlan – és ennek megfelelően nem is részletezett – nagyságát is képes szemléltetni. Ugyancsak szenvedélyek reprezentálása a tét, amikor a pokolban szenvedő bűnösök affektusait, legfőképpen a félelmet és kétségbeesést ábrázolja a hitszónok. A prédikációban alkalmazott szóművészeti eljárások többsége viszont arra irányul, hogy a szónok a saját lelkében támadt affektusokat reprezentálja.

A szenvedélyek 17. századi reprezentációjában a testi jeleknek kiemelt szerepük van,¹³ ám Isten haragját fiziognómiai jegyekkel mégsem lehet leírni. Viszont hasonlóan fontos szerepet kapnak azok a tettek, melyeket a szenvedélyek által megindított személy végrehajt. Ahogy az Istenről való ismereteink és a róla szóló beszéd egyik lehetősége az analógiák és az „árnyékos képezések” felismerésén/feltalálásán alapul, haragjának bemutatásakor is elsősorban egy hasonlósági exemplummal él a hitszónok: „Keresztények, ha látnátok hogy az édes Anyja szerelmes magzattyát, kit e’ világra szült, mint a’ maga szeme fényét, ugy örzötte, ’s oltalmazta, egykor ragadván haragjában, egy égő kemenczébe vetné: mondanátok magatokban; hiszem nagy harag ez az Annyától! hiszem nagy vétket cselekedet ez a’ marczona gyermek! ’s hát ha egy hétig égne az égő kemenczében, sőt meg sem halhatna, az édes Anyja pedig még sem szánná, sőt örvendezne, gyönyörködne, nézné magzattyának szörnyű kénlodását ’s gyötrelmét: micsoda haragnak gondolnátok lenni? hát ha eszten-deig, ha tiz, húsz, száz, avagy egy néhány ezer esztendőig élne? meg sem emésztődnek, és még sem szánná-meg keserves gyötrelmét; mit gondolnátok? Azon képpen gondolkodgyatok az Isten haragjarol, és cselekedetéről...”¹⁴ A hívőnek ebben a sajátos hermeneutikai szituációban a tett súlyos voltát értelmezve kell megértenie annak okát, a mérhetetlen haragot. A harag, illetve annak mértéke nemcsak a részletesen nem taglalt büntetés nagyságára enged következtetni, hanem egyben egy másik affektus tárgyává is válik: az emberi félelem tárgya az isteni harag. Ily módon tehát a harag mint szenvedély részletes bemutatása a félelem affektusának kiindulópontja lesz.

Isten haragját, annak a világban felismerhető nyomait reprezentálják továbbá az ószövetségi események, melyek számbavétele, tehát az isteni haraggal történő szembesülés a hitszónokból is heves érzelmeket vált ki, további repre-

¹³ CAMPE 1990, 225; valamint LACZHÁZI 2003.

¹⁴ KELEMEN 1729, 131–132.

zentációs feladatokat jelentve számára.

A szónok a sermocinatio figurájában Krisztus városokat feddő, Máté evangéliumában olvasható megszólalásainak ad hangot és testet. Amikor a krisztusi mondatokat újramondja, sőt újrarendezi, átretorizálja, az affektív, tehát retorikai nézőpontból érzelmeikeltésre irányuló mondatok megindítják hallgatójukat, vagyis a feddésnek hangját adó hitszónok egyben befogadója is annak. A retorikai érzelmeikeltés logikája szerint tehát a hitszónok egyszerre lesz a harag érzelmével és a haragra mint tárgyra irányuló félelem affektusával megindítva: az imaginatio során elképzelt jelenet, melyben Krisztus haragra lobban a bűnös városok iránt, retorikailag is lehetővé teszi a harag affektusának megragadását, ám az eleve affektív krisztusi mondatok hatása alól mint hallgató sem vonhatja ki magát. Az evangélium különböző helyeiről választott bibliai locusok összekapcsolása megsokszorozza az affektus reprezentációs terét, s a „jaj néktek...” kezdetű licentiába történő beírásuk a már a szónokot is megindító szenvedélyek révén történik meg.

A krisztusi mondatok újramondásában és továbbírásában a hitszónok kettős kommunikációs helyzete válik affektusretorikailag kitapinthatóvá: ő ugyanis Isten Igéjének közvetítője, mediátora és egyben hallgatója is. A harag reprezentációja egyben a félelem tárgyának reprezentációja: a szónok a saját hangjával, testével tesz jelenlévővé egy affektust, mely mint egy másik affektus tárgya egyben annak kiindulópontja is lesz. Így kerül a szónok az affektusmédiум szerepébe: a beszédén keresztül megmutatkozó Isteni harag annak a szónokot is megindító félelemnek az oka, mely a befogadókra nézve a prédikáció legfőbb téje.

A vizsgált prédikációban ezen túl az elkárhozottak érzelmeinek megjelenítése kap feltűnő szerepet, melyek tárgyak felfoghatatlansága miatt jelentenek nehézséget a reprezentáció számára. A szöveg ezen a ponton az irracionális félelemre, illetve annak feltételezett tapasztalatára épít: Az ördögökkel való pokolbéli tanyázás borzalmának szemléltetéséhez használja analógiaként azt a félelmet, amit az ember halottaktól, azok szellemétől retteggve él át, valamint amikor megmagyarázhatatlan félelem fogja el éjszaka, egy koporsó közelében. Ezt az affektust megidézve és kapcsolódási pontként állítva átélhetővé válik, hogy „minémü nagy félelem, iszszonyodás, és szörnyü retegés vagyon a' karhozottakban, mikor a' sok ezer ördögök között forognak?”¹⁵

A pokolban szenvedők további affektusait is testi jelekkel és a felindultság okozta cselekedetek előszámlálásával reprezentálja – ezeknek idézésétől, bármennyire megindítóak is, az idő rövidsége miatt tartózkodnom kell.

Az affektusok felkeltéséhez tehát elsősorban azok reprezentációját hívja a hitszónok segítségül. Isten haragja és a pokolban szenvedő bűnösök affektusai

¹⁵ KELEMEN 1729, 135.

mintegy fizikai mivoltukban, láthatóan (vagy a tetteknek, mint a megindultság közvetlen fizikai következményeinek a formájában, vagy fiziognómiai jeleként), jelenítődnek meg, emellett a hitszónok maga is „testet” ad, hangot és fizikai megjelenést biztosít az érzelmeknek, s így közelíti őket egyfajta vizualizálható, látványszerű jelleghez. A beszéd „testén” tett átalakítások, „mozgások” szükségszerűen „láthatóvá” teszik a nem látható beszélőt is, mint retorikai figurák biztosítják az affektus megőrződését az írás médiumában.

A summa szerint a szentbeszéd a pokol rettenetes kínjait tárgyalja, a fizikai szenvedés helyét itt azonban az affektusoktól való szenvedés veszi át. A kiváltandó affektus a félelem, melynek egyik tárgya tehát nem más, mint a pokolban szenvedők rettegése: tehát a félelemtől való félelemről van szó. A túlvilági szenvedések leghitelesebb evilági tapasztalata ezen értelem szerint a félelem affektusa, ennek színre vitele és kiváltása jár a legnagyobb haszonnal.

A szakirodalom által nagyobb figyelemben részesített nagypénteki második prédikáció a szenvedélyek retorikájának újabb dimenzióját tárja fel. A hitszónoklat a passiótörténet teljes és részletes bemutatását vállalja, s mindezt 60 lap terjedelemben valósítja meg. Az enargeia által biztosított hatástényezők lehetőségét kiaknázva célozza meg a hallgatóság compassióját, Krisztus szenvedéseinek részletes, a naturalista elemekre is kiterjedő bemutatásával. Mind a nagypénteki passióelőadás, mind a processzió vagy a stációjárás közösségformáló dramatikussága felidéződik a passiótörténetet jelenné tevő narrációban: a hitszónok és a hívők együtt mennek be a Getzemáni kertbe, ahová Krisztus éppen előttük lépett be, s itt, ahogy a szenvedéstörténet minden további stációján is, szemtanúként szemlélik az eseményeket. Mindeközben a hitszónok hangját adja Krisztusnak, Máriának, sőt Júdásnak is, és a sermocinatiós szövegrészek sűrűsége a középkori dramatikus prédikációk hagyományát eleveníti fel. Mind a megjelenítés élénksége szempontjából, mind affektusretorikai szempontból sokat profitál a prédikáció a jelenné tevő narrációs technikából és a kapcsolódó pragmatikai figurákból: ily módon a befogadó nemcsak Krisztus szenvedéseit szemléli, hanem a szenvedéseket szemlélő hitszónok affektusai is a szeme előtt bontakoznak ki; egyszerre látja tehát az affektust kiváltó látványt, és a látvány hatására létrejövő affektust, amely egyben újabb kapcsolódási pontot is jelent az (ön)affekció folyamatában. A propositio értelmében ugyanis a hallgató tevékeny részvétele szükséges az affektusok működésének sikeréhez: „Azért mint egy halandó Fiú Attyának halálát nézné: úgy nézzük mi-is Lelki szemeinkkel a’ Kristus kinnyát; és meggondolván, hogy illy Felséges Isten, illy ártatlan, ’s kegyelmes Király szenved érettünk, gerjesszük Lelkünket szanakozásra, hállaadásra, szeretetre, tekéllates szolgálattyára...”¹⁶ A hallgatónak kell tehát

¹⁶ KELEMEN 1729, 282.

önmaga lelkét felindítania, s ehhez kínál a szónok segítségképpen egy olyan szituációt, olyan érzelmi viszonyrendszert (atyja halálát szemlélő fiú), mely az imaginációval együtt megnyitja az utat a lélek felindulása előtt. A kinszenvedés megjelenítése ebben az érzelmi viszonyulásban nyerheti el hatóerejének teljességét.

A már említett részletező leírásnak az érzelmek reprezentációjában is szerepe van: a Getzemáni kertben a rá váró szenvedések tudatában rettegő Krisztus alakját a fiziognómiai jelekre koncentrálnak állítja lelki szemeink elé: „kezde bánkodni, és szomorkodni, kezdé sűrű fohászkodásával, és óhajtásával bé-tölteni a’ levegő Eget, kezdé könyhúllatásával áztatni a’ földet, kezdé egész testében el-bágyadni, kezdé el-halványadni, kezdé szívében magában rettegni; hol Péterre, hol Jakabra, hol Jánosra fordította vala szomorú orcáját, és vérbe borult szemeivel szemléli vala őket, akar vala hozzájuk szállani; De a’ szállást tartóztatja vala a’ mód nélkül való keserűség, térdei egybe verődtek, szemei bé estek, ajaki el-kékültek, orcája el halványodott, minden ereje meg fogyatkozott, magával csak allig birhatott, s’ Lelkinek minden ereje szomorúságot mutatott; azonban hol fel az Égbe, hol alá a’ földre veti vala szemeit, most jobb vállára, most bal vállára hajtogatta vala Szent fejét.”¹⁷ A szöveg az affektusok retorikáját a vizuálisan kódolt affektusismeret (felismerés és kifejezés) lehetőségeihez vezeti vissza: míg a hitszónok kompassziója elsősorban a prédikáció hallgatója számára válik a vizuális észlelésben is megragadhatóvá, addig Krisztus szenvedéseinek fizikai jelei a szövegbe írhatók, a nyelvbe történő átírás ekphraszisz-jellege pedig a vallásgyakorlás performatív, képekhez kötődő pillanatait, a barokk hitélet mindent átható vizuális tapasztalatait hívja elő. A szöveg egyszerre lesz az őt állandóan körülvevő képek értelmezője és értelmezettje.

Áttekintésemben a Kelemen Didák prédikációit is meghatározó affektusretorika látványhoz és testhez kapcsolódására irányult a figyelmem. Ahogy a kora újkori retorikai affektuselmélet is többségében test és lélek hylémorfikus szemléletén alapul, úgy ennek megfelelően az írás médiumában is fontos szerepe lesz a szenvedélyek látható, fizikai jeleinek és megnyilvánulásainak – tehát a látható szenvedélyeknek.

A Kelemen Didák kortársaként tevékenykedő pálos Csúzy Zsigmond Bőjt 2. vasárnapjára írt egyik prédikációjában a látás és a szem bűneivel és a romlatlan látás visszaszerzésének lehetőségével foglalkozik.¹⁸ Gondolatmenetének kiindulópontján Nagy Szent Gergely megállapítása áll: „Concupiscendo visibilia, amistis invisibilia. (S. Gregor. lib. 21. Mar. c. 2.) A látásunkban bekövetkezett hibát, betegséget tehát orvosolnunk kell, s ezt a szemünkre rakódott por lemosásának metaforája érzékelteti: ez a por a világi hiúságok látványából

¹⁷ KELEMEN 1729, 283.

¹⁸ CSÚZY 1724

származik. A tárgyról a retinára kerülő és ott képpé összeálló szimulákrumok kora újkorban is ható elméletének kontextusában a gyógyító receptként előírt gyakorlat metaforikus jellege a konkrét, mondhatni, fizikai, optikai magyarázat irányába tolódik el¹⁹: a gyógyír az, hogy „édes Idvözítettöknnek keserves kinszenvedése”-t kell szemlélnünk, melynek következtében tekintetünk maku- látlan lesz. Krisztus szenvedésének látványa a retinán eltörli a korábbi, evilági, hiúságos képeket az emberi szemről. Míg a színében átváltozott Krisztus a mennyei fény sugarát küldi szemünkbe, s ezáltal tisztítja meg látásunkat, addig Krisztus szenvedésének látványa könnyekre is fakaszt, így a könny – az isteni fényhez hasonlóan – fizikailag tisztítja szemünket a bűnös látványok nyomaitól. Krisztus passióját szemlélve a könny és az isteni fény együtt tevékenykedik, erre utal az is, hogy Kaifásnál a zsidók eltakarják Krisztus arcát Szent Krüosztom szerint azért, mert gyönyörűséges arca még a legkegyetlenebbek szívét is meglágyította volna. A látvány affektusainkra történő hatása a kora újkori gondolkodás számára is összetett folyamat. A szentség látványa képes a szemet, legfőbb érzékszervünket megtisztítani, s ezáltal kelhetnek lelkükben a legnemesebb, legszentebb szenvedélyek, hiszen a külvilágból érkező ingerek az érzékszerveinken keresztül érik el a szívet. A barokk szóművészet és az affektusretorika látványcentrikusságát talán nem lesz haszontalan kiegészíteni ezzel a nézőponttal.

BIBLIOGRÁFIA

ADAMIK 1999

ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika*. Ford., bev., jegyz. ADAMIK Tamás. Budapest, TELOSZ, 1999.

CAMPE 1990

Rüdiger CAMPE: *Affekt und Ausdruck. Zur Umwandlung der literarischen Rede im 17. und 18. Jahrhundert*. Tübingen, NIEMEYER, 142. 1990.

¹⁹ A több évszázados optikai tudás szerint, amely az atomisták felfogásában gyökerezett, és amelyet először Kepler elmélete ingat meg, a vizuális észlelés során a szem a „látható” dolgokat közvetlenül „látottakká” alakítja – a tudati jelenség tehát nem különbözik annak külső okától. (A szemből kiinduló fénysugár és a dolgokról leszakadó osztatlan szimulákrumok a szemén kívül találkoznak, majd ez a kép préselődik a pupillára.) Ez az optikai gondolat, melynek végérvényes lebontását Descartes tudományos munkássága jelenti, teszi lehetővé a kép és a tudattartalom közti azonosság elvével a szó és a kép egymásba átfordíthatóságát is. Vö. MÜNCHENI KUTATÓCSOPORT 2003, 33–44.

CSÚZY 1724

CSÚZY Zsigmond: *Lelki éhséget enyhető evangeliomi kölcsönözött három kenyér*. Pozsony, 1724.

EYBL 1992

Franz M. EYBL: *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*. Tübingen, NIEMEYER, 1992.

KECSKEMÉTI 2003

KECSKEMÉTI Gábor: A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében. *ItK.* 2003, 4–5. sz. 367–398.

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza fejek*. Kassa, 1729.

LACZHÁZI 2003

LACZHÁZI Gyula: „Az kinek ez a rossz passió rendet szab” A harag Zrínyi Miklós „Szigeti veszedelmé”-ben. In: *Irodalomtörténet*. 2003, 177–195.

MÜNCHENI KUTATÓCSOPORT 2003

MÜNCHENI KUTATÓCSOPORT: Tudás és látás. A medialitás ismeretelméleti struktúrái. Ford. MAJOR Enikő. *Vulgo* 4 (2003/3), 31–44.

PLETT 1970

Heinrich Franz PLETT: *Der affektrhetorische Wirkungsbegriff in der rhetorisch-poetischen Theorie der englischen Renaissance*. Bonn, 1970.

PRÁCSER 1913

Quintilianus: *Institutio oratoria. Liber sextus, caput II. 26*. Magyar fordítás: *M. Fabius QUINTILIANUS szónoklattana tizenkét könyvben*. Ford. PRÁCSER Albert. Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT, 1913. I.

SZELESTEI 2004

SZELESTEI N. László: Laskai Osvát prédikációja magyarul a XVII. század végéről. In: *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs. Debrecen, KOSSUTH EGYETEMI KIADÓ, 2004. (Csokonai Könyvtár, 31.) 59–73.

TILL 2006

Dietmar TILL: Affekt contra ars. Wege der Rhetorikgeschichte um 1700, *Rhetorica*, 2006/4. 337–369.

UEDING 1992

Historisches Wörterbuch der Rhetorik. Hrsg. von Gert UEDING, mitbegr. von Walter Jens. Tübingen, Niemeyer, 1992. I.

ÚRNAPI TANÍTÁSOK (Kelemen Didák prédikációi az Oltáriszentségről)¹

MACZÁK IBOLYA

Az irodalomtörténeti kutatások igazolták, hogy a régi magyarországi egyházi beszédekben gyakran található olyan szövegrészek, amelyek már korábban megírt művekből származó szó szerinti átvételek. Ez a mai szépírói gyakorlatban többnyire plágiumnak számító eljárás, az úgynevezett kompiláció a barokk korban természetesnek, mi több, követendőnek számított, hiszen sok esetben az egyházi tanításhoz való feltétlen ragaszkodás jelének tekintették. Kelemen Didák így fogalmazott 1729-ben megjelent *Buza Fejek* című prédikációskötetének előszavában: „A’ felséges Mindenható Úr Isten, véghetetlen Irgalmasságából annyira gondot viselt mindenkor a szegényekre és szűkölködőkre, hogy több kegyes Atyai áldási között, az Aratok után el hullott, ’s meg maradt Buza fejeket is azoknak táplálására rendelte (...). Gondot viselt több szűkölködő szolgája között reám-is igyefogyott szegényre azon véghetetlen Irgalmasságú Felség, midőn szent szolgáltyában hiven el járó és szorgalmatosan Arató munkásai után: az az: az Anyaszentegyházban hiven tanító Sz. Atyák, és az ő Parancsolatit és törvényt szorgalmatosan hirdető Pradikátorok után számomra-is annyi Buza fejeket hagyott, hogy azokkal nem csak magam fogyatkozásának eleget tehetnék, hanem más nálam inkább szűkölködőknek is nyujthatnék segedelmet.”²

Nem mindenki vélekedett hasonlóan a szövegalkotásról – különösen, ha ezt hitviták esetén érvként lehetett felhasználni. Helmeczi Komoróczi István református püspök 1741-ben megjelent *Igazság paisa* című írásának előszavában felháborodásának adott hangot a következő okokból: „(...) két egyházi rendű Személyeket jegyzek meg, kik nyomtatásba Magyar nyelven, az Oltári Szentségről ki botsáttatott Prédikációjok által, arra tzeloznak, hogy el áltatván tanítványinkat, magok után vonják. (...) Ugy látzik Prédikációjok meg fontolásából, hogy ezek egy

¹ Írásom az *Oltáriszentség-prédikációk – több változatban* című, az „*Ember lenni mindég, minden körülményben*”: *Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából* kötetben megjelenés alatt álló dolgozatom, valamint a Kelemen Didák-konferencián elhangzott előadásom új adatokkal gazdagodott változata.

² Kelemen 1729. Nyilvánvalóan e meggondolásból kaphatta a kötet címét is, mely teljes egészében így hangzik: „Buza fejek Mellyeket az Evangeliombéli Aratok után felszedegetvén Az az Anyaszentegyház hiv Pásztorinak írásibul egybe-keresvén és élő nyelvén tett praedikállása után kévébe kötven ’s ezen könyvben foglalván, és Advent első Vasárnapot fogvást Husvétig való Vasárnapokra alkalmaztatván az könyvek nélkül szűkölködő Prædikátorok és más lelki éhező Híveknek kedvékért ki bocsáttott Seraphicus Szent Ferenc Atyának Minorita Conventualis Szerzetiben lévő T. P. Kelemen Didák.”

más kezére jádtzottak: mert a' mit az Első rövidebben ellenünk ki-adott, a' Második azt ki szélesítette, és az Elsőnek, szavait, többire, ígéről ígére le írta. Éles elmének jelét találtam ugyan a' Prédikációkba; mind az által a' kettőt egybe vetvén, azonnal gyanúskodtam, hogy vagy az Elsőből írta le a' Második az egy formájú szokat; vagy pedig mind kettő más Tudós Ember munkájából. Nemis tsalatkoztam meg ez gondolatomba. Mert mikor már ez Prédikációkra; nevezetesen a' bővítéssel valóra készített Feleletnek vége felé közelítettem volna, jöve kezemhez egy jóakarómtól, ama széles tudományú és nagy elméjű Cardinál Pázmány Péternek Kalaúzos Írása, melynek Xledik Könyvébe, mind két Prédikációnak, többire, minden szavait ígéről ígére fel találtam. (...) Meg esmértem, hogy mind két Prédikáló az említett Papi Fejedelemnek elméjével böltselkedvén, és annak régi munkáját, újnak és maga munkájának tettetvén, akar hirre és ditséretre kapni; Az ilyen ember nevezetik a' Tudósoktól PLAGIARIUS LIBRORUM.”³ A dühös – és láthatóan filológiai felvérteztséggel rendelkező – Helmeczi kifakadása a Kelemen Didák által írt, 1721-ben kiadott és a Bernárd Pál néven jegyzett, 1735-ben megjelent beszédre vonatkozott.

Kétségtelen, hogy az Oltáriszentségről szóló prédikációk teológiai tárgyuknál fogva erősen kötöttek, s mivel gyakorta Pázmány *Kalauz*ából táplálkoztak, nem véletlen, hogy hasonlítanak egymásra. Kelemen Didák 1721-ben kelt úrnapi beszédéről Ocskay György már megállapította,⁴ hogy a kompilátor a *Kalauz* 11. könyvének 1. és 4. részét használta fel. Az átvételek középpontjában az a Pázmány-szövegrész áll, amelyben a jezsuita hitszónok a szentírás értelmezésével kapcsolatos gondolatait, illetve Krisztus vérének a szentségben való jelenlétét igazolta a pohárról szóló ígékelt elemelve. Kiegészítésképpen megállapíthatjuk, hogy Pázmány úrnapi beszédei is a források közé tartoznak.

Jóllehet Kelemen Didák 1721-es prédikációja jelentős mértékben kompiláció, de a minorita hitszónok eljárása mind szerkezeti, mind pedig szövegszervezői szempontból jelentős szerkesztői teljesítményként értékelendő, hiszen a kompilátor több forrást váltogatott, ezeken belül pedig sorrendi cserét, illetve stilisztikai módosításokat hajtott végre. Akad példa „tömörítésre” is, azaz olvasható prédikációjában olyan szövegrész, amelyben a nagy jezsuita előd szövegéből húzott ki tagmondatokat. Erre a forrás jelentős terjedelmű körmondatai biztosíthatnak lehetőséget. Hasonló típusú Pázmány-átvételek találhatók a *Buza Fejek* című kötet nagybőjt negyedik vasárnapjára írt beszédében is.

Ez utóbbi szöveg elkerülhette Helmeczi figyelmét – a filológus Hargitai Andreáét⁵

³ GNATERETH 1741

⁴ OCSKAY 1982, 436–448.

⁵ HARGITAI 2001, 638–656.

és a beszédet hitviták szempontjából elemző Tasi Rékáié⁶ azonban nem! –, jóllehet erre is igazak a protestáns hitszónok észrevételei, melyek szerint a beszéd jelentős mértékben Pázmány *Kalauzából* táplálkozik. Megállapítható azonban, hogy a *Buza Fejekben* szereplő, Oltáriszentségről szóló prédikációjában mindenképpen összetettebb, „bonyolultabban” felépített beszédet kompilált Kelemen Didák a számára ekkorra már sejtetően jól ismert Pázmány-forrásból. Az előző prédikációhoz képest még feltűnőbb a minorita hitszónok kompilációs „stílusa”, hiszen a kiválasztott szövegrészeket úgy tömörítette, hogy apró „szakaszokat”, rövid részeket húzott ki a Pázmány-beszédből annak ellenére, hogy beszédében alig van olyan oldal, amely nem tartalmaz – akárha kis részben is – kompilációt.

Felhasználta-e Kelemen Didák saját korábbi prédikációját későbbi hitszónoklatához? Minden bizonnyal igen. Bőséges adatok ugyan jelenleg nem állnak rendelkezésünkre ennek bizonyítására, de néhány rész azt igazolja, hogy 1721-ben megjelent szövegét a későbbi beszédeibe is – módosítva vagy változtatások nélkül – beillesztette.

Az alábbi szövegrész azt példázza, hogy Kelemen Didák olykor részletebben bontotta ki régebbi megfogalmazását.⁷

Kelemen, 1721	Kelemen, 1729
<p>„Az első, kiti a’ testi gyönyörűségek ki csiklandának a’ csuklyából, hiszi-is, nem-is. Mert azt mongya: hogy Christus Teste-is, kenyér-is, a’ Teste-is a’ kenyérral egygyüt, vagy benne, vagy alatta, vagy mellette ott vagyon valahól. A másik, a’ ki fazakat törvén ki szökék közülünk, meg vakmeröitvén magát, egy általlyában csak meg tagadá, hogy nem valóságos Teste, s-vére, hanem csak jele, pecsétje;”⁸</p>	<p>„Luther Márton, ki a’ Testi undok kivánságok után indúla, Klastromot oda hagyta, Istennek tett erős fogadása ellen rosssz életre adá magát, hiszi-is, nem-is; Mert azt mongya, hogy Kristus Teste is, Kenyér-is, a’ Test-is a’ kenyérral edgyüt, vagy benne, vagy alatta, vagy mellette, de ott vagyon valahol.”⁹</p> <p>„(...) Kálvinus János, ki a’ Papi életet el hagyván ki szökék közülünk, magát meg vakmeröitvén egy általlyában csak meg tagadá, nem valóságos Teste, vére, hanem csak jele, ’s pecsétje;”¹⁰</p>

⁶ TASI 2005, 199–215.

⁷ A forrásszövegeket betűhív átírásban közöltem, az egyezéseket félkövér betűtípussal jelöltem.

⁸ KELEMEN 1721

⁹ KELEMEN 1729, 208.

¹⁰ KELEMEN 1729, 209.

Az 1721-es szöveg forrás voltát az is igazolja, hogy az 1729-es szöveget filológiai szempontból elemző Hargitai Andrea nem állapított meg Pázmány-átvételt a jelzett helyeken. A fenti idézetek sovány bizonyító erejét érdekesebbé teszi, hogy a második Kelemen-szöveg 209. lapon lévő Pázmány-átvétele után közvetlenül egy korábbi Kelemen-szövegrész következik, amely ráadásul közvetlen folytatása a 208. lapon lévő átvétel forrásának.

Az 1735-ben megjelent – Helmeczi által is kárhoztatott – Bernárd Pál-szöveg a *Kalauz*-átvételek mellett jelentős részben ezt a 1729-es Kelemen-beszédet is magába olvasztotta – legalábbis erre utal a szöveg számos olyan mondata, amely a *Kalauz*-ban nem szerepel, ám a Bernárd-beszédben szó szerint, s azonos sorrendben fordul elő, mint Kelemen Didáknál. Különösen feltűnő ez azoknál a részeknél, amelyek különböző liturgikus szövegekre – konkrétan Szent Péter, Szent Jakab és Szent Márk liturgiájára – vonatkoznak, amit a prédikáció keletkezése idején a római katolikus szertartásokban már nem használtak.

Bernárd Pál jelentős mértékben kompilálta művét. Kelemen Didák már említett, kötetben megjelent, más alkalomra írt beszédén kívül 1721-es úrnapi beszédét, valamint Pázmány *Kalauz*-át és úrnapi prédikációját egyaránt saját szövegébe illesztette. Azt a tényt, hogy Bernárd váltogatta forrásait – s nem feltétlenül a Kelemen-szövegek közvetítésével nyúlt a Pázmány-forráshoz, s nem minden esetben csak a jezsuita előd művét használta –, azok a részek szemléltetik, amelyek több beszédben is előfordulnak.

Bernárd Pál Kelemen Didák 1721-es beszédét használta az alábbi esetben:

Pázmány	Bernárd	Kelemen, 1721
A tanítványok botránkozása-után pedig azt mondá nékik: <i>Ez botránkoztat-meg titeket? Hát mikor látandgyátok az Ember fiát felmenni, a hol eléb volt? az-az, ha ezt ily nehéznek itilétek</i>	A' tanítványok botránkozása után pedig azt mondgya nékik: Ez botránkoztatott-é meg tiktetek? Hát mikor lattandgyátok az ember Fiát fel menni a' hol elébb vala 67. vers. az-az: ha ezt oly nehéznek	A' Tanitványok botránkozása után pedig azt mondá: Ez botránkottattotté meg tiktetek? hát mikor látangyátok az ember Fiát fel menni a' hol elébb vala ugyan szent János hatodik részinek hatvan harmadik

¹¹ Az egyezéseket szemléltetve többnyire a korábban keletkezett szöveg – illetve ennek adatai kerül(nek) az összehasonlító táblázat első oszlopába. Három szöveg összehasonlítása esetén azonban az áttekinthetőség kedvéért a két forrás kerül a táblázat két szélére, az újonnan létrejött szöveg pedig középre: ily módon jobban érzékelhetők az egyezések, s szemléletesebb egyik vagy másik forrás igazolása. Egyezés alatt ebben az esetben csak olyan szó előfordulását értem, amely mindhárom forrásban fellelhető.

<p>mostan, mentül nehezebben hiheitek menybe-menetelem után, hogy itt e földön az én testemet kel ennetek. Vagy a mint egyebek magyarázzák: Akkor sem fogjátok-e hinni, hogy én abban módot találok, mint ehessétek az én testemet, midőn menybe-menetelemet látván, istenségemről bizonyosok lehettök?”¹²</p>	<p>ítíletek mostan, mentül nehezebben hiheitek menyben menetelem után, hogy itt a' földön az én testemet kellyen ennetek. Így erőssíti Kristus a' Tanítványokat az ő testéről való értelemben. El-hivék azért a' Sz. Apostolok, hogy Kristus Urunk őket meg nem csalta abban, a' mitt mondott hogy ád, a' helyet egyebet más nem adot, hanem a' maga valóságos testét s-véret mondván: végyétek és egyétek ez az én testem, mely ti érettetek adatik. Nem hiheték-el a' 'Zidók, azért hit nélkül maradának, némelly Tanítványok-is ebben meg ütköztén oda hagyták Kristust Joan 6. v. 67. ebbül a' mostaniak-is érthetnek, ha ők JEsussal járnak-é, avagy a' szökevény Tanítványokkal.”¹³</p>	<p>versében. Az-az, ha eszt ily nehéznek itíletek mostan, mentől nehezebben hiheitek menybe menetelem után, hogy itt a' Földön az én Testemet kellyen ennetek. Láttjátok-é mint erőssíti Christus a' Tanítványokat az ő testéről való értelemben. El hivék azért az Apostolok, hogy Christus Urunk őket meg nem csalta; a' mitt mondott hogy ád, a' helyet egyebet más nem adott, hanem a' maga valóságos Testit, vérit. Vegyétek, és egyétek, ez az én Testem, mely ti érettetek adatik. Nem hiheték-el a' sidók, azért hit nélkül maradának, némely Tanítványok-is ebben meg ütköztén, oda hagyák Christúst. Ebből a' mostaniak-is érthetnek, ha ők-Jésussal járnaké, vagj a' szökevény tanítványokkal.”¹⁴</p>
---	--	---

A táblázatban közölt szemelvényen jól látszik: bár vannak „közös” részek, az ezeket közvetlenül követő mondatok csak Kelemen Didák 1721-es és Bernárd Pál 1735-ös beszédében szerepelnek, Pázmánynál nem.

Igazolható az is, hogy Pázmány műve is a közvetlen források közé tartozott:

¹² PÁZMÁNY 1898, 394–395.

¹³ BERNÁRD 1735, 11.

¹⁴ KELEMEN 1721, [6].

Pázmány	Bernárd	Kelemen, 1721
<p>Ha azért tusakodik okosságunk és azt kiáltja: <i>Quomodo potest hic nobis Carnem suam dare ad manducandum?</i> Mint adhattya ez nekünk az ő Testét, hogy megegyük? Emlékezzél az Istennek régi cselekedetirül, és azt felellyed: a mint egy darab sárból egész embert formáhatott; a mint semmiből mindent alkothatott egy mondással, oly könnyű néki ama mondással, <i>Hoc est Corpus meum</i>, ez az én Testem, a kenyeret testé változtatni. <i>Moyses</i> idejében, menyi csudálatosságokat cseleküvék Isten, mellyek hitelt szereznek az Oltári-szentségnek?¹⁵</p>	<p>Ha azért tusakodik okosságunk és azt kiáltja <i>quomodo potest hic nobis Carnem suam dare ad manducandum</i>, mint adhattya ez nekünk az ő testét hogy megegyük? Sz. János 6. rész. 53. vers. Emlékezzél az Istennek régi cselekedetirül, es azt felellyed: A mint egy darabb sárból egész embert formáhatot; a' mint semmiből mindent álkothatott egy mondással, oly könnyű néki a' maz mondással. <i>Hoc est Corpus meum</i> ez az én testem, a' kenyeret testé változtatni. <i>Moyses</i> idejében menyi csudálatosságokat cseleküvék Isten, mellyek hitelt Szereznek az oltári szentségnek!¹⁶</p>	<p>„Ha azért tusakodik okosságunk, és azt kiáltja: <i>Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?</i> mint adhattja az ő testit, hóggy meg együk? emlékezzel Istennek régi csuda tételiről, és azt felellyed: a' mint egy darabb sárból egész embert formáhatott, a' mint semmiből mindent alkothatot egy mondással; oly könnyű néki ama mondással, <i>Hoc est Corpus meum</i>, ez az én Testem, a' kenyeret testé változtatni.”¹⁷</p>

A táblázatban közölt szemelvény szerint az egyező részeket közvetlenül követő mondatok csak Pázmány és Bernárd művében szerepelnek, Kelemennél nem.

Akad arra is példa, hogy két forrást – esetünkben Pázmány Kalauzát és Kelemen Didák 1721-es beszédét – kisebb egységekben, váltva kompilált Bernárd. Ennek a sajátos átvételtípusnak szemléltetéséhez először az Ocskay György által is közölt sajátosságokra is érdemes felhívni a figyelmet. A szerző 1982-es tanulmányában – többek között – az alábbi szövegrészeket hasonlította össze, hangsúlyoz-

¹⁵ PÁZMÁNY 1903, 125.

¹⁶ BERNÁRD 1735, 12.

¹⁷ KELEMEN 1721, [5].

va Kelemen Didák aktív szerepét¹⁸ az átvételekben:¹⁹

Pázmány	Kelemen, 1721
„Szép dolog volna, ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany-forintok képét adná; ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra nyúl-hús képet tenne: köszönhetnéd a jó tartást. ” ²⁰	„Szép dolog volna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutatna, melytől száz mély földnre valahol bor volna; köszönhetnéd a jó tartást. ” ²¹

A Pázmány-, illetve Kelemen-változatot egybevetve Bernárdéval, mindkét esetben található egyezések a szövegben:

Kelemen, 1721	Bernárd
„Szép dolog volna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutatna, melytől száz mély földnre valahol bor volna; köszönhetnéd a jó tartást. ” ²²	„(...) szép dolog volna, ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany forintok képét adná. Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna elődben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mútogatna, melytül száz mért földnyire távul valahol bor volna. keményen kínálna, hogy egyél igyál. Köszönhetnéd a jó tartást. ” ²³

Pázmány	Bernárd
„Szép dolog volna, ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany-forintok képét adná; ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra	„(...) szép dolog volna, ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany forintok képét adná. Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna

¹⁸ Ocskay bizonyítja, hogy Kelemen saját ismeretanyagával egészítette ki Pázmány szövegét a Heliogabalus-exemplum szerepeltetésével. (OCSKAY 1982, 445–446.)

¹⁹ OCSKAY 1982, 445.

²⁰ PÁZMÁNY 1898, 387–388.

²¹ KELEMEN 1721, [8].

²² KELEMEN 1721, [8].

²³ BERNÁRD 1735, 9.

nyúl-hús képet tenne: **köszönhetnéd a jó tartást.**²⁴

elődben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czéégért mútogatna, melytül száz mért földnyire távúl valahol bor volna. keményen kínálna, hogy egyél igyál. **Köszönhetnéd a jó tartást.**²⁵

Ha az 1721-es Kelemen- és a Pázmány-szövegek Bernárddal való egyezéseit egybevetjük, megfigyelhető, hogy a Bernárd-szövegrész kompiláció – váltott forrásokkal. Az alábbi táblázatban betűhív átirással folyamatos szöveget közlök, ám tipográfiai jelölésekkel szemléltetem a különböző szövegből származó átvételeket. Az azonos forráson alapuló részeket azonos cellában, azonos „tömbben” helyeztem el.

Pázmány	Bernárd	Kelemen
<p>„Szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px 0;"> <p>ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany-forintok képét adná;</p> </div> <p>ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra nyúl-hús képet tenne: köszönhetnéd a jó tartást.²⁶</p>	<p>„(...) szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px 0;"> <p>ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany forintok képét adná.</p> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px 0;"> <p>Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna elődben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czéégért mútogatna, melytül száz mért földnyire távúl valahol bor volna. keményen kínálna, hogy egyél igyál.</p> </div> <p>Köszönhetnéd a jó tartást.²⁷</p>	<p>„Szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 5px 0;"> <p>ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czéégért mutatna, melytül száz mély földnyire valahol bor volna;</p> </div> <p>köszönhetnéd a jó tartást.²⁸</p>

²⁴ PÁZMÁNY 1898, 387–388.

²⁵ BERNÁRD 1735, 9.

²⁶ PÁZMÁNY 1898, 387–388.

²⁷ BERNÁRD, 1735, 9.

²⁸ KELEMEN 1721, [8].

A Kelemen–Bernárd egyezést részletesebben vizsgálva szó szerinti átvételt és sorrendi cserét egyaránt alkalmazott a kompilátor:

Kelemen	Bernárd
<p data-bbox="130 286 598 394">ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe,</p> <p data-bbox="130 425 530 455">s-keményen kínálna, hogy egyél,</p> <p data-bbox="130 486 598 625">borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutatna, melytől száz mély földnyire valahol bor vólna;</p>	<p data-bbox="623 286 1091 355">Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna elődben,</p> <p data-bbox="623 486 1091 625">borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mütogatna, melytül száz mért földnyire távúl valahol bor vólna.</p> <p data-bbox="623 656 1079 694">keményen kinálna, hogy egyél igyál.</p>

Az átvételek kutatói rendszerezése nyomán létrejövő ábra azt a látszatot kelti, hogy a szövegek szorosan „egybefonódnak” Filológiai szempontból tehát mindenképpen helytálló az a Helmeczi-megállapítás, amely a Kalauzhoz kapcsolja a Kelemen Didák és Bernárd Pál néven jegyzett műveket, fontos azonban megállapítani, hogy a két szöveg között ennél szorosabb filológiai kapcsolat van. Hogy ez mennyire számít plagizálásnak, az már a korszakban is más-más megítélés alá esett: Kecskeméti Gábor számos olyan protestáns halotti beszédre hivatkozott, melyek szintén „genetikus” kapcsolatban álltak egymással.²⁹ Nádudvari Sámuel kompilációjára a kortársak is hivatkoztak,³⁰ Tyukodi Márton hasonló eljárására maga a szerző is utalt előszavában. A fentiek ismeretében tehát korántsem tekinthetjük kimondottan katolikus sajátosságnak a kompilációt. A fenti ellenérvként felsorakoztatott adatokon túl a kompilációt érintő kimondott-kimondatlan – sőt, olykor mint Helmeczi példája is mutatja, felekezeti színezetű – vádakra Stankovátsi Lipót ferences szerzetes felelt meg legszemlésebben saját beszéde kapcsán 1789-ben: „Nem is félek, hogy ezért lopással vádoltassam: mert nem lopjuk azt, a’ mit örökségül vettünk a’ mi régi atyáinktól.”³¹

²⁹ KECSKEMÉTI 1998, 196–198.

³⁰ S. SÁRDI 1992, 92.

³¹ STANKOVÁTSI 1789

BIBLIOGRÁFIA

BERNÁRD 1735

BERNÁRD Pál: *Lelki beszélgetés*. Kassa, 1735.

GNATERETH 1741

Melianus GNATERETH [HELMECZI KOMORÓCZI István]: *Igazság paizsa*. Miaburg [Utrecht], 1741.

HARGITAI 2001

HARGITAI Andrea: Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi. *ItK* 2001. 638–656.

KECSKEMÉTI 1998

KECSKEMÉTI Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest, UNIVERSITAS, 1998 (Historia Litteraria, 5).

KELEMEN 1721

KELEMEN Didák: *Úrnapi beszéd*. Pozsony, 1721.

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza Fejek*. Kassa, 1729.

OCSKAY 1982

OCSKAY György: Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban. *ItK* 1982. 436–448.

PÁZMÁNY 1898

PÁZMÁNY Péter bíbornok, esztergomi érsek összes munkái. Budapest, 1898.

PÁZMÁNY 1903

PÁZMÁNY Péter: *Hodogeus. Igazságra vezérlő kalauz*. S. a. r. KISS Ignác. A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1903, (Pázmány Péter Összes Munkái, 4)

S. SÁRDI 1992

Hermányi Dienes József szépprózai munkái. S. a. r., jegyz. S. SÁRDI Margit. Budapest, AKADÉMIAI, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9)

STANKOVÁTSI 1789

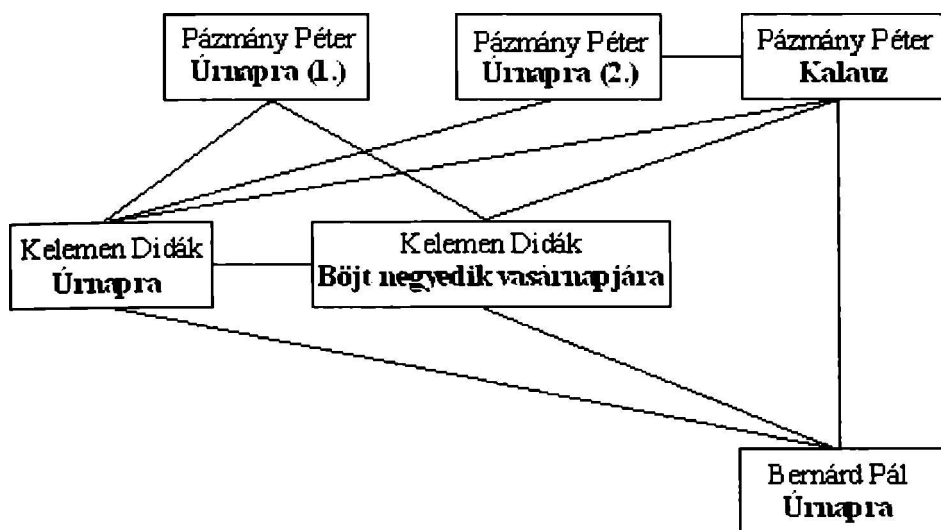
STANKOVÁTSI Leopold: *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Győr, 1789.

TASI 2005

TASI Réka: „Könyü vólna meg-torkolni.” Polémikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben. In: *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne.” Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Szerk. HELTAI János, TASI Réka. Miskolc, ME BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tsz. 2005. 199–215.

FÜGGELÉK

A cikkben szereplő prédikációk között fennálló kapcsolatok szemmmája



RETTENETES UTOLSÓ SZEMPILLANTÁS

KECSKEMÉTI GÁBOR

Kedves kollégámtól és barátomtól, a rendkívül széles tájékozottságáról ismert Szörényi Lászlótól még abban az időben hallottam először egy 18. századi halotti prédikációról, amikor magam is e műfaj valamivel korábbi történetével foglalkoztam. A parentált személyek konvencionális magasztalását célzó, közkeletű retorikai eszköztár tipológiájának elemzése kapcsán említette, hogy ő bizony ismer egy olyan szöveget, amelyben a halotról, bizonyos Krucsay Jánosról elképesztően előnytelen képet festett a prédikátor, megemlítve paráználkodását, titkos éjszakai találkahelyen való tobzódásait, bordélyházi látogatásait, sőt gyakori önkielégítéseit is. Tanulmányozásra ajánlotta nekem ezt a szöveget, hogy a laudáció invenciók eljárásainak rendszerező áttekintését ezzel az éppen nem szokványos példával mint kontraszt- és kontrollanyaggal egészíthessem ki. Az elhatározás akkor érlelődött meg végképpen bennem, amikor 2005-ben a Nemzetközi Neolatin Társaság exkluzív vezérkarát, elnökségét nyírbátori látogatásra kísértük. A Krucsay-oltár megsemlélése után az autóbuszba visszaülve, Szörényi megragadta az idegenvezető mikrofonját, és helyben rögtönzött, kifogástalan olasz nyelvű kiselőadásban kezdte részletezni a halott viselt dolgait az inkriminált prédikáció alapján. Szavai érzékelhető érdeklődést keltettek, és a parázna nemes bűneit a temetési beszédben a gyülekezet szemébe lobbantó szerzetes így egy csapásra ismertté vált a neolatin filológia olasz, német, francia, angol, amerikai művelőinek válogatott csapatában. Régóta esedékes, kedves kötelességemnek teszek tehát eleget, amikor most végre alkalmam adódott részint a Szörényi László által figyelmembe ajánlott prédikációt futólag értékelni, részint Szörényi hibátlan kutatói ösztönéről megbizonyosodni, hiszen a beszéd, amint az alábbiakból ki fog tűnni, valóban a parentációs műfaj különleges darabjának bizonyult.

Az utóbbi évtizedekben lényegében konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a kérdéses, Kassán, 1741-ben a szerző megnevezése nélkül, *Rettenetes utolsó szempillantás* címmel kinyomtatott prédikációt¹ Kelemen Didák írta. Rákos B. Raymund 1975-ös Didák-életrajza² már megfontolásra ajánlotta ezt az

¹ *Rettenetes utolsó szempillantás, mellyen, jó-előre rejá készülvén, szerencsésen által-ment néhai Tekéntetes, Nemzetes, Vitézlő Nad-főy Krucsai János úr... Mellyet... halotti pompás temetésének szomorú alkalmatosságával a' nyir-báthori... minoriták klastromának udvarán 1741. esztendőben... ugyan azon szent szerzetébéli egy szerzetes pater élő nyelvel így predikállott, Kassa, 1741.*

² RÁKOS 1975. A korábbi irodalom még úgy tudta, hogy Kelemen Didák 1737-ben tartotta utolsó halotti beszédét (CSÁK 1927, 81.; MONAY 1957, 18–19).

attribúciót, ugyanő 1977-ben, Didák atya leveleinek bevezetőjében, „rendi, irodalomtörténeti és belső érvek alapján” már határozottan neki tulajdonította a beszédet,³ 1985-ben pedig, a Didák atya műveiből sajtó alá rendezett gyűjteménybe minden további megjegyzés nélkül vett fel szemelvényeket e szövegből is.⁴ Az attribúciót az irodalomtörténész szakma elfogadta: már 1982-ben többek között e prédikációt is említette Ocskay György, amikor Kelemen Didák írásainak Pázmány Pétertől származó szövegrészeit, vagyis a kettejük közötti kompilációs, intertextuális kapcsolatot elemezte.⁵

Rákos B. Raymundnál a prédikáció rövid tartalmi összefoglalása is megtalálható, ezért most csak a Szörényi érdeklődését felkeltő szövegrészeket kívánom tüzetesebben megvizsgálni. A prédikációban kétségkívül ott olvashatók például a következő kitételek: „...te-is sok gonoszságokat vittél véghez tellyes életedben... rettegtenek fajtalan gondolatid, éktelen cselekedetid, szemérmetlen tapogatásid, törvénytelen rútalkodásid; rettegtenek dösölésid, káromkodásid, szentség-törésid, esküvésid, rágalmazásid; rettegtenek az Isteni sugallásokra való restelkedésid, kegyetlenségid, hamis keresetid, usorával, masokot torkon verve gyűitött gazdagságid, Mammonáid; egy szóval: minden titkos, és nyilván való vétkeid. ...miképpen rettent meg téged haláloed óráján amaz ház, mellyben bujálkodtál, ama titkos rejtek hely, mellyben baglyat tartottál, amaz ágy, mellyben magaddal rútalkodtál?” (B1v–B2r.) „...ha tovább élhetnél, tudom meg nem állanád, hogy [...] ama' házat nem látogatnád, a' te kedved kereső szeretődöt örömmel nem látanád; amazt, a' ki most rajtad bánkodik, vagy amazt, tudod-e' [...] lehetetlen, hogy ismét házadba nem vinnéd, véle ne nyájaskodnál, és más gyönyörőségeken-is [...] ne részesülnél...” (C1r.) Ezek meglehetősen egyértelmű szavaknak tűnnek.⁶

Mindezek dacára mégis azt kell mondanom, e szöveghelyekkel kapcsolatban nem érvényesíthetünk reflektálatlanul referenciális olvasatot. A dolog minde-

³ RÁKOS 1979, XXIII–XXIV.

⁴ RÁKOS 1985, 272–277.

⁵ OCSKAY 1982, 436–448.

⁶ Mai olvasó számára talán csak a baglyot tartó titkos hely nem magától értetődő. Magyarázatahoz annyit kell tudnunk, hogy tájszótáraink és néprajzi áttekintéseink bőségesen adatozzák a *bagolyhit* szóhasználatot 'vadházasság' jelentésben. Ráadásul bármely bagolyfaj latin nevével próbáljuk a terminológiai egyértelműség kereteit kijelölni, a paráználkodás felé mutató asszociációs irány mindegyikből igen egybehangzóan levezethető: a *noctúan*ak már a neve éjszakai ténykedésre utal, az *ulula* főnév ugyanabból a tőből való, mint az *ulularunt* ige, amellyel Vergilius szerint Dido és Aeneas nászjelenete közben a nimfák – nem éppen kivikolnak, hanem – sikonganak, alkalmasint metonimikusan, és ez már csak olyasfajta ténykedés következménye, amelynek kellő körültekintés hiányában a *bubo* főnév pluralis alakja az eredménye, vagyis *bubones*, azaz, amint Pápai Páriz Ferenc szótára mondja: „Egész testben való mirigyek kelevények, de kiváltképen az ágyék körül.”

nekelőtt nagyon szokatlan: a végtisztesség laudációs-reprezentációs célzatú retorikai aktusai egyszerűen nem szoktak engedélyezni a halottról szóló nyílt kritikát, nemhogy ilyen éles formában, még tapintatosabb nyelvi keretek között sem. A halotti beszédek történetének rendszerszerű tanulmányozása azt hozta felszínre, hogy a nemesi gyászszertartás retorikai keretei a laudációra méltatlan jellemvonásokkal, cselekedetekkel kapcsolatban kizárólag a „*silentio praeterire*” fogását ismerték el, és még az is komoly botrányt idézett elő, ha a gyászoló rokonság az implicit bírálatot az explicit dicséretből hiányzó jellemzők elhagyásának szándékosságában vélte felismerni.⁷ De az irodalomszociológiai kutatás tapasztalatain túl maguknak az idézett szövegrészeknek a grammatikai formája önmagában is kételyt ébreszt: addig nem tehetünk határozott ítéletet a szöveg szemantikai felépítése felől, amíg nem tisztázzuk, ki is az a „te”, aki a felsorolt jellemvonások birtokosa és cselekedetek alanya az idézett helyeken, s akit ott kizárólag az egyes szám 2. személyű morféimák neveznek meg.

A verbális formák által való személyköltésnek, pragmatikai pozícióteremtésnek számos retorikai alakzata és azoknak számos szokásos megnevezése van. A közelmúltban egy irodalomtörténész kollégánk Balassi búcsúverse kapcsán a proszópopeia vagy latin névvel a *personificatio* halotti beszédekben és búcsúztató verselményekben való alkalmazását tárgyalta részletesen, de példái között kizárólag olyanokat szerepeltetett, amelyekben az orátor vagy a *versificator* szavai a halottat beszélgető szólamot teremtenek, vagyis a búcsúzkodó halott egyes szám 1. személyben szólal meg és sorra elköszön a temetésén jelenlévőktől, olykor pedig életének általánosabb gyűjtőfogalmakkal megjelölt értékcentrumaitól is, mint hazájától, vármegyéjétől, egyházától és hasonlótól.⁸ Ez valóban nagyon gyakori formája a gyászbeszédekben szokásos *allocutió*nak, *sermocinatio*nak, *ethopoeiá*nak, feltétlenül meg kell említeni azonban azt a másik, ugyanilyen gyakori változatot is, amikor a szöveg által megteremtett *fictio personae* szerint a gyászolók vagy a halottat életében körülvevett tárgyi világ elemei – épületek, használati tárgyak – szólnak a halotthoz, intéznek hozzá búcsúzó szavakat, s mélyítik el ezáltal a halál fölötti panaszt, a lamentációt.⁹ Maga a szónok is gyakran intéz aposztrofét a halotthoz.¹⁰

⁷ KECSKEMÉTI 1998, 209–211.

⁸ SZENTMÁRTONI SZABÓ 2005, 375–409.

⁹ Például Széchényi György esztergomi érseket az általa megerősített „Györi romlot bástyák” emlegetik 1695-ben Matusek András temetési beszédében (KECSKEMÉTI 1988), Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony halála felett pedig a szertartás helyszínén felállított, fekete lepellet beborított uralkodói székek panaszolkodnak Velechinus István 1622. évi szövegében (KECSKEMÉTI 1988, 121–122.).

¹⁰ Így például Trakostyáni Draskovich Pál 1694. évi temetésének ismeretlen szónoka az „Ally, állj Tekéntetes Gróff Ur!” kezdetű bekezdésben: KECSKEMÉTI 1988, 284. Ez egyébként Hoffmann Pál nevezetes 1652. évi prédikációjának parafrázisa, lásd KECSKEMÉTI 1988, 145.

A halottnak vagy a diadalmaskodó anyaszentegyház már üdvözült más tagjainak a megszólítása a temetési beszédek olyan általános retorikai alakzata, hogy a reformátori bírálatok már a 16. században kialakult egyik alapsémája szerint ez az allocutio lehetett az egyik oka a lelkek halál utáni állapotát illetve a szentek közbenjárását érintő egyes teológiai-dogmatikai tévelygések kialakulásának is.¹¹

A halotti beszédek esetében tehát megszokott prédikátori eljárás a halott megszólítása, ezért e műfaj kialakult recepciós-olvasási gyakorlata által indukált természetes értelmezési séma volna Kelemen Didák aposztrófikus alakzatának megszólítottját a halottban találni fel, aki így egyben a felhánytorgatott bűnök alanyának a szerepébe is kerülne. Annál könnyebb az interpretációnak erre a vágányra futni, mert a prédikáció elején valóban belefog a prédikátor egy, a halottat a hagyományos módon és a hagyományos erényekkel aposztrófáló beszédrészbe: „... azt kérdezem tőled Tekéntetes Nemzetes Ur: Miért még életednek regvelében, Ifiúságodnak zsengejében gyakorlottad magadot (mellyet tellyes életedben-is megtartottál) a' Szentségeknak nagy ajtatossággal való gyakor fel-vételében, buzgó Imádságokban, Isteni Félelemben, és más féle jószágos cselekedetekben?” (A3r–v.) Ez az aposztrófé közel egy teljes lapon át folytatódik a bevezetőben. A prédikáció tanító részének nem pragmatikusan megfogalmazott, általános érvényű nyitó tételmondata – „Sok féle fájdalmi, félelmi, rettegési, irtózási, és késérteti vannak embernek tellyes életében...” (A4r) – azonban már a következő mondatban olyan aposztrófikus megfogalmazásban épül tovább, amelynek általános megszólítottja van: „Fájdalom itt laktod földéről el-menned, szám-kivetésbe küldetned, rokonidtól, 's kedvesidtól el-búcsúznod...” (A4r.) E megfogalmazások általános érvényének kimondására, a megszólítottnak a legszélesebb közönségként való értelmezésére csak egy közbeszótt exemplum után kerül sor, az „Igy jársz te-is keresztény halgató” formában (A4v). Az alapvetően még hosszú lapokon át aposztrófikus formájúnak megmaradó fogalmazásmódban nincs egyetlen további, ehhez hasonlóan pragmatikus referenciájú megnevezés sem, így meglehetősen komoly absztrakció szükséges annak mérlegeléséhez, hogy a közvetlenül a bűnök felsorolását tartalmazó, már idézett szövegrész előtt található egyetlen olyan vocativusi megnevezést, amelyben a megnevezett nem a pusztán személyes névmás, hogyan is kell értelmezni. Semmiféle pragmatikus alakzat nem erősíti meg ugyanis, hogy az itt álló „Ah keresztény bűnös Lélek!” vocativus (B1v) referenciája az épp két lappal korábban megnevezett „keresztény halgató”-val, és nem a halotti beszédek aposztrófikus felépítésében megszokott halottal volna azonos. Ez a következők legfeljebb a makroszintű jelentésszerkezet jelöletlen, implicit fenntartásának hipotézisére alapozható, amellyel kapcsolatban nincs egyenes, közvetlen olvasati paktum szerző és olvasó között. Márpedig ez az értelmezés sarokpontja: ezen dől el, hogy a felhánytorgatott bűnöket elkövető bűnös lélek a halott táblabíró volt-e a

¹¹ KECSKEMÉTI 1998, 104., 273. j.

múltban, vagy általában minden bűnös életű keresztény ember a múltban és a jelenben; hogy tehát a morfológiai „te” egyetlen konkrét alanyt vagy általános alanyt invokál-e ebben a szövegrészben. Mindaddig, amíg a bűnös életet és a haláltusa testi és lelki szenvedéseit illető tanításokról van szó, mintegy tizenhárom nyomtatott lapon át, amíg Nádffői Krucsay János már egy új kontextusban ismét meg nem nevezetik (C2v), a morfológiai jelölőkön kívül mindösszesen csak még tíz vocativus tartja fenn az aposztrofikus alakzatot, szövegezésük öt alkalommal „bűnös ember” ill. „keresztény bűnös ember” (B2r, B3v, B4r, C1v), háromszor „bűnös lélek” (B2r, B2v, B3r), egyszer „keresztény lélek” (B2v), egyszer pedig „Jézus híve” (C2r). Erről a hosszú aposztroféról tehát joggal állítható, hogy rendkívüli erejű jelentéskettség van hosszú ideig a recepció erőterében.

A következő megvitatni való kérdés az volna, hogy ez az ambiguitás vajon szándékolt-e vagy akaratlan. Ha akaratlan, akkor szokatlan mérvű ügyetlenségnek kell neveznünk, amelyet mégsem tarthatunk lehetetlennek. Egy erkölcsi tárgyú templomi prédikáció esetében ugyanis ez a fogalmazásmód egészen természetes, mindennapi volna. A templomban az aposztrofé címzettje csaknem minden esetben a hallgatóság egésze vagy egy általános tagja, csak kivételképpen, például a dramatikus megjelenítő erővel megfogalmazott passióleírásokban jönnek számba más aposztrofikus módozatok, amint azt Tasi Réka épp Kelemen Didák nagypénteki beszédei kapcsán mutatta be.¹² A templomi prédikálással kapcsolatos egyik legfontosabb homiletikai tudnivaló, hogy azt nem a próféták módjára kell végezvinni, vagyis nem a bűnös embereket, hanem a bűnöket kell megnevezni, kerülve a személyeskedést, az egyedi figyelmeztetést.¹³ Ha az aposztrofé tárgyalt szövegünkben megfigyelt felépítését tehát akaratlannak tartjuk, akkor lényegében azt állítjuk, hogy a templomi beszédek felépítésében gyakorlott szónok a halotti beszéd összetettebb pragmatikai szerkezetének kezelésében való járatlansága miatt került nehéz helyzetbe. Mindez összefüggésbe hozható esetleg azzal is, hogy Didák atya halotti beszéde, amint az már megállapítást nyert, egy templomi beszédet parafrazeál, Pázmánynek a pünkösd utáni 15. vasárnapra írott, a halálról szóló prédikációját.

De lehet ez az ambiguitás éppen szándékolt is, ebben az esetben viszont a szónoklatot rendkívüli pragmatikai tudásról árulkodó retorikai mesterműnek kell tekintenünk. Ennek a lehetőségnek mindenekelőtt az veti meg az alapját, hogy Krucsay János temetése éppenséggel reprezentációs-laudációs alkalomként sem volt szokványosnak, problémamentesnek nevezhető. A hatvannégy éves nemes úr, amint megtudjuk, mindössze tizenhárom esztendeje élt békés keresztényi házasságban párjával, Csebi Pogány Borbálával. Didák atya prédikációja a leghalványabb utalást sem tesz ugyan rá, mégis szükséges tudnunk, ahogyan tudta azt 1741-ben a temetés minden résztvevője, hogy az előző feleségre, a visszaeső parázna

¹² TASI 2005, 770–780.

¹³ KECSKEMÉTI 1998, 133., 182.

Tolvay Borbálára maga Krucsay kért halálos szentenciát 1727-ben, és hiába folyamodott kegyelméért az asszony, nem bocsátott meg neki.¹⁴ A kisvárdai hóhér az asszonyt lefejező pallosa a 19–20. század fordulóján még látható volt Szabolcs vármegye múzeumában.¹⁵ Mindebből több következtetés adódhatik. Egyrészt lehetséges, hogy a szokatlan nyíltsággal megnevezett parázna vétkek emlegetésekor a gyülekezet rendelkezésére állott az az értelmezési keret, hogy azok elkövetését e hajdani asszonynak kell tulajdonítaniuk. Másrészt nyilvánvaló, hogy a könyörület hiánya, a házasságjog világi eszközeivel megállott kíméletlen bosszú vitapozíciót, ellentmondásos megítéléseket alakított ki Krucsay János körül. Feltűnő, hogy a halott életrajzának a javakorabeli férfira vonatkozó része, eltérően minden konvenciótól, teljességgel hiányzik a beszédből: az ájtatos istenfélelemben felnevelt fiú és a táborozásokban, véres csatákban forgott fiatalember után már csak a második házasságában utódokat nemző, betegeskedő, majd a halálra készülődő öregember jelenik meg. Minthogy – noha Kelemen Didák erről ugyancsak nem beszélhetett nyíltan – a véres ütközetekben Rákóczi tisztjeként vett részt Krucsay, az életrajz 1711 és az 1730-as évek eleje közötti része teljességgel kitöltetlen, és az adott körülmények között ennek persze politikai okai is lehetnek. Amiről igen kínos lett volna beszélni, vagy amivel kapcsolatban – a *genus demonstrativum* minden retorikai szabályának ellentmondva – csak vitázva-érvelve lehetett volna meggyőződést kialakítani, arról hallgatott Didák atya, pontosan követve a „*silentio praeterire*” kívánalmát.¹⁶ A hiányt pedig egy olyan kétséges szemantikájú, a bűnök elkövető-

¹⁴ BOROVSKY [1900]. A történet viszonylag szép karriert futott be a magyar irodalomban, noha az időpontban és a szereplők nevében nagy a keveredés. Mikszáth *A két koldusdiákjának* (1885) címszereplőit a „Krucsay nevű hatalmas, gazdag úr” üldözi el birtokáról, „akinek pallosjoga is volt, s arról lett nevezetes, hogy a tulajdon feleségét lenyakasztatta, mert kegyetlen szívű, gonosz indulatú ember vala.” (A Mikszáth-idézetek a kritikai kiadás alapján: M. K. *Összes művei*. III, 56.) A *jus primae noctis* c. elbeszélés (1885) szerint „Egy Krucsay még e század elején nyakasztatta le saját hites nejét, született Pogány Karolinát.” (ÖM XXXVI, 125.) A *Különös házasság* (1900) szerint az olaszröszei (bodrogolasi) Döry-birtok melegágyai épültek arra a helyre, ahol „még az első építető, egy Krucsay, jus gladii is gyakorolt [...] a saját szép feleségét fejeztette le...” (ÖM XIII, 153–154.) A motívum lehetséges eredetét és Mikszáth általi használatát az *A jus gladii* (1884) c. novella jegyzeteiben tekintette át Rejtő István (ÖM XXXVI, 260–261). Krúdy Gyula *A pallos legendája* (1903) címmel novellát írt a történetből (KRÚDY 1959, I. 403–409), de említi azt *A podolini kísértet* (1906) egyik szereplője is (KRÚDY 2006, 106). Balázs József (1944–1997) *A bátori advent* c. drámája (1983) már a per utáni történéseket, a Krucsay-oltár elkészítését mutatja be.

¹⁵ A múzeum alapítója és a Szabolcs vármegyei régészeti társaság elnöke, Jósa András (1834–1918) főorvos Mikszáth Kálmánnak írott 1898. évi nyílt levelében szögezte le, hogy a pallost múzeuma őrzi (ÖM XXV, 73–77), és ugyane tényrt rögzítette egy 1902. évi cikkében is: *Nyírvidék*, 23 (1902)/50, 3.

¹⁶ KECSKEMÉTI 1998, 180–182.

jének személyét homályban hagyó, azok súlyát mégis nyomatékosító, aposztrofikus szerkezettel töltötte ki, amely talán az egyetlen lehetőség volt a szóba sem hozott halálos ítélet jogosságának implicit igazolására. A prédikáció pontosan megfelelő címének: az életrajz szükségképpen hiányos elmondása a rettenetes utolsó szempillantás felnagyításával, középpontba állításával, részletes elbeszélésével volt kompenzálható.

De elképzelhető egészen más értelmezés is. Ha Krucsay János úr életrajza helyett a keresztény ember szenvedésekkel, gyötrelmekkel teli utolsó földi pillanatának tüzetes elbeszélését kapjuk, akkor szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy e szempillantásban a nemes úr és hűtlen felesége haláltusájának gyötrelme azonos szintre kerüljön, és Krucsay utolsó szempillantására rávetüljön a kivégzett asszony tekintete is. És egyáltalán nem bizonyos, hogy kettejük példázatszerű egymásra vetítését üdvözülés és kárhozat nyilvánvaló antinómiájában kell elhelyeznünk. Ez esetben nem számolnánk például azzal a ténnyel, hogy Nádffői Krucsay János temetését 1741. július 13-ára szervezték meg a rokonai.¹⁷ Július 13-a a pogány fejedelem által lefejeztetett Antiochiai Szent Margit vértanú emléknapja.

BIBLIOGRÁFIA

BOROVSKY [1900]

Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája). A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája: Szabolcs vármegye. Szerk. BOROVSKY Samu. Budapest, APOLLO IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, [1900].

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Círjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése.* Miskolc, MAGYAR JÖVŐ, 1927.

KECSKEMÉTI 1988

Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból. Kiad., jegyz. KECSKEMÉTI Gábor, bev. KECSKEMÉTI Gábor–NOVÁKY Hajnalka. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988.

¹⁷ Krucsay, amint a beszédből kitűnik, június 18-án halt meg (D1v). A nemesi temetések szertartásrendje a halálozás után több hetet vagy akár hónapot hagyott a temetésig, hogy a szükséges előkészületeket megtehessek, a meghívókat szétküldhessék. A köztes időt a holttest ideiglenes sírboltban töltötte. (KECSKEMÉTI 1988, 12–14; SZABÓ 1989, 24.) Így a temetési időpontot nem a haláleset bekövetkezése szabta meg, hanem tudatos, megfontolt választás eredménye volt.

KECSKEMÉTI 1998

KECSKEMÉTI Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest, UNIVERSITAS, 1998 (Historia Litteraria, 5).

KRÚDY 1959

KRÚDY Gyula: *A fehérlábú Gaálné*. Szerk. BARTA András. Budapest, MAGVETŐ, 1959, I–II.

KRÚDY 2006

KRÚDY Gyula: *Regények és nagyobb elbeszélések 3*. Kiad. KELECSÉNYI László. Pozsony, KALLIGRAM, 2006.

MIKSZÁTH III

MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. III*. Kiad. KIRÁLY István. Budapest, AKADÉMIAI; 1957.

MIKSZÁTH XIII

MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. XIII*. Kiad. BISZTRAY Gyula. Budapest, AKADÉMIAI; 1960.

MIKSZÁTH XXV

MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. XXV*. Kiad. MÉREINÉ JUHÁSZ Margit. Budapest, AKADÉMIAI; 1961.

MIKSZÁTH XXXVI

MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. XXXVI*. Kiad. REJTŐ István. Budapest, AKADÉMIAI; 1966.

MONAY 1957

MONAY Ferenc: *P. Kelemen Didák a Felső-Tiszavidék apostola 1683–1744*. Róma, 1957.

OCSKAY 1982

OCSKAY György: *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban. ItK*, 1982.

RÁKOS 1975

RÁKOS B. Raymund: *Ugye, atyafiak?! Isten szolgája, Kelemen Didák élete*. Róma, 1975.

RÁKOS 1979

Isten szolgája P. KELEMEN Didák O.F.M. Conv. *Levelei 1714–1743*. Kiad. RÁKOS B. Raymund. Róma, Postulazione Generale O.F.M. Conv.–EDIZIONI AGIOGRAFICHE, 1979.

RÁKOS 1985

KELEMEN Didák *Műveiből*. Vál. RÁKOS Balázs Raymund. Róma, UGO DETTI, 1985.

SZABÓ 1989

SZABÓ Péter: *A végtisztesség: A főúri gyászszertartás mint látvány*. Budapest, MAGVETŐ, 1989.

SZENTMÁRTONI SZABÓ 2005

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Balassi búcsúverse és a prosopopoeia a XVII–XVIII. század magyar nyelvű költészetében. In: *A magyar költészet műfjai és formái a 17. században: A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai*. Szerk. ÖTVÖS Péter–PAP Balázs–SZILASI László–VADAI István. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2005.

TASI 2005

TASI Réka: Kelemen Didák prédikációinak dramatikus jegyei, avagy a popularitás egy változata a barokk prédikációirodalomban. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerk. ÖZE Sándor–MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba–Budapest, PPKE BTK–METEM, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti Konferenciák, 1), I–II.

KELEMEN DIDÁK MŰVEINEK HELYE A 18. SZÁZADI KASSAI JEZSUITA KÖNYVKIADÁSBAN

KERNÁCS DOROTTYA

Kelemen Didák prédikációgyűjteménye, katekizmusa, valamint két vitairata, alkalmi és halotti prédikációi jelentek meg nyomtatásban, mindezen műveket Kassán adták ki magyar nyelven, munkái 1729 és 1741 között jelentek meg. Kelemen Didák munkáinak megjelenési körülményeiről, patronátusáról kiegészítő adatokat műveinek ajánlásaiban és levelezésében találhatunk. Levelezését Rákos B. Raymund adta közre 1978-ban.¹ A sajtó alá rendezett levelezésében hét olyan levél található, amelyekben az általa írott munkákról tájékoztatja patrónusait, ezeket a leveleket 1724 és 1737 között írta a minorita szerzetes.² A levelek gr. Károlyi Sándorné Barkóczi Krisztinához, Károlyi Ferenchez és Károlyi Sándorhoz szólnak, tartalmukat tekintve az általa írt munkákról kevés szóval, több esetben csupán a *post scriptum*ban tett megjegyzést.³ A levelezéséből tudunk katekizmusáról, arról, hogy ebből a művéből 1724-ben ötszáz példány található a kassai nyomdában, és a költségeket Károlyi Ferenc fedezte.⁴ A Petrik Géza-féle bibliográfia három kiadását is tartalmazza a katekizmusnak, azonban a legelső kiadást csupán 1735-re datálja.⁵ Ugyan Rákos B. Raymund csak valószínűsíti, hogy Kelemen Didák saját munkájáról van szó,⁶ ebben az időben azonban nem tudunk más szerző tollából kikerült magyar nyelvű katekizmusról, ezért feltételezhető, hogy az 1734-es kiadás előtt tíz évvel már létezett a műnek egy első kiadása. Egy másik 1737-ben datált, Károlyi Sándorhoz címzett levélben feltehetően egyetlen polemikus munkájáról tesz említést,⁷ majd arról ír, hogy az 1729-ben Kassán megjelent *Buza fejek* című prédikáci-

¹ RÁKOS 1978

² RÁKOS 1978, 143–291.

³ „Ps: Minapában nagy szombati utam alkalmatosságával későn gondolkodtam, hogy az Úr Istennek ingyen való Szent kegyelme által a boldog jó emlékezetű Krucsai Márton Úr feltett való együgyű praedikációt /: mivel Excellentiád jelen nem lehet /: Excellentiádnak olvasására alázatosan offerálhassam s hirtelen akkor purumban nem irattathattam s elmaradott, s már mivel majd két árkont foglal le írása, a postán való által küldése által Excellentiádot terhelni nem praesumálom, hanem inkább továbbra halasztom.” In: RÁKOS 1978, 256–257.

„PS: egy könyvecskét az Úr Istennek Szent áldásából ki nyomtattattunk; ha le nem jó Excellentiád, tanálkozik alkalmatosság, küldeni fogunk.” In: RÁKOS 1978, 287.

⁴ RÁKOS 1978, 143.

⁵ PETRIK 1890, 355–356.

⁶ PETRIK 1890, 355.

⁷ „Az említett könyvecskét mostani Concursura felmenő ordinárius V. Ispány Büki András

ős kötetéből 300 példány található még a nyomdában, levelében szorgalmazza, hogy ezeket mielőbb „váltás ki”⁸ Levelezése alapján képet kapunk arról, hogy patrónusai fontosnak tartották munkáinak nyomtatásban való megjelenését, azonban a homályos fogalmazásból sokszor az sem derül ki, hogy éppen melyik munkájáról van szó.

Kelemen Didák műveinek megjelenéséről pontosabb, illetőleg részletesebb adatokhoz a korabeli kassai jezsuita könyvkiadás vizsgálatával juthatunk. A levelezésében, a bibliográfiákban és a *catalogus librorumok*ban fellelhető adatok, illetőleg ezek összevetése és szembesítése abba az irányba mutat, hogy sok esetben nem csupán abban nem lehetünk biztosak, hogy éppen melyik műve mikor és mi célból jelent meg, de néhány esetben a szerzőség is kérdéses.⁹ Elmondható, hogy Kelemen Didák munkásságának eddigi vizsgálata még az alapvető bibliográfiai adatokat és tételeket sem tisztázza, hiányos és pontatlan. Dolgozatom célja egyrészt az eddig ismert bibliográfiai adatok és tételek pontosítása, másrészt munkásságának elhelyezése a vizsgált időszakban – azaz a 18. századi kassai jezsuita könyvkiadásban.

A jezsuita rend tevékenysége Kassán a 18. századra tudott megszilárdulni, ekkorra intézményeinek (gyógyszertár és könyvtár, gimnázium, akadémia, nemesi konviktus, papi szeminárium, később matematikai és természettudományi múzeum), ezek között nyomdájának is jelentős szerepe lett.¹⁰ Kassán a jezsuita nyomda 1673-ban kezdte meg könyvkiadói tevékenységét a városi nyomda mellett, de ez

Uram által fel küldöttem. Az borbéli alamisnálkodását Excellentiádnak alázatosan köszönöm, az Úr Isten fizesse meg Excellentiádnak. Három hordóval volt még ó bor: az egyiket szívesen ide adta Mohos Uram. Izent a fráter által, hogy a fiát Excellentiád kegyes patrocíniumában alázatosan recommendálnám. Ha szintén még olyan érdemi nem volnának is, az atya hív szolgálattyaért méltóztatnék Excellentiádnak valami tisztcségben alkalmaztatni. Bár csak meg térne a csintalan, holott úgy hallom, az édes Anyja is pápista volt, maga pedig Excellentiádnak szárnya alatt neveltetett;” In: RÁKOS 1978, 291. – Valószínű, hogy az említett mű *A keresztény embernek zsidóval az idvesség dolgáról való beszélgetése*, főként, hogy 1736-ban nyomtatták ki Kassán.

⁸ „A praedicációk immár jó ideje, hogy nyomtattattak. Százötven exemplár volt parancsolva, melyeket T. Pr. Cancellárius atyám uram Károlyban küldött, de ez kevés, csak Károly körül is el oszol; nekem még belőle nem küldöttek onnan talám nem lévén alkalmatosság. Hanem édes méltóságos Glis Úr, az Typographia ezeken kívül, az mint szokott más munkákkal cselekedni, ezen felyül nyomtatott három száz exemplárt, ezek ben vadnak a Typographiában, kevés kölcsérgért kiadnák. Kérem alázatosan Excellentiádot, méltóztatásék commitálni, válcsák ki és osszák minden felé. Küldgyék ide egy részét, én ebben a környékben lévő úri Rendeknek kiosztom.” In: RÁKOS 1978, 291.

⁹ Pavercsik Ilona adatot közöl egy 1734-ben német nyelven megjelenő *Christliche Lehr oder: kleiner Catechismus zur Unterrichtung der Jugend und neue Bekehrten* címet viselő műről, amiről feltételezi, hogy Kelemen Didák a szerzője. In: PAVERCSEK 1992, 180.

¹⁰ PAVERCSEK 1992, 9.

csak egy évig működött, mivel leégett, majd 1716-tól kezdték meg újra a könyvkiadást az új tipográfiával.¹¹ A kassai nyomda alapítása abból a szempontból is fontos, hogy Észak-Magyarországon innentől kezdve volt a katolikusoknak tipográfiája,¹² és meg- illetve újbóli alapítása, működése azt jelenti, hogy a nyomtatványoknak nagy szerepet szántak a katolikus hit terjesztésében. A korszakban a jezsuiták rekatolizáló törekvései teljes spektrumot mutatnak: ez megmutatkozik a fentebb már említett jezsuita intézmények alapításában, abban, hogy az oktatási tevékenység kiemelt szerepet kap a rend működésében, valamint nem utolsó sorban a könyvkiadásban, tehát a jezsuiták a tudományos és a közélet valamennyi színterén megjelentek.¹³ A jezsuiták „legelső tevékenysége, amellyel megvetették a lábukat Észak-Magyarország e centrumában, az ifjúság oktatása volt; majd újonnan felépített templomukban igehirdetéssel reméltek minél több embert megtéríteni, catechetizáló munkával hitében megszilárdítani, ezt követően pedig a könyvek iránti szükségletek kielégítésével igyekeztek még messzebbre, nemcsak a város lakosságára és közvetlen környezetére hatni. Működésük eredményességét mutatja, hogy az egykor protestáns többségű városban 1771-re a katolikus lakosság aránya 84%-ra nőtt.”¹⁴

A korabeli könyvnyomtatás és kiadói tevékenység egyik legalapvetőbb szekunder forrása a Petrik Géza által összeállított *Magyarország Bibliographiája*,¹⁵ azonban épp a Pavercsik-féle adattár bizonyítja, hogy a Petrik által szerkesztett bibliográfia helyenként hiányos a kassai könyvkiadást tekintve. A 18. századi kassai nyomtatványok közül 1245 ismert példányról – „1238 nyomtatványt a Petrik-bibliográfiából, további hatot Kerlik Péter tanulmányából, egyet pedig Kafer Istvánnak az Egyetemi Könyvtár cseh és szlovák könyveit leíró katalógusából.”¹⁶ van tudomásunk. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy a példányból ismert nyomtatványokon felül jóval nagyobb állományról van szó – nem említve az elveszett, ismeretlen kiadványokat, az elpusztult könyvállományt. Ennek a kassai jezsuita nyomdából kikerült nyomtatvány-állománynak a rekonstruálására tett Pavercsik kísérletet forrásként használva Katona István *Historia critica Hungariae* című munkájának irodalomtörténeti fejezeteit, a jezsuita rend feloszlata után készült, a jezsuiták könyvtári állományának összegzését, az *Index generalis librorum in bibliothecis abolitae Soc. Jesu existentium*ot, a Gárdonyi által közzétett 1716–1726 közötti nyomtatványjegyzéket, a *Litterae Annuae*t, a kassai historia domust, a budai, a lipcsei jezsuita könyvtárjegyzéket, valamint az 1716 és 1773 kö-

¹¹ PAVERCSEK 1992, 10.

¹² PAVERCSEK 1992, 9.

¹³ A jezsuiták rekatolizációs tevékenységéről Kelemen Didák levelezésében is találhatunk értékes adatokat, leírásokat, így az iskola- és templomépítésekről.

¹⁴ PAVERCSEK 1992, 10.

¹⁵ PETRIK 1890

¹⁶ PAVERCSEK 1992, 11.

zött Kassán megjelent *catalogus librorum*okat is.¹⁷ A *catalogus librorum*ok, a korebeli könyvjegyzékek, készlet- (szortiment) katalógusok a megvásárolható könyveket írták le nyomtatási év nélkül. A kassai műhely könyvkiadói tevékenysége nyomon követhető ezeknek a könyvjegyzékeknek a vizsgálatával, hiszen csaknem négy évtizeden keresztül folyamatosan megjelentették saját kiadványaik katalógusát. Ezek a katalógusok nem önállóan jelentek meg, hanem a *Calendarium Cassoviense*-hez, a latin nyelvű negyedrészt naptárhoz hozzákötve. Az első naptár 1723-ból maradt fenn. Valószínűsíthető, hogy 1723-tól a kalendáriumokat minden évben megjelentették, azonban az 1723-as és 1725-ös még nem tartalmaz könyvjegyzéket, az első fennmaradt *catalogus librorum* 1738-ból való. Fennmaradtak a következő évek könyvjegyzékei: 1738, 1741, 1744, 1748, 1753, 1757, 1761, 1764, 1765, 1766, 1767, 1769, 1771, 1772, 1774,¹⁸ így nyomon követhető a kassai nyomda által kiadott és mindenkor árusított választék.¹⁹ A 18. századi, kassai jezsuita könyvkiadásról és nyomdászati tevékenységről értékes adatokkal szolgálnak ezek a könyvkatalógusok: olyan nyomtatványok is szerepelnek ezekben, szám szerint 183,²⁰ amelyeknek létezéséről eddig nem volt tudomásunk. Ezeknek a könyvkatalógusoknak, könyvjegyzékeknek önálló, egyedüli forrásként való használata nem minden esetben vezetne megbízható adatokhoz, de a fent említett bibliográfiákkal, nyomtatvány-összeírásokkal összevetve értékes, új tételekkel és információkkal gazdagítják a korszakról való ismereteinket a könyvnyomtatás, könyvkiadás területén. Elmondhatjuk, hogy a Pavercsik Ilona által rekonstruált nyomtatványjegyzék jelenleg a legteljesebb a kassai könyvkiadás tekintetében: 670 latin nyelvű nyomtatványt, összesen 898 újbóli és címlapkiadását, valamint 205 magyar nyelvű, 106 német nyelvű, 121 szlovák nyelvű nyomtatványt tartalmaz. Ezen felül az adattár feltüntet 206 latin, magyar, német és szlovák nyelvű kisnyomtatványt.

Pavercsik tanulmányának kérdésselvetései abba az irányba mutatnak, hogy a vizsgált időszakban hipotézisei szerint a könyvkiadásban az egyházi jellegű irodalom visszaszorult, a latin nyelvűség rovására teret nyert a magyar nyelvűség, emellett német és szlovák nyelvű kiadványok is nagyobb számban jelentek meg.²¹ Azonban az összes – jelenleg ismert – kassai jezsuita nyomtatvány mindössze 30%-a nem latin nyelvű. Dolgozatomban kizárólag a magyar nyelvű nyomtatványokat vizsgálom, a korszakban megjelent kisnyomtatványokat kivéve. A magyar nyelvű kiadványokat vizsgálva elmondható, hogy a 205 magyar nyelvű nyomtatvány közül a címek alapján mindösszesen 26 nem egyházi, teológiai tárgyú, ezen

¹⁷ PAVERCSIK 1992, 12–15.

¹⁸ PAVERCSIK 1992, 12.

¹⁹ PAVERCSIK 1992, 14.

²⁰ PAVERCSIK 1992, 15.

²¹ PAVERCSIK 1992, 10.

felül 34 ebben az időszakban évenként megjelenő kalendárium, azaz a 205 tételből összesen 145 nyomtatványról, azaz a magyar nyelven megjelent nyomtatványok 70%-áról mondhatjuk el, hogy az egyházi, teológiai tárgyú. Ez a szám egyrészt cáfolja azt a hipotézist, hogy az egyházi, teológiai tárgyú nyomtatványok száma visszaszorult, másrészt pedig alátámasztja Pavercsik Ilona állítását, miszerint „protestáns területen a jezsuita rend elsődleges célja mindig is a térítés, a katolikus egyházhoz való visszavezetés volt.”²²

A nem egyházi, teológiai tárgyú nyomtatványok között találhatjuk többek között Kövesdi Pál *Elementa Linguae Ungaricae, seu Grammatica Ungaricáját*, Bárány Fábri Kristián Farkas *Hadi Embernek Oktatása* című munkáját, Pettő Gergely *Magyar Kronikáját*, Kereskényi Ádám *Mauritius Tsászár szomorú Játékát*, A' Cornelius Neposnak *Hadi Fejedelmeknek életekről könyve* magyar nyelvű fordítását két kiadásban, egy Francesco Petrarca fordítást, valamint a *Szakáts mesterségnek könyvetskéjét* két kiadásban.

Az egyházi jellegű kiadványok között műfajukat tekintve találhatunk hitvitákat, imádságos könyveket, katekizmust, halotti prédikációkat, énekes könyveket, szentek életéről szóló nyomtatványokat és prédikáció-gyűjteményeket. A rekatolizáció írásbeli megnyilvánulásai két formában jelennek meg: a Biblia mellett a mindennapi vallásgyakorlásban, az ájtatosság szolgálatában álló imádságos és énekes könyveknek van a legnagyobb szerepük, ezek nagy számban jelentek meg ebben a korszakban, másrészt az úgymond elméleti jellegű, eruditív kiadványok, amelyek a hittérítés művelt közönségét hivatottak kiszolgálni; ennek műfajai pedig a hitviták, a katekizmusok és a prédikáció-gyűjtemények. A prédikáció műfaja kétféle formában van jelen a kassai nyomtatványkiadásban: többségében alkalmi és halotti prédikációk kerültek ki a korszakban az akadémiai nyomdából, ezek műfaji szempontból elsősorban egyfajta reprezentációs funkciót töltenek be; emellett megjelentek prédikáció-gyűjtemények illetve alkalmi prédikáció-füzérek, amelyeknek főként az igehirdetésben van szerepük. A katolikus hittérítésnek csak egy, természetesen nélkülözhetetlen aspektusa az iskolák alapítása, a templomok építése, a főúri, nemesi rendek megnyerése református területen. Ugyanilyen fontos szerepe van a katolikus nyomtatványok megjelentetésének. A rekatolizáció szempontjából talán legfontosabb szerepük a mindennapi vallásgyakorlásban használatos nyomtatványoknak, az énekes és imádságos könyvek kiadásának, elterjesztésének van. Tíz jelenleg ismert imádságos és énekes könyv került ki a kassai nyomdából 1716–1774 között: Pázmány Péter *Imádságos könyve* két kiadásban, valamint alkalmi imádságos könyvek (*Egynéhány hasznos Imádságok a' Jubilaeum tellyes butsunak, el nyerésére; A' Purgatoruim Tüzebe égő Lelkeknek Reggel, Estve, és Szent Mise alatt mondando ájtatos Imádságok; Mennyei követek S. Gertrudis imad. könyv*), énekes könyvek (*Az Irgalmasság Annyához Szüz Máriához buzgo Ének*;

²² PAVERCSIK 1992, 10.

Vasár-napi, és Ünnepnapi Predikáziók előtt való küzenséges énekek. 4 Exempl.). Az otthoni, házi használatra hivatott nyomtatványok közé tartoznak még a szentek életét és csodatételét leíró (*Vita S. Wendelini, Nepomuceni S. Jánosnak élete, halála, tiszt., Sz. Maria Magdolna élete*), valamint a tanító, oktató célzatú kiadványok (*Egy el-tévelyedet Juhotskának Mennyei pasztorától, kért's-el-nyert vezérlő oktatása; Lelki Szem gyógyító, a' vagy a' Szenteknek, a' Sz. képeknek, a' Szentek Tetemének, 's ereklyinek, és a' Krisztus Sz. keresztének tiszteletében vakoskodo némely nem Catolikusoknak meg-világosítására való [könyvetske]; Menybe vezető út, az az minden üdvözülni kívánó lelknek szükséges tudomány*). A Pavercsik által rekonstruált nyomtatványjegyzék 33 új, ez idáig ismeretlen, egyházi illetve teológiai vonatkozású nyomtatványt tartalmaz a Petrik-bibliográfiához képest, és épp arra vonatkozólag hordoz új információt, hogy a vizsgált időszakban jelentek meg a mindennapi vallás házi gyakorlásához nélkülözhetetlen imádságos, ájtatos és énekes könyvek, valamint a laikus olvasók igényeit kielégítő szentek életéről, csodatételéről szóló házi olvasmányok. A 33 új tétel között szerepel hét imádságos könyv, egy énekes könyv, valamint három szentek életéről szóló olvasmány, illetve több otthoni, házi vallásgyakorlásra alkalmas tanító, nevelő célzatú kiadvány.

A másik reprezentatív nyomtatvány-csoport, a hitviták, az alkalmi, halotti prédikációk, a prédikáció-gyűjtemények csoportja funkciója szerint főként, de nem kizárólagosan a tudós közönség igényeit szolgálja. Az alkalmi és halotti prédikációknak elsősorban reprezentációs szerepük van, többnyire másodlagos ezekben a prédikációkban a vallási-tanítói funkció, a nemesi főúr példaként állítása, magasztalása a hallgatóság előtt. 1716–1774 között tizenhárom halotti prédikáció jelent meg, ebből hármat gr. Csáki Krisztina, négyet gr. Barkóczi Krisztina, egyet gr. Forgách János, egyet Jekei Zsigmond úr, egyet Szamorossy György úr, egyet Merzse Szinyei Erzsébet asszony, egyet Krucsai János, egyet pedig Krucsai Márton temetésére írtak. A halotti prédikációk megjelentetése, kiadása arra vonatkozólag hordozhat információt, milyen nemesi patronátussal rendelkeztek a katolikusok a vizsgált időszakban.

A prédikációk másik nagy csoportja, a prédikáció-gyűjtemények, kettős használatra hivatottak, egyrészt házi olvasmányként, másrészt, főként a vasárnapi illetve ünnepnapi igehirdetés segédkönyveként. A vizsgált időszakban teljes, minden vasárnapra rendelt prédikáció-gyűjtemény egyedül Kelemen Didák tollából került ki, szintén ő a szerzője az *Ürnapi és Szent Antal-napi prédikációknak*, valamint a *Buza fejek* című prédikációs-kötetnek. Sem a 17. századi prédikációs-kötetek nem kerültek újbóli kiadásra, és más 18. századi szerzőtől sem jelent meg prédikációs-kötet.

A hitviták tekintetében elmondhatjuk, hogy a 17. századi polemizáló hitvita-irodalomhoz képest némiképp visszaszorult az ilyen jellegű nyomtatványok kiadása, bár még így is jelentős számban vannak jelen az egyházi jellegű kiadványok között: *Dicsirtessék Jesus kristus a' Keresztény embernek Sidoval az üd-*

vösség dolgárúl való beszélgetése; Három üdvösséges Kérdés. A' Lutheránusok és Kálvinisták igaz Hitben vannak-é?; Nyolc okok, melyekért egy... főember a pápista hitre hajlott Őt Levél Pázmány Pétertől Néhaj Eszetrngami Ersektől, és szent Romai Ecclesiának Kárdinályától, Alvinczi Péterhez; Ur napi Bizonyítás, mellyben meg mutatódik: hogy Kristus vagy nem örök Isten: vagy ha örök isten: jelen van az Ur Vatsorájában; Hit-béli Okoskodás, mellyet az Óltári Szentség valósága felett...; Sopronyi Piros Tyukmony, mellyben a' Romai Apostoli Papisták igaz öröme, és reménysege bé-rekesztetnek. Kelemen Didák munkája mellett túlnyomórészt 17. századi hitviták újbóli kiadását (Pázmány Péter, Sámbar Mátyás művei) találhatjuk a 18. században megjelent nyomtatványok között. A hitviták mellett jelentős számú polemizáló teológiai tanítás is megjelent, amelyek nem sorolhatók egyértelműen a hitvita műfajába, ám tartalmukat tekintve hasonló funkciót töltenek be: *Lelki Szem gyógyító, a'vagy a' Szenteknek, a' Sz. képeknek, a' Szentek Tetemének, 's ereklyinek, és a' Krisztus Sz. keresztének tiszteletében vakoskodo némely nem Catolicusoknak meg-világosítására való [könyvetske]; D. Lutter Márton Catholicus Levele; Signum sancrum Szentséges Jel, vagy is: A' kenyér, és bor szine alatt tsodálatossan elrejtetett Kristus Jésusnak valóságos Teste és Vére az Oltári szentségben.*

A fent bemutatott magyar nyelvű nyomtatványok összetétele azt mutatja, hogy egy erőteljes rekatolizációt szolgál a kiadványok megjelentetése, a feltételezett, megcélzott olvasóközönség, vásárlóközönség (kalendáriumok, ezáltal a *catalogus librorumok* olvasói) egyaránt a nemesi, úgymint a polgári rétegből kerülhettek ki. Kelemen Didák irodalmi munkássága csaknem kizárólag a rekatolizációt szolgálja, patrónusai felismerték, hogy szükség van ezekre az egyházi jellegű kiadványokra, ezért szorgalmazták műveinek kiadását. Az összevetett bibliográfiai adatok, az 1716 és 1773 közötti *catalogus librorumok*, a kassai műhely nyomtatvány-jegyzékei azt mutatják, hogy a korszakban megjelent tudományos, teológiai vonatkozású munkák majd kizárólagosan Kelemen Didák tollából kerültek ki.

Melléklet

1. számú táblázat: Pavercsik Ilona által összeállított adattár kivonata, az egyházi tárgyú munkákat tartalmazza.

Mű címe, szerzője	Kiadás éve	Petrik	Pavercsik	Előfordulás a cat. libr.-ban
Aitatos Imádság Sz. Anna Asz.	1757–1760 között, ismeretlen kiadás		899.	1761. 1766–1767.
Ájtatos énekek és imádságok... P.P. Minorita missionariusok...	1734.	P.I.633.	900.	
Alvinczi Péternek... iratott öt levél ld. Epistolae Car. Pazmani ad Alvinczium			902.	
Buza fejek, sive Conciones Didaci Kelemen, á Dominica I. Adventus usque ad Dominicam I. post Pentecost. [Kelemen D.]	1729.	P.II.355	906.	1737–1774.
A bűnös embernek megtérésére az igaz poenitentzia tartásnak modgya	1753.	P.I.613.	907.	1737–1774.
Az édig támasztatott Jakob lajtrojáján példázott mennyei boldogság [Deák F.]	1730.	P.V.116	912.	
Az élők földében, kívánt örökös részében... örvendező néha... Csáki Krisztina aszszony...	1736.	P.I.611.	913.	
A földön lakóknak mondott keserves három.jaj... gróff Forgács János... [Novák J.]	1735.	P.I.815.	915.	

Halotti praedikatio... Jekei Sigmond úr temetésin...	1722.	P.IV.78.	916.	-
Homályban borult ékes korona. Az az: a nagy okosságú Abigail... Barkoczi Kristina...	1724.	P.V.203	917.	
Istennek országában üdvözültek szent számában... részesült... Szamorossy György urnak [Kováts J.]	1768.	P.VII.2 79.	919.	
Jóságokkal tündöklő kóporsó... Csaki Kristina asszony	1736.	P.II.290	920.	
Koronában foglalt... angyal. Az az Merzse Szinyei Erzsébet [Szabó S.]	1731.	P.III.47 6.	921.	
Közönséges orvosság, mellyel a néhai Barkoczi Kristina asszony [Deák F.]	1733.	P.I.505.	922.	-
Legigyenesebb út... Barkoczi Kristina asszony [Molnár A.]	1733.	P.II.771	923.	
Midőn az tekintetes... Krucasai Márton ur	1733.	P.II.733	924.	
Az néhai méltóságos groff... Barkoczi Kristina...	1724.	P.V.341	926.	-
Rettenetes utolsó szempillantás... Krucσαι János ur...	1741.	P.III.51 9.	927.	
Üdvösséges tudomány... groff Csaki Kristina asszony... [Kelemen D.]	1736.	P.III.69 0.	929.	-
Dicsírtessék a Melchisedik rendi való... fő pap, a	1737.	P.I.529.	932.	-

Kristus Jesus				
Dicsirtessék az Ur Jesus Kristus. Az dicsőült szentek tiszteletéről és segítségül hívásául való beszélgetés	1741.	P.V.121	933.	
Dicsirtessék Jesus kristus a' Keresztény embernek Sidoval az üdvösség dolgárul való beszélgetése [Kelemen D.]	1736.	P.II.356	934.	1737-1774.
Dicsirtessék Jes. Kristus lelki beszélgetés [Bernárd P.]	1735.	P.I.250.	935.	1737-1738.
Dicsőséges Xaverius Szent Ferenczhez aitatosság mirigy ellen.	1720.	P.III.86 4.	936.	1737-1774.
Dicsőséges Alkantarai Sz. Péterhez kilencz napig való ájtatosság.	1764 előtt, ismeretlen kiadás		937.	1764-1774.
Dücsőséges Emlékezettel tündöklő Sz. Ferencz Kor-da viselő Atyafiáknak Lelki épületekre keszitetet könyvecske.	1741-1743 között, ismeretlen kiadás		938.	1744-1774.
Egy el-tévelyedet Juhotskának Mennyei pasztorától, kért's-el-nyert vezérlő oktatása. [Berzeviczy J.]	1731.	P.I.256.	939.	1737-1738.
Egy mennyei hazánkba vezető Magyar Angyalka, az-az: igaz hitben lévök vezetésére, tudni ilik a' Sz. teste feltétele, és az Isteni szeretetből eredendő érdemes szándék tudományirol. [Horváth G.]	1724.	P.II.161	942.	1737, 1764.
Egynéhány hasznos Imád-ságok a' Jubilaeum tellyes	1764 előtt, ismeretlen	-	943.	1764-1774.

butsúnak, el nyeresére.	kiadás			
Epistolae Car. Pazmani ad Avinczium.	1741.	P.III.60.	946.	1741–1767.
Az halára vált JESUS Gyülekezetének könyvetskéje.	1757–1760 között, ismeretlen kiadás	-	953.	1761–1774.
A' Halálról való Emlekezés, és a' Szerencsés kimúlás megszerzésire alkalmaztatott Fohász-kodások.	1741–1743 között, ismeretlen kiadás	-	954.	1744.
Három üdvösséges Kérdés. A' Lutheránusok és Kálvinisták igaz Hitben vannak-é? etc. [Sámbár M.]	1767 vagy 1768, ismeretlen kiadás		955.	1769–1774.
Hit-béli Okoskodás, mellyet az Óltári Szentség valósága felett. [Kováts F.]	1766.	P.II.468	990.	1767, 1769.
Hitnek, Reménségnek, és Isteni szeretetből származó lelki töredelmességnek szép Indulati. 8 Exempl.	1764 előtt, ismeretlen kiadás		991.	1764–1774.
Igaz, és üdvösségre vezető Hit. Controversisticus. [Szerdahelyi G.]	1722.	P.III.53 1.	992.	1737.
Igazanvaló Bölcsesség avagy Mindenapi idvösséges Gondolkodás az Isteni Felelemlről, és a' Bűnnek büntetéséről a' JESUS Társaságabéli P. Segneri Pál írásiból.	1740.	P.III.36 3.	993.	1741–1761.
Igazan való Böltsesség, avagy Mindennapi üdvösséges gondolkodás az Isteni Félelemlről és a' Bűnnek büntetéséről a' JESUS Társaságabéli P.	1763.	P.VII.4 70.	994.	1764–1774.

Segneri Pál írásiból.				
Pázmány Imadságos könyv.	1724. 1758.	P.V.380 P.III.60.	995. 996.	1737–1774.
Az Irgalmasság Annyához Szűz Máriához buzgó Ének.	1764 előtt, ismeretlen kiadás	-	997.	1764–1774.
A Jézus Társaságából való Canisius Péter által egybe szedett... ld. A' keresztény Hitnek öt fő zikkelyeiről...				
A' Jézus Társaságából való Gonzásza Sz. Aloysiusnak, hat vasárnap-béli tiszteleti. [Pirolt J.]	1749.	P.I.55.	998.	1753–1774.
A' JESUS Tarasaságából való Szerzetes Papok által Magyar, és Erdély Országban tartando Apostoli Missiók alkalmatosságával öszve Gyült Hivetöl Ének szóval mondatni szokott ájtatosság. [Kolozsvári P.]	1756. 1757.	P.VII.2 72. P.II.280	999. 1000.	1764–1774.
Kassán a' Páročhia-béli Templomban lévő Sz. Kereszt Congregátziojának Regulái.	1764 előtt, ismeretlen kiadás		1003.	1764–1774.
Kedre rendeltetett ájtatosság avagy dütsösseges Szent Anna.. tisztelete...	1751.	P.I.35.	1004.	-
A' Kersztény Embernek jó módgya, miképpen lehesen hasznoson minden cselekedetit az Istennek bé-ajánlani.	1726-1737 között, ismeretlen kiadás		1005.	1737–1774.
A' keresztény Hitnek öt fő zikkelyeiről Canisius Peter által egybe szedett	1757.	P.VII.4 01.	1008.	1761–1774.

közönséges, és szükséges kérdések könyvetskéje. [ford. Kereskényi Á.]				
Keresztény Tudomány	1741.	P.III.60. ?	1010.	1764.
A' Keresztyén Tudománynak rövid summaja a' régi Canisius Péternek írási szerint.	1741–1743 között, ismeretlen kiadás	-	1011.	1744–1744.
Keresztény Tudományról való kis Catec. [Kelemen D.]	1735.	P.III.69 0.	1012.	1737–1744.
Keresztény Tudományról való kis Catec. [Kelemen D.]	1744.	P.VII.2 60.	1013.	1748–1757.
Keresztény Tudományról való kis Catec. [Kelemen D.]	1757.	P.V.250	1014.	1761–1774.
A' keresztény tudományról való mennyei oktatás... közel hét száz... kérdésekben	1730.?	P.V.250	1015.	-
A' Keresztény Tudományról-való Mennyei oktatás közel hét száz kérdésekből álló.	1768–1771 között, ismeretlen kiadás	-	1017.	1771–1774.
A keresztfán halálra vált Christus Jesus congregatiójának...	1719.	P.VII.2 60.	1018.	-
Keresztfán megháló, és meg-holt Jesus Congregációjának etc. rövid oktatási.	1724.	P.II.368	1019.	1764–1774.
Kettős út az örök Boldogságra.	1761.	P.III.72 3.	1020.	1764–1774.
Kezdeté, Elömenetele, Rend-tartási, Regulái, Malasztí, Bucsui etc. a' Keresztfán meg-holt Kristus etc. Gyülekezeté-	1759.	P.V.256	1021.	1761–1774.

nek.				
Kristus Urunkhoz-való bűnös Embernek fohász- kodása.	1764 előtt, ismeretlenki- adás		1022.	1764–1767.
Lelki kincs precatorius, passim notus.	1719 G., isme- retlen kiadás		1023.	1737–1766.
Lelki kints: precatorius, passim notus noviter recusus.	1763-1764 között, isme- retlen kiadás		1024.	1766–1774.
Lelki kintsekkel Rakott Tárház. Az az ó, és új Törvény béli Sz.Irásnak sok részre terjedett titkos rejtekhelyeiből szorgalma- toson össze-szededetett jeles példákkal tellyes köny. P. Orosz Ferencz Első Remete Sz. Pál Ren- dén-való szerzetes által.	1769.	P.II.60.	1025.	1769–1774.
Lelki Manna precatorius, passim notus.	1741–1743 között, isme- retlen kiadás		1026.	1744
Lelki méreg ellen való orvosság, az elhatározott dög-halálnak veszedelme ellen.	1739.	P.II.951	1027.	-
Lelki Pais precatorius, passim notus.	1722 G., isme- retlen kiadás		1028.	1737–1774.
Lelki Szem gyógyító, a'vagy a' Szenteknek, a' Sz. képeknek, a' Szentek Tetemének, 's ereklyinek, és a' Krisztus Sz. keresz- tének tiszteletében vakoskodo némely nem Catolikusoknak meg- világosítására való [könyvetske]. [Szerdahelyi G., ford. Horváth G.]	1725. 1737., ismeret- len kiadás	P.II.531	1029. 1030.	1737.
Liliom kertetske ájtatos könyvetske örög betűkkel.	1741–1743 között, isme-		1031.	1744–1774.

	retlen kiadás			
Loyola Szent Ignácz... élete ld. Vita S. Igantii de Lojola				
Loyola Sz. Ignácz Jesus Társasága Fundátorának kilentz napi tisztelete.	1766.	P.VII.3 10.	1032.	1769–1774.
D. Lutter Márton Catholicus Levele.	1771.	P.II.627 .	1033.	1772–1774.
Menneyi követek S. Gertrudis imad. könyv. [Cochem M.]	1727.	P.VII.3 31.	1041.	1737–1767, 1772–1774.
Menybe vezető út, az az minden üdvözülni kívánó lelknek szükséges tudo- mány. [Kolozsvári P.]	1751.	P.VII.3 31.	1042.	-
Menyország Kúlcsa avagy Szívbeli Igaz Töredelmes- ség.	1749–1752 között, isme- retlen kiadás	-	1043.	1753–1774.
Minden nap kényir precatior. [Bertalanffy P.]	1762.	P.V.324 .	1044.	1766–1774.
Missiók kenvecskéje. [Ko- lozsvári P.]	1749–1752 között, isme- retlen kiadás	-	1045.	1753–1761.
A' Nagyra vágyódó világ fiainak, az embernek vál- tozó sorsáról siralmas Panaszsza. Ki-adá Bertalanffy Pál a' JESUS Tarsaságának Papja.	1761.	P.I.252.	1046.	1764–1774.
Nepom. Sz. Jánoshoz Litania.	1764 előtt, ismeretlen kiadás		1047.	1764–1774.
Nepomuceni S. Jánosnak élete, halála, tiszt.	1725. G., is- meretlen ki- adás	-	1048.	1737–1772.
Nyolc okok, melyekért egy... főember a pápista hitre hajlott. [Pázmány P.]	1725.	P.V.380	1052.	-
Nyolc okok, melyekért	1735.	P.III.60.	1053.	-

egy... főember a pápista hitre hajlott. [Pázmány P.]				
Az Oltári Szentségnek felséges Tiszteletéről való Versek.	1739.	P.VII.3 71.	1057.	1764.
Öt Isteni Gyakorlásoknak Indulati.	1764 előtt, ismeretlen kiadás	-	1058.	1764.
Öt Levél Pázmány Pétertől Néhaj Eszetrgami Ersektől, és szent Romai Ecclesiának Kárdinályától, Alvinczi Péterhez.	1769.	P.V.380	1059.	1771–1774.
A' Purgatoruim Tüzebe égő Lelkeknek Reggel, Estve, és Szent Mise alatt mondando ájtatos Imádságok.	1749-1752 között, ismeretlen kiadás		1060.	1753–1774.
Regulak, bucsuk és ajtatósságok, mellyek Nagy-Váradon...	1740.	P.VII.4 40.	1062.	
Rövid summája Szent Wendelinus... életének... ld. Vita S. Wendelini.			1063.	
Rövid Tanúság a' Sz. Rosáriom Társaságáruul.	1764 előtt, ismeretlen kiadás	-	1064.	1764–1774.
Signum sanctum Szentséges Jel, vagy is: A' kenyér, és bor szine alatt tsodálatossan elrejtett Kristus Jésusnak valóságos Teste és Vére az Oltári szentségben. [Langa M.]	1768.	P.II.542	1066.	1771, 1772.
Sopronyi Piros Tyukmony, mellyben a' Romai Apostoli Papisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztetnek. [Dobner A. E.]	1719.	P.I.542.	1067.	1737–1748.

Sz. Maria Magdolna élete.	1764 előtti, ismeretlen kiadás	-	1071.	1764–1769.
Szent Norbert premonstrati pátriárka, magdeburgi érsek ditséréte. [Kováts F.]	1768.	P.II.468	1072.	-
Sz. Regis Ferentz életének rövid summája.	1764 előtti, ismeretlen kiadás	-	1073.	1764–1774.
Szent út, vagy-is gyakorlása azon fájadalmas útnak... [Dominkovits M.]	1761–1773 között, ismeretlen kiadás	P.VII.1 32.	1074.	
Szivek kincse. [Ágoston P.]	1737.	P.III.54 9.	1075.	1738–1774.
Tavaszi Rósa, az az: Panormi Szüz Szent Rosalia életének sommája. [Telek J.]	1757.	P.III.61 3.	1076.	1761–1774.
Téli Szent Gyümölcs Imadságos könyv.	1737 vagy 1738, ismeretlen kiadás	-	1081.	1738–1753.
Téli Szent Gyümölcsök.	1759.	P.II.37.	1082.	1761–1774.
A' Testé lett Sz. Ige, avagy Christus Urunk leg szentségesb Teste Congregátzójának Regulái, Bucsui, és Aitatossági.	1750.	P.V.518	1083.	1764–1774.
Ur napi Bizonyítás, mellyben meg mutatódik: hogy Kristus vagy nem örök Isten: vagy ha örök isten: jelen van az Ur Vatsorájában. Irta Kaprinai István, Jesus Társasága-beli Nemes Kassai Akadémiában Egyházi Historiáknak Professora.	1755.	P.II.326	1088.	1761–1769.
Ur-napi és Sz. Antal napi	1721.	P.V.533	1090.	-

praedicationok. [Kelemen D.]				
Ur-napi prédikáció. [Kelemen D.]	1727.	P.VII.2 57.	1091.	
Urunk Kristus Koronája az az édes üdvözítőnk szenteséges harmits három esztendőben életinek emlékezetire etc.	1770., ismeretlen kiadás		1092.	1771–1774.
Üdvösséges Keresztény Tudomány.	1764 előtti, ismeretlen kiadás		1094.	1764–1774.
Vasár-napi, és Ünnepnapi Predikáziók előtt való küzenséges énekek. 4 Exempl.	1764 előtt, ismeretlen kiadás	-	1095.	1764.
Ejusdem: Vita S. Igantii de Lojola. Ungar. [Maffei J. P., trad. Lestyán?]	1763.	P.II.634	1098.	1766–1774.
Vita S. Wendelini.	1763.	P.II.462	1099.	1766–1774.

BIBLIOGRÁFIA

PAVERCSIK 1992

PAVERCSIK Ilona: *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig*. Budapest, OSzK, 1992 (OSzK füzetek 2).

PETRIK 1890

Magyarország Bibliographiája 1712–1860. Szerk. PETRIK Géza. II, Budapest, OSzK, 1890.

RÁKOS 1978

P. KELEMEN Didák levelei (1714–1743). Szerk. RÁKOS B. Raymund. Róma, Postulazione Generale O. F. M. EDIZIONE AGIOGRAFICHE, 1978.

MAGYARORSZÁG KELEMEN DIDÁK KORÁBAN¹

(1683-1744)

HORVÁTH ZITA

Tanulmányomban – a felkérés alapján – Magyarország köztörténetét igyekszem felvázolni, azt a 61 évet, amely Kelemen Didák születésétől haláláig tart. Ez a 61 év rendkívül izgalmas és eseményekkel teli időszak volt, igyekszem ebből a korszakból a legfontosabb eseményeket bemutatni, amelyek hosszú távon meghatározták az ország sorsát. A tanulmány terjedelmi korlátja nem teszi lehetővé, hogy a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokra is kitérjek, ezért azokat a főként politikatörténeti eseményeket vázolom fel, amelyek nagy jelentőséggel bírtak.

Kelemen Didák születésekor az ország már közel 150 éve két nagyhatalom szorításában élte mindennapjait. 1541-től, Buda elfoglalásától kezdve az ország nyugati és északi része kifli alakban a Habsburg Birodalom fennhatósága alatt állt, az ország középső részét az Oszmán Birodalom uralta és az ország harmadik részeként létrejött az Erdélyi Fejedelemség (hivatalosan az 1570-ben megkötött, majd 1571-ben ratifikált speyeri egyezményben jött létre az Erdélyi Fejedelemség, addig Szapolyai János és fia János Zsigmond királyként uralkodott ezen a területen). Egy rövid időre pedig, 1682 és 1685 között Thököly Imre hatalma alatt létrejött a Felső-Magyarországi Fejedelemség. 1683-ban a politikai és közigazgatási megosztottság lassan a végéhez közeledett, jöllehet ezt a kortársak még ekkor nem remélhették. 1683-ban az Oszmán Birodalom úgy döntött, hogy feléleszti I. (Nagy) Szulejmán tervét, Bécs elfoglalását. 1683-ban Kara Musztafa nagyvezír a lengyel és orosz háború után újra a császárváros, Bécs ellen vezette az Oszmán Birodalom hadseregét, vállalkozása azonban kudarccal végződött és ezzel megkezdődhetett Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683. szeptember 12-én a keresztény csapatok a Bécs melletti Kahlenbergnél győzelmet arattak a törökök felett és ez az előre nem várt, váratlan fordulat nyitotta meg az utat a 150 éves török uralom felszámolására. A kahlenbergi győzelem után a keresztény csapatok gyorsan meginduló ellentámadásba kezdtek. A sikerek hatására XI. Ince pápa védnökségével létrejött a Szent Liga, amelyhez csatlakozott Sobieski János lengyel király, a velencei köztársaság, majd 1686-ban Oroszország is.² A felszabadító háború, amely kb. 15 évig tartott, három szakaszban zajlott. A háború első szakaszában (1683-1686) a császári hadvezetés visszafoglalta Esztergom, Érsekújvár és Szolnok várát, végül 1686-ban az ország fővárosa, Buda is felszabadult. A Buda ostromában részt vevő három hadvezér – Lotaringiai Károly, Badeni Lajos és Miksa Emánuel – csapatai a

¹ A konferencián elhangzott előadás megjegyzetelt változata.

² PÁLFFY 2007, 470. és ÁGOSTON–OBORNI 2000, 224.

háború második szakaszában (1686-1689) is jeleskedtek. Ennek során sikerült felszabadítani Pécs, Szeged és Eger várát, de a legjelentősebb győzelmet 1687. augusztus 12-én a Siklóshoz közeli Nagyharsány mellett vívott ún. második mohácsi csata jelentette. 1688. szeptember 6-án Miksa Emánuel felszabadította Belgrádot is. A sikerek hatására Magyarország alföldi és horvát-szlavón területei felszabadultak, de néhány nagyobb török erődítmény mint Kanizsa, Szigetvár és Székesfehérvár még mindig török kézen maradt. 1687 őszén megkezdődött Erdély felszabadítása is, amelyet csupán a fogságból kiszabadult Thököly Imre próbált meg 1690 augusztusában tatár és havasalföldi csapatokkal megtartani az Oszmán Birodalom számára.³

A Badeni Lajos vezette császári haderő azonban kiszorította Erdélyből Thökölyt, ahová már soha többé nem térhetett vissza. Erdély új helyzetét a Habsburg Birodalomban az 1690-ben kiadott, majd végleges és megújított formájában 1691-ben elfogadott Diploma Leopoldinum szabályozta, amely Nagyszében székhellyel egy kormányzótanácsot, Guberniumot hozott létre, élén a gubernátorral, aki Bánffy György lett, mellette Bethlen Miklós kancellár, Haller János kincstartó és Bethlen Gergely főgenerális tevékenykedett. I. Lipót szavatolta az erdélyi törvények megtartását és a négy bevett vallás (recepta religio) – katolikus, református, evangélikus, unitárius – szabad gyakorlását és békeidőben 100.000 Ft éves adót szabott meg. A diploma Erdélyt azonban nem Magyarországhoz csatolta, hanem önálló tartományként és egyben a magyar korona részeként a birodalomhoz kötötte.⁴ A Habsburg-dinasztia katonai sikerei és a győzelmek nyomán megszerzett presztízse azonban sértette Franciaország érdekeit, amely már a XVI. században I. Ferenc uralkodása alatt is szövetségelt az Oszmán Birodalommal V Károly német-római császár ellen. XIV. Lajos sem tett másként, 1688-ban felmondta a négy évvel korábban megkötött regensburgi fegyverszünetet, és támadást indított a Habsburgok Pfalz tartománya ellen, ami a háború több mint egy évtizedes elhúzódását eredményezte, hiszen a Habsburg Birodalom kétfrontos háborúra kényszerült.⁵

A háború harmadik szakaszában, 1689-1697 között kulcsfontosságú magyarországi várakat – Kanizsa, Várad és Gyula – sikerült visszafoglalni. 1691-ben Badeni Lajos Szalánkeménél győzedelmeskedett a törökök felett, itt esett el Köprülü Musztafa nagyvezír és Zrínyi Miklós egyetlen fia, a 29 esztendőes Zrínyi Ádám.⁶ A háború legfényesebb győzelmét Jenő savoyai herceg (Eugén von Savoya, Savoyai Jenő) vívta Zentánál 1697-ben. A zentai diadal lehetővé tette a háború befejezését és a békekötést, amelyre a Szerém megyei Karlócán került sor 1699. január 26-án. A Szent Liga és II. Musztafa szultán által holland és angol

³ PÁLFFY 2007, 471. és FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 42–44.

⁴ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 45–46.

⁵ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 43.

⁶ IFJ. BARTA 1984, 11.

közvetítéssel megkötött béke 25 esztendőre szól. Magyarország, a Temesköz kivételével felszabadult a másfél évszázados oszmán uralom alól és Erdély is I. Lipót császár uralma alá került. (A békeszerződés területeket juttatott Oroszországnak, a velencei köztársaságnak és Lengyelországnak is). A szultán ígéretet tett, hogy lehetővé teszi a szabad kereskedelmet; nem támogatja a magyarországi Habsburg ellenes mozgalmakat, illetve azt is megígérte, hogy Thököly Imrét az Oszmán Birodalom belsejében telepíti le.⁷

Az uralkodó 1687-ben országgyűlést hívott össze. Az országgyűlés előtti hangulatra rányomta a bélyegét Caraffa tábornok eperjesi véstörvényszéke, ahol 24 ártatlan köznemest és nagykereskedőt végeztek ki koholt vádak alapján.⁸ Az 1687. évi országgyűlésen a rendek lemondtak a szabad királyválasztás jogáról, elfogadták a Habsburgok örökös királyságát, Józsefet trónörökössé koronázták, és lemondtak az Aranybulla ellenállási záradékáról is. Buda 1686. évi visszafoglalása után a legfontosabb kérdés az volt, miként illeszkedjék be az ország a birodalomba. (Erdély helyzetét, amint már szó volt róla, a Diploma Leopoldinum szabályozta.) Az ország Habsburg Birodalomba való beilleszkedésével kapcsolatban a bécsi udvar és a magyar rendek elképzelései között jelentős különbségek voltak.

A legismertebb tervezetet egy héttagú bizottság dolgozta ki Kollonich Lipót egykori máltai lovag, győri püspök, majd bécsújhelyi püspök, később kalocsai, végül esztergomi érsek, a Magyar Kamara volt elnöke vezetésével 1688 júliusa és 1689 novembere között. A tervezet legismertebb passzusa az ún. germanizálási tétel: „a királyság vagy legalábbis annak nagy része fokozatosan germanizáltassék, a forradalmakra és nyugtalanságokra hajlamos magyar vér a némettel mérsékeltesék, s ezáltal természetes és örökös királya és ura iránti állandó hűségre és szeretetre neveltessek.”⁹ Noha a fenti mondat is bizonyítja, hogy Magyarország beillesztését a Monarchia érdekét figyelembe véve kívánták megvalósítani, és emiatt a történetírás élesen elítélte a Kollonich-féle tervezetet, de ritkán idézik a műből azokat a passzusokat, amelyek az ország érdekeit szolgálták volna, ha megvalósulnak, például a nemesség bevonását a közterhek viselésébe vagy a parasztság védelmét és a földesúri szolgáltatások pontos meghatározását. (Ez utóbbit majd a Mária Terézia-féle úrbérrendezés valósítja meg), vagy az elnéptelenedett vidékek nemcsak németekkel, de magyarokkal és más népcsoportokkal való betelepítését adókedvezmények fejében. (Ez végül meg is valósult.) De a tervezet szorgalmazta egy polgári és büntető törvénykönyv kidolgozását is.¹⁰ A másik ismert tervezetet az Esterházy Pál által vezetett rendi bizottság dolgozta ki, ez volt az ún. „Magyar Einrichtungswerk” Kicsit leegyszerűsítve fogalmazva, ez a tervezet a Mohács

⁷ FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 44. és ÁGOSTON–OBORNI 2000, 232–233.

⁸ R. VÁRKONYI 1989, 84–85.

⁹ VARGA J. 1993, 20.

¹⁰ PÁLFFY 2007, 474.

előtti állapotokat akarta helyreállítani, igaz, modernizált formában. A tervezetben kiemelt helyet kapott a rendi és nemesi kiváltságok védelme. A bizottság javasolta, hogy az országot magyar titkos tanács kormányozza, a Magyar Kancelláriát cseh mintára szervezzék át, a főhivatali tisztségeket kössék magas iskolai végzettséghez, állítsanak fel egy 10 ezer fős állandó magyar hadsereget és egy határőrvidéket. A Magyar Kamara legyen az ország gazdasági életének irányítója, rendeljenek el rész- és nemesfém kiviteli tilalmat, vezessenek be egységes mértékrendszert, korszerű hitelrendszert és vezessék be az osztrák telekkönyvi nyilvántartást. Adóztassák meg a nemesség legalsó rétegét.¹¹ Egyik tervezet sem valósult meg a maga teljességében, de mind a kettőből valami, például a nemesi adómentesség megmaradt.

I. Lipót egy sor intézkedése azonban sértette az ország érdekeit és így akaratlanul előkészítette egy újabb Habsburg ellenes felkelést.

1688 decemberében Bécsben felállították az Udvari Kamara részeként a „Neoacquistica Commissio”-t, azaz az Újszerzeményi Bizottságot. A bizottság felállításának ideológiai alapját az adta, hogy az udvar úgy gondolta, mivel Magyarországot a császári sereg foglalta vissza, a visszafoglalt területekkel az udvar a fegyver jogán (*ius armorum*) rendelkezhet. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egykori magyar földesurak csak abban az esetben kaphatták vissza birtokaikat, ha birtokjogukat oklevelekkel tudták bizonyítani és kifizették a fegyverváltságot, ami a birtok felbecsült értékének 10%-a volt. Erre minden birtokos nem volt képes, és az így elkobzott birtokokat az uralkodó hadvezéreknek, hadi szállítóknak, hivatalnokoknak és idegen főuraknak a kezére adta. Ez óriási felháborodást váltott ki országszerte, csakúgy, mint az ún. Militärgrenze, azaz a határőrvidék-rendszer felállítása. Ez az Udvari Haditanács által felállított új védelmi vonal, amely 1881-ig fennállt, az ország déli határsávján volt hivatott ellátni a törökellenes védelmet, hiszen a török veszély még korántsem múlt el. A rendek nem a védelmi rendszer felállításán háborodtak fel, hanem azon, hogy magyar végvári katonák helyett szerb határőröket telepítettek itt le, birtokhoz és kiváltságokhoz juttatva őket, miközben több feleslegessé váló végvárból szélnek eresztették a katonákat, akiknek így munka és megélhetés nélkül jelentős részük ismét jobbágyi sorba süllyedt. A határőrvidéken nem állították vissza a vármegyei közigazgatást, hanem az Udvari Haditanács felügyelete alá vonták, nem engedve beleszólást a rendeknek az itteni viszonyokba.¹²

A Jászságot és Kunságot mint újszerzeményi területet I. Lipót 1702-ben elzálogosította a Német Lovagrendnek. Korábban ezek a speciális önkormányzattal rendelkező területek a nádor jogi és katonai igazgatása alatt álltak.

Ugyanakkor eltúlozta a magyar történetírás a végvárak Habsburgok általi felrobbantásának nagyságrendjét. Valóban néhány feleslegessé váló, egykor jelentős

¹¹ R. VÁRKONYI 1989, 32–33.

¹² FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000, 47.

erődítmény, mint Eger és Kanizsa esetében sor került nagyobb robbantásokra, amit egyébként stratégiai okokból II. Rákóczi Ferenc is folytatott, de közben elkezdődött egy új, modern erőd- és kaszárnyaépítés is.¹³

Az elégedetlenséget jelezte az 1695-ben Bereg megyében, 1697-ben a Hegyalján kirobbanó parasztfelkelés, amelyhez a parasztkon kívül egykori végvári katonák is csatlakoztak. Igyekeztek vezetőnek megnyerni Rákóczi Ferencet, aki ekkor még elhárította a felkérést és Bécsbe távozott.¹⁴ A felkelést ugyan leverték, de az elégedetlenség nem szűnt meg, 1703-ban pedig kitört a Rákóczi szabadságharc, ami 1711-ig ismét hadiállapotokat teremtett az országban a rövid békeidőszak után.

Rákóczi hívó katolikus arisztokrata, az ország egyik legnagyobb birtokosa, birodalmi herceg volt, felesége a német Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnő, ennek ellenére állt egy zömmel protestánsokat tömörítő Habsburg ellenes mozgalom élére.

Célja volt a Habsburg-dinasztia eltávolítása a magyar trónról, az Erdélyi Fejedelemség újjáélesztése saját fejedelemsége alatt és szövetkezés XIV Lajos francia királlyal. Céljai eléréséhez kiváló alkalmat kínált az 1701-(1704)-ben kitört spanyol örökösödési háború, tudniillik Habsburg II. Károly spanyol király 1700-ban meghalt, ezzel kihalt a Habsburgok spanyol ága. Örökségéért a franciák és a Habsburgok vetélkedtek. Rákóczi, a lengyelországi Brezánból 1703. május 6-án kiáltványban szólította fel Magyarországot minden nemes és nem nemes lakóját, hogy csatlakozzék a Habsburg-dinasztia elleni fegyveres harcra.

A gyorsan több tízezres haderővel rendelkező Rákóczi lehetőségei kedvezőnek tűntek, de néhány esztendő alatt kiderült, hogy csak a Habsburg Monarchia összeomlása esetén lett volna hosszabb távon reménye az önálló államépítésre, és mind a kül-, mind a belpolitikai reményei illúzióknak bizonyultak.

Az említett spanyol örökösödési háború miatt eleinte úgy tűnt, hogy külpolitikai lehetőségei kedvezőek. Azonban a Habsburgok győzelme 1704-ben Höchstädtnél a franciák felett, szertefoszlatta a francia segítségen alapuló katonai összefogást a Habsburgok ellen.¹⁵

Noha erdélyi, majd magyarországi vezérlő fejedelemmé is megválasztották Rákóczit, és az 1707-es ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, igazából nem sikerült államának nemzetközi elismertetése. Fenntartás nélkül hitt XIV Lajos katonai, pénzügyi és diplomáciai támogatásában, ami komolyan sohasem valósult meg. Az 1708-ban bekövetkezett trencsényi vereség és Franciaország háború miatti egyre súlyosbodó katonai-gazdasági helyzete meghiúsította a franciákkal való szerződés kötést. A fejedelem tárgyalt Oroszországgal és az Osz-

¹³ PÁLFFY 2007, 476.

¹⁴ PÁLFFY 2007, 477.

¹⁵ PÁLFFY 2007, 480.

mán birodalommal is, de a segítségnyújtás elmaradt. A szabadságharc katonai, társadalmi és anyagi bázisa is egyre fogyatkozott. A kezdetben 70 ezer fős hadsereg ekkorra már 30 ezerre csökkent. Számptalan államépítési, gazdasági, katonai eredmény ellenére a szabadságharc hanyatló szakaszába ért, elkerülhetetlen volt a fegyverletétel és a békekötés. Barta János a szabadságharc bukásának okai között említi a megoldatlan társadalmi problémákat, a kedvezőtlen nemzetközi helyzetet és a katonai vereséget.¹⁶ Hogy a szabadságharcnak a katonai vereség ellenére mekkora jelentősége volt, azt a szatmári békekötés bizonyítja, amelyet 1711. május 1-én Károlyi Sándor kuruc generális – akit hosszú ideig a hazai történetírás és maga Rákóczi is árulónak tartott – és Pálffy János a császári-királyi hadak főparancsnoka közreműködésével kötöttek. Az adott helyzetben megkötött legnagyobb eredményt tudták elérni, annak ellenére, hogy Bécsben voltak olyan tábornokok, akik kemény megtorlásban akarták volna részesíteni a felkelőket. A békeszerződés azonban Rákóczinak és híveinek hűségeskü fejében általános közkegyelmet ígért, valamint birtokaik visszaadását.¹⁷ Rákóczi azonban nem élt a kegyelemmel, és elhagyta az országot, a törökországi Rodostóban fejezte be életét, hamvait 1906-ban hozták haza. A Habsburg-udvar belátta, hogy Magyarországot nem lehet az örökös tartományok mintájára beilleszteni a birodalomba, a magyar rendiség erősebb annál, hogy a döntéseknél negligálni lehessen. A békeszerződés garantálta a nemesi szabadságjogok és az 1681 óta érvényben lévő vallási törvények betartását. A szatmári béke megítélésében azonban a hazai történettudományban még ma sincs konszenzus. „Történelmi fejlődésünk mai távlataiból tekintve vissza 1711-re, úgy látjuk, hogy a Habsburg-dinasztia, a magyarországi rendek, Károlyi és Pálffy érdeke és nem az ország, még kevésbé a megszületendő magyar polgári nemzet érdeke kívánta meg, hogy 1711. május 1-én a nagymajtényi síkon mintegy tizenkétezer főnyi kuruc hadsereg földbe szúrjon egy híján másfél száz zászlót, letegye a fegyvert és örök hűséget esküdjön az akkor már két hete halott I. József császár és magyar királynak, valamint nem létező maradékainak. Az 1711. május 20-án ratifikált szatmári béke a szabadságharc résztvevőinek szempontjából látszólag kedvezően zárta le a hétesztendő küzdelmet...Károlyi a történelmi tények tanúsága szerint elpártolt Rákóczitól, megszegte esküjét, többszörösen is keresztezte a fejedelem politikáját...A szatmári békét kierőszakoló Pálffynak engedve megghiúsította Rákóczi koncepcióját, hogy a szabadságharcot az általános európai békébe foglalt államszerződés szintjén fejezhessék be. A szatmári békét tehát a szegénylegénykatonák, tisztek, Rákóczihoz hű nemesek sora s a népi emlékezet joggal tekintette árulásnak.”¹⁸ A II. Rákóczi Ferenc monográfiából idézett sorok a kötet 3., legújabb kiadásában már nem pontosan így szerepelnek, az árulás kifejezés elmarad, de a

¹⁶ IFJ. BARTA 1984, 27.

¹⁷ PÁLFFY 2007, 485.

¹⁸ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1976, 351–352.

szabadságharc és a szatmári béke megítélése alapvetően nem változott.¹⁹ Más történészek mint pl. Szakály Ferenc, Pálffy Géza és Ifj. Barta János ezt másként látják. Szakály szerint az adott külpolitikai helyzetben még katonai győzelem esetén sem remélhettek többet, mint amit a szatmári békében Károlyi és Pálffy elértek.²⁰ Barta János úgy véli, a szatmári békének köszönhető, hogy Magyarország 18. századi történelme nem úgy alakult, ahogy azt a 17. században Bécsben tervezték.²¹ Pálffy Géza is a lehető legjobb kompromisszumnak tartja a szatmári békét, már csak azért is, mert a szabadságharc alatt sem sikerült a társadalom egészét Rákóczinak maga mögé állítania, ezért a vereség elkerülhetetlen volt. A főpapság és a főnemesség jelentős része a Habsburgok hűségén maradt, hasonlóan a szászokhoz, sőt a szabad királyi városok egy része, mint pl. Buda, Pest, Sopron, sem csatlakozott Rákóczihoz. Tehát a vereségnek nemcsak katonai és diplomáciai okai voltak, hanem társadalmiak is.²² Én magam is azt gondolom, hogy a szatmári béke az adott pillanatban a lehető legjobb kompromisszum volt Magyarország számára.

A szatmári béke a hosszú hadiállapotnak véget vetett, megkezdődhetett az ország újjáépítése, igaz a Habsburg Birodalmon belül, de annak egyik legerősebb tagjaként. A 18. században, ha folytatott is háborút a dinasztia, azok nem az ország területén zajlottak, tehát hosszú időre valóban megeremődtek a fejlődés feltételei. III. Károly levele, amelyet Wratislaw grófnak írt, jellemzi Magyarországgal kapcsolatos uralkodói elképzelését: „Az az akaratom és különösképpen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni, s elejét kell venni azon panasznak, hogy a németek elnyomják. Meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártatlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni.”²³

Az első országgyűléssel 1712-1715-ben került sor,²⁴ amelyet az új uralkodó – császárként VI., magyar királyként III. Károly (1711-1740) – hívott össze, ekkor került sor a koronázásra. Rákóczit és a száműzetésbe vele tartó társait hazaárulónak nyilvánították. Az 1715-ben bezárult országgyűlés törvényei látszólag biztosították Magyarország kormányzati önállóságát a birodalmon belül: megerősítették a rendek jogait, előírták az országgyűlés háromévenkénti összehívását, fenntartották a Magyar Kancellária és a Magyar Kamara függetlenségét, becikkelyezték a szatmári béke pontjait, felszámolták a rossz hírű Újszerzeményei Bizottságot, törvénybe iktatták az állandó hadsereg felállítását, és ellátására adót szavaztak meg, ugyanakkor megtartották a nemesi adómentesség hivatkozási alapjául szolgáló nemesi felkelést. Országos adóösszeírást rendeltek el az adózók számbavételére. Az ország-

¹⁹ KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004, 455–468.

²⁰ SZAKÁLY 1990, 307.

²¹ IFJ. BARTA 2000, 24.

²² PÁLFFY 2007, 482.

²³ IFJ. BARTA 2000, 26.

²⁴ Az 1712–15. évi országgyűlésre lásd: IFJ. BARTA 1984, 67–73. és uő. 2000, 26–27.; KOSÁRY 1990, 32.; KATUS 2007, 497.

gyűlés kimondta, hogy amennyiben a Habsburg-dinasztia férfiágon kihal, a rendek ismét szabadon választhatnak uralkodót, tudjuk, ez nem így alakult. Az országgyűlésen az esztergomi érsek hercegi címet kapott, innen származik a hercegprímás elnevezés.

A vallási kérdésekben azonban az uralkodó szabad kezet kapott, III. Károly fenntartotta az 1681-es soproni országgyűlés végzéseit, amelyek a megyénként kijelölt két-két artikuláris helyre korlátozták a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Emellett országgyűlés jóváhagyása nélkül dönthetett az uralkodó a hadiadó kivetéséről. Erdélyt és a határőrvidéket továbbra is külön igazgatták. A Német Lovagrend birtokában maradtak továbbra is a jász és kun kerületek, mert nem volt pénz a visszaváltásukra. A valóságban a magyar kormánysszervek jelentősége és az ország ügyeibe való beleszólása csökkent, egyre kevesebb szerep jutott a nádornak és a rendi főméltóságoknak. De a 17. századi, főként I. Lipót uralkodása alatti abszolutisztikus kísérletekhez képest jóval kedvezőbb helyzet alakult ki. Megszűntek a fegyveres konfliktusok, helyreállt a rendi dualizmus.

Az Oszmán Birodalom 1715-ben megtámadta Velencét, 1716-ban a Habsburgok szövetséget kötöttek a városállammal, és ezzel kitört az újabb török háború, amelyben sikerült visszaszerezni Belgrádot és vele együtt Észak-Szerbiát, Olténiát, Temesközt és a Szerémség keleti részét. 1718-ban a pozsareváci békében a Porta végleg lemondott ezekről a területekről. A történelmi magyar határtól délre fekvő balkáni szerzemények azonban az 1737 és 1739 közötti sikertelen török háborúban elvesztek.²⁵

Az 1718-ban visszaszerzett Temesközt (vagyis a Bánságot) a bécsi központi kormányhatóságok alá rendelték. A Claudius Mercy gróf által megszervezett bánági adminisztráció, élén az Országos Igazgatósággal, részben az Udvari Haditanács, részben az Udvari Kamara felügyelete alá tartozott, amit a rendek sérelmeztek.

De kétségtelen, hogy az akkoriban modernnek számító kamarai és katonai igazgatás hatékonyan tevékenykedett a lakatlan és elpusztult terület újraterelítésében, valószínűleg sokkal hatékonyabban, mint a magyar megyei adminisztráció tette volna. A Temesi Bánságot 1778-ban Mária Terézia csatolta vissza Magyarországhoz s területén kialakította Torontál, Temes és Krassó vármegyéket.²⁶

A szatmári béke rendezte Magyarország és a Habsburgok egyéb országai közötti államügyi kapcsolatokat. Erre akkor került sor, amikor a Habsburg-ház férfi ágon várható kihalása fenyegetett és felmerült a nőági örökösödés törvénybe iktatása. Már 1703-ban a Habsburg-ház titkos családi megállapodása, a Pragmatica Sanctio előírta, hogy a férfiág kihalta esetén az örökösödés az elsőszülöttség rendjének megtartásával, a nőágra szálljon. III. Károly 1713-ban ezt annyiban módosí-

²⁵ KOSÁRY 1990, 37–38.

²⁶ KATUS 2007, 495–496.

totta, hogy amennyiben fiú örökös nélkül halna meg saját leányai lesznek az utódai, nem pedig József és Lipót lányai. Amikor 1717-ben megszületett Mária Terézia és fiú örökös nem volt, ismét előtérbe került az örökösödés kérdése. 1720 és 1722 között az osztrák és cseh rendi gyűlés is elfogadta a nőági örökösödést, amelyet az 1722-ben összehívott magyar rendi gyűlés is megszavazott.

A nőági örökösödés mellett a rendek elfogadták, hogy Magyarország és az örökös tartományok „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” a birodalom részei. Az országgyűlésben elfogadott törvények ismét kimondták a nemesek ősi jogait és adómentességét.

Az 1722/23-ban elfogadott Pragmatica Sanctio két évszázadra alapja lett a Magyarország és a Habsburg-dinasztia, illetve annak osztrák és cseh örökös tartományai közötti közjogi viszonyoknak. Ahogy Deák Ferenc mondta, „tulajdonképpen ez alapította meg valójában a monarchiát, ez képezi a trón szilárd alapját, és a magyar államjognak ez a legfontosabb biztosítéka.”²⁷

Az 1722/23. évi országgyűlés átszervezte és korszerűsítette a magyarországi bírósági rendszert, többek között létrehozták a Helytartótanácsot, az Országos Biztosságot és az Országos Levéltárt, illetve a külföldről érkező telepéseknek nyújtandó adókedvezményeket is törvénybe iktatták.

Károly ezen kívül már csak egyszer, 1728/29-ben hívott össze országgyűlést, így ezúton a katonai hozzájárulások ügyében is a rendek nélkül döntött. Ennek ellenére nyílt nemesi felkelésre nem került sor. Egyébként ez az országgyűlés a vallási vitáktól volt hangos. A vallási kérdések megoldására adta ki az uralkodó a vallásügyi rendeletét a Carolina Resolutio-t. Ennek értelmében a protestánsok továbbra is az 1681-ben kijelölt artikulás helyeken gyakorolhatták vallásukat, a protestáns lelkészeket a katolikus canonica visitatio alkalmával ellenőrizték, egyes házasságot csak katolikus pap köthetett és az állásukat elfoglaló hivatalnokok számára kötelező volt az ún. dekretális eskü, amely magában foglalta Szűz Mária és a Szentek említését. A katolikus hitet elhagyókat pedig megbüntették.²⁸

A már említett második sikertelen török háború után jelentősebb esemény nem volt Károly uralma alatt. 1740 októberében váratlanul megbetegedett és meghalt. Hirtelen halálát a kortársak közül többen is gombamérgezésnek tulajdonították: „Egy tál gomba, amely megváltoztatta Európa sorsát” – mondta szellemesen Voltaire.²⁹ Károly abban a hitben hunyta le örök álmra a szemét, hogy az örökösödés kérdését végleg és megnyugtatóan elrendezte. Mária Terézia örökölte országait, de a nőági örökösödés a német-római császári címre nem vonatkozott. Egyet érthetünk Szekfü Gyulával, aki a következőket írta: „Mária Teréziával a Habsburg-háznak egyik legnagyobb uralkodói személyisége lépett Magyarország trónjára,

²⁷ Deák Ferenc *beszédei*. III. Idézi: KATUS 2007, 497.

²⁸ IFJ. BARTA 2000, 32.

²⁹ IFJ. BARTA 2000, 36.

[...] az egyetlen asszony, aki a magyarság történetére iránytadó, elhatározó befolyást gyakorolt.”³⁰ 26 évesen lépett trónra, határozottságának, kiváló uralkodói kvalitásainak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom egységét sikerült megőriznie, ugyanis trónra lépésekor azonnal a támadások keresztútjába került. I. József lányainak férjei, Károly Albert bajor és Frigyes Ágost szász választófejedelem igényt tartottak a Habsburg örökségre. II. Frigyes porosz uralkodó pedig Sziléziát, a birodalom legfejlettebb tartományát akarta megszerezni. Károly Albert elérte, hogy 1742-ben a birodalmi rendek őt, és ne Mária Terézia férjét, Lotharingiai Ferencet válasszák meg német-római császárrá. 1741-ben fennállt a birodalom szétesésének veszélye. Az európai hatalmak pedig bíztak a magyar rendek Habsburg-ellenességében, és abban, hogy kihasználják a kedvező alkalmat a birodalomból való kiválásra. Nem így történt. Amikor II. Frigyes megtámadta Sziléziát és ezzel kitört az örökösödési háború (1741-1748.), Mária Terézia, a magyar rendek segítségét kérte. Az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen megkoronázták Mária Teréziát, a magyar rendek „életüket és vérüket” ajánlották fel uralkodójuknak, és valóban a magyar fegyverek, a közel nyolcvan ezer fős magyar hadsereg nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy noha Szilézia elveszett a birodalom számára, de egysége megmaradt. Cserében a királynő elfogadta a nemesek adómentességét, elismerte, hogy Erdély „a magyar királyság szent koronájához tartozik”, és megígérte, hogy az országot érintő ügyekben magyar tanácsosainak segítségével fog dönteni. 1745-ben meghalt Károly Albert, és most már a birodalmi rendek Mária Terézia férjét választották meg császárukul. (1437-től kezdve a Szent Német Római Birodalom megszűnéséig, ezt a három évet leszámítva, mindig a Habsburg dinasztia tagjai töltötték be a császári címet.) Az örökösödési háborút lezáró 1748-as aacheni béke értelmében a poroszok kezére került Szilézia, de a Habsburg-birodalom fennmaradt.³¹ Érdekes kérdés Magyarország magatartása az örökösödési háborúval kapcsolatban. Alig három évtizeddel a Rákóczi szabadságharc leverése után Magyarország királynője mellé állt. Mi lehetett vajon ennek az oka. Természetesen szerepet játszhatott a nemesek lovagiassága, hogy bajba jutott uralkodóján segítsen. De valószínűleg ennél fontosabb volt, hogy a segítségnyújtás fejében a rendek biztosítva láthatták kiváltságaik fenntartását, pozíciójuk erősödését. Nyilván szerepet játszott az a szempont is, hogy Magyarország is számíthatott a Habsburg Monarchia védelmére a török ellen.³²

Mária Terézia 40 éves uralma még a Habsburgok magyarországi uralmát elutasító „kuruc” történetíróktól is kedvezőbb értékelést kapott, mint családjának korábbi és későbbi uralkodói. A királynő uralmának bemutatása, további intézkedései kívül esnek azon az időszakon, amelynek bemutatására felkérést kaptam.

³⁰ SZEKFŰ 1943, 488.

³¹ KATUS 2007, 501–502.

³² IFJ. BARTA 2000, 134.

BIBLIOGRÁFIA

ÁGOSTON–OBORNI 2000

ÁGOSTON Gábor–OBORNI Teréz: *A tizenhetedik század története*. Budapest, PANNONICA, 2000.

FODOR–OBORNI–PÁLFFY 2000

FODOR Pál–OBORNI Teréz–PÁLFFY Géza: *Politika és hadügy a török korban (1526-1699)*. In: *Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526-1790*. Budapest, KOSSUTH, 2000. 7–48.

IFJ. BARTA 1984

IFJ. BARTA János: *A kétféjű sas árnyékában*. Budapest, GONDOLAT, 1984.

IFJ. BARTA 2000

IFJ. BARTA János: *A tizennyolcadik század története*. Budapest, PANNONICA, 2000.

Deák Ferenc beszédei 1889

Deák Ferenc beszédei. III. 1861–1866. Összegyűjtötte KÁNYI Manó. Budapest, 1889.

KATUS 2007

KATUS László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711-1918)*. In: *Magyarország története*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, AKADÉMIAI, 2007. 488–773.

KOSÁRY 1990

KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Beilleszkedés Európába II. Budapest, HÁTTÉR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ, 1990.

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1976

KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, GONDOLAT, 1976.

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004

KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, OSIRIS, 2004.

PÁLFFY 2007

PÁLFFY Géza: *Magyarország két világbirodalom határán (1526-1711)*. In: *Magyarország története*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, AKADÉMIAI, 2007. 307–488.

R. VÁRKONYI 1989

R. VÁRKONYI ÁGNES: *A Habsburg Birodalom berendezkedése Magyarországon (1686-1703)*. In: *Magyarország története tíz kötetben*. 4. kötet, 1686-1790. Szerk. EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Budapest, AKADÉMIAI, 1989. 83–99.

SZAKÁLY 1990

SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás, 1440-1711. Magyarok Európában II.* Budapest, HÁTTÉR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ, 1990.

SZEKFŰ 1943

SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet.* IV 7. kiadás. Budapest, 1943.

VARGA J. 1991

VARGA J. János: Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk.” *Századok füzetek I.* A Századok 1991. évi (125. évf.) 3-4. számából. Budapest, 1993, 3-40.

KEGYÚR ÉS KÁPLÁN – KÁROLYI SÁNDOR GRÓF ÉS KELEMEN DIDÁK MINORITA MISSZIÓJA

GYULAI ÉVA

Károlyi Sándor 1689-ben, apja halála után így ír kilátástalan helyzetéről naplójába: „én ifjú, gyenge, tudatlan koromban succedálván mind az gazdaságban, mind az főispánságban, üres kamarában, elpusztult jószágban, üres erszénnyel, temérdek adósságban maradván, még csak azt sem tudtam felgondolni elmémmel, miként kellessék fogni az élethez”¹ Egy negyedszázad sem telik el, hogy 1710-ben a nagybányai elhagyatott minorita kolostorban, szintén saját kezével, egy frissen kinevezett házfőnök ezt jegyezze be a rendház évkönyvébe²: „Semmi pénzt nem találtam: egy szem gabonánk sincs. Üres minden. A pestis közvetlenül kitört, s a helyzet annyira zavaros, hogy a kapun senki sem léphet ki életének veszélye nélkül.”³

A két hasonló naplójegyzet, vallomás két kortárs, egy szerzetes és egy főúr karrierjének kezdetén született, akiket sorsuk, tevékenységük és hazájuk története egymás mellé sodort, s akik hasonló attitűddel fogtak fiatalon életükhöz és feladataikhoz, mégpedig, hogy a semmiből új életet teremtsenek maguknak és övéiknek, és akik sokban hasonló tehetséggel, sőt karizmával teljesítették a maguk szabta kötelességeket.

A Károlyi családot és Kelemen Didákot a hagyomány és a történeti irodalom a kezdetektől összekapcsolta, sőt boldoggá avatását legelőször az arisztokrata család egyik tagja, Haller Gáborné Károlyi Klára kezdeményezte nem sokkal a minorita rendfőnök halála után.⁴ Hogy az élétszentség tisztelete, a *devotio* kivételes gyakorlása, a katolikus egyház iránti elkötelezettség mennyire sajátja volt Károlyi Sándor, Rákóczi generálisa családjának, nemcsak a szentéletű minoritához fűződő szoros kapcsolata mutatja, hanem az is, hogy amikor menyje, Károlyi Ferencné Csáky Krisztina 1736-ban fiatalon meghalt, a család ősi nemzetségének nevét viselő Kaplony ferences rendházának egyik szerzetese német nyelvű gyászbeszédében, amelyet a Károlyi család nem sokkal korábban Németországból Kaplonyba telepített jobbágysai előtt mondott, reményét fejezte ki, hogy Csáky

¹ SZALAY 1865, 24.; TAKÁTS 1910, 18–19.

² 1710. die 12 Julii... *Aerarium nullum inveni, nullum granum tritici, omnia deserta, pestis immediate exorta est, tempus est turbulentum, ita ut extra portam civitatis non nisi cum periculo vitae aliquis exire potuerit.* (1710) TAKÁTS [1914] 253.; RÁKOS 1975, 84.

³ CSÁK 1927, 16.

⁴ BRÁZAY 1890

Krisztina szentté avatása hamarosan végbe mehet Rómában.⁵

A Károlyiak ugyan nem adtak szentet a római egyháznak, ahogyan Kelemen Didákot sem emelték mind ez ideig oltárra, történetük azonban jellemző a 18. század első felének a török kiűzését követő új társadalmi, politikai és mentalitásbeli szituációjára. Ez a korszak sok más mellett a vallási viszonyokat is alapvetően változtatta meg, a katolikus egyház pozíciói napról-napra erősödtek, s ebben a változásban mind a Károlyiaknak, mind Kelemen Didáknak és szerzetestársainak óriási szerep jutott, s éppen a Károlyi család és a minorita szerzetes egymást kölcsönösen támogató tevékenysége, mondhatni missziója lehet a példa a katolikus egyház és az aulikus arisztokrácia azon szerepére, amelyet a Rákóczi-szabadságharc utáni Magyarország új berendezkedésében játszottak.

Annak ellenére azonban, hogy a Károlyiak és Kelemen Didák kapcsolatát már többször pertraktálta a történeti irodalom,⁶ találkozásukról csak annyit írnak, hogy 1710 körül az eperjesi minorita rendházban kereste fel Károlyi Sándor, Rákóczi hadvezére és bizalmasa az akkor már jeles hitszónok hírében állt fiatal, nem sokkal korábban magiszteri fokozatot nyert, pappá szentelt szerzetest, teológiai tanárt, hogy meghívja a nagybányai minorita rendház élére, amelyet 1704–1705 körül éppen a kurucok miatt hagytak el a szerzetesek, s ahová csak 1710-ben tértek végleg vissza.⁷ Mivel forrás nem támasztja alá Károlyi és Kelemen eperjesi találkozását, nem zárható ki, hogy nem Eperjesen, hanem Nagybányán találkoztak először, azután, hogy a minorita rend kiküldte a fiatal szerzetest Nagybányára a rendház és a hitélet újjászervezésére.

Károlyi Sándor családjának karrierje szorosan kötődik a katolikus egyházhoz, hiszen a protestáns középbirtokos család már a 17. század legelején visszatért a katolikus hitre Károlyi Mihálynak, a kuruc generális nagyapjának köszönhetően, aki feltehetően ezzel (vagy ezzel is) szerezte meg a családnak a bárói címet 1609-ben.⁸ A frissen katolizált Károlyi család a katolikus hit védelmezőjeként és terjesztőjeként lép fel, Károlyi Mihály nem sokkal áttérése után már díszes kápolnát építtet nagykárolyi kastélyában.⁹ Egyik fia, Ádám, Károlyi Sándor utód nélkül elhalt nagybátyja 1649-ben a jezsuitáknak telket adományoz Nagykárolyban, hogy megtelepedhessenek.¹⁰ A neves jezsuita, Sámbar Mátyás 1685. február 2-án Zágrábban bekövetkezett halálakor készült

⁵ *Föltűnő a kaplyoni barát gyászbeszédének az a része, melyben az elhunyt grófné istenfélő, kegyes életéről szólván, őt a szentek sorában fölveendőnek nyilatkoztatá, s reményét fejezte ki, hogy szentté avatattása Rómában legközelebb fog történni.* ÉBLE 1893, 338.

⁶ BRÁZAY 1890; TAKÁTS [1914]; RÁKOS 1975, 114–152.

⁷ CSÁK 1927, 16.

⁸ KOVÁCS 1988, 10–11.

⁹ ÉBLE 1913, 36.

¹⁰ Károlyi Ádám oklevele a jezsuiták nagykárolyi letelepítéséről, telek adományozásáról. Károlyi várkastély, 1649. aug. 15. Károlyi-oklevéltár CXLII. sz.

gyászjelentésben jezsuita rendtársai kivételesen gazdag és elhivatott életében és tevékenységében is kiemelik sárospataki és nagykárolyi rendház-alapítását, illetve Báthori Zsófia és Károlyi Ádám érdemeit a katolikus vallás terjesztésében.¹¹ A nagykárolyi várkastélyt a 17. század második felében végvárrá nyilvánítják, ezért Károlyi László, Sándor apja olcsvaapáti birtokára, ottani udvarházába költözik, majd felesége halála után Szatmárra teszi át székhelyét, ott is hal meg 1689. február 28-án.¹² Károlyi László nemcsak a császári katonákkal megrakott nagykárolyi várkastélyban, hanem az olcsvaapáti udvarházban is építtet egy kápolnát, az előbbiben hallgatja majd a misét egész udvarával 1708. februárjában II. Rákóczi Ferenc, amikor 3 hetet Nagykárolyban tölt generálisa, a kápolna kegyura, Károlyi Sándor vendégeként.¹³ A főúri kastélyok tornyában, illetve a kápolna tornyában a reggeli és esti imára is harangoztak, akárcsak a falvakban és városokban, így tettek a Károlyiak egyik, éradonyi kastélyában is, ahol a kaput is háromszori Jézus kiáltással kellett este bezárni, illetve másnap reggel kinyitni.¹⁴

Károlyi László bátyját, Ádámot követve, 1661-ben Szatmár főispánja lesz, majd megözvegyülvén, árva gyermekeit a munkácsi vár úrnője, Báthori Zsófia udvarába küldi.¹⁵ A református Rákócziakat a katolikus egyházba „visszavezető” Báthori Zsófia udvarában Károlyi Sándort és testvéreit jezsuita páter neveli,¹⁶

¹¹ *Sambar Matthias † 2 Febr. 1685. Ita Societatis Matris optimae honori bonus filius eximie consuluit. Cuius per aetatem etiam omnem amantissimus vixit, quod, ut omittam caetera, colligere abunde est ex iis, quae variis in locis in bonum commune Societatis providit, certe Carolinensem olim et Patakinensem Residentias, eius potissimum industriae et suavi dexteritati debet Societas. Hanc celsissima principissa Sophia Bathori, illam illustrissimus dominus Adamus Caroli zeloso patris Matthiae, pro matre sua studio et ardore inducti fundaverant, maximoque suo solatio videbant, ingentes exinde in rem Catholicam, cuius erant studiosissimi fructus dimanare. Sámbar Mátyás gyászjelentése, Zágráb, 1685. febr. 2. EK Kézirattár Ab 138. Tom. II. p. 280.*

¹² ÉBLE 1913, 38.

¹³ Uo. 41.

¹⁴ *Mivel minden dolognak elkezdési és boldog kimenteli áll az egy isten akarattján, szükségesnek ítélem, hogy első kezdeti is ez dolgoknak legyen az isteni tisztelet... minden hajnalban, mikor világosodni kezd, háromszor egymás után, csak rövideden, imádságra az toronyban való harangokat csendítse meg a cirkáló, este is nap lemeneteli után az szerént; kapu záráskor... szép halkkal háromszor Jézust kiáltssanak, reggel is kapu nyitáskor az szerént. Az éradonyi kastélybeli drabantok számára készült rendtartás, 1660 körül. Károlyi-oklevéltár CLXIII. sz.*

¹⁵ *Feleségem holta után ez hazában pártütés támadván, gyermekimet vittem volt Munkács várában, méltóságos jó emlékezetű fejedelem asszony, Báthori Zsófia ő nagysága idejében, ki is ő felségének egyik s igaz hive volt. Károlyi László végrendelete, Szatmár 1688. dec. 11. Károlyi-oklevéltár 4. k. CCXLIV. sz.*

¹⁶ (1672) [a]z hazánkban való rebellio [...] Engemet pedig testvér bátyámmal, Károlyi Istvánnal és nénémekkel együtt [...] küldött szegény atyám uram ő nagysága Munkácsra,

később pedig az ungvári és kassai konviktust, sőt a pozsonyi jezsuita kollégiumot is megjárja bátyjával, kassai diák korában, 1681-ben segít apjának Báthori Zsófia kassai temetésénél. A következő évben pedig egy másik főúri temetésre, Homonnai János ungvári szertartására viszi el apja, ahol közvetlenül a halott mellett hordozza a „szövetnyeket” hosszú fehér taft temetési viseletben, jelezve, hogy még nőtlen.¹⁷

Károlyi László nagy súlyt fektetett fia, Sándor vallásos nevelésére, 1675-ben latin nyelvű rendtartás készült a (kassai jezsuita) kollégiumi prefektusnak a fiú neveléséről, amely szerint „az istenfélelem a bölcsesség kezdete” szellemében kell a bárócskát (*comitellum*) oktatni. Gyakran kell a bűnbánat szentségével és az oltárszentséggel élnie, a lustaságot és mértéktelen evés-ivást el kell kerülnie, óránként negyedórára inge alatt egy kis ciliciumot (*cilicium*) kell viselnie, hogy emlékezzen Krisztus szenvedésére. A templomban áhitattal imádkozzon, az Isten után a Boldogságos Szűzet is hön imádja. Imáiban hívja patrónus-szentjeit, könyörögjön hozzájuk és utánozza életüket.¹⁸

Kiváló bátyjával, Károlyi Istvánnal együttes nevelése meg-megszakad, sőt Thököly uralma alatt Kassán a vallási üldöztetést is meg kell tapasztalnia, miután a felkelők konfiskálták a jezsuiták nemesi konviktusát, a Perényi és a Károlyi fiúk kénytelenek egy kassai ismerősüknél meghúzni magukat, ahol szinte éheznek, titkon látják el őket étellel és itallal, „minthogy az catholicus státus mindenek előtt nagy contemptusban volt” A „kurucoknak” a katolikusokat sújtó vallási üldözése mellett a császáriak erőszakosságát is megismeri, Buda visszafoglalása után, ahol bátyja is elesett, 1687-ben nagykárolyi birtokukra visszaérve, a király katonáit találja palotáiban, s így kénytelen „hajdúival a mosóházban” meghúzni magát kastélyában.¹⁹

Károlyi Sándor egyedül maradván fiúként a családban, mivel bátyja, Mihály 1682-ben Szatmárnál, István pedig Budánál halt hősi halált,²⁰ iskoláival felhagy, és apja mellett kívánja a nemesi és politikai elitnek szükséges ismereteket és tapasztalatokat elsajátítani. Az egyik legtanulságosabb politikai iskolája az volt, amikor 1687-ben apja, többedmagával, Csáky István kassai főkapitány utasítására Thököly kurucaitól visszafoglalja a felföldi városok, Eperjes, Lócse, Késmárk és Bártfa protestáns templomait, vagyis szemtanúja, sőt részese volt, hogy Károlyi László szatmári főispán, a *Comissio Csakyana* mint az egyházüldözés egyik hírhedt intézménye tagja, tevélegesen is részt vett a protestánsok elleni

holott az méltóságos Batori Zsófia fejedelemasszony kegyelmességéből tisztességesen accomodáltattunk Istenben elnyugodott páter Tyukodi János jesuita inspectiója alatt.

SZALAY 1865, 4.

¹⁷ SZALAY 1865, 4.

¹⁸ Károlyi-oklevéltár 4. k. CCXV. sz.

¹⁹ SZALAY 1865, 12., 19.; KOVÁCS 1988, 17–19.

²⁰ ÉBLE 1913, 5.

ellenreformációs küzdelemben.²¹ Ugyanekkor foglalták el a reformátusoktól, ugyancsak Csáky István utasítására, a nagybányai egyházakat is, s Károlyi László oldalán a minoriták is megjelentek a városban, akik a középkori nagybányai Szent Miklós-templomot és az ispotályt kapták meg letelepedésükre.²² Mivel a minoriták partiumi letelepítésében Károlyi Sándor apjának, sőt neki magának is része volt, nem csodálható, hogy a kurucok mellé állt generális ellenezte, amikor az idegen, német nevű nagykárolyi szerzeteseket a kurucok elűzték. 1705. december 20-án írja feleségének, hogy „az bányai barátokat ki akarják űzni, de én nem engedem, hanem ha ki suspectus, menjen, s jöjjön más helyébe.”²³

A Károlyi-házban a jezsuiták elűzése is lelkiismereti válságot okozott. Amikor az 1705. évi szécsényi országgyűlés végzése értelmében a kuruc állam területéről kiutasítják a „németes”, vagyis az osztrák provinciával szakítani nem akaró jezsuitákat, a kassai jezsuita rektor Károlyi feleségéhez, szalai Barkóczi Krisztinához fordul védelmük érdekében,²⁴ aki így figyelmezteti férjét a katolicizmus iránti kötelezettségeire: „Minthogy kegyelmed is egy az anyaszentegyház tagjai közül, s úgy tudom, a legrosszabbnak sem tartja magát, amint a papja is bizonyítja, lélekbejáró dolog lévén ez, amennyiben kegyelmeden áll, meg ne vonja tőlök szolgálatját, ha pedig nem használna is, lelkiismeretét felszabadítsa s tiszta lesz tőle.”²⁵ A jezsuiták kiközösítéssel is megfenyegetik előzőiket, ezért Barkóczy Krisztina a szabadságharc alatt igyekszik férjét visszatartani a katolikusok üldözésétől. 1706-ban gelényesi birtokáról írt levelében kéri Károlyit mint a szatmári vidék patrónusát a katolikusok védelmére: „Minthogy pedig édes lelkem ha szintén rossz pápistának tartja is kegyelmed a Tiszán innen valókat, de ugyan Isten kegyelmedet rendelte ezen a földön oltalmazójának az ő anyaszentegyházának, ha mit feltalálhatna meggátlására.”²⁶

Csáky Istvánról és Károlyi Lászlóról, akiknek a nagybányai minoriták letelepedésüket köszönhetik, a rendben sem feledkeztek meg, Kelemen Didák pályája kezdetén, 1715-ben is hivatkozik rájuk Károlyi Sándor generálisnak írt levelében: „Kalocsai érsek, Csáky Imre uram, minthogy őeminenciája édesatyja és

²¹ RUBY 1890, 12.

²² RÁKOS 1975, 87–88.

²³ Szurdok, 1705. dec. 31. KOVÁCS (szerk.) 1994, 1. 92.

²⁴ *Kassai Pater Rector uram... kér ezen levelét recommendáljam... Vannak bánatban, már elérkezvén a comissariusok, kik consscribálják jószágokat, s magokat kiigazítják, bizony, Sziven, busulok rajta, mert mind Istentül félek érte, s mind a bal-keresztényeknek ezzel nagy örömet szerezvén, félek az excommuncatiótul, s az egész keresztényesség előtt nótába esnek a magyarok.* Károlyi Sándorné levele férjéhez. Olcsva, 1706. aug. 3. Károlyi-oklevéltár 5. k. CCCLXXXV. sz.

²⁵ Barkóczi Krisztina levele férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Olcsva, 1706. szept. 30. TAKÁTS 1910, 26–27.

²⁶ TAKÁTS 1910, 28.

az excellenciád üdvözült édesatyja voltak patrónusaink s promotorink azon [nagybányai] fundationak megnyerésében, az honnan a convent ezen két méltóságos famíliát fundátorának tartja mindéltig.”²⁷ Egyébként a kalocsai érsek Károlyi Sándor menyee, Csáky Krisztina nagybátyja volt, ahogyan Bercsényiné Csáky Krisztina a nagynénje.

Így már érthető, hogy miért viselte úgy szíven Károlyi a nagybányai minoriták sorsát, s hogy miért segített 1710-ben Kelemen Didáknak a kolostor és jószágai visszaszerzésében. Jelképes is lehet, hogy az épületek és birtokok csak a szatmári béke után kerültek vissza jogilag is a rendházhoz, amelynek főnöke, Kelemen Didák, fizikailag is igen közel került a nagykárolyi várkastélyban rezideáló főúrhoz, 1712-től grófhhoz, Károlyi Sándorhoz.²⁸ Ettől kezdve az aulikus katolikus főurat és a szerzetest közös missziós cél vezérli Szatmár vármegyében és környékén, a protestáns vidéken, hogy visszaállítsák a katolikus egyház protestantizmus előtti pozícióit.

Ha a két „úttörő” pályáját és viszonyát vizsgáljuk – egyébként Károlyi 14 évvel volt idősebb, így tekintélyét az idősebb jogán is érvényesíthette Didákkal szemben – kapcsolatuknak egy olyan intézményes, sőt „hivatalos” vagy „hivatali” keretére hivatkozhatunk, amelyet eddig kevésbé vettek vizsgálat alá, pedig közös tevékenységük, históriájuk szinte minden momentumra és aspektusra levezethető ebből a keretből, jelesül, a szerzetes Károlyi Sándor és családja, vagy a szerzetes szóhasználatával a „Károlyi-ház” káplánja volt, a gróf pedig neki „bizodalmas patrónusa”, a szerzeteshez fűződő viszonya pedig kimeríti a „patrocinium” intézményét. Ezt a viszonyt viszont Károlyi apjától, a templomfogaló Lászlótól örökölte, akit, mint láttuk, a minoriták oltalmazójuknak és alapítójuknak tekintettek. Ismeretségük kezdetén, 1714-ben Kelemen Didák így fogalmazza meg a patrónusi funkció lényegét, ekkor még a minorita provinciális megbízásából: „édes méltóságos generális uram, excellenciád mint szerzetünk kiváltképpen való bizodalmas nagy jó patrónusának inkább oltalmazó, pártját fogó s gondviselő édes atyjának s promotorának kegyes patrociniumjához... pater provinciálisunk parancsolatjából folyamodom”²⁹

Kelemen Didák Károlyihoz írt összes levelét Károlyi „kisebbik szolgája és káplánja” minőségében (*servus et capellanus*) szignálja, urát pedig megfelelő titulusai mellett kivétel nélkül patrónusának, többször pedig a minoriták fundátorának nevezi. A titulusnak pedig önmagán túlmutató, szinte kötelező funkciója volt a korban, jellemző, hogy Károlyi tábornaggyá való kinevezése után Kelemen Didák rögtön beveszi a címzésbe a „Campi Marschallus Colonellus” titulust.

²⁷ Nagybánya, 1715. szept. 28. KELEMEN 1979, 10.

²⁸ RÁKOS 1975, 88., 92.

²⁹ Eger, 1714. szept. 19. KOVÁCS (szerk.) 1994, I. 1.

A kápláni hivatal és szolgálat a középkortól ismert a fejedelmi és főúri elit szolgálatában, az újkorban szinte minden arisztokrata tartott udvari káplánt, vagyis papot, aki az uradalom tisztikarának többi hivatalviselőjéhez hasonló, de azoknál minőségileg és rangban is különböző szolgálattal végezte a család pasztorációját, így tagja volt a szolgálattelvők népes seregének, még ha a lelki szolgálat bizonyos előjogokat is biztosított neki. Tevékenysége a főúr udvarához, közelebb pedig a várkastély, udvarház kápolnájához kapcsolódott, vagyis a területi egyházi joghatósággal rendelkező plébánossal szemben a családon, a kápolnán, a családi kriptán kívül megszűnt a hatósága. A káplán misézett, gyóntatott, a gyermekek lelki vezetője és tanítója volt, kegyes olvasmánnyal látta el a főúri család tagjait, sőt sokszor maga is írt ilyet, 1708-ban Szabolt Ferenc jezsuita szerző „Az Isten mindenhatóságának...” c. metszetes könyvecskéjének címodalán, amelyet Eszterházy Pál hercegnek ajánlott, a herceg „alázatos káplánjának” nevezi magát.³⁰

Természetesen Károlyi és családja is tartott káplánt, sőt egykor őt magát is Báthori Zsófia jezsuita udvari káplánja nevelte Munkácson. Károlyi, akárcsak többi arisztokrata társa udvarán kívül, utazásai, hadjáratai során is tartott maga mellett káplánt, aki állandóan mellette volt, esetleg időről-időre meglátogatta urát az ünnepeken, mint Károlyi káplánja, aki 1706-ban húsvétra érkezett meg hozzá.³¹ Károlyiaknak, akik összes rezidenciájukban kápolnát is berendeztek, volt udvari vagy házi káplánjuk is. Az olcsvaapáti kastélyban, amelyet apját követve, Károlyi Sándor is gyakran használt, 1662-ben leltárt készítettek, s a kápolna közelében összeírták a „páter házát”, vagyis a káplán lakószobáját és hálófülkéjét is.³² 1720 januárjában Károlyi Sándor írja feleségének bátorkeszi birtokáról: „káplánt hozattam magamnak és mivel az kis kápolnát meg sem szenteltem, fel sem benedicáltathattam, nem lévén engedelem reája, az ünnepeken kívül az palotán mondatok misét.”³³ Károlyi levele utal a főúri udvarok egyházi reprezentációjának fontos kérdésére, hogy a kápolna felépítése után a kegyúrnak még meg kellett szerezni a püspöki engedélyt, esetleg búcsút is egyházához, felszentelés nélkül, amelyet az arisztokrata elitnél gyakran maga a püspök vállalt, nem misézhetek benne a káplánok, addig a hordozható oltárnál mondhattak csak misét az udvarházban patrónusuknak és családjának, háznépének. A káplánok szolgáltak azokban a kápolnában is, amelyeket útszéleken, szőlőkben, hegytetőkön és birtokuk számos más helyén emeltek a katolikus kegyurak, s csak búcsúk, ünnepek

³⁰ TÖSKÉS–KNAPP 1999, 7., 19. jegyzet

³¹ 1706. április 4. Magam káplányom is elérkezett. Töltöttem csendesen az ünnepet. Szalay 1865. 159.

³² A páter házában. Asztalos csinálta ajtó, zárostúl, egy. Karszék egy, asztal egy, ágy egy, egyes szék kettő. Egy ablak, egy kemence. A kamaráján egy asztalos csinálta ajtó, vas kelincsestül. Az olcsvaapáti majorság és udvar inventárium, 1662. nov. 18–1663. máj. 10. Károlyi-oklevéltár 4. k. 448.

³³ Bátorkeszi, 1720. jan. 15. KOVÁCS (szerk.) 1994, I. 296.

alkalmával tartottak bennük istentiszteletet vagy egyéb áhítatgyakorlatot.

Kelemen Didák káplánsága azonban túlmutatott az udvari szolgálaton, a főúri uradalom keretein, ahogyan Károlyi Sándor tevékenysége is túlnőtt hatalmas birtokai határain, mind a Rákóczi-szabadságharc alatt, mind azt követően, hiszen főispánként, generálisként, az ország arisztokrata elitjével rokonságban lévő főúrként, országos politikusként kitágította hatókörét. Így a patrónus és káplánja több vármegye, az egész Tisza-vidék újjáépítését, újbóli berendezését tűzte ki célul, ugyanakkor megmaradt viszonyuk személyes, családi jellege, amely talán éppen másodlagosan alakult ki, s előbb működtek együtt a főúri udvaron kívül, s csak közös tevékenységük hozta közel őket, teremtette meg familiáris viszonyukat.

A káplánnak ez a másik, az udvari káplánságtól különböző értelmezése összefügg az egyházzal, s leginkább Károlyi Klára említett, a kanonizációt iniciáló levele vihet közelebb a tartalmához. Károlyi Sándor lánya Kelemen Didák méltatásánál többször említi a plébániáktól megfosztott protestáns vidéken végzett misszionárius tevékenységének első fázisát: „káplányok szaporítása”, „az szent szerzet káplánságának” felállítását. Károlyi Klára írja, hogy a szilágysági Görcsönben, ahol „több pápista pap” nem volt, Didák atya „káplánság által állította fel az isteni dicséretet” A káplánok helyébe azután a plébánosok léptek, s a plébániák felállítását következett, vagyis a káplánok a hittérítés első szakaszának elvégzői.³⁴

A minorita szerzetes és a kálvinista vidéken, kálvinista jobbágyok földesuraként birtokló főúr tevékenységének külön-külön, és együtt is, legfőbb célja a katolikus hit terjesztése, a katolikus népesség növelése, és ezzel a gyarapodó hívek pasztorációja volt. Kapcsolatuk a nagybányai rendház visszafoglalásánál kezdődött, s a nyírbátori romos kolostor és templom újjáépítésénél teljesedett ki. A minorita szerzetes a hit terjesztésének nehéz munkájáról így ír pártfogójának: „a magyarok hajlandóbbak a megtérésre, mint a szász lutheránusok. Jobb szeretünk [mármint a minoriták] magyar helyeken letelepedni, mint lutheránus tót helyeken, ahol meg nem élhetünk.” 1724-ben a minorita rend további erdélyi terjeszkedését vette tervbe Kelemen Didák, s terveiről írja Károlyinak: „a szász városokon volnának nagyobb részin a klastromink, de azokban lévén immár más szerzetesek... [ők is] nehezen élhetnek a megátalkodott nép között, inkább magyar helyeket kívánánk, mert Erdélyben sokkal hajlandóbbak a magyarok a megtérésre, mint a szász lutheránusok.”³⁵ Kelemen Didák és Károlyi Sándor közös missziója a magyarországi kálvinizmus egyik összefüggő területén, Szatmárban kezdte és folytatta rekatalizációs törekvéseit. Károlyi gyászbeszédében az őt temető ferences atya felemlítette, hogy Károlyi (és Kelemen Didák) működése előtt Szatmáron csak két jezsuita élt (elődeiket is a Károlyiak telepítették a városba,

³⁴ BRÉZAY 1890, 11–17.

³⁵ Bátor, 1724. febr. 3. KELEMEN 1979, 139.

adták nekik a templomot, amelyet a nagykárolyi templom visszavételéig temetkezőhelyül is használt a Károlyi család), valamint Ecseden volt plébánia Báthori Zsófia jóvoltából, s ez igencsak kevésnek bizonyult a katolikus hívek lelkipozásához.³⁶ Károlyi Sándor hasonlóan festi Szatmár felekezeti helyzetét a 17. század végén *Providentia Dei* c. kiadatlan munkájában: „Azon esztendőben (1687) házasodván magam és vettem vala házastársul magamnak néhai édes kedves feleségemet, Szalai Barkóczi Krisztinát, ki igen buzgó és istenfélő, ájtatos és példaadó asszony vala, s az midőn 1689. esztendőben édes atyám Károlyi László Szatmárt 28. febr. lelkét az ő teremőjének istenesen visszaadta volna, tisztességes eltakarítása után azonnal kivettem lakásomat károlyi és olcsvai jószágomban, s mivel feleségem fehércselédjeivel együtt mindössze is alig voltunk tizen-tizenketten az római hitben, s hol az ecsedi plébánost hozattuk ki, hol Szatmárral páter jezsuitát, hol pedig Kassáról barátot s valamely esztendőig úgy folytattuk devótionkat.”³⁷ A vidék katolikusága a Rákóczi-szabadságharc háborús viszonyai, de leginkább a közben kitört epidémia miatt a 18. század elejére ismét lecsökkent, amint Károlyi Klára Kelemen Didák életrajzáról írt levelében is kitűnik.³⁸

Károlyi hihetetlenül sok anyagi támogatással segíti Kelemen Didák egyházépítését, pénzzel, építőanyaggal, élő munkával, a szerzetes azonban igyekszik patrónusa hivatali státusát is megnyerni a térítéshez. 1727 augusztusában örül, hogy Károlyi Sándor személyesen is elmegy a vármegyei tisztújításra, a

³⁶ *Jaj, minemű volt színe a Tiszán-inneni szomorú gyászt viselő földnek, ah mely árva sorsra jutott vala a Sz. István s a hajdani jámbor magyarok keresztény hitinek ügye! Nem valóának itten az 1686-ik s a következő mostoha vad esztendőkből több igaz apostoli férfiak, hanem N. Szatmár városában két tisztelendő Pater Jesuiták és Ecseden egy Bártfai nevű plébánus, kinek élelme vala néhai boldog emlékezetű fejedelem asszonyának, Bátori Sófianak kegyes fundációjából, és így az igaz apostoli mívesek kevés volta miatt a Kristus nyája elszélyedvén, és első apostoli királyunknak, Szent Istvánnak gyönyörűséges lelki szőlője, gyöpe megszagattatván, termékeny drága szőlője is együtt elpallagodott vala... Azért is [Károlyi Sándor] minden tehetségét arra fordította, hogy Alexandere, segítője lenne a Kristus kisdud nyájának, s a Catholica Romai Hitnek. Kire nézve tulajdon jószágiban lévő pusztá helységét, úgy mint Csanálost, Fént, Majtint, Bélteket és Mező-Petrit catholicus néppel megszállatá, azokba plébánusokat helyeztetete, s ezeknek parochialis házakat kiszabván, tisztességes élelmekre jövedelmeket rendele, és a templmokot kezekbe adá, sőt az isteni szolgálatnak s a gyakorlandó ájtatosságoknak rendit és módját is írásban adá ki nékiek, hogy így a Catholica Hitnek gyarapodására tágassabb út nyitattnék. NOVÁK 1747, G 3.*

³⁷ Idézi: TAKÁTS 1910, 25.

³⁸ *Midőn a kuruc háborúban 1710-ben a pestis felettébb uralkodott [...] az egyházi személyek oly szűken tanáltattak, hogy az egész Tiszáninnen való földön, Ugocsa vármegyében Nagy-Szőllősen, Szabolcsban az egy Kis-Várdai plébánus, Biharbon Nagy-Váradon, Szatmár vármegyében Nagy-Bányán... sehon nem találtatott. Az Szilágyságban is, az hol azelőtt plébniák voltak, elszélyedtek az háborúság miatt. BRÉZAY 1890, 11.*

szatmári főispánt ugyanis mind a minoriták, mind „a méltóságos prelátusok az anyaszentegyház Apostolának ismerik, mert a vármegyéiben az Úr Isten szent malasztjával munkálkodik”, ezért Didák kéri, hogy a „tiszteinek”, vagyis a vármegyei tisztikarba a katolikus Anyaszentegyház fiait tegye meg, hogy „az üdvözlendő igaz hit nagyobbban terjedhessen”³⁹ 1732-ben patrónusának újbóli főispánná választása alkalmából így foglalja össze térítői hitvallását: „Mivel Excellentiád vármegyéje immár nagyrészt igaz hitben lévő tagokból áll... kívánom, hogy egészen abból épülhessen s állhasson az Úr Isten Szent Felsége szent nevének nagyobb dicsőségire és terjedésire”, vagyis célja, hogy a vármegye teljesen katolikusokból álljon. Ugyanekkor a csengeri templom helyreállításának célját a pasztorációban látja: „valóban szűkölködő lelkek, az isteni szeretetben meghültek és hidegek, a szent szolgálatban restek” épülésében és vigasztalásában.⁴⁰

Amikor azt a hírt hallja Didák atya, hogy vita folyik a Partium hovatarozásáról, arra kéri Károlyit és főrangú politikustársait, munkájukkal kapcsolják ezt az országrészt egészen Magyarországhoz, így azzal is szolgálnák a katolikus egyház előmenetelét, hogy a vármegyébe katolikus papok is bekerülnének.⁴¹

Kelemen Didák élete (és Károlyi élete) vége felé különleges szolgálattal áll patrónusa mellett, az 1739–1740. évi pestisjárvány idején ugyanis, amikor Károlyi tábornagyot országos biztossággal ruházza fel az uralkodó a járvány ügyében, Didák atya segítette információkkal, a betegek és szűkölködők ápolásával, sőt koldulással. Miskolc és Eger fölül azonban a kortársak szerint sikerült buzgó imáival elhárítania a ragályt.⁴² Károlyi Sándor politikai megbízatása idején nemcsak káplánjának, a miskolci minorita rendfőnöknek lelki és tényleges támogatását vette igénybe, hanem magánáhitatával is igyekezett a járvány megszűnését elősegíteni. Egy évig minden pénteken böjtöt rendelt háznépének napi háromszori, a lorétói litániát és egyéb áhítatgyakorlatot is magában foglaló templomi ájtatossággal.⁴³ Nem lehet, hogy Károlyi „megoldásánál” ne jusson

³⁹ 1727. aug. 10. KELEMEN 1979, 192.

⁴⁰ 1732. jún. 11. KELEMEN 1979, 248.

⁴¹ Monok, 1730. nov. 9. KELEMEN 1979, 227.

⁴² CSÁK 1927, 66–67.; RÁKOS 1975, 637–647.

⁴³ *Mert minek utána a felséges Isten maga igaz ítélete szerint édes hazánkat az elmúlt esztendőekben pestissel meglátogatta volna... [Károlyi Sándor] egész háznépével fogadást tölt, hogy esztendőnek forgása alatt péntek napon egész estvélig böjtölni fog, háromszor menván azon napon az Isten házába. Délelőtt a sz. misére, mellynek végén az áldott Jesus nevéről való litániákat mondatta. Délután három óra tájban Nagy Asszonyunknak, a Boldogságos Szűz Máriának üdvözlő rózsákból kötött lelki koszorúját nagy szent szóval imádkoztatta. Utána pedig keserves nótával ama töredelmes szívből származott ötvenedik zsoltárt „Könyörülj, Istenem én bűnös lelkemen etc.” énekelte.*

eszünkbe az 1708 decemberi sárospataki országgyűlés végzése, amelyen Rákóczi indítványára a pénteki napot országos bünbánati napnak nyilvánították (a protestánsoknak is), hogy az Istennek a kurucokat sújtó bosszúállását böjttel és „igaz poenitentia-tartással... csendesítsék meg”⁴⁴

Kelemen Didák a Károlyiak mellett több arisztokrata család patrónusi támogatását is bírja, leginkább a Károlyiakkal rokon Koháryakét, de patrónusra, támogatóra mindig szükség van. 1730. november 5-én, miskolci rendfőnökként panaszolja a hegyaljai Monokról Károlyi Sándornak, „kiváltképpen való bizodalmas nagy jó patronus urának”, hogy hiába indult el Miskolcra a hegyaljai szüretre, a rendházban ugyanis ő következett a koldulásban, „kevés a patronus, Szerencsen az egy méltóságos gróf Aspremont uram önagságánál több nincsen, az is Keresztúrbán commorál, s már ott más conventbeli kolduló atyánkfiai vadnak. Itt Monokon báró Andrásy Ferenc[nél] s Szentmiklósi uramnál többet nem tanáltam... s így igen kevés alamizsnával kelle visszatérnem.”⁴⁵ A minoritáknak nemcsak a patrónusok hiányával, hanem a konkurens szerzetesekkel is meg kellett küzdeniük rendjük fontos intézményénél, az alamizsna összegyűjtésénél. 1731-ben, amikor Koháry Istvánnak, másik patrónusának súlyos betegségéről hall, megijed, mert az országbíró korábban megígérte neki, hogy támogatja vasárnapi prédikációinak kinyomtatását, halála esetén azonban elmarad a pénz kifizetése. Ráadásul Koháry arról is biztosította, hogy végrendeletében a minorita rendről is megemlékezik, halála esetén jelentkezzenek az esztergomi káptalannál, ennek ügyében kéri a szerzetes Károlyi segítségét.⁴⁶

Károlyi Sándor a minoriták és más szerzetek támogatása mellett „privatim” is szorgalmazta a térítést, saját háznépe is a katolikus térítés célcsoportja lett, 1722 tavaszán a pozsonyi országgyűlésről írja feleségének, hogy el ne halasszák otthon a szokásos vallásgyakorlatot, amelyet kápláni minőségben akkor éppen a (ferences) gvárdián vezet a Károlyi-családnál, ugyanakkor figyelmezteti őket, hogy az általa fogalmazott imádságot, amelyet „az elmúlt békességben”, vagyis a korábbi politikai egyezés megkötésénél „concipiált”, ki ne felejtse az ájtatosságból.⁴⁷ Egyik húsvétkor református szolgája is megtér, s feleségének is azzal küld egy német cukrászasszonyt (*cukerpókert*) Pozsonyból, hogy Szabolcsban „talán elveszi valaki, szaporodik pápastaság véle” 1722-ben Frajokat, vagyis német komornákat szerez a család nőtagjainak, „csak hadd szaporodjék az

Estvéli öt óra tájba pedig a Boldogságos Szűz Lauretomi Litániáját énekszóval mondotta, melly ájtatosságon hogy jelen lehetne, maga mulatságit odahagyván, a mezőről is visszatért vala. Így engesztelte ez a magyar Dávid, boldogult m. gróf Károlyi Sándor az Istennek haragját. NOVÁK 1747, G 1.

⁴⁴ BENICZKY 1866, 173–174.

⁴⁵ KELEMEN 1979, 226.

⁴⁶ Uo. 234.

⁴⁷ Pozsony, 1722. jún. 18. KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 376–377.

pápistaság belőlők.”⁴⁸ Mint pragmatikus birtokos, gazda a térítést is összekapcsolta uradalma gazdasági építésével. Szirmay Antal, Szatmár monográfusa szerint a telepítésnek a katolizáción túl nem is volt más célja: „hogy a Tiszán túl való területben terjessze jobban a közönséges római hitet, amint Csanáros, Majtén, Béltek, Erdőd, úgy Kaplyon helységeit is nagy részint külföldi katolikusokkal megszállította”⁴⁹ Károlyi feleségének is így magyarázza a sváb telepesek behozatalát: „meglátod, Szívem, mint implantálom ez praetextussal az religiót azon földre”⁵⁰ A földesúr egyszersmind kegyúr is, így a rekatolizáció szempontjából fontos, hogy egy birtok ne kerüljön katolikus tulajdonostól protestáns kézre. 1726 májusában írja Kelemen Didák Károlynak, hogy ha nem veszi meg az ecsedi uradalmat, „méltóztassék másnak recommendálni, had[d] jutna pápista kézre Istennek szent kegyelme által az Anyaszentegyháznak előmenetilerre”, a katolikus földesúr ugyanis lehetővé tenné, hogy a minoriták ott is letelepedhessenek.⁵¹

Károlyi mellett, hogy a vidék katolizálásában segíti az egyházat, családja és rezidenciája érdekében is eljár, hiszen Kaplonyban nemcsak, hogy letelepíti a szalvatoriánus rendtartományhoz tartozó ferenceseket, hanem 1726-ban a kordások kongregációját is felállítja.⁵² Rájuk bízta a családi sírbolt őrzését is, ráadásul még a szabadságharc idején, korábban ugyanis Szatmáron, a jezsuitáknál temették el a Károlyi család tagjait, lévén a nagykárolyi templom a protestánsoké. A kaplonyi Károlyi-temetkezőhely felépítése igen sokat emelt a család presztízsén, akárcsak a Nagykároly határában emelt kápolnák. 1703-ban a Lyukashalmon épít kápolnát a Szentháromságnak a város kegyura, annak emlékére, hogy földje a török alól végleg felszabadult. Lányaival és feleségével a leendő oltár alá helyezi el a nevükkel megjelölt alapkövet, majd az 1708-ban szőlejében is épített egy kápolnát a bor védőszentjének, Szent Donátnak, amelyet augusztus 7-én Erdődy Gábor egri püspök szentel fel, az énekes misét a szatmári jezsuita superior végzi, s „Didacus Kelemen, minoriták érdemes pater provinciae-ja predikál” A szentelésnél ott van a környékbeli nemesség színe java, s amikor a háromezres ájtatos tömeg megindul a hegyről, a körmenet egy másik, már korábban épült kápolnát is útba ejt, amely Szent Orbánnak volt szentelve. Ettől kezdve Donát és Orbán napján, illetve szüretkor hálaadást tartanak a károlyi szőlőhegyen.⁵³

Nagykároly egyházát csak 1723-ban szerzi vissza a katolikusoknak Károlyi, mégpedig úgy, hogy a reformátusoknak új istenházát épít. A piaristák

⁴⁸ RÁKOS 1975, 121.

⁴⁹ SZIRMAY 1809–1810. II. 52.

⁵⁰ Pozsony, 1712. jún. 16. KOVÁCS (szerk.) 1994, I. 161.

⁵¹ Bátor, 1726. máj. 18. KELEMEN 1979, 167.

⁵² 1726. december 8. Volt nagy solemnitás kaplyoni páter franciscánusoknál kordások congregatiójával és erectiójával. SZALAY 1865, 241.

⁵³ SZALAY 1865, 224–225.

megtelepítésével a kaplonyi ferencesek mellett Nagykárolyban is „házi szerzeteseket” szerez magának és családjának. Bár vallási tekintetben a toleráns arisztokratákhoz tartozott, mégis jellemző a korabeli vallási attitűdre, hogy feleségének a nagykárolyi templom átvételekor ezt írja: „már tegnap a sok gaz székeket kihányattam a templomból... most Bocskai, Bethlen, Rákóczi szemetjeit hányatom ki”⁵⁴ Az emberek megítélésében ugyanakkor fontosabb Károlyinak személyiségük, intelligenciájuk, mint a vallásuk. 1712-ben írja feleségének: „szánom Porcsalmit, hogy kálvinista, s elkárhozik, de jobban szánom, mert bolond, s nincsen esze”⁵⁵

Az ősi templom, mint egykori katolikus istentiszteleti hely visszaszerzése mind az egyháziak, mind a missziót teljesítő főurak elsődleges céljai közé tartozott a katolikus megújulás korában. 1730 késő őszén a szüreti koldulóútján tartózkodó Kelemen Didák írja a generálisnak, hogy hasson oda báró Andrassy Ferencnél, Monok birtokosánál, hogy vegye el a reformátusoktól a monoki templomot, hiszen azt a báró „elei építették, benne feküsznek” Monokon ugyanis háznál tartják a szentmisét, a méltóságos bárói család is odajár, míg a templomot jobbágyaik használják, akiknek a szerzetes véleménye szerint „nincs semmi szükségük a templomra”⁵⁶

A templom- és kápolnaalapítás, oltáremelés a kegyúr elsőrendű kötelessége, de a felépített templomot, a letelepített szerzeteseket sem hagyhatja magára, köteles felkeresni őket, nyájasan bánni velük, részt venni énekes miséiken. Károlyit egyházépítő és egyházát ápoló tevékenységében halotti búcsúztatója egyenesen a Szent Márton-hegyi bencéseket felkereső Szent Istvánhoz hasonlítja.⁵⁷

A hit védelmében Kelemen Didák nem riad vissza bizonyos nemtelen eszközöktől, 1739-ben Károlyihoz írt leveleiből tudjuk, úgy szándékozott egy hodászi fiúcskát megtartani a katolikus egyháznak, hogy anyjától el akarta szakítani. A fiú katolikus apja ugyanis meghalt, s református anyja egy református férfihoz ment ismét férjhez, ezért Kelemen Didák, hogy „eretnekségben ne nevedjék a gyermek”, arra kéri Károlyi Sándor szatmári főispánt, hogy szolgabírájával vesse a fiút a nyírbátori kolostorba. Amikor a nyírbátori gvardián elment a fiúért, az anya máshová rejtőzött fiával, Kelemen Didák azonban reméli, a

⁵⁴ Nagykároly, 1723. okt.30. KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 508.

⁵⁵ Pozsony, 1712. máj. 11. KOVÁCS (szerk.) 1994, I. 150.

⁵⁶ Monok, 1730. nov. 9. KELEMEN 1979, 120.

⁵⁷ *Mint Szent István első koronás apostolunk a Sz. Mártoni tőle emelt kalastromot s szentegyházat és szerzeteseket gyakorta meglátogatta, s ottan ájtatoskodott, úgy néhai boldogult m. gróf Károlyi Sándor mint Szent István keresztény hitinek, ájtatos jámborságának örökösse, gyakran látogatta ezen kaplonyi tőle emelt kalastromot, templomot, alázatos szerzetes fiait, azokkal nyájaskodott és maga istenes szándékára szent misséket énekeltetett.* NOVÁK 1747, F 3.

falusiak megmondják, hol van, s Károlyi megkeresteti.⁵⁸ Károlyi Klára is megemlékezik a térítés ezen módjáról, amelyhez Kelemen gazdag patrónusai segítségét is igyekezett elnyerni. „Az eretnek atyáktól és anyáktól született... nevendékenyek... igaz hitre hozásának” módja az volt, hogy elkérte a protestáns gyerekeket szüleiktől, s ingyen taníttatta, ruházta őket. Nem tűrte ugyanakkor, hogy katolikusnak született gyermekeket, még ha árvák is, protestánsok neveljenek, ilyenkor Károlyi Klára szavaival „erőszakosan... a magistrátusok által” vette el őket, akár nevelőiktől, akár szüleiktől. Ilyen lánykakat főúri és köznemesi asszonyokhoz adott ki, Károlyi Klárának is ajánlott 2–3 leánykát.⁵⁹

Kelemen kápláni szolgálatának leginkább szerzetesi gyakorlathoz kapcsolódó aspektusa az alamizsnáért való könyörgés. Levelei tele vannak kéréssel a szegények, rendtársai, sőt saját javára. Károlyi Sándor bécsi és pozsonyi tartózkodása alatt családjának, főként a bőjtökre, olyan különlegességeket küldött, mint „stockfis, hering, citrom, gyömbér, malozsa, sáfrány, csiga, mondola”, melyekből általában Didák atyának és a minoritáknak is juttatott. Egyszer leánya, Klára figyelmeztette apját a bőjti időszakban, hogy „méltóztatott volna Nagyságodnak a szegény páter minoritákról is megemlékezni.”⁶⁰ Különösen sokat kéri patrónusától annak tarcali borát, a szerzetesi alázatosság miatt azonban mindig hozzáteszi, hogy csak arra számít, amit a lengyel kereskedők otthagytak: „Ha Tarcalon olyas borai tanálkoznának Excellentiádnak, kit az lengyelek meg nem vennének, azokból minékünk valamelyecskét deputálni és consolálni méltóztatassék... Ha Tarcalyon maradott volna valami ó borocska, ki a lengyeleknek nem kellene, méltóztatnék valamelyecskével kegyesen succurrálni... Ha Tarczalyon ha valami régi ó borok volnának, kik a lengyeleknek nem kellenének, mivel Excellenciád ideátra keveset vagyon, s úgy sem szokta innija azokat, mint eddig, úgy most is amennyi telhessék, valami bérbéli alamizsnával succurrálhatna... az tavalyi borokat talám csak nekünk hagyják a lengyelek, ha efféle Tarcalyon bővöcskén volna, méltóztatnék egy summásocskát küldeni”⁶¹

Annak ellenére, hogy Kelemen Didák azt írja Károlyiról, hogy „nem illet, hogy a magától termett fát rázzuk”,⁶² vagyis nem kívánja kéréseivel zaklatni azt, aki magától is bőven juttat, levelei tele vannak kéréssel. Nincs olyan dolog, amit Didák és szerzetestársai el ne fogadnának, illetve ne kérnének. 1716-ban nagybányai házfőnöksége alatt írja Károlyinak: „idei esztendőnek terméketlensége miatt annyira jutottunk, kivált italka dolgából, hogy éppen szinte csak vízre szorultunk... [de] Ocsván általmenvén, látám az Excellentiád serfőző üstit, aki

⁵⁸ 1729. jún. 26. KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 315–316.

⁵⁹ BRÉZAY 1890, 14–15.

⁶⁰ TAKÁTS [1914] 280.

⁶¹ KELEMEN 1979, 226., 252.

⁶² KELEMEN 1979, 1734. év (Bátor, 1734. márc. 8.)

talám most nem annyira szükséges, mivel a károlyi, amint mondja Udvarbíró Úr, jó és igen alkalmas, [ezért] Excellentiádat requirálnám, hogy kegyes patrocíniumából szükségünkre való serecskét magunk főzethessünk, és amely kevés árpát alamizsnából kapunk, azzal magunknak használjunk, és távol lévő serházakra ne adjuk.”⁶³ Kelemen Didák ígéri, ha a jövőben jó termés lesz, s bor is bővebben lesz majd, visszaadják az üstöt.

Károlyi káplánja azonban nemcsak a szegényeknek, társainak, hanem magának is koldul Károlyitól. Élete vége felé, súlyos betegségbe esvén, Miskolcon sokat költ orvosságra, s ennek árát részben Károlyi Ferentől, patrónusa fiától, részben magától a generálistól kéri, egyébként panaszkodik a miskolci orvosra, aki ugyan mindig eljön, ha hívják, de lutheránus, s „az imádságon nem annyira kap”⁶⁴ Nem sokkal halála előtt azonban a gyógyszeren kívül mást is kíván. 1743-ban írt levelében megemlékezik arról, hogy Károlyi korábban „babbeli istenes alamizsnával” támogatta a miskolci rendházat, betegségében azonban másra vágyik: „én is *viribus enervatus* lévén, gyarló bűnös életemet kevés borral gyámolítgatom, melyben, ha megfogyatkozom, éppen ártalmamra vagyok, amint tavaly is amián indult súlyos nyavalám, az üdön is indulni kezdett vala, ha csak az Úr Isten gyomormelegítőt nem rendel vala.” Ezért kéri Károlyit, hogy küldjön hegyaljai óbort neki felépüléséhez.⁶⁵ Kelemen levelében *homagialis obligatiójára*, vagyis ura iránti hűbéri, illetve esküvel tett kötelezettségére hivatkozik, s Károlyi Sándor naplójának tanúsága szerint apja, Károlyi László is *homagialis obligatioja* alapján tett eleget Csáky István kassai főkapitány parancsának a szabad királyi városok evangélikus templomainak elfoglalására.⁶⁶ A bor mellett a hal is kelendő a szerzeteseknél, hiszen 1721 júliusában, amikor a bátori templomtoronyba villám csapott, Kelemen Didák kétezeret kér kölcsön Károlyitól 1 hétre, s hozzáteszi a halászatot igen kedvelő Károlyinak „ha bőv halászatja esnék kegyelmednek, mi is elkötenénk benne kegyelmed jó egészségéért”⁶⁷

A kápláni hivatal talán leglátványosabb, de mindenképpen a leginkább jellemző kötelessége a patrónus ünnepek alkalmával történő köszöntése, ez soha nem marad el a minorita rendfőnök gyakorlatában. Didák atya hosszú, körülményes üdvözléssel köszönti urát karácsonykor, húsvétkor, a családi névnapokon. A legjobb, ha az üdvözlést személyesen teljesíti, de sokszor kénytelen

⁶³ KELEMEN 1979, 25–26.

⁶⁴ Uo. 317–318.

⁶⁵ Uo. 353.

⁶⁶ *[k]egyelmes urunk parancsolatja, kibén intimálta, hogy kassai generális Csáki István uram mellé menvén, az királyi városokban levő lutheranus, kalvinista templomoknak foglalására menjen fel. Mely kegyelmes parancsolatnak homagialis obligatioja szerint akarván engedelmeskedni, vizkereszt nap után való napon megindult. (1687) SZALAY 1865, 19–20.*

⁶⁷ KELEMEN 1979, 123.

hosszú, cirádás körmondatokban levélen keresztül megkeresni urát és családját a közelgő ünnepen, hogy „tartozó káplányi kötelességének”, vagyis patrónusa köszöntésének megfeleljen. Így történt ez 1719. húsvétján is, amikor a „szent böjti napoknak a sok üdvösséges érdemek elnyerésével való eltélése, s a nagypénteki Christos Urunk keserves kínjainak, érettünk szenvedett szörnyű halálának emlékezetéért; szomorú bánattal, szívbeli fájdalommal, könnyhullatások áradásával való gyászban borult napnak szentelése után: az örvendetes Alleluját lelki nagy vigasztalással hallani, és a mi Urunk dicsőséges feltámadásának szomorúságok felhője nélkül való tiszta fényes napjára szerencsésen virradni... nem utolszor, hanem sok számos esztendőök forgásában Excellentiádnak méltóságos úri házával együtt érni ünnepelni s elmulatni engedje”⁶⁸

Károlyi Sándor őszinte, elmélyült kegyessége, vallásossága egyébként leginkább talán az ünnepekhez való viszonyában érhető tetten. Naplója tanúsága szerint egyháza minden jeles ünnepéről magánáhitat, illetve családi ünneplés és templomi misehallgatás formájában is megemlékezik. Az ünnepeket általában csendességben, „dévotizálással” tölti, magánájtatossággal emlékezik meg a Gyertyaszentelőről, Sárlos Boldogasszonyról (ekkor van egyébként a születésnapja, ebből a 60-iknak áhítattal egybekötött megünnepléséről naplójában is ír), Mindenszenteket és a Halottak napját is megtartja, nagypénteken és nagyszombaton a „koporsólátogatás” szertartását végzi. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján búzaszentelő körmenetet tart 1703-ban nagykárolyi birtokán, Vízkeresztkor megszentelteti házat.⁶⁹ Károlyi magánáhitatát és vallásgyakorlatát a lehetőség szerint a szabadságharc alatt is elvégzi, sőt amikor 1705 ádventjében Barkóczy Krisztina Sárospatakon meglátogatja férjét, a lelkiségben férjéhez hasonlóan elmélyült asszony megjelenik a Vártemplomban, hogy a jezsuiták hajnali Rorateján részt vegyen.⁷⁰ Károlyi magánáhitatáról temetési beszéde is megemlékezik.⁷¹ Áhítatgyakorlata, „dévotizálása” sokban emlékeztet Rákócziéra, aki ugyancsak napi rendszerességgel végezte vallásgyakorlatát, magánáhitatát. Károlyi Sándor a szatmári kriptában nyugvó anyja és apja halálának évfordulóját mindig megünnepli, szülei „anniversariumán” egész napos áhítatot

⁶⁸ KELEMEN 1979, 64.

⁶⁹ SZALAY 1865. passim

⁷⁰ *Domina Karoliana hic fuit in Rorate, post quod abiit mane.* ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 96 (A sárospataki jezsuiták naplója I.–IV. 1694–1772) I. köt. f. 80. (1705. dec. 17.)

⁷¹ *Böjtlésekkal sanyargatta testét, imádsággal engesztelte istenét, táplálta lelkét, bizonyos órákat rendelvén az imádságra, mellykor magához senkit sem bocsáta, hogy annál csendesebben nyájaskodna Urával s Istenével. A sz. misét dologtévő hétköznapi sem mulatta el, hacsak súlyos változást engedték, de akkor is szobájában ájtatoskodván, csengető zengéssel jeleket adata magának, hite, reménye és Istenhez égő szeretetének gyullasztására.* NOVÁK 1747, F 3.

tart, 1730. január elsején anyjáról a Károlyiak egyházi reprezentációja minden helyszínén megemlékezik.⁷² Ha Pozsonyban van az országgyűlésen, a ferencesek mindkét rendjéhez elmegy ünnepi misére. 1728-ban Kelemen Didákot is meghívja prédikációra a diéta idejére.⁷³

Károlyi Sándort a temetésén elmondott beszédében Novák István szalvatoriánus ferences szembeállítja azokkal a főurakkal, akik úgy vélik, „nagy méltóságok világi állapotjához nem illik a közkeresztény néppel az isteni szolgálatot, szentegyházat, prédikációt gyakorolni, az anyaszentegyháznak szokott ájtatosságiban, búcsújárásiban közikben elegyedni, mert ez a papok, szerzetesek és a köznép dolga, nem az uraké, kik különös rövidebb ájtatossággal is megmutathatják kereszténységeket” Károlyi ugyanis „noha kemény természetű, s éles tekintetű magyar, többire hadakozó férfiú és méltóságos gróf volt is, mindazonáltal hajdani keresztény atyáinknak test és lélek szerént el nem fajult maradéka lévén, oly buzgó ájtatossággal, eleven hittel s tisztelettel viseltetett az új testamentombéli szövetségnek szekrényéhez, az oltáriszentséghez (melyben édes megváltóját valóságosan jelen lenni hitte, vallotta s imádta), hogy az úrnapi processziokon, az előtt alázatosan járván a szerzetesekkel s a köznéppel, az oltáriszentségről való énekeket fentszóval s nagy buzgósággal énekléné, példájával a népet is azon ájtatosságra gyullasztaná. Egyéb szent búcsújárásokban is azt míveli vala Isten dicsőségére, a keresztény népek épületire, egyebeknek nódító példájára, Isten előtt érdemének gyarapodására.”⁷⁴

Kelemen Didák az ünnepi üdvözetek mellett meghívja a Károlyiakat a minoriták saját ünnepeire, főként Porciuncula napjára és Szent Ferenc ünnepére, október 4-re, illetve Páduai Szent Antal napjára (június 13.). A ferences ünnepek a Károlyi családban különösen kedvesek, hiszen Károlyi Sándor felnőtt kort megért gyermekeit Klárának és Ferencnek hívják. 1719. október 12-én Kelemen Didák levelében kérdezi Károlyitól, hogy „a méltóságos úrfi, melyik Szt. Ferenc napját üli, nem tudhatom, azért köszöntésivel elmaradtam. Most jut eszembe, tavaly a mi Szt. Ferenc atyánk infra octáváján [vagyis egy héten belül] üdvözlöttem, s azt felelé, hogy nem koldus Ferenc [ő], mindazáltal önagyságáért s az egész

⁷² 1727. Januarius 2. Devotizáltam és áldoztam az kaplonyi templomban, lévén anniversariumja édes anyám tekéntetes Sennyei Erzsébet asszonynak 55. esztendővel ezelőtt lött halálának anno 1672. [...] 1730. 2 Januarii... anyám Sennyei Erzsébet anniversariumát tartottam mind károlyi collégiumban, kaplonyi conventben, az szatmári pater jesuitáknál. [...] 1730. február 28. Tartottam anniversariumot Istenben elnyugodott Károlyi László atyámért, kinek Isten irgalmazzon. SZALAY 1865, 245., 256.

⁷³ 1728. augustus 2. Portiuncula napján mind az pater franciscanusoknál, úgy az capucinusoknál volt solemnis devotio. Melyek után méltóságos zágrábi püspök uram tractálta az az egész méltóságokat az capusimusoknál diaetalis sessió után. [...] Augustus 6. pater Kelemen predicatioja. SZALAY 1865, 303.

⁷⁴ NOVÁK 1747, F 3.

méltóságos Házért nemcsak azon nap, hanem octávján is énekes misét mondottunk”⁷⁵ Az ifjabb gróf feltehetően a jezsuita Xavéri Szent Ferencet tartotta patrónusának (december 3.), s nem a „koldus” Szent Ferencet. Didák 1720-ban kimentí magát, mert nem köszönthette személyesen Barkóczi Krisztinát „Szt. Krisztina, önagysága pátrónája napján”, de biztosítja a Károlyi családot, hogy Krisztina napon szentmiséket mondtak érte. Károlyi felesége halála után a legfőbb családi ünnep a Klára nap lesz, amelyen néha még Didák is megjelenik, egy ilyen alkalommal az ünnepelt anyjára, Barkóczy Krisztinára emlékezett a családi összejöveten.

„Dicsőséges Páduai Szt. Antal napja immineál, június 13-ra fog esni”, írja Nyírbátorból a minorita kolostort és katolikus hitéletet újjáépítő rendfőnök Károlyinak 1720. június 7-én, egyben kéri a kolostor támogatóját, hogy „Isten ő szent felsége szent neve dicsőretinek terjedéséért, mások szép példaadásért, lelki épületekért, az itten kezdendő ájtatosságnak öregbítéséért, az teljes búcsúk elnyeréséért” egész háza népével menjen el Nyírbátorba „méltatlan szegény Káplányát consolálni” 1720. július 29-én már a nyírbátori templom felszentelésére, teljes búcsújára és Portiuncula napjára hívja patrónusát.⁷⁶ 1720. augusztus 30-án figyelmezteti Károlyit: „Seraphicus Szt. Ferenc napja is immineál... méltóságos úri házával együtt magát megalázni, a meghült s ájtatossággal nem sokat gondoló hiveknak leginkább az eretnekségnek példaadásáért, úgy a teljes búcsúk elnyeréséért úri kedves jelenlétével akkori devotionkat condecorálni méltóztassék”⁷⁷ 1727-ben szintén invitálja Károlyit Nyírbátorba, a minoriták dicsőséges szent patrónusának napjára, s hozzáteszi: „örökös káplányságom contestatiójának jeléül” az ünnepen ezüst és arany hűján a „pátereknek szentmiséit és a frátereknek imádságait” ajánlja fel „bizodalmas patrónusának”⁷⁸ 1724. július 31-én ismét várja Károlyi Sándort augusztus 2-ikára, Portiuncula napjára Nyírbátorba „a szent napon leendő devotióra”, de ne egyedül jöjjön, hanem „úri compániájával s muzsikusaival”, vagyis udvarával és az énekes miséhez igencsak hasznos udvari zenészeivel, hogy teljes búcsúban részesüljenek. 1725. július 24-én Nagybányáról invitálja Károlyit és leányát, férjével együtt a „Portiunculai devotióra”, ugyanakkor kéri, hogy patrónusa 12 példányt hagyjon meg neki prédikációs gyűjteményéből, hogy a „böcsületes úri rendeknek” adhasson belőle. 1726-ban is kéri a főúr megjelenését „szent szerzetünk egyik fő ünnepe Portiuncula Solemnitas, itt való templomunk patrociniuma” napján, augusztus 2-án, de Károlyi maga helyett csak 1 hordó bort küld Nyírbátorba. A nyírbátori templom felszentelését 1725. október 4-re, Assisi Szent Ferenc napjára tervezték,

⁷⁵ 1719. okt. 12. KELEMEN 1979, 86.

⁷⁶ KELEMEN 1979, 94., 100.

⁷⁷ TAKÁTS [1914] 283.

⁷⁸ Bátor, 1727. okt. 1. KELEMEN 1979, 193–194.

de Kelemen Didák még a felszentelés napját is hajlandó elhalasztani, ha Károlyinak, a templom „benefactorának” vagy „inkább fundátorának” nem felelne meg az időpont. 1723. október 9-ikén Szent Ferenc neve napján várták Károlyi Ferencet, Sándor fiát, s minden jót kívántak neki: sok Ferenc napot érjen, még 12 szentmisét is felajánlanak érte. 1737-ben Miskolcra Károlyi Ferencet köszöntik szent patrónusa, Seraficus Szent Ferenc napján, ugyanakkor 30 szentmisét ajánlanak fel érte.⁷⁹

Károlyi a szerzetesek iránti attitűdjében is pragmatikusnak bizonyult, azt a főurat, akinek udvartartásában, uradalmi adminisztrációjában számtalan szolgálattelvő várta parancsait, úgy tűnik, az egyháziak „használatában” is nem egyszer a hasznosság vezérelte. 1722-ben írja a feleségének egy sikertelen családi ügy kapcsán, hogy „az mit jezsuita nem vitt, minorita végbe nem viszi.”⁸⁰ Hiába tartja azonban életrevalóbbnak a jezsuitákat Károlyi, gyakorlatából kitűnik, hogy kegyességében, családjá vallásgyakorlatában és mindennapi életében is szívesebben működik együtt más szerzetekkel, a minoritákkal, ferencesekkel, a Károlyiak által letelepített piaristákkal, mint a jezsuita páterekkel. A papoknál, szerzeteseknél is a személyes tulajdonság, tehetség számít nála. Feleségének írja 1722-ben: „Örvendém, hogy a kaplonyi klostromban kedved tölt, az is csak addig tart ottan, mint Bátorban, míg jó ember lesz benne. Mihent fakép tétetik bele, az klostrom is azonnal olyan lesz, mint azelőtt.”⁸¹ Többször csalódik pártfogoltjaiban, 1722-ben Pozsonyban írja feleségének, hogy a piaristákban talán nem csalódik, mint a ferencesekben („barátokban”).⁸²

Kelemen Didák sokoldalú tehetségéből, karizmáiból is kiemelkedik szónoki képessége, amely ifjú korától nevezetessé tette, így nem csodálhatjuk, hogy a leggyakrabban a Károlyiak is hitszónoki szolgálatait vették igénybe. Különösen feltűnő ez akkor, amikor több, az egyházi hierarchia különböző szintjét képviselő pap szolgál egyszerre, vagy egymást váltva a Károlyiak vallásos alkalmain, mint a szőlőhegyi kápolna említett felszentelésénél. Kelemen Didák hitszónoki képességeit leginkább a Károlyi-temetéseken csillogtathatta meg, már a generális anyósát, Koháry Juditot is ő búcsúztatja a kaplonyi sírkápolnában, ez az első temetési beszéde, amely nyomtatásban is megjelenik. „1718 május 9-én gr. Koháry Judit Károlyban meghalálozván, temetésére méltóságos egri püspök, gr. Erdődy Gábor uramat invitálván, nagy sollemnitással és közel 4 ezer emberből álló szép gyülekezettel késértetett meghidegedett teste kaplyani páter

⁷⁹ KELEMEN 1979. passim

⁸⁰ KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 398.

⁸¹ Bátorkeszi, 1722. szept. 25. KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 408.

⁸² *A piaristák dolga, Szívem, igen is állandó, ha úgy nem járnánk velők, mint az barátokkal, plebánosokkal. Meghült bennem az terjesztésük iránt való szándékom, mert nem lelki öröm, hanem gyötrellem.* KOVÁCS (szerk.) 1994, II. 366.

franciscanusokhoz, az holott is eltemettetett, s azzal Didacus Kelemen minorita szerzetből való praedicatioi alkalmatosságával az egész gyülekezetnek abbéli keresztényi fáradságát nemcsak megköszönte, hanem mindenektől istenesen el is búcsúztatta.”⁸³ 1724. szeptember 25-én Barkóczy Krisztina nagykárolyi koporsóba tételénél is szónokol, majd szeptember 30-án levelet kap Károlyitól, amelyben a gróf kéri, hogy prédikációjának szövegét küldje el neki. Kelemen Didák szabadkozik, hogy a szentbeszédet gyorsan írta, ezért alig olvasható, előbb le kell tisztáznia, s úgy küldi el patrónusának, aki Lőcsén ki akarja nyomtatni.⁸⁴

A grófnő gyászszertartásán azonban nemcsak ő szolgál, hiszen szeptember 3-án egy szalvatoriánus ferences, feltehetően Kaplonyból végzi a búcsúztatást a koporsóba helyezésnél, s Kelemen Didák akkor szónokol, amikor a temetési menettel, a „gyászos pompán” a koporsót Nagykárolyból Kaplonyba indítják. „Kollégája” szónoklatáról nagyvonalú, bár bizonyos fenntartást is hordozó véleményt mond patrónusának: „Mihály atyám uram praedicatiojában... semmi notábilis fogyatkozást nem observálhattam, sőt másoktól is dícsírni halottam. Való is, hogy a Szentírásból kiváltképpen való szép textusai voltak, s mely nagy szívvvel kívánt s igyekezett abban, hogy Excellentiád tetszése szerint praedicálhasson, le sem írhatom.”⁸⁵

Legközelebb 1736-ban kerül sor temetési szertartásra a Károlyi családnál. Csáky Krisztina koporsóbatételénél, március 1-én a „helyiek” szolgáltak, s a szerzetesrendek presztizsbeli hierarchiáját és rivalizálását mutatja, hogy a koporsóbatételnél a várkáplán a károlyi kegyesrendieket hívta meg szolgálatra, s a magyar és német szónoklatot egy-egy piarista tartotta, de a rekviemet már a kaplonyi ferences gvárdián mondta. A Károlyiak másodkáplánja a piarista atyákat és tanítványaikat kérte meg a nagykárolyi várkápolnában végzett halotti misénél való segédkezésre, de a kegyesrendiek házának másodfőnöke ezt nem engedte, mivel a piarista rend nem lehet alárendeltje a barátoknak, s így a ferences atyák voltak kénytelenek a tömjénvitelt és gyertyahordozást végezni, a nagykárolyi publikum derűtségére. A fakoporsóba tételénél egyébként Csáky Krisztina férje sem volt még jelen, s három hét telt el, amíg a temetés előkészületeit megtették. Ezen Keczer István nagyváradi kanonok végezte a gyászszertartást, s Kelemen Didák mondta a gyászbeszédet a nagykárolyi vár udvarán, majd innen indult a temetési menet Kaplonyba, a Károlyiak temetkezőhelyére, a ferencesek rendházába és templomába. A temetési menetben mindazon szerzetesrendek képviseltették magukat, amelyek a Károlyi családhoz kötődtek, a kaplonyi franciskánusok, a kassai szürke barátok (reformált ferencesek), a nyírbátori minoriták, a szatmári

⁸³ SZALAY 1865, 118.

⁸⁴ KELEMEN 1979, 149.

⁸⁵ Uo. 152.

jezsuiták és a nagykárolyi kegyesrendiek.⁸⁶ A szerzetesek rivalizálása Kelemen Didák egyik levelében is tetten érhető, 1729-ben, amikor megtudja, hogy a Kamara a piaristákat Máramaroszigeten akarja letelepíteni, kéri Károlyit, hogy hasson oda, a piaristák inkább Husztra menjenek, ne a Nagybányához közeli Szigetre, a vidéken ugyanis elegendő a nagybányai minorita iskola, Ugocsában pedig nagyon kellene katolikus tanintézet.⁸⁷

Nemcsak a különböző rendek között, hanem még Szent Ferenc követői, a ferencesek egyes ágai között is versengés folyt. A Károlyiak ősi birtokukon, a Nagykaroly melletti Kaplonyban az obszervánsokat (szalvatoriánusokat) telepítették le 1718 körül, s amikor Nyírbátor már annyira elkészült, hogy az első misét elmondhatták templomában, Kelemen Didák házfőnök így invitálta patrónusát és családját a közelgő Szent Antal-napra: „Tudom ugyan, hogy közelebb Kaplony, de a hosszabb fáradtságért, nagyobb munkáért bővebb és nagyobb a jutalom. Kaplányban immár, Istennek hála, elkezdett az ájítatosság, gyakran vagy szerencsések Excellentiád jelenlétéről, mi pedig távolabb esvén... csak kezdetben lehessen ez vigasztalásunk.”⁸⁸

A minorita szerzetes kápláni feladatai között a legszemélyesebb, s szinte családtagként végzett kötelesség a gyóntatás és a tanácsadás volt. Míg az előbbiről, a dolog természeténél fogva, keveset tudunk, annál több forrás szól a tanácsadói funkcióról. Nemcsak lelki, hanem gazdasági dolgokban is tanácsot adott, sőt beleszólt a Károlyiak döntéseibe, az 1740-es években Károlyi Sándor a dohánytermesztéssel próbálkozott, végül azonban Kelemen Didák hosszas lebeszélésére felhagyott az új növénykultúrával. A mediátor szerepét is vállalta az egyház és a főúr között, az egyháziak vele jutatták el kérvényeiket Károlyi Sándorhoz, egyszer még a csanádi püspök is rajta keresztül kérte meg a gróft.⁸⁹

Károlyi Sándorhoz fűződött bensőséges, szinte baráti viszonyát leginkább az mutatja, hogy egyik levelében az özvegy gróft próbálja rávenni az újráházasodásra. Érvei, hogy a szent házasságban „még több maradékokkal s kedves magzatokkal” fogja az Isten megáldani, „s így az anyaszentegyház terjedhet” Mivel Károlyinak „sok világi alkalmatossággal gyakornta kell forgani”, ezért Kelemen Szent Jóbként félti a gróft, nehogy vétek ütközzön a szívébe, ahogy Szt. Pál mondja „jobb megházasodni, semmint égni, vagy az tartóztatlanságnak periculumában élni.” Igaz, mondja, hogy az özvegység kedvesebb Isten előtt, mint a szent házasság, de ha nincs ajándék az özvegységben, jobb a szent házasság, ezért ha Károlyi nem kötelezte magát fogadalommal az özvegységre, nősüljön meg, vegyen el istenfélő, ájtatos, alázatos asszonyt, inkább

⁸⁶ ÉBLE 1893, I. 334–337.

⁸⁷ KELEMEN 1979, 221.

⁸⁸ 1719. máj. 20. KELEMEN 1979, 69.

⁸⁹ TAKÁTS [1914] 283.

szegényt, mind gazdagot, aki a gyermekeket megbecsüli, kártyázni, kockázni nem tud, s „magyar legyen, ha ehhez a földhöz nem szokott, tőle ne irtózzon.” Kell a házasság azért is, hogy a háztartás, a „méltóságos udvar” jobb rendben, nagyobb ájtatosságban legyen, mivel Károlyi nem ér rá ezzel foglalkozni. Egyébként ha nem fogadja meg a házassági tanácsot, akkor is vegyen fel legalább egy istenfélő öreg rendű udvari prefektust vagy kapitányt, aki a cselédekre vigyáz, erkölcsseikre ügyel, fegyelmet tart. Kelemen Didák utolsó argumentumából kiderül, hogy jól ismerte patrónusának legbelsőbb életét is: azért is javasolja a házasságot, mert látja, hogy nincs, akivel Károlyi Pozsonyban az országgyűlések alatt beszélgessen, „egyedül törődik s emészti magát”, s a feleség vigasztalására lenne.⁹⁰

A szerzetes kisebb szolgálatokat is elvégez az úri háznak, amikor 1718-ban a nyírbátori templomot és rendházat építi, ráadásul a pestiseseket istápolja, kénytelen Károlyinak olyan személyes megbízását is teljesíteni, mint báránybörbélés megszerzése, amint ő maga írja: „Szintén a vásár után érkezék a fekete bárány bírlések irán Excellenciának parancsolatja, az itt való szücsmester embereknél tudakoztatván, tanáltam egyiknél, kinél minél hamarabb megkészítettvén s alkuván... [ha] excellentiád udvarlására lemegyek, magammal viszem”⁹¹

Károlyi Sándor hitbuzgalma, a katolikus egyház iránti mély vonzalma és a magánáhitatban is megnyilvánuló elmélyült vallásossága családtagjainak is mintául szolgált. Anyja a római egyháznak a 17. század közepén püspököt és jezsuita tartományi alfőnököt is adott 'Sennyey családból származott (egyébként 'Sennyey Erzsébet anyja, Paczoth Judit révén Balassa Annának, Bálint húgának unokája volt), szüleit a Károlyiak ősgalériájában imakönyvvel a kezükben festették le.⁹²

A kegyesség családi hagyomány volt a Károlyiaknál és 'Sennyeyeknél, a templomfoglalás után, 1687-ben az ifjú Károlyi Sándor apjával a lengyelországi kálváriára (Częstochowába) is elzarándokolt.⁹³ Bátyja, a Buda ostrománál elesett László a szatmári jezsuiták Mária-kongregációjának „sodálisa”, vagyis társulati tagja volt, aki részt vett a társulat kegyességi gyakorlatain.⁹⁴ A Károlyi család a jezsuita lelkigyakorlatokat is végezte, Károlyi Sándor 1703 húsvétján „Szent Xaverius tisztességére való kilenc napi ájtatosságot” végzett házánál egy szatmári jezsuitával.⁹⁵ Károlyi és felesége 1720-ban készülnek a „Calvariai útra”, vagyis Częstochowába, fiukat pedig Mariazellbe akarják küldeni.⁹⁶ Károlyi Sándor gyermekei, akik a ferences szentek nevét viselték, apjuk példáját követve

⁹⁰ KELEMEN 1979, 210–211.

⁹¹ Nagybánya, 1718. aug. 26. KELEMEN 1979, 56.

⁹² ÉBLE 1913, sz. n.

⁹³ SZALAY 1865, 20.

⁹⁴ PÁSZTOR 1945, 102.

⁹⁵ SZALAY 1865, 133.

⁹⁶ KOVÁCS (szerk.) 1994, I. 295.

mélyültek el a katolikus hitben és tanításban, a Csáky családból jövő menyee is ismert volt vallásos életéről. A legtovább azonban Károlyi Klára jutott, aki fiatalon özvegyen maradt, s szintén özvegy apjával példaadóan szép családi életet élt, gyakran voltak együtt, a nagyapa gondoskodott a Haller-unokákról, az ünnepeket együtt ülték meg. Károlyi Klára, akit a kassai apácák neveltek, a szülői ház vallásos légköre miatt, a család körül állandóan feltűnő, különböző rendhez tartozó szerzetesek hatására, s nem utolsó sorban a család káplánja, gyóntatója, tanácsadója, sőt barátja, Kelemen Didák életszentségét követve, élete végén belépett a ferencesek harmadrendjébe, s temetése is a szerzetesek végtisztességének módján ment végbe. Kelemen Didák kanonizációjának ő volt az egyik első kezdeményezője, ami a minorita meghatározó befolyását jelzi.⁹⁷

Hogy Károlyi Klára valóban a minorita szerzetes mintáját követte, igazolja, hogy a devotio egyik látványos és Miskolcon igencsak újdonságnak számító formáját, az ún. missiót, amely flagellálással egybekötött bűnbánati körmenet volt, s melyet Kelemen Didák egy jezsuita szerzetes bevonásával rendezett meg a miskolci protestáns lakosság ámulására, sőt megrökönyödésére, hatására egyébként többen azonnal megtértek Miskolcon;⁹⁸ Károlyi Klára is gyakorolta birtokán. Amikor a gelénesi kápolnát renováltatta, ő is háromnapos „missziócskát” tartott, többek között apja lábaihoz borult, és vétkei megbocsátását kérte.⁹⁹ Kápolnát is emelt a minorita ösztönzésére: „Bihar vármegyében, (Ér)Keserűben káplánt adván, az hol már plébánus vagyok most, ökegyelme istenes jóvallására állítottam magam is Úr Színeváltozásának tiszteletire kápolnácskát búcsúval... oly sok eretnység közt”.¹⁰⁰

A Károlyiak és Kelemen Didák sokirányú, részben intézményesült, de sok tekintetben személyes, a lelkiséget igencsak tükröző kapcsolatát talán az jellemzi leginkább, amit a korán elárvult, s hazájától, a Székelyföldtől messze került misszionárius Károlyi Sándorról mondott:

„Az édes Istenben boldogult kimúlt szüleimen kívül ez árnyékvilágban élő emberek közül nem tartom senkihez szorosabb kötelességemet, mint Excellentiádhoz, mert Úristennek szent áldásából sok jót vettem.”¹⁰¹

⁹⁷ TAKÁTS [1914] 236–247.; BRÉZAY 1890

⁹⁸ CSÁK 1927, 58–59.

⁹⁹ TAKÁTS [1914] 245.

¹⁰⁰ BRÉZAY 1890, 12.

¹⁰¹ TAKÁTS [1914] 260.

BIBLIOGRÁFIA

BENICZKY 1866

Beniczky Gáspár naplója (1707–1910). In: *Rákóczi Tár* I. Szerk.: THALY Kálmán. Pest, LAUFFER VILMOS, 1866. 227–232.

BRÁZAY 1890

BRÁZAY János: *Gróf Károlyi Klára néha gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele*. Nagy-Károly, SEPER KAJETÁN, 1890

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Czirjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése*. Miskolc, MAGYAR JÖVŐ, 1927

ÉBLE 1893

ÉBLE Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora 1705–1758 – A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján* I–II. Budapest, HORNYÁNSZKY, 1893

ÉBLE 1913

ÉBLE Gábor: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT, 1913

Károlyi-oklevéltár

A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor; sajtó alá rendezi GÉRESI Kálmán 1–5. Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT, 1882–1897 (4. k., 1887: *Oklevelek és levelezések 1600–1700*; 5. k., 1897: *II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések 1703–1707*)

KELEMEN 1979

Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. levelei 1714–1743. Sajtó alá rendezte: RÁKOS Raymund. Postulazioni Generale O.F.M. Conv., Róma, 1979² (EDIZIONI AGIOGRAFICHE.)

KOVÁCS (szerk.) 1994

Károlyi Sándor levele feleségéhez (1704–1724) I–II. Közreadják: CSOBÓ Péter e. a. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: KOVÁCS Ágnes. Debrecen, KLTE, 1994

KOVÁCS 1988

Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Budapest, GONDOLAT, 1988

MONAY 1957

MONAY Ferenc: P. Kelemen Didák a Felső-Tiszavidék apostola (1683–1744). Róma, 1957 (*A Katolikus Szemle Kiskönyvtára* 4)

NOVÁK 1747

Világbíró Nagy Sándor azaz méltóságos Nagy-Károlyi Gróff Károlyi Sándornak a kaplonyi Pater Franciskánusok, kegyes fundátorának etc. ő excellenciájának e tündér világnak forgandó dicsőségén, annak személyen-

s lélekvesztő három elementomin keresztyéni vitézséggel és erősséggel vett diadalma, s örök országlást érdemlő istenes országlása s boldog halála, melyet utolsó tisztelet s sirba tétele szomorú pompáján 1744-dik esztendőben Szent Iván-havának 22-dik napján a kaplonyi pater franciskanusok templomában a m. nagykárolyi familiának tulajdon temető helyén kimagyarázott Seraphicus Szent Ferenc rendén lévő P. Fr. Novák István, a magyarországi Salvatoriána Provinciának érdemetlen custossa s generalis lectora. Pozsony, ROYER, 1747

PÁSZTOR 1945

PÁSZTOR Lajos: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete 1698–1703 = *Magyar Könyvszemle* 69. [1945]/I–IV. (jan–dec.) 99–121.

RÁKOS 1975

RÁKOS Balázs Raymund: *Ugye atyafiak?! Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. élete 1683–1744. Postulazione Generale O.F.M. Conv., Róma, 1975 (EDIZIONI AGIOGRAFICHE.)*

RUBY 1890

RUBY József: *Az eperjesi kir. kath főgymnasium története 1673–1890.* Eperjes, KÖSCH Árpád, 1890

SZALAY 1865

SZALAY László: *Gróf Károlyi Sándor önéletrajza és naplójegyzetei.* Pest, HECKENAST, 1865

SZIRMAY 1809–1810

SZIRMAY Antal: *Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári ismerete* I–II. Pest, KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, 1809–1810

TAKÁTS [1914]

TAKÁTS Sándor: Károlyi Sándor és Kelemen Didák. In: *Uő: Régi magyar asszonyok.* Budapest, „ÉLET” RT.–RÉVAI, é. n. [1914] 209–311.

TAKÁTS 1910

TAKÁTS Sándor: *Szalai Barkóczi Krisztina 1671–1724.* Budapest, PFEIFER Ferdinánd, 1910

TÜSKÉS–KNAPP 1999

TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Barokk kori társulati kiadványok grafikai ábrázolásai = *Magyar Könyvszemle* 115. [1999] 1–34.

AZ ERŐSZAK TÖRTÉNELMI ÉRTELMEZÉSÉRŐL

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

A Szovjetunióban az 1920-30-as években elterjedt népszerű vicc szerint egy csapat nyúl felsorakozott a lengyel határon, hogy átengedjék őket. Arra hivatkozva kérték bebocsátást, hogy a Szovjetunióban elrendelték a tevék letartóztatását. „De hát ti nem vagytok tevék! Na, ezt próbálják meg elmagyarázni a politikai rendőrségnek!”¹ Mostani megközelítésünkben a tevéknek tartott nyulak, s félretéve a valóságközeli tréfát, elsősorban az emberek megélt tapasztalata alapján igyekszünk feltárni az erőszak természetrajzának néhány vonását.

A nézőpontunk főként „alulnézeti”: arra keressük a választ, hogy az állam, a politikai hatalom erőszakhatása miképpen jellemezhető és értelmezhető? Milyen általánosítható elemeit lehet megnevezni, amelyek egy történelmi kutatás számára is fogódzókat nyújtanak? Bár ezzel egy eltávolító beszédmódra kényszerülünk, mégsem lehet elkerülni ezt a feladatot. Először egy olyan tágabb elméleti keretbe helyezzük a kérdést, ami nem kifejezetten történettudományi, legalábbis nem a hagyományos módszer szerinti tárgyalásmód. Az erőszaknak mint antropológiai jelenségnek, problémának a történelmi ábrázolásba való tudatosabb beemelését fontosnak tartjuk, ezért kérdésfelvetéseinkben ezen elgondolás mellett sorolunk fel szempontokat és érveket. Ennek a megközelítésnek abban látjuk az értelmét, hogy a más tudományterületekről származó fogalmi meghatározások alapján érthetőbbé, megmagyarázhatóbbá válnak a történelmi jelenségek, másrészt áttekintésünk valamelyest hozzájárulhat az erőszakra vonatkozó ismereteink gyarapításához. A kérdést ezzel egyáltalán nem akarjuk lezárni, sőt éppen azt feltételezzük, hogy az interdiszciplináris tárgyalásmódok újabb és újabb értelmezési lehetőségeket kínálnak.

Az erőszak kortársi tapasztalatának az emlékezetben felfedezhető hatásait elsősorban a XX. századi történelmi kereteken belül értelmezzük. A két megnevezett kategória (az erőszak tapasztalata és annak emlékezet) elválasztása nehéz, de úgy gondoljuk, hogy ez a differenciálás nagyon fontos. Itt más-más idősikokról és történelmi összefüggésekről van szó, amelyek összemosódnak az emlékezetben. Ennek jelentőségét azzal tudnánk érzékeltetni, hogy mást jelent valamit megélni egy dik-

¹ FITZPATRICK 2003, 164.; Lásd a tömegterrorra: BABEROWSKI 2006, 37–59. Az idézett vicc keletkezési idejétől nagyot ugorva, de hasonló struktúraelemekre ismerhetünk a következő példában. A kelet-német állambiztonsági szolgálatnál – legalábbis a tankönyvek szerint – még 1984-ben is a „csékista éberség” alapkövetelményeit kellett elsajátítani. A módszerekhez hozzátartozott a toxikus anyagok használata is. *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland”* 1995. 490–492, 585–643.

tatúrában és mást jelent(het) arra emlékezni egy demokráciában. Egy további szempontot mindenképpen be kell emelni minden jelenkortörténeti megközelítésmódba: a különböző évfjártatú nemzedéki tapasztalatokat, amelyek figyelmen kívül hagyása feltűnő módon jellemzi a magyar történeti kutatásokat is.² Az előbbi gondolatmenetet legalább egy megjegyzés erejéig továbbfűzve kell foglalkoznunk a hallgatás, a tabusítás jelentőségével, ami mind az erőszakot alkalmazók („tettesek”), mind pedig az erőszakot elszenvedettek („áldozatok”) körében jól megfigyelhető. Több más tényező mellett ez mindenképpen összeköti a két felet.³ Ennek történeti jelentőségét csak akkor láthatjuk be igazán, ha nem csupán egyedi jelenségeket tárgyalunk, hanem a mennyiségi szempontokat is szem előtt tartjuk. Történészek számára ebben a tekintetben elsősorban a háborúk nyújtanak példákat, amelyek legfontosabb elemei magukban hordozzák az intézményesített kollektív erőszakot és a tömegességet, mint például: kollektív mobilizáció és az erőszak megszervezése, anyagi kár, az ellenség megölése, az erőszak dicsőítése, az áldozatok szenvedése iránti közömbösség, az erőszak gépiesítése, az idő reorganizálása, az akció kiszámíthatatlansága, a mindennapi élet dramatizálása.⁴

A szükségszerűen általános XX. századi ábrázolásban az anticivilizációtörténeti rendszerekhez soroljuk a nemzetiszocialista és a lenini-sztálini típusú kommunista rezsimeket, bár érdeklődésünk elsősorban az utóbbira vonatkozik. Együttal mindkettő egymásra is vonatkoztatható. Ideologikus (ön)meghatározásuk alapján úgy is értelmezhető mint antimarxisták és antibolsevisták, vagy antifasiszták. Ha az öndefinícion túl a gyakorlatot vesszük tekintetbe, akkor egy közösnek vehető ellenségük van, az alkotmányos állam.⁵

Tárgyalásmódunk nyelvezetét részben magyarázva, és a rendkívül ambiciózus „szocialista projekt” újkori eredetéről történeti, hosszú távú korszakokban gondolkodva, minimálisan a XIX. századi haladásról szóló elképzeléseket kell először kiemelni, amelyeket alapvetően befolyásolt az észak-amerikai és az európai iparosodás folyamata. A szocializmus programja az egész világon mint modernizációs ideológia jelent meg. Egyrészt gyors és mindent átfogó iparosítást, másrészt pedig az áthagyományozódott struktúrák radikális felbontását ígerte. Sokak számára éppen ez tette a szocialista eszmét „varázslatossá”, persze feledve azt, hogy ebben a bolsevik, majd sztálinista programban demokráciáról nem, csak proletárdiktatúráról volt szó.⁶ Az erőszak különösen fontos megkülönböztető, bár tabusított jeggyé vált ebben a rendszerben.

² Kiváló kivételnek számít: LOSONCZI 2005.

³ Így például ha valaki bocsánatot kér vagy hazudik, az emlékezik. Ennek a jelenségnek a tanulmányozására a politikai diktatúra éveiben készült dokumentumfilmek különösen alkalmasak.

⁴ TROTHA 1999, 42.

⁵ STEINBACH 2002, 36.

⁶ LANGEWIESCHE 1993, 39–55; PIPES 2004, 18–21.

A kommunizmus kifejezést leginkább abban az értelemben használjuk, hogy az egy utópista program alapján kialakult társadalmi állapot. Ebben valójában a beavatkozó, ellenőrző állam túlsúlyos működése, s nem a „munkásosztály” fiktív – hatalma volt a meghatározó.⁷ Ha mozgalomnak tekintjük a kommunizmust, akkor természetesen más meghatározó elemek kerülnek előtérbe, így például maga a totális igénnyel fellépő ideológiai tanítás, a pártszervezet és a magatartásmód.⁸ Éppen ezért is, a jövőbeli kutatásokban célszerű lenne, ha a lehetséges módon „ideológiamentessé” tennék a kommunizmus fedőnévvel ellátott társadalmi gyakorlatot. Ami többek között azt jelenti, hogy ebben a megközelítésmódban az alaphipotézis szerint a „gyakorló kommunistáknak” valójában nem a kommunizmus (aminek konkrét jövőképe, társadalmi megvalósulása, ideje eleve tisztázatlan volt) felépítése lehetett a céljuk. Ha mégis, akkor azt csak a „társadalom megerősökölése” révén vélhették megvalósíthatónak. A „reálszocializmus” rendszerspecifikussá vált folytonos működési zavaraira tekintve, amelyeket maga a pártvezetés sem leplezett, joggal fogalmazható meg, hogy a valódi cél nem egy egalitárius és szociális társadalom megteremtése volt. A különböző történelmi szituációknak, de még inkább az egyéni és kollektív emberi magatartásmódoknak a megértése szempontjából fontos tényező az utópia varázsa.⁹ Az mintegy biztosította a társadalmi következmények nélküliséget, ami a XX. századi diktatúrák „sikereinek” az egyik meghatározó jelensége volt.¹⁰

Alapvető kérdés, hogy az erőszaknak milyen általános és konkrét rendszerekhez köthető vonásai vannak? Az újkori történelemben a francia forradalom tűnik mindenképpen egy jelentős fordulópontnak, amikor a korábbi erőszakéhséget úgymond egy politikai renddel összekötötték, amelyben már elsősorban az emberek tömeges mobilizációját, nagyrészt a nemzetalkotás céljából is megvalósították.¹¹ Az új- és jelenkori történelemben az erőszakra vonatkozó általános jellemzőket és körülményeket keresve, megnevezhetők olyan elemek, amelyek bizonyos szabályszerűségeket mutatnak. Az első az igazolási törekvés, ami egy átfogó, globális érvényű ideológiát és egy távoli célt, utópiát kínál, a kommunista program esetében az „új ember” társadalmát.¹² A második elem egy ellenségképtől való – tegyük hozzá, tömeges – kondicionált függést jelent, ami természetéből fakadóan

⁷ A kérdéskör nemzetközi – benne a magyar – történelmi összehasonlítását lásd HÜBNER–KLESSMANN–TENFELDE 2005.

⁸ BOCHENSKI 1958, 1–16., 5–13.

⁹ BAUMAN 1976, 17–37. Az ennek eredményeképpen is kifejlődő „szocialista ellenkultúra” úgy tekinthető mint a „liberális kapitalista kultúra” folytatása, másrészt annak elutasítása. Uo. 40–47.

¹⁰ KOENEN 1998. 31–52., 34; OHLERICH 2005, 91.

¹¹ FRIEDRICH 1957, 34–35.; BECKER–GROSSBÖLTING 2003, VI; Az ideológiára mint kulturális rendszerre lásd: GEERTZ 2001, 26–71.

¹² GROYS–HAGEMISTER 2005; JENKINS 1992, 392–399.; MÜLLER 1998, 9–11., 118., 246.

érzelmileg rendkívüli módon telített.¹³ A faji vagy osztályalapon kijelölt és diabolizált ellenséget mint életveszélyes, fenyegető tényezőt állítják színpadra. A harmadik, a politikai diktatúrák történelmi példái szerint nélkülözhetetlenek bizonyuló pillér egy működőképes közigazgatási apparátus, ami a napi aprómunkát elvégzi. Végül, az eredeti tömeges mobilizációs célból kiindulva, szükséges a társadalom jelentős részének a bevonása az apparátusba, legyenek ezek a személyek titkos ügynökök vagy rendszeres és alkalmi feljelentők.¹⁴ Az ismertetett, figyelemre méltó tézishez annyit mindenképpen hozzáfűznénk, hogy a modern diktatúra kialakításának első lépéseit rendszerint a nyelvi térben teszik meg, amikor a szavakat nem eredeti jelentésüknek megfelelően használják, vagy a jelentéseket összekeverik.¹⁵ Különösképpen az állami erőszak bevezető fázisa kezdődik az „áldozat identitásának feloldásával”, amit elsősorban szavakkal lehet elérni, vagyis a nyelv lehetséges manipulációjával. Például Sztálin elhíresült mondása szerint a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem fegyver.¹⁶ A nyelv meghamisítását „követi” a gondolkodás megváltozása, így lesz a háborúból béke, a rabszolgaságból szabadság, a gyilkosságból terápia.¹⁷ A történész számára ezeknek a kérdéseknek a tisztázása, a történeti források nyelvhasználatának, a hivatalos és a közbeszédformák mintegy megfejtése, dekódolása szempontjából rendkívül fontos előfeltétel. A modern diktatúrák korának egyik sajátossága éppen az, hogy a kommunikáció rendkívüli módon instrumentálissá és színpadiassá válik.¹⁸ Ha már a nyelv fontosságát említettük, akkor utalni kell arra is, hogy sokan magát az erőszakot is elsősorban nyelvként értelmezik, legyen szó például a szülői pofonról vagy éppen a generációs jelenségeként értelmezett fiatalkori erőszakos cselekedetéről.¹⁹ Akár az előbbi megközelítés ellentétének is tarthatnánk Paul Ricœur véleményét, aki az erőszakot és a nyelvet ellentétpárnak véli. Az „egyik terjedelme a másikéhoz igazodik”, szerinte az „erőszak az, ami beszél és jelentésre tör”, hiszen az emberi beszéd önmagában is „a diskurzus és erőszak elegye.” Erre alapozva lép tovább és tágítja ki a problémát a zsarnokság és a filozófia szintjén: „A zsarnokság esetében nyilvánvaló, hogy az erőszak beszél. [...] A filozófia éppen azért leplezi le a zsarnokságot, mert az a filozófia legsajátabb területét, a nyelvet bitorolja.”²⁰

Az erőszak természetes módon a hatalomnak és a „politika” kategóriájának is alapvető eleme.²¹ Vegyük például az állami hatalmat, amely arra hivatkozva

¹³ Lásd: SZABÓ 1998

¹⁴ BURRIN 2002, 183–201., 184–185.

¹⁵ EDELMAN 1998, 98–99.; BALÁZS 2003, 11–12.

¹⁶ HODGKINSON 1954

¹⁷ TERNON 1996, 78–80.

¹⁸ KOSELLECK 1998, 20–22.

¹⁹ LÜDTKE 1994, 61–75.

²⁰ RICŒR 1998, 125–126., 128.

²¹ Az állam mindig az emberek ellenségének tűnik, azt mondhatnánk, hogy ennek ellenke-

alkalmaz erőszakot, hogy más erőszakot megakadályozzon. Az erőszak ebben az olvasatban a társadalmi kapcsolatok, vagy másként fogalmazva, a kultúra eredménye, hiszen minden rend feltételezi az erőszakot.²² Érdemes azonban arra is utalni, hogy a politikai hatalom létéből fakadóan rituálisan alakított, színpadias, különböző médiumok által közvetített, vagyis kifinomultabb manipulációs technikákat alkalmaz.²³

Az erőszak problematika lépten-nyomon megjelenik a modernitásról folytatott vitákban is.²⁴ Itt lényegében két konkuráló értelmezésről van szó. Az egyik szerint a történelemben elsősorban a tudományos-technikai haladás a döntő folyamat, a másik az erőszak rendkívül meghatározó szerepét hangsúlyozza.²⁵ Mi az utóbbi mellett sorakoztatunk fel érveket, hiszen leginkább a korábban említett történeti antropológiai értelmezést tartjuk irányadónak és igazoltnak, amely az erőszak számos formájának állandó jelenlétére utal. Történeti szempontból ugyanakkor fontos hangsúlyozni az uralmi formák közötti különbözőségeket. Így például a totalitárius magyarázatot globális módon kár lenne elutasítani, hiszen annak számos elemét nem vették figyelembe a történeti kutatásban. Másképp fogalmazva, a mára már szinte teljesen elfelejtett koncepció forrásokon való tesztelése – különösképpen a társadalomtörténetben – még nagyrészt várat magára. Mint ismeretes, a diktatúra alapelemeihez Friedrich és szerzőtársa, Brzezinski a következőket sorolta fel: ideológia, egy párt, egy terrorisztikus titkosrendőrség, hírmonopólium, fegyvermonopólium, központilag irányított gazdaság. Az utóbbi kettő persze több – nem diktatórikus berendezkedésű – modern államban is létezik.²⁶

A mikro- és a makroerőszak megkülönböztetése alapján manapság legelterjedtebb tézis szerint a modern civilizáció és a XX. századi „makroerőszak” ugyan-

zője szintén utópiának számít. SCOTT 1998, 2.

²² A „hatalom” nem lebeg a „társadalom” felett, lényeges jellemzője az, hogy „cselekvésekre ható cselekvési” mód. FOUCAULT 2000, 473–476. Ezt a problémát az egyén szempontjából nézve, az ember fizikai, társadalmi és pszichikai korlátai felől is tárgyalni kell. LÁNCZI 2000, 40–41. A modern hatalomértelmezésekre lásd: BALÁZS 1998

²³ BECKER–GROSSBÖLTING 2003. V.

²⁴ Lásd a fogalomértelmezés kérdésétől a mindennapok világáig: LINDENBERGER–LÜDTKE 1995, 7–38.

²⁵ IMBUSCH 2005, 11.

²⁶ FRIEDRICH 1957, 19.; Friedrich műve előtti klasszikus munka: ARENDT 1992. A témát illetően, különösen a filozófiai fogalmi differenciálásról lásd: ARENDT 2000, 167–185. A modern diktatúrák többek véleménye szerint is egyúttal totalitáriusak, bár meglátásunk szerint ezeket az értelmezéseket nagyban befolyásolja a szerzői háttér intézményesültsége. Lásd: STEINBACH 2002; VOLLNHALS 2006, 21–27. Hogy mód volt az „önfejű” eltérésekre, alkalmazkodásra, az nyilvánvalónak tűnik számunkra, ez a következtetés azonban más, elsősorban társadalomtörténeti, történeti antropológiai megközelítéseket feltételez. Lásd: MAJTÉNYI 2003, 1.; Ö. KOVÁCS 2004, 179–204.

nak az éremnek a két oldalát jelenti.²⁷ Történeti perspektívában szemlélve, az első világháború leginkább abban is kiemelkedően nagy hatású volt az előző erőszakos konfliktusokhoz képest, hogy a történelemben először valósítottak meg ilyen magas fokú technikai szintet, másrészt a háborús törekvéseket sikerült totálissá alakítaniuk.²⁸ Ezeket az „eredményeket” a második világháborúban és utána még inkább felerősítették.²⁹ Érdemes sorra venni, hogy a diktatórikus rendszerek közül a nemzetiszocializmus miért tekinthető modernnek? A legfontosabb elemek a következők: az erőszak rendjének tudományosan megtervezett belső és külső modellje; a holocaust bürokratikus igazgatása; a megsemmisítés munkamegosztászerű racionalitása; az iparszerű megsemmisítési módszerek; az antiszemitizmus speciális variánsa. Ha mindezt a modern jelleget a kommunista gyökerű sztálinista diktatúra esetében nézzük, akkor a következő rendszerspecifikus sajátosságokat nevezhetjük meg: egy tervszerű, racionális társadalom elképzelése és az ennek megfelelő rendteremtési törekvések; egy előzetes ideológia; erőszakos modernizálás; a határok (frontier) eltolása és az azzal összekötött belső honfoglalás; az ember átfogó fegyelmzése; a társadalom kényszerű homogenizálása.³⁰

Az eddigi példákból is érzékelhető, hogy más társadalmi jelenségekhez hasonlóan, az erőszak értelmezését és leírását illetően is különféle nézetek találhatók a tudományterületeken. Ugyanakkor megnevezhetünk három olyan alapformát, amelyek nagyrészt elfogadottnak tekinthetők: a személyes vagy közvetlen, az intézményes és a strukturális erőszak, bár az utóbbi kettő megkülönböztetése nehéz. Az intézményes inkább azokra az alávettetségi helyzetekre vonatkozik, amelyeket fizikai szankciókkal is megerősítenek. Ezen belül érdemes kiemelni az erőszakfogalom latin eredetének kettős jelentését: a *violentia* a testi támadásra, a *potestas* a hivatali erőszakra, nyomásgyakorlásra utal.³¹ Mi most elsősorban a strukturális erőszakkal foglalkozunk, ami leginkább a társadalmi viszonyok (például szegénység) miatt keletkező károsodással kapcsolatos.³² A legtágabb értelmű megközelítésben a történeti antropológusok minden olyan elkerülhető támadást erőszakkak tekintenek, amely az alapvető emberi szükségletek ellen irányul.

Az erőszak kategóriájának jelentőségét leginkább akkor láthatjuk be, ha elvileg annak hiányát magunk elé képzeljük, amit „ökológiai egyensúlynak” is nevezhetünk.³³ Ez utóbbi jelenti valaminek a túlélését, a jó közérzetet, a szabadságot és az identitást, annak tudatát. Ha ezek együtt hiányoznak, akkor emberi lealacsony-

²⁷ IMBUSCH 2005, 31–35.

²⁸ SCHMITT 1998, 24–35.

²⁹ Nagyrészt ez a XX. századi alapkérdés motiválta ezt a művet is: ARENDT 1970.

³⁰ IMBUSCH 2005, 533–537.

³¹ NOHLEN 2002, 293–287.

³² NOHLEN 2002, 281–282.

³³ Ricœur, kételkedve ebben is, de az erőszakkal szembeni lehetőségként a „koherens diskurzusról” beszél. RICŒUR 1998, 126.

nyodásról beszélünk.³⁴

Az erőszakstruktúrák határait illetően két másik fontos megkülönböztetését kell megemlítenünk: az egyik a testben, a másik a gondolkodásban hagy nyomot.³⁵ Az előbbire utalva azt mondhatjuk, hogy az „erőszak az érzések valósága”, amelynek a középpontjában a test áll. Sőt, egyes szociológiai értelmezések szerint a kínzás, a testi erőszak alkalmazása – a növényekhez hasonlíthatóan – az „ember átültetését” jelenti. Az általános tapasztalatok szerint az áldozatok fokozatosan érzékelik a kétségbeesést, az egyedüllétet és az elhagyottságot.³⁶

A gondolkodásban, viselkedésben a kulturális erőszak jelensége is megmutatkozik, feltételezve, hogy elfogadjuk a kultúra kategóriáját, ami létünknek szimbolikus szféráját (vallás, ideológia, nyelv és művészet, különböző tapasztalati és formális tudományok) jelenti. Ezeket lényegüket tekintve sokszor arra használják fel, hogy a közvetlen vagy a strukturális erőszakot igazolják vagy legitimálják. Ennek XX. századi történelmi példái a horogkereszt és a vörös csillag.³⁷ A kulturális vagy szimbolikus erőszak rendszerint három kontextusban jelenik meg. Egyrészt az erőszak mint nyelv, azaz kifejeződési forma, másrészt mint agresszió bizonyos területeken, amit „pótcselekvésnek” is nevezhetünk (lásd a sportot). Harmadrészt a kultúra minden formája ide sorolható, amelyek a közvetlen vagy a strukturális erőszak legitimálását szolgálják, az ideológiától a tudományig.³⁸

Az erőszakos magatartásmód inkább pszichológiai magyarázatát és tagolását láthatjuk az instrumentális vagy hideg, körültekintő, tervező típusú és a reaktív vagy forró erőszak megkülönböztetésében. Az előbbihez egy reflexszerű, bizonyos procedurális gondolkodást is társítanak. Ebben az értelmezésben ez például azokra a hivatalnokokra jellemző, akik a diktatúra destruktív feladatait pedáns módon végrehajtják.³⁹

A történelmi kutatás számára is rendkívül fontos az erőszakhatások elemzése. Elvileg látható, materiális és láthatatlan, immateriális nyomokat fedezhetünk fel. Ha az „embereket” vesszük alapul, akkor a látható kategóriában konkrét szomatikus hatásokat tapasztalhatunk, mint például a meggyilkoltak, a megerőszakoltak és sérültek számát. Az úgymond láthatatlan dimenzióban kell keresnünk a gondolkodást befolyásoló tényezőket, így például a trauma által okozott veszteségérzést, a gyűlöletet, a bosszút, az elnyomás utáni vágyat. A társadalom, azaz az emberi kapcsolatok összessége tekintetében konkrét anyagi károkról és strukturális, valamint kulturális károkról lehet beszélni. Ez utóbbira vonatkozóan fontosnak

³⁴ GALTUNG 1997, 914.

³⁵ GALTUNG 1997, 916.

³⁶ TROTHA 1999, 25–30.

³⁷ GALTUNG 1997, 916–917.

³⁸ IMBUSCH 2005, 24–25.

³⁹ BECK 1999, 36.

véljük kiemelni az erőszakkultúra kialakulását, a konfliktuskezelő képesség elvesztését, s ennek nemzedéki átörökítését.⁴⁰

BIBLIOGRÁFIA

ARENDT 1970

ARENDT, Hannah: *On Violence*. San Diego etc, HARCOURT, 1970.

ARENDT 1992

ARENDT, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, EURÓPA, 1992.

ARENDT 2000

ARENDT, Hannah: Macht und Gewalt. In: LUDZ, Ursula (szerk.): *In der Gegenwart. Übungen im politischen Denken II*. München, Zürich, PIPER, 2000.

BABEROWSKI 2006

BABEROWSKI, Jörg: Diktaturen der Eindeutigkeit. Ambivalenz und Gewalt im Zarenreich und in der frühen Sowjetunion. In: UÖ (szerk.): *Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert*. Göttingen: VANDENHOECK/RUPRECHT, 2006. 37–59.

BALÁZS 1998

BALÁZS Zoltán: *Modern hatalomelméletek*. Budapest, KORONA, 1998.

BALÁZS 2003

BALÁZS Zoltán: *A politikai közösség*. Budapest, OSIRIS, 2003.

BAUMAN 1976

BAUMAN, Zygmunt: *Socialism. The Active Utopia*. New York, HOLMES & MEIER PUBLISHERS, 1976.

BECK 1999

BECK, Aaron T.: *A gyűlölet fogságában. A harag, az ellenségesség és az erőszak alapjai gondolkodásunkban*. Budapest, HÁTTÉR, 1999.

BECKER–GROSSBÖLTING 1992

BECKER, Frank–GROSSBÖLTING, Thomas et al. (szerk.): *Politische Gewalt in der Moderne. Festschrift für Hans-Ulrich Thamer*. Münster, ASCHENDORF, 2003. VI.

BOCHENSKI 1958

BOCHENSKI, Joseph M.: Die formale Struktur des Kommunismus. In: BOCHENSKI, Joseph M.–NIEMEYER, Gerhart (szerk.): *Handbuch des Weltkommunismus*. München, KARL ALBER, 1958.

BURRIN 2002

⁴⁰ GALTUNG 1997, 918.

- BURRIN, Philippe: Totalitäre Gewalt als historische Möglichkeit. In: MAIER, Hans (szerk.): *Wege in die Gewalt. Die modernen politischen Religionen*. Frankfurt am Main, FISCHER, 2002. 183–201.
- EDELMAN 1998
EDELMAN, Murray: Politikai ellenségképek konstruálása. In: SZABÓ Márton: *Az ellenség neve*. Budapest, JÓSZÖVEG KÖNYVEK, 1998. 98–99.
- FITZPATRICK 2003
FITZPATRICK, Sheila: Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. In: HOFFMANN, David L. (szerk.): *Stalinism. The Essential Readings*. BLACKWELL, 2003.
- FOUCAULT 2000
FOUCAULT, Michel: Miért tanulmányozzuk a hatalmat? In: FELKAI Gábor et al. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest, ÚJ MANDÁTUM, 2000. 464–479.
- FRIEDRICH 1957
FRIEDRICH, Carl Joachim: *Totalitäre Diktatur*. Unter Mitarbeit von Zbigniew K. Brzezinski. Stuttgart, KOHLHAMMER, 1957.
- GALTUNG 1997
GALTUNG, Johan: Gewalt. In: WULF, Christoph (szerk.): *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*. Weinheim, Basel, BELTZ, 1997.
- GEERTZ 2001
GEERTZ, Clifford: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. Uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Más., jav. kiad. Budapest, OSIRIS, 2001. 26–71.
- GROYS–HAGEMEISTER 2005
GROYS, Boris–HAGEMEISTER, Michael et al.: *Die Neue Menschheit. Biopolitische Utopien in Russland zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. (Aus dem Russischen). Frankfurt am Main, SUHRKAMP, 2005.
- HODGKINSON 1954
HODGKINSON, Harry: *The Language of Communism*. New York, PITMAN, 1954. V.
- HÜBNER–KLESSMANN–TENFELDE 2005
HÜBNER, Peter–KLESSMANN, Christoph–TENFELDE, Klaus: *Arbeiter im Staatssozialismus – ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit. Die DDR im ostmitteleuropäischen Vergleich*. Potsdam, ZZf. 2005.
- IMBUSCH 2005
IMBUSCH, Peter: *Moderne und Gewalt. Zivilisationstheoretische Perspektiven auf das 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: VS für Sozialwissenschaften, 2005.
- JENKINS 1992
Szerk. JENKINS, Helmut: *Sozialutopien – barbarische*

Glücksverheissungen? Zur Geistesgeschichte der Idee von der vollkommenen Gesellschaft. Berlin, DUNCKER/HUMBLLOT. 1992. VIII–IX.

KOENEN 1998

KOENEN, Gerd: Kommunismus – als Ideologie und als historische Praxis. BACKES, Uwe–JESSE, Eckhard (szerk.): *Jahrbuch Extremismus & Demokratie*, 12. Jahrgang 2000, Baden-Baden, NOMOS VERLAGSGESELLSCHAFT, 1998.

KOSELLECK 1998

KOSELLECK, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: SZABÓ Márton: *Az ellenség neve.* Budapest, JÓSZÖVEG KÖNYVEK, 1998. 20–22.

LÁNCZI 2000

LÁNCZI András: *A XX. század politikai filozófiája.* Budapest, PALLAS STÚDIÓ – ATTRAKTOR KFT, 2000.

LANGEWIESCHE 1993

LANGEWIESCHE, Dieter: Fortschritt als sozialistische Hoffnung. In: SCHÖNHOFEN, Klaus–STARITZ, Dietrich (szerk.): *Sozialismus und Kommunismus im Wandel. Hermann Weber zum 65. Geburtstag.* Köln, BUND, 1993. 39–55.

LINDENBERGER–LÜDTKE 1995

LINDENBERGER, Thomas–LÜDTKE, Alf: Einleitung: Physische Gewalt eine Kontinuität der Moderne. In: Uök (szerk.): *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit.* Frankfurt am Main, SUHRKAMP, 1995. 7–38.

LOSONCZI 2005

LOSONCZI Ágnes: *Sorsba fordult történelem.* Budapest, HOLNAP, 2005.

LÜDTKE 1994

LÜDTKE, Alf: Gewalt als Sprache? In: BREDNICH, Rolf W. und HARTINGER, Walter (szerk.): *Gewalt in der Kultur. Vorträge des 29. Deutschen Volkskundekongress.* Passau 1993. Passau (Passauer Studien zur Volkskunde, Band 8), 1994. 61–75.

MAJTÉNYI 2003

MAJTÉNYI György: Ön-fejűség a „másik” Németország történelme. *Aetas*, 18. 2003. 1. 142–148.

Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland”

Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland” Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Band VIII. Das Ministerium für Staatssicherheit. Seilschaften, Altkader, Regierungs- und Vereinigungskriminalität. Baden-Baden: NOMOS, Frankfurt am Main: SUHRKAMP. 1995.

MÜLLER 1998

MÜLLER, Derek: *Der Topos des neuen Menschen in der russischen und*

- sowjetischen Geistesgeschichte*. Bern, LANG, 1998.
- NOHLEN 2002
NOHLEN, Dieter: Gewalt. In: NOHLEN, Dieter–SCHULTZE, Rainer-Olaf (szerk.): *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe*. Band I. München, BECK, 2002. 281–282.
- OHLERICH 2005
OHLERICH, Gregor: *Sozialistische Denkwelten. Modell eines literarischen Feldes der SBZ/DDR 1945 bis 1953*. Heidelberg, UNIVERSITÄTSVERLAG, 2005.
- Ö. KOVÁCS 2004
Ö. KOVÁCS József: Egy politikai diktatúra társadalmi korlátai. Jelenkortörténeti kutatások az NDK-ról. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 15–16. 2004. május. 179–204.
- PIPES 2004
PIPES, Richard: *A kommunizmus*. Budapest, EURÓPA, 2004.
- RICÆR 1998
RICÆR, Paul: Erőszak és nyelv. In: SZABÓ Márton: *Az ellenség neve*. Budapest, JÓSZÖVEG KÖNYVEK, 1998. 125–126.; 128.
- SCHMITT 1998
SCHMITT, Carl: A háború és az ellenségfogalmak értelmezése. In: SZABÓ 1998. 24–35.
- SCOTT 1998
SCOTT, James C.: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven and London, YALE UNIVERSITY PRESS, 1998.
- STEINBACH 2002
STEINBACH, Peter: Zur Wahrnehmung von Diktaturen im 20. Jahrhundert. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B51–52. 2002. 36–43.
- SZABÓ 1998
SZABÓ Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, JÓSZÖVEG KÖNYVEK, 1998.
- TERNON 1996
TERNON, Yves: *Verbrecherische Staat. Völkermord im 20. Jahrhundert*. Aus dem Französischen von Cornelia Langendorf. Hamburg, HAMBURGER EDITION, 1996.
- TROTHA 1999
TROTHA von, Trutz: Forms of Martial Power: Total Wars, Wars of Pacification, and Raid. Some Observations on the Typology of Violence. In: ELWERT, Georg–FEUCHTWANG, Stephan–NEUBERT, Dieter (szerk.): *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in*

Violent Group Conflicts. Berlin, DUNCKER/HUMBLLOT, 1999. 35–60.

VOLLNHALS 2006

VOLLNHALS, Clemens: Der Totalitarismusbegriff im Wandel. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, 39. 2006. 21–27.

WALDMANN 2002

WALDMANN, Peter: Gewaltforschung/Gewalttheorien. In: NOHLEN, Dieter–SCHULTZE, Rainer-Olaf (szerk.): *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe*. Band I. München, BECK, 2002. 283–287.

MÍTOSZTEREMTÉS – TÖRTÉNETÍRÓI MÓDRA: TAKÁTS SÁNDOR ÉS BALLAGI ALADÁR KELEMEN DIDÁK-KÉPE

CSÍKI TAMÁS

Brázay János mezőpetri plébános 1890-ben két, általa „érdekesnek” minősített levelet tett közzé. Mindkettő szerzője Károlyi Sándor lánya, Klára, aki az elsőben öccsének köszöni meg a férje halálát követő részvétnyilvánítást; a másodikban pedig, mely 1748 májusában kelt, Pál Imre, ferences tartományi főnöknék ír a négy évvel korábban meghalt Kelemen Didákról. Amelyben a szentté avatás előkészítésének nem titkolt szándékával, a kassai apácáknál nevelkedett, mélyen vallásos Klára elragadtatással ír lelki atyjáról és annak csodás cselekedeteiről.¹

Ez utóbbi levél 1890-es publikációja két kortárs történetíró figyelmét keltette fel (persze nem azonos mértékben): Takáts Sándorét és Ballagi Aladárét, ami egy csaknem száz oldalas írásban, illetve egy alig több mint kétoldalas ismertetésben realizálódott. Tanulmányomban e két szöveget vizsgálom, konkrétan: a szerzők identitása és a történetírásról vallott felfogása (vagy intuitív elképzelése) miképpen alakította az elbeszélés technikáját, milyen poétikai és retorikai elemeket alkalmaztak, ez miféle jelentéseket kölcsönzött a szövegeknek. S mindennek milyen funkciója volt a historikus önazonosságok további erősítésében, és nem utolsósorban a 18. század eleji minorita szerzetesről rajzolt kép tónusainak és kontúrjainak alakításában.

Az első szöveg *Károlyi Sándor családja és Kelemen Didák* címmel a Katolikus Szemlében jelent meg 1892-ben.² Szerzője Takáts Sándor, a pályája kezdetén álló piarista szerzetes, aki a komáromi bencéseknel és a pozsonyi katolikus gimnáziumban, majd 1880 és '86 között a pesti egyetem történelem-latin szakán tanult (melléktárgya a magyar volt). Közben szerzetesi és hittudományi tanulmányokat végzett (életrajzírója szerint professzora, Salamon Ferenc azzal ösztönözte: „öcsém, szép dolog a történetírás, de kanonoki stallum nélkül fabatkát sem ér”), s lett előbb a nyitrai, ezt követően, 1889-től a budapesti piarista gimnázium tanára.³

Az egyházi gimnázium, az összekapcsolódó teológiai és bölcsészeti tanulmányok, s az erre épülő tudományos pálya persze nem volt ritka az 1850-es, '60-as években nevelkedő történész-nemzedék körében, ami társadalmi mobilizációs minztává válhatott, és sok esetben a további szakmai professzionalizáció sajátosságait is

¹ BRÁZAY 1890

² A tanulmányt 1914-ben Takáts a *Régi magyar asszonyok* c. gyűjteményében újra megjelentette. (Mi ez utóbbi szöveget használtuk.)

³ NAGY 1937, 5–7.

meghatározta. Takáts esetén ez főlevéltárosi kinevezést, majd akadémiai tagságot jelentett, és a Kisfaludy-társaság is sorai közé választotta. (Az 1890-es évek végétől hosszú ideig a Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos köré szerveződő, Bécsben kutató historikus-csoport tagja.)

Ugyanakkor a szerzőre pályája végéig a történetírás és a múlt poétikai eszközökkel való elbeszélésének szoros egysége jellemző. (Mikszáth, aki regényeinek és novelláinak számos epizódját Takáts-tól vette át, tanulmányait úgy értékelte, hogy azok „új műfajt teremtettek, melyek középhelyet foglalnak el a szépirodalom és a tudomány között.”⁴) Ebben minden bizonnyal szerepet játszott tanárai, Gyulai Pál és a szépíróból irodalomkritikussá, majd történésszé váló Salamon Ferenc példája, akik a narráció ezen eszményét vallották;⁵ miként az is, hogy rövidebb írásai különböző lapok tárcarovatában jelentek meg.

Am ebbe az irányba terelte Takátsot a forráskutatás primátusára vonatkozó kortárs történetírói közvélekedés is. „Általánosan elismert követelménye a történésnek – írta első tanulmányában 1885-ben –, hogy a történetíró eredeti kútfőket használjon a kutatásoknál, és semmit se állítson, amit hitelt érdemlő kútfők alapján nem igazolhat.”⁶ A hiteles múltábrázolás fogalmazódik tehát meg, s majd látjuk, retorikai eszközei ugyanezt az eszményt kívánták az olvasók számára közvetíteni. S végül nyelvének poétikai gazdagságát bővítette a mainstream történetírással szembe forduló, a felvilágosodás, illetve a reformkor „műveltség-történeti” célkitűzéseit inkább csak ösztönösen adaptáló múlt-tematizálása is. Amit 1910-ben Takáts a következőképpen fogalmazott meg: „A legtöbb történetíró a magyar nép életének ismertetését kimeríti azzal, hogy jogi, politikai és hadi kötelességeit megvilágítja. A szoroson vett társadalmi fejlődéssel, a köznapi élet jelenségeivel már alig foglalkozik... Köztörténetünk minden változatosságára mellett azért oly száraz, mert az élet közvetlensége hiányzik belőle.”⁷

Nézzük ezek után, miféle képet alkotott Takáts Kelemen Didákról, valamint patrónusáról, a szatmári békét megkötő Károlyi Sándorról. Utóbbival nem volt könnyű dolga, mivel Károlyi a piarista rend bőkezű támogatója volt (1725-ben Nagykárolyban alapított számukra gimnáziumot), ugyanakkor a korszak történetírásában és közvéleményében élénken élt a Thaly Kálmán által konstruált, a vagyonszerzés motiválta áruulásának mítosza, s a fiatal paptanár maga is eszményítette Rákóczit, miként általában a Habsburg-ellenes mozgalmakat. Ezt az ellentmondást Takáts a narrációval, illetve különböző retorikai elemekkel oldotta fel. Nincs szó a szövegben Károlyi birtokszerzéseiről, az 1720-as, '30-as években felívelő politikai karrierjéről, ehelyett a bujdosó kurucok védelmezőjeként tűnik fel: „Egy-két jól-

⁴ TAKÁTS 1979, 338.

⁵ DÁVIDHÁZI 2003, 7–34., 27., 29.

⁶ NAGY 1937, 6.

⁷ TAKÁTS 1961

kü védőjük mégis akadt. Ilyen volt elsősorban Károlyi Sándor kuruc generális és leánya, Klára grófnő. E nemes lelkű nő kérve-kéri leveleiben apját, venné védelmébe a szegény kurucokat, mert sokat, nagyon sokat szenvednek. »Elég nagy nyomorúságuk van szegényeknek – írja egy alkalommal – kivált az bújdosóknak, kiket szívem szerint szánok.« Ott fent az országgyűlésben azonban másképpen gondolkoztak az urak. Követelték hűségük fejében a bért: a kurucok jószágait. »Sír a lelkem« – írja e hallatlan arcátlanságra Károlyi Sándor, s még az élettől is elment a kedve, midőn látta a reakcionáriusok alávaló önzését és a kurucok megbélyegzésére irányított törekvését.”⁸

Majd pedig a következőket tudjuk meg a generális egyéniségéről: „Károlyi Sándor, a kemény kuruc, ki az ónodi gyűlésen karddal sújtá a békét sürgető Rakovszkit, most kihallgatásról kihallgatásra megy, béklyóba veri szenvedélyeit, kér, könyörög, hogy megakadályozza az önző főurak terveit.

Képzeltetünk-e eredetibb jelenetet ennél? A tisztas kuruc generális, hosszú hátrafésült hajjal, magyar ruhában, egy előtte egészen ismeretlen világban forog, hol az etiquette ridegsége még a lépésben is bizonyos módot ír elő, hol kimért közökben való térdhajtás, kézcsók, német szó stb. volt divatban. Ki is nevetik az esetlen kurucot, ki izzadva, rettentő németséggel adja elő betanult mondókáját. De ő nem szégyenli a dolgot, egész őszinteséggel írja meg feleségének, ki ismerve férje német tudományát, nem is csodálkozik, hogy »az felséges császárné s az dámák kacagásra indultak német szaván.« De azért neje némileg restelli a dolgot, »bár diáku felelt volna inkább« – írja férjének.”⁹

Ezek a mondatok úgy vélem kitűnően illusztrálják a történetírás és a poétikai elbeszélés egységét, a beszédmód retorikai aspektusait. Ennek része a szépirodalomból kölcsönzött alakzat, a hüpotiposzisz, amely élénk képzelő-, illetve megjelenítőerővel, már-már festményszerűen, ám a valóságosság és a hitelesség képzetét keltve rajzolja meg Károlyi Sándor alakját.¹⁰ Vagy ilyen eszköz a retorikai szövegalkotás klasszikus elemeinek (az inventio, a dispositio és az elocutio) egymást kiegészítő egysége, amit Paul Ricoeur a történeti eljárás szakaszaival (a tényfeltárással, a magyarázattal és az írásos rögzítéssel) rokonított.¹¹ S amit a narrációban a bizonyító erejű forrásként vagy tényként kezelt, azaz az argumentáció eszközüvé váló levélszövegeknek (melyek maguk sem nélkülözték a retorikai szerkesztés elemeit) az elbeszélés részévé tétele, a történetíró, valamint az egykori szereplők szavainak összefonódása fejez ki. Mindez pedig lehetővé tette Takáts számára, hogy miközben a kuruc kor és Rákóczi eszményítésével kora meghatározó történetírói diskurzusához igazodott, az *árvulás* mítoszt tompítsa, valamint 1711-

⁸ TAKÁTS 1914, 209–210.

⁹ TAKÁTS 1914, 226–227. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

¹⁰ GYÁNI 2003, 92.

¹¹ RICOEUR 2000, 13–18.

et 1867-tel, Károlyit pedig Deák Ferencsel párhuzamba állítva, a kiegyezéssel való politikai apológiáját adja.¹²

Hasonló narratív technikát és retorikai alakzatokat használ Takáts Kelemen Didák alakjának megrajzolásakor. A tanulmányt olvasva, feltűnő kompozíciós eljárás a párhuzamok, az ellentétek és az ismétlések dinamikája. Előbbi Károlyi és a szerzetes egymás mellé állítását, történelmi szerepük egy szintre emelését célozza. Mert nem csupán arról értesülünk, hogy „benső viszonyuk hamar ismeretessé lett a tiszai részeken. Az emberek kezdték átlátni, hogy Didák atya pártfogó ajánlása többet ér a legszebb instanciánál is. Akinek tehát valami ügyes-bajos dolga volt a kormányzésekkel, a megyével vagy magával Károlyival, jónak látta előbb Didák atya támogatását megnyerni. És ő nem tagadta meg jóakarátát senkitől sem... Még a csanádi püspök is Didák atyához folyamodik, kérvén őt, lépne közbe Károlyinál, hogy a Vásárhely és Makó körül fekvő ősi birtokokat visszakapná a püspökség.” Hanem arról is tájékozódhatunk, hogy az országgyűlésekre készülők főurak a szerzetes tanácsát kérték az egyházi ügyekben, s aki Pozsonyban a ferenceseknél tartott beszédeivel az összegyűlt rendeket felettébb „elragadta.” Amiből Takáts az alábbi következtetést teszi: „Ezeket tudva, nem lesz oly meglepő ránk nézve a katolikus rendek akkori magatartása a más vallású felekezetekkel szemben. Kelemen Didák volt a titkos mozgató erő, de ennek nyomát hiába keressük történetünkben.”¹³

A történetíró Didák atya más vallásúakkal szembeni türelmére, beszédeinek „szelidségére” utal, és hittérítését a legismertebb protestáns prédikátorok, Huszár Gál, Méliusz Juhász Péter és Dévai Bíró Mátyás missziójával állítja párhuzamba.¹⁴ Azaz nem csak a felvilágosult rendiség és a Habsburg-hatalom közötti ellentétet oldja fel, hanem a felekezeti megbékélés eszményét fogalmazza meg.

A másik szövegkohéziós eszköz az ellentét: az 1711 utáni korszak politikai konfliktusainak és erkölcsi „viszonyainak” sötét színekkel ábrázolása, ami ugyan csak Kelemen Didák alakjának felnagyítását célozta. „A szegénység és nyomor eme napjaiban – írja Takáts – az irodalom és a nemzeti érzés mélyen szunnyadó korában jól esik az embernek, ha szemeit oly férfiún nyugtathatja, ki lángbuzgalomtól vezetve, az elharapódzó erkölcstelenség ellen a régi jó magyar erkölcsöket és a buzgó vallásosság eszméit hirdette, ki mindenét a szegény nép nyomorának enyhítésére fordította, koldult a koldusok számára, dolgozott mások javára, magyar munkákat írt, iskolákat és templomokat épített... Ez a férfiú Kelemen Didák atya, egy szegény, igénytelen minorita szerzetes.”¹⁵

S majd ezt az eszményképet fogja a szerző Didák életének eseményeivel illesztrálni, az első missziós utaktól a pestises falvakban való alamiznaosztáson,

¹² TAKÁTS 1914, 225–226.

¹³ TAKÁTS 1914, 218., 254., 274., 282–283.

¹⁴ TAKÁTS 1914, 214., 302.

¹⁵ TAKÁTS 1914, 213–214.

valamint kolostorok és iskolák alapításán keresztül, utolsó éveinek „teljesen aszketikus foglalatosságaiig.” Amelyhez Takáts ezúttal is a szövegformálás nyelvi-retorikai eszközeit használja. „E szentéletű férfit – írja – sokszor bántalmazták, prédikálás közben nemegyszer fölhangzott a »pápista kutya« kiáltás: de ő egyetlen panaszzót sem hallatott emiatt. Mint Károlyi Klára írja, leült a falvak szélén, s ott mosogatta vérző sebeit, melyeket botokkal és kövekkel ütöttek rajta.”¹⁶

A hüpoptoszisz alakzata, miként Károlyi Sándor jellemrajzában, ezúttal is a múlt tapasztalati megismerését célozza. Az olvasó maga előtt látja és hallja a leírt eseményeket, aminek következtében megelevenedik a minorita szerzetes alakja, s aminek a célja, hogy kétségünk se legyen a megjelenített cselekménysor hitelességét illetően.¹⁷

Ugyanez a szándéka Takátsnak a szekvenciával, bizonyos események, motívumok: pl. az 1708-ban, 1718-ban, majd 1738-ban újra kitört „borzasztó pestis” többszöri, más-más hangfokon való ábrázolásával, amikor „míg más papok rémülve menekültek a fertőzött helyekről, addig ő felkereste a baj fészkeit, s azoknak lón vigasztalója és támogatója, kiket mindenki elhagyott, kiktől mindenki irtózott.”¹⁸

Am a fáradságos és önfeláldozó missziós munka bemutatása mellett Kelemen Didák életének apró, anekdotaszerű eseményeivel is találkozunk a szövegben. Szokása volt pl. Károlyinak, hogy Bécsből és Pozsonyból a böjti napokra heringet, citromot, gyömbéret, safrányt, csigát és mandulát küldött családjának, s ilyenkor Didák atyáról sem feledkezett meg. Aki – miután patrónusa megözvegyült – mihamarabbi újrarahasodását szorgalmazta, mi több, azt tanácsolta, az új ara inkább „szegény, mint gazdag legyen, kártyázni, kockázni ne tudjon, »ha ehhez a földhöz nem szokott, tőle ne irtózzon.«”¹⁹ Ami a közvetlen történetíró szándék szerint ugyancsak az eleven és hiteles jellemrajz megalkotását célozta.

Lehet azonban a szövegnek egy mélyebb jelentése. A korábbi idézeteink igazolhatták, hogy a narrativizálás révén Kelemen Didák életének különböző, összefüggéstelen eseményei egységes történetté, koherens cselekményszerkezetté válnak. S arra ugyancsak Hayden White *Metahistory* c. munkája mutatott rá, hogy ez a cselekményszerkezet sok esetben „beilleszthető a nyugati mitikus irodalmi hagyomány történetformái közé”, azaz a 19. századi történetírók különböző irodalmi műfajokat követnek.²⁰

Takáts Sándor, a fiatal szerzetes tanár, idézeteink talán ezt is igazolták, ebben az írásában a középkori legendák kulturális mintáját követte, ami az olvasó számára Kelemen Didák életét csodás, illetve mitikus jelentésekkel ruházta fel. Ezt

¹⁶ TAKÁTS 1914, 212.

¹⁷ GYÁNI 2003, 92.

¹⁸ TAKÁTS 1914, 215., 253., 287., 294.

¹⁹ TAKÁTS 1914, 280., 284. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

²⁰ WHITE 1973; WHITE, 1997, 20.

a történetíró explicit nem mondhatta ki, ám a narratíva egyéb eszközei, az életpálya ívének megrajzolása ugyancsak ezt sugallja. Takáts több helyen „a szentnek hírében álló férfiúról” beszél, aki bár „nem akart kiválni a halandók közül, erényei és művei mégis kiemelték őt a köznapi emberek sorából.” Vagy a szerző latin nyelven közli a Didák halála után az egyházi hatóságok által Rómába küldött, a szentté avatást szorgalmazó jelentést; s ezzel párhuzamban a néphagyományban élő Didák-kép megkonstruálásához is hozzájárul: „Nem csoda – szól a történetíró érvelése –, ha már életében csodás dolgokat beszéltek a szent életű férfiúról, és legendákat adtak szájról szájra »a jó Didák atyáról.« Szentnek hírében halt meg..., Miskolcon a templomot ma is ezrenként keresik fel a búcsúsok.”²¹ (Mindez egyébként különös utóéletet biztosított Takáts tanulmányának. Csák Alajos, minorita tartományfőnök 1927-ben, az újbóli kanonizálás reményében jelentette meg *Kelemen Didák csodás élete és működése* c. munkáját, amelyben hűen követte a dualizmus kori szerző szövegének struktúráját, kifejezés- és érvrendszerét.²²)

Aligha számíthatott hasonló elismerésre Ballagi Aladár, aki számára a bevezetőben említett, Károlyi Klára által írt két levél kínált lehetőséget Didák atya jellemzéséhez. Ballagi zempléni zsidó családból származott, apja Bloch Mór, az 1843-ban evangélikus majd református vallásra tért nagy hírű teológus, szótár- és nyelvtanító. Aladár, bátyjával ellentétben, aki publicistából vált történetíróvá, és élete végéig Sárospatakon maradt, a fővárosban futott be tudományos karriert. A Budapesten és Heidelbergben végzett egyetemi tanulmányok után, rövid ideig a fővárosi református gimnáziumban, majd a sárospataki akadémián tanít, 1877-től viszont a pesti egyetem magán-, 1889-től nyilvános rendes tanára.²³

Ballagi tehát a szülői házból a modern kutatás és a tudományos pálya presztízsét hozta magával (a művelődéstörténet mellett, miként apja, ő is foglalkozott nyelvészettel), ami a protestáns szellemisséggel, valamint a Thaly Kálmán-féle köznemesi-nacionalista történetírás hagyományaival egészült ki. Továbbá a politikai szerepvállalással (1905 és '10 között, tehát a koalíciós kormányzás időszakában függetlenségi párti képviselő), aminek nyomán Ballagi a historizáló közgondolkodáshoz tapadó tudományos és politikai viták egyik legaktívabb résztvevője lett. (Ennek legismertebb példája a Szekfű Gyulával *A száműzött Rákóczi* megjelenése után folytatott hosszú sajtóvita.)²⁴

A közélet, a politikum és a történetírás funkcionális kapcsolatát kell tehát feltételeznünk Ballagi elbeszélésmódjának vizsgálatakor. Ezt alapozták meg a heidelbergi tanulóévek, ahol feltehetően alapos poétikai és retorikai képzettséget

²¹ TAKÁTS 1914, 215., 274., 277–279., 311.

²² CSÁK 1927

²³ KENYERES 1967, I. köt. 94.

²⁴ R. VÁRKONYI 1961, 309–336. A Ballagi családról és Aladár egyéniségéről WAKTOR 1995, 52–90.

szerzett, s ahol a szintén aktívan politizáló Heinrich Treitschké-től a múlt szuggesztív ábrázolásának eszközeit tanulta. Majd itthon, a sajtóviták és a parlamenti csatározások Ballagi nyelvének polemikus, az érvelést és a meggyőzést célzó elemeit erősítették tovább. Ami adekvát formája lehetett az „igaz múlt” kutatását, sőt az igazság kultuszát valló történetírói eszményének.²⁵

Vajon érvényesülhetett-e a retorikai nyelvhasználat egy csupán kétoldalas ismertetés szövegében, amit Ballagi a Brázay János-féle levélkiadásról készített, s ami az általa szerkesztett Irodalomtörténeti Közlemények első évfolyamának kritikai rovatában jelent meg?²⁶

„A második levél – fogalmaz a szerző – Pater Kelemen Didák istenes életéről szól, s valóban mód nélkül érdekes. Aki írja, Károlyi Sándor leánya, vagyis tagja azon főúri nemzetségnek, mely a katolicizmus terjesztésében túlszárnyalt minden más családot. Akiről szól, ugyanolyan szerepet vitt a Tiszántúl, mint Torna, Abaúj és Gömörben Hirkó Páter, ki szinte legendarius alakká vált.

Hirkó Páterről fennmaradt a mondás: nem engedek még a herkópáternek se! E szólamot Szilágyi István, ki egyébként tisztában van a dolog történeti oldalával, a Herr Gott Vater magyaros torzításának tartja. Jókai, nem sokat törődve a történelemmel, Herkópáttert a Bálványosvárban megtette székely ős-istennek. Szerintem a mondás »a vérről híres Hirco Pater« emlékéért tartotta fenn, ki Torna megye székhelyén fejszével a kezében foglalta el a református templomot 1671-ben.

Páter Kelemen Didák nem járt dragonyos assistentiával; de csendes működése mélyebb nyomokat hagyott, mint a Hirkó Páteré. Nyirbátorban, hol szerzetházat és templomot építtetett, nem maradt fenn róla traditio a nép ajkán. Annál inkább ismerik Miskolcson, hol rendházat alapított. Egy alkalommal iszonyú tűzvész dúlt a városban. Erre Kelemen atya magához vette az oltári szentséget, s amerre csak ment, a tűzvész azonnal megszűnt.²⁷

Látható, hogy Ballagit nem Károlyi Klára levele és az abban megrajzolt Didák-kép bemutatása, hanem saját történetírói, illetve kulturális identitásának kifejezése motiválja. Ennek eszközeként Didák atyát a bizonytalan hitelességű, anekdotikus figurával, Herkó páterrel állítja párhuzamba, melynek célja a szerzetes alakjának eljelentéktelenítése, sőt nevetségessé tétele. A cselekményesítés eszközeként Ballagi tehát az iróniát választotta, melyről Northrop Frye kimutatta, hogy az ilyen módon megfogalmazott történetek (melyeknek fikcionális formája a szatíra) „azzal érik el hatásukat, hogy megfosztanak azoktól a megoldás iránti várakozásainktól, melyekre a többi módban előadott történetek (ti. a románc, a tragédia és a komédia) építenek.” Illetőleg – teszi hozzá Hayden White – az ironikus kijelentés

²⁵ Tanítványa szerint Ballagi egyenesen „az igazság papjának” nevezte magát. BALLAGI 1934, 9–11.

²⁶ BALLAGI 1891, 120–123.

²⁷ BALLAGI 1891, 120–121.

célja, hogy „kimondatlanul is tagadja azt, amit a szó szerinti jelentés állít.”²⁸ S valóban, a Ballagi sorait olvasók az utalt néphagyomány, a tűzvészről írt jelenet teljes abszurditását érzékelhették.

Az ironia vagy a gúny további eszköze a szószaporítás, amit az előbbi idézetben is tapasztalhattunk, s amit a szerző Kelemen Didák munkáinak citálásával fokoz: ...művei közül a jelentékenyebbek Kassán a jezsuitáknál kerültek ki a sajtó alól. Így a Lelki öröm, mely a seraphicus szent-Ferenczrendi atyáknak Nyirbátorba introdukálása alkalmából készült; valamint egyházi beszédeinek ily című gyűjteménye: Búzafejek, melyeket az evangeliombeli aratók után felszedegetvén, azaz az anyaszentegyház hív pásztorinak írásibul egybekeresvén és élő nyelvén tett praedikállása után kévébe kötvén..., az könyvek nélkül szükölködő praedikátorok és más lelki éhező híveknek kedvéért kibocsátott seraphicus szt-Ferencz atyáknak minorita conventualis szerzetiben lévő T. P. Kelemen Didák magyarországi Szt-Erzsébet asszony provinciájának kétszeri érdemes provinciállisa és definitora...²⁹

Ám ezzel még nem elégedett meg Ballagi, és jó szónok módjára hatásosan fejezi be mondanivalóját. Kelemen Didák munkáinak és beszédeinek stílusát, Takáts Sándortól egészen eltérő módon, ekképp szemlélteti: „A missió szelleme nyer kifejezést ama sorokban. Magukban a beszédekben nagy gonddal keresi ki a páter a szent történet borzalmas jeleneteit, s azokat oly eleven színekkel festi, hogy szinte emlékeztetnek a koráni pessimismusra, melyet Sprenger *Muhammed élete és tanában* »Schreckensapparathnak« nevez.”³⁰

Az ironia forrása ezúttal Kelemen atya Mohamed prófétához hasonlítása, aminek mélyebb jelentése is lehetett. Az intertextualitás gondolatát elfogadva, ezen szövegrészek argumentációja, a retorika polemikus ereje talán a 16-17. századi hitvitákat, az egykori katolikus-protestáns küzdelmek hevesességét idézte fel az olvasókban. S keltette azt a képzetet, hogy Ballagi ezen szellemi hagyomány örökösének tekinti magát.

Miként összegezhethetjük röviden tanulmányunkat? Takáts Sándor és Ballagi Aladár írása egyaránt Hayden White következtetését igazolja: ami „struktúráat kölcsönöz egy történeti műnek, az nem a múlt gondos rekonstruálásának, hanem egyfajta teremtő poétikai aktusnak az eredménye.”³¹ Továbbá mindkét narratíva a történetírók identitását fejezte ki. A fiatal, a témáit és kifejezőeszközeit kereső Takátsnál a keresztény világkép, a kereszténység rítusának elfogadását, Ballagi esetén a protestáns szellemiség historizált és kompenzatív adaptációját. S ez a Kelemen Didákról konstruált képeket is nagymértékben meghatározta.

²⁸ FRYE 1998, 39–46., 189–203., 314.; WHITE 2001, 139., 161.

²⁹ BALLAGI 1891, 122.

³⁰ BALLAGI 1891, 122.

³¹ Idézi RICOEUR 2000, 19.

BIBLIOGRÁFIA

BALLAGI 1891

BALLAGI Aladár: Gróf Károlyi Klára, néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele. Ismerteti Brázay János, mezőpetri plébános. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1. 1891.

BALLAGI 1934

BALLAGI Aladár: *Élő tanítások*. Életrajzi bevezetéssel ellátta Sárkány József. Cegléd, SIMON, 1934.

BRÁZAY 1890

BRÁZAY János: *Gróf Károlyi Klára, néhai gróf Haller Gábor özvegyének két érdekes levele*. Nagy-Károly, SEPER K., 1890.

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Czirjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése*. Miskolc, Magyar Jövő, 1927.

DÁVIDHÁZI 2003

DÁVIDHÁZI Péter: Epika és történetírás közös forrásvidékén. Toldy Ferenc és a hazai Annales-hagyomány. In: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Szerk. RÁKAI Orsolya–Z. KOVÁCS Zoltán. Budapest–Szeged, GONDOLAT KIADÓI KÖR–POMPEJI, 2003. 7–34.

FRYE 1998

FRYE, Northrop: *A kritika anatómiája. Négy esszé*. Budapest, HELIKON, 1998.

GYÁNI 2003

GYÁNI Gábor: Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusban. In: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Szerk. Rákai Orsolya–Z. Kovács Zoltán. Budapest–Szeged, GONDOLAT KIADÓI KÖR–POMPEJI, 2003. 78–96.

KENYERES 1967

KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Budapest, AKADÉMIAI, 1967. I. köt.

NAGY 1937

NAGY Miklós: *Takáts Sándor emlékének 1860–1932*. Budapest, THALLÓCZY LAJOS TÁRSASÁG, 1937.

R. VÁRKONYI 2000

R. VÁRKONYI Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest, AKADÉMIAI, 1961.

RICOEUR 2000

RICOEUR, Paul: Történelem és retorika. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Szerk. Thomka Beáta. Budapest, KIJÁRAT, 2000. 11–24.

TAKÁTS 1914

TAKÁTS Sándor: Károlyi Sándor családja és Kelemen Didák. In: *Régi magyar asszonyok*. Budapest, „ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA, 1914.

TAKÁTS 1961

TAKÁTS Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból*. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán. Budapest, GONDOLAT, 1961.

TAKÁTS 1979

TAKÁTS Sándor: *Buda két árulója*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Budapest, SZÉPIRODALMI, 1979.

WAKTOR 1995

WAKTOR Andrea: A XIX. századi családmóddal működése és változásai a Ballagi család levelezésének tükrében. *Sic itur ad astra* 9. 1995. 43–92.

WHITE 1973

WHITE, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, THE JOHNS HOPKINS UNIVERSITY PRESS, 1973.

WHITE 1997

WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest, OSIRIS, 1997.

WHITE 2001

WHITE, Hayden: A történelem poétikája. *Aetas* 16. 2001. 134–164.

TÉMÁK, MOTÍVUMOK, MÓDSZEREK KELEMEN DIDÁK BUZA FEJEK¹ CÍMŰ PRÉDIKÁCIÓ-GYŰJTEMÉNYÉBEN

PÁL JÓZSEF

1726-ban Kelemen Didák kérvényeinek eredményeképpen Szegeden másodszer is megvetették a konventuális ferences rezidencia alapjait a felsővárosban² (Először a XV. században.) A gyűjtemény kiadását megelőző időszakban, az 1720-as évek közepétől Kelemen Didák hatalmas munkabírásának és erejének jelentős részét a miskolci ferences, igencsak romos állapotba került templom protestánsoktól való visszaszerzésének szentelte. Mivel a protestánsok a templom környékét évtizedekig vásártérnek használták, a helyén már marhák legeltek. A 45 éves, „kiérdemesült” rendfőnök a pozsonyi országgyűlésen nagyszerű szónoklattal meggyőzte az összegyűlekezett Rendekeket és Karokat. III. Károly magyar király 1728 végén engedte, hogy a minoriták letelepedjenek Miskolcon, s örök tulajdonba adják át nekik a régi templomhoz tartozó területet³ A prédikációk kiadására 1728. november 8-án eperjesi keltezéssel kapott engedélyt az akkori provinciális és Comissarius generalistól, Cornelius Horntól.

A mű fő gondolatmenete a *búza* (triticum) és az *aratás* (messis⁴) szimbólum vagy metafora köré szerveződik. A címben nem a közkeletű *mag* vagy *szem*⁵ (granum) szerepel, hanem a *fej*, amely ebben az értelemben egy tengely köré két oldalról szerveződő magokat jelent az azokat tartó héjakkal együtt. A szerző maximálisan kihasználja a biológiai metafora minden apró részletét. A növény másik neve a magyarban *élet*, s ez nemcsak az eucharisztiaival van tökéletes tartalmi összhangban, hanem Jézus egyik önmeghatározásával is. (Ego sum via, et veritas, et vita, János, 14.6) A hosszú címben, majd az elől járó beszédben és az egyes prédikációk során is visszatér rá (pl. vízkereszt utáni második vasárnap). Az első „ara-

¹ KELEMEN 1729

² VARGA 1991, 7.

³ CSÁK 1927, 54–55.

⁴ FINALY 1884 szerint : messis, is, nn. [meto] aratás,

1) levágása és begyűjtése a termésnek: facere m.; sementis ac m.

2) (költ.) = aratás ideje: per mm.

3) (költ. és újk.) a betakarítandó vagy már betakarított gabona, termés: közm. nm. suas urere maga érdeke ellen hibázni, vétetni, adhuc tua messis in herba est, még zöldjében van a vetésed, azaz: még távol vagy ohajtásod céljától; pro benefactis mali messim metere, jótéteményeért rosztat aratni.

⁵ „Igy a 'Kalászbokból avagy a *búza fejekből* ki tisztítyuk a' buzát, és ha nincs kenyérünk, búza szemekkel-is enyhítyük éhségünket.” B3

tók” maguk az evangélisták voltak, akik után az „Anya-Szent-Egy-Ház Hiv Pásztori” és az Atyák írásából Kelemen Didák összeszedte és kévébe kötötte. A házasság dicséretéről szóló prédikációban Boász pátriárkát idézi a Ruth könyvből: „Az ő tarlóján szedeget vala búza fejeket az aratók után egy szegény aszszony álat, Ruth nevű, hogy azokból maga és cseléde táplálására kenyeret sütné.”⁶

A kalász banalitása, fellelhetőségének egyszerűsége a szent téma hétköznapi esetekre való alkalmazásának a lehetőségét kínálja. Szimmetrikus szerkezete pedig, a korábbi évszázadok prédikáció és profán irodalmából jól ismert *locus memoriae* elv alapján, a két testamentum közötti összefüggést láttatja nagyon didaktikus formában. A szimbólum az életbe és az üdvözülés történetébe állított embert állítja elénk, aki az egyszerű, mindennapjaihoz tartozó eseményekben, dolgokban, ítéletekben válaszút előtt áll. A szentbeszédnek gondolatban többféle utat járnak végig, természetesen a szerző által erőteljesen hangsúlyozva, melyek vezetnek a kárhozatra és melyek az üdvözülésre. Ugyanakkor a szimbólum pozitív jelentésének megvan a természetes ellenpontja is, a konkoly, amely az igazi táplálékkal és katolikus tanítással ellentétes protestantizmust jelöli.

Kelemen Didák 25 mintapredikációt akart szerzetes- és világi paptársai kezébe adni, akik „könyvek nélkül szükölködnek” a töröktől éppen megszabadult Magyarországon⁷, illetve más „lelki éhező hiveknek kedvéért” A kötetben ezért szinte mindazok az Ó- és Újszövetségi helyek benne vannak, amelyek szóba jöhetnek az adott ünneppel kapcsolatban. Helyenként az összeállítás bibliai idézetgyűjteménynek tűnik. A liturgikus esztendő tartalmi szempontból legfontosabb időszakát fogja át, advent első vasárnapjától húsvét vasárnapig, vagyis a sötétségben megjelenő világosságtól a krisztusi megváltás végbemeneteléig, november végétől, december elejétől március végéig, április közepéig.

A beszédek elsősorban keresztény antropológiai és erkölcsfilozófiai, gyakorlati kérdéseket feszegetnek, tisztán metafizikai, elméleti problémákat jóval kevésbé. A Biblián kívül a legtöbbet hivatkozott szerzők az Atyák, de tőlük nem a teológia alapkérdéseit feszegető gondolatokat idézi, hanem főleg az életvitelre, kisebb mértékben az exegézisre vonatkozóakat. Predikációiban a kommentár és a vita kapja a nagyobb hangsúlyt, míg az elvont teológiai problémák tárgyalásának mélysége és igényessége nem emlékeztet a középkori magiszterek adventi vagy nagybőjti nyilvános quodlibetjeire. A skolasztikusok, például Aquinói Szent Tamás alig, vagy egyáltalán nem kerülnek szóba. Tamásra inkább a komplex ismeretekbe való bevezetés, a propedeutikai szándék (írt egy kis katekizmust is, amelyet a magyar ifjúságnak és a megtért és új híveknek ajánlott⁸), illetve a szellemi alázatosság vezethető vissza, amely szerint minden állítást az Anyaszentegyház ítéletének kell

⁶ KELEMEN 1729, 100.

⁷ A szegedi szerzetesi könyvtár állapotáról, anyagáról ld. VARGA 1991

⁸ CSÁK 1927, 86.

alávetni (ez persze jó érv a protestánsok ellen).

Ez az egyoldalúság jellemzi a keresztény mentális tér három nagy területének egymáshoz való viszonyát is. Az írott kinyilatkoztatás, a *littera sacra* abszolút dominanciája mögött alig jut hely a történelemnek (kivéve természetesen az emberiség írott üdvtörténetét), illetve a természetnek. Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, mert a rendalapító, Assisi Szent Ferenc egyik legfontosabb tanítása az embernek Istenhez a természetten keresztül való új viszonyára vonatkozott a XIII. század elején. A *Cantico del frate Sole* természet misztikájának vagy a természettel való bensőséges viszonynak nem sok jelét olvashatjuk itt. A minorita provinciális atya a domonkosokra és a jezsuitákra jellemző lelki vértetzettséggel és harciassággal küzd rendje céljainak eléréseért. A protestantizmus elleni küzdelemben Pázmány Pétert vagy Szántó (Arator) Istvánt tekinthetjük elődjének, nem a ferences misztika képviselőit.

A négy adventi prédikáció közül az első a teremtés és a megváltás, az Atya és a Fiú tipológiai összefüggéséről szól. A teremtéskor vizek felett lebegő, felhőkkel, villámokkal (Zsoltárok, 135.7) érkező Elohim, a *bíró* előkép, Jézus *tüposza*, aki az utolsó ítéletkor ismét megjelenik: „Akkor majd láttyák az ember fiát el jőni a felhőben, nagy hatalommal és dicsőséggel” (Lukács, 21.27.) Első eljövételének a célja azonban, hangsúlyozza szerzőnk, nem az ítélet, hanem az üdvözítés szándéka. A teljes világidőben működő abszolút hatalom megadja az ember számára az üdvözülés lehetőségét, de szavaival, tetteivel, gondolataival szigorú bíró előtt el kell számolnia, ez alól senki sem lehet kivétel, még a szentek is rettegnek az ítélettől.

A kozmikus tér, az időbeli teljesség és az elkerülhetetlen erővel érvényesülő, abszolút és igazságos ítélet után a világosság második epifániájáról szóló beszéd nagyon konkrét céllal rendezi egy irányba a mondanivalóját. A nyitó idézet itt a „követ által szólt Isten” (Máté, 11.4 és 2. Kor. 5.20): a „követek” azonban elvileg lehetnek „magukról beszélő” hamis próféták is, mint Luther, Kálvin és a követőik voltak. E szentbeszéd célja, hogy megmutassa, hogyan lehet felismerni az Isten által ki nem választott közvetítőket?

Az Anyaszentegyház nélkül senki sem lehet Krisztus követe: „azok nem lehetnek igaz tanítók, kik Istentől nem vettek követséget a 'hivék legeltetésére”⁹ Ahogyan az üdvözülés is csak az Anyaszentegyházon keresztül lehetséges. „...egy igaz üdvözülendő Apostoli Romai Sz. Hitre meg térek, kin kívül üdvösségemet meg nem nyerhetem”¹⁰, úgy a bibliai szöveg értelmezésének monopóliuma is a római egyházé. Szent Ágostont név szerint itt nem idézve ugyan, de *A keresztény tanításról* prológusával teljes összhangban a minorita szerzetes a leghatározottabb módon eltanácsol a Szentírás individualista, szabályok alkalmazása nélküli magyarázásától. Csak az magyarázhatja a szavát, akiket erre Isten meghív. Az igaz tudo-

⁹ KELEMEN 1729, 19.

¹⁰ KELEMEN 1729, 331.

mányt Isten csodákkal megpecsételi, mintegy kézírásával megerősíti. Semmi ilyen nem tapasztalható a protestánsok esetében. Luther, Kálvin, mint régen az eretnekek (Arius), „ragadozó farkasok”, akik egyrészt „nem vették a Szent Lelket”, másrészt semmibe vették a szabályokat, hiszen püspököket szenteltek anélkül, hogy ők maguk püspökök lettek volna. Céljuk, hogy elveszítsék az emberek lelkét. Hasonlóképpen történt Magyarországon is, miután sikerült a pogány „vadságot” kiirtani a régi magyarok szívéből, s mindenki a római anyaszentegyház keblére hajtotta a fejét,¹¹ Luther és Kálvin „fel háboríták a’ Hitbéli szép egygyességet, hintegetni kezdék veszedelmes tudományoknak konkolyát”, az eretnekség ragyájával fertőzve meg az országot.

A harmadik adventi vasárnap *Tu quis es?* önismereti meditáció. Ebben a részben az emberi állapot meghatározására tesz kísérletet. Az ágostoni és korai humanista hagyományok szellemében a természet szépségeiben való gyönyörködés és törvényeinek kutatásában való elmerülés helyett a lélek nevelését tartja a legfontosabb értéknek. Kelemen Didák egykori ferences rendtársa, Petrarca gondolataira emlékeztető módon fogalmazza meg a lelkiesség fontosságára vonatkozó tanácsát.

Petrarca, mint ismert, 1330-ban egyházi pályára lépett, klerikus lett, felvette a kisebb rendeket, amelyek előírták a cölibátust, de nem tették kötelezővé a szentségek kiszolgáltatását. Ezután évekig Giovanni Colonna kardinális káplánja, afféle magántitkára volt. Testvérének, Gherardónak még szorosabbak lettek egyházi kötelékei, 1342-ben karthauzi szerzetes lett. Francesco Petrarca egy ágostonrendi szerzetestől, Dionigi di Borgo San Sepolcrótól megkapta szent Ágoston *Confessiones*ének másolatát, amelynek olvasása mélyítette el vallási kultúráját és érzületét, s amelyet – saját bevallása szerint – mindig magánál hordott. Ennek a barátjának számolt be egy vele megtörtént, nagyon jelentőségteljes, de véletlen eseményről. 1336. április 26-án (vagy közvetlenül előtte) írt levél szerint Francesco és testvére a Mont Ventoux csúcsánál a hegyekben és a tengerben való gyönyörködés közben, lelkifurdalást érezve, hogy nem a lélek tiszta és magasztos célja felé fordulnak, hanem a tájban gyönyörködnek, Petrarca kinyitotta a *Vallomásokat* véletlenül éppen ott, ahol az egyházatya az emlékezet hatalmáról gondolkodik. „Íme, összevissza csavarognak az emberek, hogy megcsodálják a hegyek csúcsait, a tenger iszonyatos taréjait, a folyók roppant kanyargásait, az óceán tágas tereit, a csillagok futását, de magukra ügyet sem vetnek.”¹² A neki szóló titkos figyelmeztetés-ként értelmezett szavak hatására feltámadt lelkiismeretfurdalása. Lefelé egy szót sem szólt, a szeméit a testi dolgokról a lelkiek felé fordította.

A magyar szerzetes a hiábavaló világi dolgok tanulmányozásának megszo-

kott listáját kiegészítette egy olyan tevékenységgel, amelyet Petrarca is említett: „külföldi országokat járnak” (*si disperdono in mille strade*). Mint felesleges időtöl-

¹¹ KELEMEN 1729, 29,

¹² AUGUSTINUS 1982, 290.

tést, elítéli a barokk Itáliában rendkívül elterjedt udvari káték, viselkedésformák ismeretét, amelyeket a fejedelmek szolgálatára tanulnak. Aránytalannak tűnik Kelemen Didák ellenérzése ez utóbbi téma vonatkozásában. Lehetséges, hogy a fanatikus katolikus-gyűlölő, protestáns Báthory Gábor elleni indulatai motiválták, hiszen a család korábbi, még katolikus tagja, István környezetében Baldassare Castiglione *Il cortegiano* című könyvének ismerete kötelező volt annak számára, aki boldogulni akart az udvarban.

A két karácsonyi prédikáció közül az első, a Krisztus születésével foglalkozó, a régi és az új teremtés közötti viszonyt a tipológiai szimbolizmus logikája és szóhasználata szerint mutatja be. December 25-én minden megújult, az Angyalok és az emberek „között való gyűlölség el múlt”¹³ Az írásos kinyilatkozás beteljesítés eszméjéhez Kelemen Didák hozzárendeli a természeti és történelmi példákat is ugyanezen rend szerint. A világ gyökeres megújulásának jelei elértek az antik világ jelentős népeihez is: Egyiptomban elnémultak a bálványok, nem felelt a delphoi Apollón és hallgatott a római császár is. Mindhárom esetben közös a *hallgatás* motívuma, amely a régi világ végét az új logosz, a létet megerősítő *Ige* megszólalására való felkészülésként értelmezhető. Öntudatlanul, hiszen a pogány népek nem értették a jel jelentését. Augustus császár Rómában a szibillák könyvéből tudta meg, hogy megszületett a gyermek Isten. A születéssel a természet is újjá lett teremtve. „Spanyol országban három nap látczott, kik szépen öszve menvén egygyé lettek: Romában az víz források olajjal folytak.”¹⁴ Karácson nyolcadán a bölcseségről prédikált, azokról akik megértették a radikálisan új helyzet számukra való jelentését és azokról, akik nem akarták nem fogták fel a nyilvánvalót, s ezzel bűnössé lettek. „Ha el nem jöttem volna és nem szóllottam volna nékik, bűnök nem volna.”¹⁵ Ahogyan azok, az utóbbiakkal hasonló helyzetben lévő protestánsok is.

A vízkereszt témaköréről hat beszéd szól: a menekülés Egyiptomba evangéliumi történetől kezdődően a kovászról szóló példabeszédig (Máté, 13.33) tart. A Krisztus mint vőlegény, akinek az egyház a menyasszonya, példája egyrészt annak, hogy a mi lelkünk jegyese is Jézus, másrészt a keresztény házassáletnek. Ahogy Krisztus ura az Egyháznak, úgy a férj a feleségének. A házasság kötelékének négy oka van: a gyermeknemzés, egymás segítése, a bujaság eltávolítása és a szentségben való részesülés.¹⁶ A házasságtörő vétkezik Isten ellen. Példák sokaságán keresztül bizonyítja, hogy a bűnös fajtalanok, parázna élet a pokol kínjaihoz vezet. Kelemen atya a társas lét egyéb, jó formáiról elmélkedik: „Mert kedves Isten előtt a’ Jónak társasága, úgy annyira, hogy ha csak kettő vagy három is öszve gyűl

¹³ KELEMEN 1729, 63.

¹⁴ KELEMEN 1729, 63.

¹⁵ KELEMEN 1729, 75.

¹⁶ KELEMEN 1729, 101.

az ő nevében, közöttök vagyok.”¹⁷ Gondoljuk meg, „mit tészten Istennek egy társaságban lenni, és mit tészten nála nélkül élni”¹⁸

Az ezt követő három beszédben (septuagesima, sexagesima, quinquagesima) a szociológiaiáról áttér az aktuális teológiai témára. A meghívottakról és a választottakról szóló beszéd ismét nyílt támadás Kálvin ellen. A harcoss katolikus térítő itt többek között az eleve elrendelés tanát cáfolja, amely kegyetlen tirannussá változtatja Istent,¹⁹ s leértékeli az ember akaratának jelentőségét. A témáról más műveiben is véleményt alkot. Csák Alajos Cirjék szerint „Leginkább bántja Kálvin követőinek a predestinációban való hite s erélyesen visszautasítja azt a gondolatot is, hogy a legbölcsebb Teremtő akaratnélkülivé és kétségbeesésre hajlóvá akarta volna teremteni az embert...”²⁰ Majd példákon mutatja be, mi módon vezet a teológiai és erkölcsi eltévelyedés, a „vakság” kárhozatra.

Az öt böjti vasárnap Jézusnak a pusztában böjttel töltött 40 napjáról és az ördög által való megkísértéséről szól, majd a böjt erejéről, égi szálláshelyünk anyaszentegyházban való előkészítéséről és a bűnbánat fontosságáról. Az oltári szentség jelentőségének bemutatásakor (4. vasárnap) ismét erőteljesen támadja Luthert és Kálvint helytelen nézeteik miatt. Bibliái és a szent atyák írásaiból vett idézetek alapján bizonyítja a katolikus felfogás egyetlen igazi mivoltát (Krisztus *teste*), s megmagyarázza a hívők egy szín alatt való áldozásának okát. A mennyei aratók (angyalok, Máté, 13.39) gyűjtik össze a jókat a mennyei csűrbe, de a rosszakat kérébe kötve az örök tűzre vetik.

A három utolsó prédikáció a virágvasárnaphoz, a nagypéntekhez és húsvét vasárnaphoz kapcsolódik. A leghosszabb a két részből álló nagypénteki. Az egykori történeti elbeszélés kiegészül az azt követő időszak csodálatos történeteivel. Kelemen Didák gondolatai itt az egyházban nagyon erősen élő hagyományhoz kapcsolódnak, vagyis a csodák bekövetkeztének fontosságához és a relikviák jelentőségének hangsúlyozásához: a Jézusra tett láncok, mondja, Szent Lajos királynak köszönhetően ma Párizsban vannak. Tárgyakkal konkretizálva és ilyen módon is jelenvalóvá téve a megváltás örökké és mindenki számára aktuális történetét.

¹⁷ KELEMEN 1729, 141.

¹⁸ KELEMEN 1729, 126.

¹⁹ KELEMEN 1729, 154.

²⁰ CSÁK 1927, 87.

BIBLIOGRÁFIA

AUGUSTINUS 1982

Confessiones, X.8.15. A. AUGUSTINUS: *Vallomások*. Budapest, GONDOLAT, 1982.

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Církék: *Kelemen Didák csodás élete és működése*. Miskolc, 1927.

FINALY 1884

FINALY Henrik: *A latin nyelv szótára*. 1884.

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza Fejek*. Kassa, 1729.

VARGA 1991

VARGA András: *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században. Olvasmánytörténeti dolgozatok. II.* Szeged, SCRIPTUM, 1991.

A PÁZMÁNY-SZÖVEGEK EGYIK FELHASZNÁLÁSI LEHETŐSÉGE KELEMEN DIDÁK ÉS BERNÁRD PÁL MUNKÁIBAN

MERCS ISTVÁN

I.) Egy látható nyom nélküli polémia rejtélye

1741-ben megjelent egy 464 oldalas, mutatókkal – ezek az idézett bibliai helyeket, s a főbb passzusokat adják meg – ellátott, ABC rendbe szedett cím- és névjegyzékkel rendelkező, alapos felkészültséget igazoló hitvédő könyv. Már a cím is árulkodó: *Igasság paisa mellyel a Krisztustól szereztetett Sákramentomi Sz. Vatsora felől, a Helvetziai Confessióban ki adatott Igaz Tudományt erősíti És valamely Tudós Rom. Catholicus egyházi személynek, Bernárd Pálnak, anno 1735. Kassán kinyomtatott és világ eleibe botsáttatott nyilai ellen óltalmazza, Melianus Gnatereth Krisztus Szerzetéből való (Efés 4:11) alázatos Egyházi Szólga.*

A Melianus Gnatereth név anagrammája mögött Révész Imre Helmeczi Komoróczy István személyét azonosította.¹ Helmeczi könyvének mottójául két igen harcias hangvétellű passzust választott. „Fogjátok meg a RÓKÁKAT, az apró rókákat, kik pusztíttják a szőlőket. (Énekek éneke II:15)

Minden NYELVET, melly te ellened perben (íteletben) kél, kárhoztatsz. (Esa. LIV:17)”

Az igasságnak helyt adó olvasóhoz intézett előszavában a hit ellen támadt hamis szószólókról beszél. „Ezek közül két Egyházi rendü Személyeket jegyzek meg, kik nyomtatásban Magyar nyelven, az Oltári Szentségről ki botsátott prédikációjok által, arra tzeolznak, hogy elaltatván tanítványinkat, magok után vonják. Tsel 20.30. Azért is lett, hogy prédikációjokat ezek között hintegették. Az Első, Sz. Ferentz Szerzetibül való Minorita Barát: ki Bátor Városa piatzán elmondotta prédikációját, és nyomtatásba ki adta 1721. edik esztendőbe: hová maga nevét fel nem tette, jólehet, az, sokaknál, talám nálam is tudva vagyon; mellyel, mivel maga el halgatott, én is róla halgatok. Másodikat prédikállatta, és nyomtatásba ki botsátotta 1735. ödik esztendőbe Tudós Bernárd Pál. Ugy látszik prédikációjok meg fontolásából, hogy ezek egy más kezére jádzottak: mert a mit az Első rövidebben ellenünk ki adatott, a Második azt ki szélesétette, és az Elsőnek, szavait, többire, ígéről ígére le irta. Éles elmének jelét találtam ugyan a prédikációkban; mind az által a kettőt egybe vetvén, azonnal gyanúskodtam, hogy vagy az Elsőből irta le a Második az egy formájú szókat; vagy pedig mind a kettő

¹ „HELMETIUS szót ki lehet belőle hozni, de a többi betűnek eddig nem tudtam értelmét venni.” RÉVÉSZ 1937, 250.; Helmeczi Komoróczy István életére ld. *Új magyar irodalmi lexikon* 2000. 858. A szócikk összeállítója LADÁNYI Sándor.

más Tudós Ember munkájából. Nemis tsalatkoztam meg a gondolatomban. Mert mikor már ez prédikációra, nevezetesen a bővítéssel valóra készítettett feleletemnek vége felé közelettem volna, jöve kezemhez egy jóakaromtól, amaz széles tudományú és nagy elméjő Cardinál Pázmány Péternek Kalaúzos Irása, mellynek IX. edik könyvébe, mind két prédikácziónak, többire, minden szavait ígéről ígére fel találtam; és így meg esmértem, hogy mind két prédikálló az említett Papi Fejedelemnek elméjével bölcselkedvén, és annak régi munkáját, újnak és maga munkájának tettetvén, akar hirre és ditséretre kapni; Az ilyen emberről nevezetik a Tudósoktól PLAGIARIUS LIBRORUM.”

Az idézet részből kitűnik, hogy mind a meg nem nevezett prédikátor, mind pedig Bernárd Pál Pázmány Péter írói hagyatékából építkezett. Fordítsuk most tekintetünket ezeknek a szövegeknek az irányába.

1735-ben Kassán napvilágot látott egy vékonyka füzet, mely a következő hangzatos címet viseli: *Lelki beszélgetés, mellyben az mutattatik meg Szent Irási bizonyításokból hogy, a Világ Üdvözítője, önön maga az emberi testbe öltözött Isteni Felség, a Christus Jesus, a mi szerelmes Megváltónk az emberi nemzethez való véghetetlen szerelméből az Oltári Szentségben az Úr vacsorájában maga tulajdon valóságos Szent Testének vérének részesülése által a világi élet szarándokságában elszakadott Lelkünk megerősítvén az örök életre bejusszon.*

Első ránézésre a címadás alapján – mely a munka tartalmára vonatkozóan minden kétséget kizáróan eligazít – azt hihetnénk, hogy a hitvitázó irodalom műfajának egy újabb, kései darabját tartjuk kezünkben. De a címleírás a következőképp folytatódik: *Mellyet amaz Tudós Apostoli buzgóssággal tellyes egyházi személy Bernárd Pál élő nyelvvvel prédikállott, s most az üdvösségeket igasságban kívánó, s mennyei boldogságot szomjúhozó Lelkek épületire, a Keresztény lelkeknek elejekbe tétetett.* Látható tehát, hogy Bernárd Pál hitszónoklata témájául olyan tanítást választott, amely jellegénél fogva a keresztény felekezetek közötti vita gyújtópontjában volt a XVIII. század első felében.

Mielőtt továbbhaladnánk, nélkülözhetetlen, hogy kitérjünk az eltelet évszázadok alatt a szerző személye és műve körül kirajzolódott számos tisztázatlan kérdésre. Bernárd Pálnak sokáig két, e tárgyban született művet tulajdonítottak. Az „első magyar bibliographus”, Sándor István közlése alapján a Kassán megjelent kötetecske mellett napvilágot látott egy másik munka: „Ott. Az Úr vatsorája felől. 4. Ir Bernárd Pál.”² Danielik még az ő adatát vette át, de az őt követő bibliográfusok már csak egy művet tüntetnek fel Bernárd Pál neve mellett. Vagy egyet sem... A *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* említést sem tett *Lelki beszélgetésekről*.

Magáról a szerzőről sem rendelkezünk biztos adatokkal. A címleírásban magát egyházi személynek tituláló prédikátor ugyanúgy lehetett szerzetes, mint világi pap. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Bernárd Pál minorita szerzetes

² SÁNDOR 1803, 88.

volt. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény, hogy – mint a szövegben utal rá – a hitszónoklat élő nyelvi formája az 1730-as évek közepén Miskolcon hangzott el. Akkor, amikor Kelemen Didák áldozatos munkájának eredményeként a kisebb ferences rend észak-magyarországi missziója kibontakozóban volt, s ennek székhelyül a borsodi megyeszékhely szolgált.³ Ám a minorita rend 1882-es névtára⁴ törli a szerzet tagjai közül a prédikátort, mivel nem szerepel a provincia halottainak nyilvántartásában. Ezzel a nézettel száll szembe Monay Ferenc, aki nem fogadja el a névtár indoklást, ezért a szerzet irodalmi munkásságát feldolgozó munkájába felvette Bernárd Pált.⁵ Erős valószínűséggel kizárható azonban az, hogy a Bernárd Pál nevet írói álnévként használták volna. Rákos B. Rajmund említést tesz arról, hogy Kelemen Didák 1728. november 20-án Nyírbátorból küldött levelet Bernárd Pálnak. Ez a levél 1978 előtt még a gyulafehérvári püspöki levéltárban volt, s minden bizonnyal ma is fellelhető.⁶

Akik Bernárd Pálban minorita szerzőt sejtettek, ha nem is mondtak teljes igazságot – mivel ez el nem dönthető –, nem tévedhetnek nagyot. A *Lelki beszélgetések* egyik mintáját a minorita rend hazai apostolának, Kelemen Didáknak két prédikációjában fedezhetjük fel. A Miskolcon ekkor már szent életű férfiúként számon tartott Didák atya munkái könnyen hozzáférhetőek lehettek Bernárd Pál számára. Ezek közül kettő is foglalkozik az oltáriszentség témájával. Az egyik két prédikációt tartalmazó füzetecske, melynek címléírása a következő: *Urnapí és Sz. Antal napí preadikatzok, mellyben meg mutattatik; hogy az Oltári Szentségben a Christusnak valóságos teste jelen vagyon; s nem annak jele, pecséttye. Es hogy a dicsőült Szenteknek, méltó Segítségül hívása. Az első Bátor Városa piacznán 1721. esztendőben, az Urnapí Processioban Seraphikus Szent Ferencz Szerzetiből való Minorita Barát praedikállotta, A másik Szent Antal napján, ugyan azon Szerzetes*

³ A minoriták 1729-ben Károlyi Sándor és Koháry István támogatásával telepedtek meg Miskolcon. Vö. CSÁK 1927, 37–75; RÁKOS 1975, 447–487.

⁴ Vö. *Minorita rend névtára*. 1882. 150.

⁵ A szintén minorita szerző hányattatott sorsú munkájában hangoztatja, hogy a „névtár jegyzetének okadatolása nem lehet perdöntő. A halottak névjegyzékét tudvalevőleg mindenik rendházban egy-egy megbízott rendtag vezeti, aki egyéb elfoglaltsága mellett, itt, ott kifeledhet egy-egy nevet, amely azonban megvan valamelyik másik rendház könyvében. A Névtár szerzője pedig csak egy rendház halotti könyveit dolgozta fel. Egyébként a jegyzet előtti oldalakon ő maga is közöl írókat, akiknek neveit hiába keressük a további oldalakon közölt halotti névjegyzékben.” MONAY 1953, 7–8.

⁶ „A közelmúltban tizennyolc levelet láthattam a gyulafehérvári püspöki levéltárban az 1724–43-as évekből Kelemen Didák kézírásával (egy pusztán az aláírását viselte). Az eredeti példányok mellett ott voltak a gondos kéz írta pontos másolatok is régi-régi időkből.” Majd a levelezés publikálója kronologikus sorrendben ismerteti azokat az iratokat, amelyeket ő maga már nem vett fel a kötetébe. RÁKOS 1978

mondotta.⁷ Ez az a munka, amelyre Helmeczi az *Igasság paise* előszavában utalást tesz, s amelynek szerzőjét bár tudja, de nem nevezi meg. A protestáns hitvédő – lelki békéjét szem előtt tartva, mondhatjuk: szerencséjére – nem ütötte fel a *Buza Fejek* (1729) című kötetet, mert ott a böjt negyedik vasárnapjára íródott beszédben megtalálhatta volna Bernárd Pál másik forrását.

Ocskay György tanulmányából⁸ tudjuk, hogy Kelemen Didák prédikációinak szerkesztése során Pázmány Péter *Kalauzát* és prédikációgyűjteményét afféle kézikönyvként használta. Így tett ezzel Bernárd Pál is, aki visszakereste a minorita barát forrását, s felütötte a *Kalauz oltáriszentséggel foglalkozó XI. könyvét*.⁹

Fraknói Vilmos óta tartja magát Pázmánnyal kapcsolatban az a megállapítás, hogy a „templom küszöbén leteszi a fegyvert, melylyel az irodalom terén oly sok sebet ejtett. (...) De bármennyire is erős volt a dogmatikában, különös előszeretettel karolja fel prédikációiban az erkölcsstan gyakorlati kérdéseit.”¹⁰ Felmerül azonban a kérdés, hogyha ez valóban így van, akkor hogyan fordulhatott elő, hogy az érsek munkáit rendszeresen forgató két igehirdető – feltehetőleg igen szép számú hallgatóság előtt – nyíltan polemikus jellegű prédikációkba bonyolódik, s ezeket a hitszónoklatokat publikálják. Aztán a kiadványokat a protestáns oldal olyan erős támadásként értékelte, hogy rá több választ is ad. Figyelmen kívül hagyták volna a bíboros műfajértelmezést? Vagy nem értették meg?

Jelen dolgozatban kísérletet teszünk arra, hogy megpróbáljuk feloldani a korabeli igehirdetői praxis és a modern kor elméletírása között jól érzékelhetően jelentkező feszültséget. Ehhez meglévő ismereteink tanulságainak megfontolására, ill. némileg más szempontú felhasználására van szükség. Alapvetően két kérdésre keressük a választ. Az egyik, hogy milyen viszonyt tételezhetett fel a prédikáció és hitvita között Pázmány. A másik, hogy az érsek munkásságát ismerő, közvetlen szellemi örökségét belátható közelségben érző tanítványai, Kelemen Didák és Bernárd Pál a „bíboros Ciceró” metódusát hogyan értelmezhetette.

II.) Hitvita és/vagy prédikáció (?)

Lukácsy Sándor prédikációirodalmat népszerűsíteni kívánó, erősen figyelemfelkeltő jellegű tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy szembeszökő tartalmi jegyeket alapul véve elkülönítse a hitvita és a hitszónoklat műfaját: „Hitvita és prédikáció:

⁷ Ebből a kis füzetből vett citátumok esetén a szövegtörzsben az Úrnap kifejezéssel és az oldalszámmal határozom meg az idézet helyét.

⁸ OCSKAY 1982, 436–448.

⁹ A közeljövőben a szövegek szövevényes hagyományozódására, ill. a Helmeczi-könyv megjelenését követő viszontválaszokra – mely a kérdést és az általunk vizsgált műveket egész a XVIII. század legvégéig napirenden tartják a felekezeti polémiában, s ebbe a vita-folyamba mindkét oldalon számos neves szerző kapcsolódott be – egy kiadványtörténeti áttekintésben kívánok majd kitérni.

¹⁰ FRANKÓI 1886, 70.

az irodalmi vizsgáló számára korántsem mindegy. Az egyik a vallásos irodalom szükséges, de járulékos eleme; a másik íz-ig-vérig irodalom. A hitviták legfőbb tárgya: valóságosan jelen van-e Krisztus teste az oltáriszentségben, vagy csak jelképesen, metaphorice? – profánus irodalomtörténész szemében teljességgel érdektelen és közömbös. A prédikáció ellenben az élet bősége és csupa izgalom. Minden műfajok között a leginkább befogadó és legváltozatosabb. Témái lehetnek (persze vallási értelmezéssel és erkölcsi tanulságokkal) az álmok, a szelek, órák, metallumok, forrászitek, jégeső, napfogyatkozás, szivárvány, hideglelés, jogvédelem, pipere, fejedelemség, kereskedés, farsangi tánc, szőlőművelés, házsártos feleség, egészségi tanácsadás, a pénz hatalma, a haszontalan könyvtári lom, a Szent György-napi bíróválasztás, a gyermeknevelés, a villámok és a mikroszkóp, még a krokodil és az atomok is.”¹¹ Rögtön tegyük hozzá, hogy – kevésbé invenciózus, de annál hasznosabb témaválasztás esetén – az oltáriszentség dogmája is lehet a beszéd tárgya.

A műfajok éles elválasztását sémákra épülő elméleti gondolkodásunk teszi nélkülözhetetlenné. Ám tudjuk, hogy az egyes műfajok között a mezsgye rendkívül vékony, s az átjárhatóság – mint példák tömkelege bizonyítja – nem csupán lehetőség. A barokk fogalmát irodalom- és mentalitástörténeti kontextusba állítva bátran kijelenthető, hogy szinte alig találunk olyan vallási műfajt, amelyben a polemikus él ne lenne jelen.¹² A prédikáció és a hitvita áttűnésére legutóbb Tasi Réka tett értékes megállapításokat. Tanulmányában a szerző megfogalmazza, hogy miben látja a hitvita lényegét. „A hitvita a vitairat meghatározó diskurzusa, ahol a kontroverzia, az ellenkező nézettel történő szembehelyezkedés a kiinduló kommunikációs helyzet, amely ugyan önmagában még nem vita, ehhez ugyanis az érvek és ellenérvek felvonultatása szükséges, ám mindenképpen ez a polémia első lépése, feltétele. A polemizáló kommunikációs szituáció megteremtése azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy valóban létre is jön a valódi polémia, az érvek és ellenérvek csatája.”¹³

Tasi Réka megállapítása számunkra is megfontolandó. Ugyanakkor a kontroverzia fogalmát tágabb összefüggésbe kívánjuk helyezni. A hitvitát nem csupán az egyes szövegen belüli érv-ellenérv dichotómiájának aspektusából vizsgáljuk, hanem tágítva a fogalom körét olyan dogmatikai alapon nyugvó megnyilvánulásnak is tartjuk, amely szövegek közötti polemikus élő dialektikus viszony létrejöttét eredményezheti. Ez azt jelenti, hogy szélsőséges esetben olyan irat is képezheti a hitvita részét, amely magával az ellenkező tétellel nem, vagy csak minimális mértékben foglalkozik, elsősorban a saját álláspontját fejt ki, de a másik felfogás szükségét érzi a válasznak.

¹¹ LUKÁCSY 1995, 21.

¹² HELTAI 2005, 114.

¹³ TASI 2005, 199.

Lássuk most a probléma megközelítését az igehirdetői gyakorlat aspektusából. Az 1983-as Pázmány válogatás előszavában Öry Miklós és Szabó Ferenc felhívja a figyelmünket, hogy a bíboros a hitszónoklatokon belül immanensen jelenlévő teológiai tanításokon kívül a „szószéken nem tartott dogmatikai értekezéseket; a mélyebb teológiai fejtegetések és bizonyítások végett hallgatóit néha a *Kalauz*hoz utasította (7/91, 135, 378).”¹⁴ Az Öry–Szabó szerzőpáros által megadott locusok vizsgálata megfelelő kiinduló pontot jelent vizsgálatunkhoz. A harmadikként említett példa esetében csak egy bevezetés van papírra vetve, s ezután hangzik el a tájékoztatás. Ám *A bűnös ember igazulásáról* szóló beszédtervezet címe túlságosan átfogó téma, ráadásul az érsek azt sem közli, hogy a *Kalauz* melyik könyvére gondol.

Az 1983-as Pázmány-válogatás prólogusa elsőként Szentháromságról írt beszédre tesz utalást. A teljesen kidolgozott prédikáció mellé marginális jegyzetként a következő megjegyzést illesztette oda az érsek: „A Kalauznak Első könyve egész Predikacio: mely az isteni Természet állatnyát és tulajdonságait magyarázza.”¹⁵ Ezt a kijelentést 370 év távlatából kétféleképp is értelmezhetjük: egyrészt úgy, hogy további ismeretekért irányítja a figyelmünket „harczó írására”; másrészt viszont úgy is, hogy a *Kalauz* citált része önmagában, minimális változtatással prédikációvá alakítható. A jelen kor kutatójának értelmezésénél fontosabb azonban, hogy a Pázmány-hagyomány gondozói, Kelemen Didák és Bernárd Pál miként értették ezt: ismeretbővítésre felhívó tanácsként vagy új szöveg megalkotására vonatkozó felhatalmazásként.

A széljegyzetekben az áttekintő dogmatikai munkákra való hivatkozások korántsem mondhatóak ritkának. Egy hasonló Illyés István passzust Tasi Réka is elemzett. „A szövegrészre vonatkozó marginális bejegyzés tájékoztat arról, hogy mit is kell értenünk a »más alkalmatosság«-on: Illyés a katekizmus szövegéhez irányítja olvasóját: »Cath. 36. doctr. Christ. P. 1 & 11«. Az idézet azt mutatja, hogy a prédikációt nem a hitbeli különbözőségek tárgyalási terepének tartják, a katekizmus inkább olyan szöveg, melyben ezekre fel kell, fel lehet hívni a figyelmet.”¹⁶ Azt viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a prédikációs kötetek tekintetében mást jelent az olvasó most, s mást jelentett akkor. A mai kor olvasói tudós kutatók, akik – erősen történeti – érdeklődéstől sarkallva fordulnak ezek felé a szövegek felé. Talán ennek az aspektusnak a következménye, hogy hajlamosak vagyunk a késő-barokk olvasóinak motivációját is az érdeklődésben megragadni. Tanulságos lenne kimutatni, hogy kik lehettek a különböző kötetek forogatói akkoriban. Mindenesetre nem tűnik túl merész kijelentésnek, hogy az angolszász mintával ellentétben, ahol a gyűjteményeknek szép számmal akadtak laikus olvasói,

¹⁴ ÖRY–SZABÓ 1983, 79.

¹⁵ PÖM 1905, 21.

¹⁶ TASI 2005, 201.

hazánkban elsősorban papi kézikönyvként funkcionáltak ezek a kiadványok. A praktizáló lelkipásztor számára – mint amilyen Kelemen Didák és Bernárd Pál is volt – a forrásmegjelölés nem csak a hitelesítés egyik formája, hanem modern fogalmat kölcsönözve olyan link, ahol további, akár fel is használható információt lehet a beszéd szerkesztéséhez.

A nagy előd, Pázmány kötetében két prédikációt is találunk, amelyek az Úr napjára íródtak. Az első e tárgyban született beszéd propozíciójában olvashatjuk a következőket. „Elsőben azért, megmagyarázom, amit az Oltári-szentségről vallot és tanított eleitől-fogva a közönséges Anyaszentegyház. Másodszor megjelentem azt, az illendő készületet, mely ennek vételére kívántatik. Legyetek figyelmesek.

Nincs szándékom, hogy most azokkal vetekedgyem, kiket a kevélyek királya, a pokol-béli Ördög, megvakított; és szégyenlik azt vallani, hogy a kenyérnek és bornak látható színe alatt, a Christus valóságos Testét vesszük: mintha, vagy az isteni hatalom ezt véghez nem vihetné; vagy a mí megváltónk méltóságához illendő nem volna. Ezekkel én most nem kötődöm: kik, *Velut irrationabilia pecora*; mint az esztelen barmok, csak érzékenség után járnak; és ízleléseknek, vagy látásoknak nagyobb hitelt adván, hogy sem Isten szavának, *quae ignorant, blasphemant*; valamit értelmek fel nem érhet, káromlással illetik. Mí pedig, a Christus szavához képest, boldognak tartjuk a ki elhiszi, a mit nem lát.” (PÖM VII. 123) Az idézetben alátámasztását láthatjuk a szakirodalom azon megállapításának, hogy „míg a *Kalauz* a protestáns tanok cáfolatát célozza, addig a prédikációk a katolikus egyházi és világi élet belső újjászervezésének és megerősítésének igényével íródtak, így tudatosan kerülnek a vita kiélezését, a más felekezetbeliek elleni támadást”¹⁷

A vita kiélezésének megkerülése azonban nem a vita megkerülését jelenti. Az ellenkezőkről szóló, s nekik címzett kiszólások igencsak gyakoriak minden szerzőnél. Témától függetlenül, a legmeglepőbb helyen bukkannak fel. A következő idézet Pázmány *Utolsó ítéletnek rettenetességéről* írt beszédéből származik. „Ha ily sanyarú kínnal bünteti, aki felebarátjának halandó testét nem táplálja: vajon mivel ostromozza azokat, akik a lélek veszedelmét nem szánják, sőt hamis tanításokkal, gonosz példájokkal, vétkekre való ingerlésekkel lelkeket vesztegetnek? Végezetre, ha így ostromozza azokat, kik elmulatják a szegények segítségét: mint bünteti azokat, kik igyenesen Isten ellen vétkeznek, hitetlenségben, babonában, káromlásban, szentegyház-rontásban és több hasonló vétkekben?”¹⁸

Az ilyen polemikus oldalvágások több szempontból is lehetőséget biztosítanak a továbbgondolásra. Az érsek utóbbi citátumában a papi hivatás feladatát a lelkek megmentésében határozza meg. Ennek egyik szimbolikus területe a prédikáció. A szószékről nemcsak etikai-morális tanítást kell adni, mivel a kor pasztorációs felfogása szerint az Istennek tetsző élet csak az adott felekezet felfo-

¹⁷ BITSKEY 1979, 118.

¹⁸ TARNÓC 1983, 614.

gásának megfelelő helyes hitelvek mellett valósulhat meg. A vitázó oldalcsapások oszcilláló jelenléte a hívők megerősítésére, az ingadozó hitűek meggyőzésére, s persze valamilyen mértékben a „tévedt embertársak” elbizonytalanítására szolgálhatnak.

Óry Miklós és Szabó Ferenc Pázmány gyakorlatára vonatkozólag figyelemztet: „azt nem lehet állítani, hogy írott prédikációiból hiányzott a mélyebb dogmatika. Még az erkölcsi erényeket is dogmatikus alapra helyezte.”¹⁹ A hitszónoklat létmódja tehát inkluzíve feltételezi, hogy a tanítás évszázadok alatt hitviták során kikristályosodott dogmákban gyökerezik. A dogmatikus alapozottság azt jelenti, hogy a hitvita mélyen átítatja a prédikáció szövetét. A vallási polémiák háttérben való állandó jelenléte a valódi dialogikus viszony teljességgel kizárja, mivel – mint azt Jauss is hangsúlyozza – a hitvita lezárt véghorizontból argumentál.²⁰ Így a nagyvonalú elutasítás, a merev elzárkózás egyben a vallási felsőbbiségtudat kifejezője is.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a papírra vetett hitszónoklatok mintaként funkcionáltak. A bővíthetőség alkalmat nyújthatott a gyakorló igehirdetőnek a kötetben közölt változattól való eltéréshez, a felvetett kérdés bővebb kifejtéséhez. Összességében arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az adott prédikáción belül az erkölcsi tanítástól a hitvita irányába való néhány mondatos, bekezdésnyi elhajlás korántsem mellékes szerepű a hitszónoklat egészét tekintve, hanem szinte megkerülhetetlen követelmény.

A második Úrnapi prédikációból – ezt a locust említi az 1983-as kiadás két szerzője másodikként – csak egy exordium készült el. Azonban ez egész más hangnemet üt meg, mint a másik e napra született, teljesen kidolgozott hitszónoklat. Ebben a princípiumban a kardinális az igehirdetői hivatásra reflektál. „Mert szükség, hogy azokat is éppítsük és oktassuk minden tekéletességre, kik az Anyaszentegyház egységében találtnak; és mint eleven kövek, az igaz szeglet-kövön, a Christus Jesus-on éppítetnek: de e mellet kívántatik, hogy kardot is ráncsunk és vitézkedgyünk a Christus akla körül incselkedő farkasok ellen: az-az ne csak óltalmazzuk és magyarázzuk az igazságot, hanem roncsuk és kigyomláljuk a hamisságot.

¹⁹ ÓRY–SZABÓ 1983, 79.

²⁰ Jauss a felvilágosodás korát, Lessinget megelőző korok vitáiról megállapítja: „A hitvita véghorizontot feltételez: lezárt igazságot és a vallási tan szilárd alakját. Itt már nem keresik sokáig az igazságot, hanem kijelentik a bizonyosságot. Itt a vallási tanok dogmákká lesznek, amelyek elvitatásától olyan okok tartanak vissza, mint az eretnkség gyanújának elkerülése. Amint minden párt már csak saját vallási uralmának kiterjesztésére és védelmére gondol, az egyedül üdvözítő hitnek süketé kell lennie mások vallása iránt. Aztán a végső dolgok szembeállításának olyan szűk határokat szabnak, hogy egy vita azzal a szándékkal, hogy a másként hívők érveit komolyan vegye, vagy egy idegen hitet akarjon megérteni, eleinte egyáltalán nem valósulhat meg.” JAUSS 1997, 146.

Bezzeg szeb és gyönyörűsegesb vólna, ha a jeles innepnapokon, békét hagyván minden vissza-vonyó versengésnek, csak az isteni szeretetnek és méltó hálaadásnak gerjesztésében foglalhatnók tanításunkat: de bűnünk érdemből, oly üdöt értünk és oly helyben lakunk, hogy kételen, táborba is kel gyakorta szállanunk, az igazság oltalma mellé. Ah, mely drága dolog vólna minnyájan egyget értvén, egyenlő szüvel-lélekkal vallanók; hogy ugyanazon Christus, a ki mí éretünk a Kereszt-fán áldoztatott, jelen vagyon ebben az Oltári szentségben és ötet egyaránt tisztelnök a mái szép *Processióban!*” (PÖM VII.134-135) Majd a principium után kisebb betűméretekkel a következő közlés olvasható: „A Kalaúznak tizen-egyedik könyvében vannak a bizonyságok: mellyeket másodsor itt leirnyia nem szükséges, megtalállya a Kalaúzban, a ki olvasni akarja.” (PÖM VII. 135.)

Ebben a bevezetésben Pázmány a katolikus papságot határozott, harcias kiállásra szólította fel a protestáns tanok ellenében, s félreérthetetlenül a *Kalaúzhoz* irányítja őket az érveléshez szükséges szellemi muníció megszerzéséért. A praktizáló igehirdető számára ez a beszédvázlat, s a hozzá csatolt kiegészítés azt az üzenetet hordozta, hogy ne féljenek polémiába bocsátkozni a hitszónoklat alatt, s ha a körülmények úgy kívánják, akár teljes beszédet szenteljenek ennek a témának.

S más üzenetet sugall nekünk. Hiszen Horváth János után mondhatnánk, hogy „irodalom nincs írott szövegek nélkül” Óvakodva attól, hogy a részleteknek túlzott jelentőséget tulajdonítsunk, mégis felvethetjük, hogy Pázmány minden valószínűség szerint csupán kötetbe szerkesztett prédikációiban – érthető, a szakirodalomban is hangsúlyozott okokból – mellőzte a nyílt hitvitát, s az élőbeszédben már erősebben fogalmazott. Hogy az elhangzott és a leírt változat között jelentős eltérések tapasztalhatók, alátámasztani látszik az egyetlen olyan hitszónoklata, amelyet az elmondás után közvetlen jegyeztek le,²¹ s melynek stilizáltabb, szenvedélymentes variánsát az élete végén járó kardinális 26 évvel később prédikációs kötetében is közreadta.²²

III.) Summázat

A *Kalaúz* és a prédikációs kötet különbségében a Pázmányra oly jellemző tudatos szerkesztői elvet ragadhatjuk meg, mivel a könyvek közti feladatmegosztás segítségével az érsek elkerüli az önisméltés csapdáját. Így a két kiadvány műfaji eltéré-

²¹ Pázmány Péter 1610 szeptemberében Pozsonyban, a ferencesek templomában éles hangú beszédet mondott el Tordai János, korábbi ferences szerzetes hármass valláscseréjének ügyében. Ezt a hallgatóság valamely tagja lejegyezte, s kiadta *Posonban löt praedikatio* címen. RMNy 1004; későbbi kiadása PÖM II. Budapest, 1895. 777–801. Az érsek 1636-ban megjelent prédikációs kötetében *A nagy emberek esetinek botránkozásáról* címmel szerepel ennek a hitszónoklatnak a változata.

²² RMNy 1004.; PÖM VII. Az 1610-es hitszónoklat találó értékelésére ld. ŐRY 1970, 60–61.; a két prédikáció részletesebb összevetésére BITSKEY 1979, 35.

se más megvilágításba kerül: a köteteket nem csupán egymás ellenében kell tekintenünk, hanem egymás kiegészítőjeként is. A szembeötlő tartalmi és formai jegyek ellenére nem szabad elfelednünk, hogy a hitvédő írás teológiai okfejtései milyen könnyen átalakíthatók a populárisabb regiszternek megfelelő prédikációvá. Ennek bizonyítására elég arra az elgondolkodtató eljárásra hivatkoznunk, amelyet Csúzy Zsigmond alkalmazott *Evangeliumi trombita* (1724) c. kötetében, amikor prédikációk közé az előnyelvet idéző formájukban, retorikusságukban nagyon is hasonlító „keresztényi tudományokat” illesztett be.²³ A hitszónoklat és a dogmatikai irodalom közti vékony mezsgyét bizonyítja az is, hogy a gyakorló igehirdetőként tevékenykedő Kelemen Didák és Bernárd Pál az anyaggyűjtés során bátran fordul mindkét szövegcorpus felé.²⁴

„Minden műfajok között a leginkább befogadó és legváltozatosabb” idéztük dolgozatunk elején Lukácsy Sándor mondatát a hitszónoklatról. Ennek az integráló és asszimiláló erőnek a tudatában voltak az 1730-as évek igehirdetői. Későbbi korok kutatói viszont az irodalomtörténet-írás deskriptív kényszerének engedve hajlamosak olyan merev válaszfalként értelmezni a műfaji kategóriákat, amely az átjárhatóságot nem a szükségszerűség, hanem a kuriozitás szemszögéből figyeli.

Hogy ezt a határátlépést korunknak megfelelően leírhassuk, érdemes megfontolnunk a modern kommunikáció-elmélet néhány megközelítését. Marshall McLuhan²⁵ provokatív megfogalmazásában „a médium az üzenet” Ezzel arra akarja ráirányítani a figyelmünket, hogy a tartalom hordozója rejtett dimenziókat illeszt a tartalomhoz. A kanadai tudós gondolatmenetét jelen vizsgálatunkra vonatkoztatva a műfaj fogalmát felfoghatjuk olyan médiumnak, amelynek elsődleges „üzenete” az a változás, amit a létrejötté okoz egyrészt az emberek közötti viszonyokban, másrészt pedig a valóság és ember viszonylatában. A közlés tartalmáról tehát a közlés mikéntjére, módjára kell fordítanunk figyelmünket, ha a prédikáció műfaji jegyeinek megragadására törekszünk. A műfaj mint médium nem szubsztanciaifogalom, hanem funkcionális kategória és viszonyfogalom. Egy médium pedig a kommunikatív kontextusban mindig valami másra vonatkoztatva, máshoz

²³ Csúzy kötetének szerkezetét, ill. abban a prédikációk és a „keresztényi tudományok” kapcsolatát Tasi Réka idézett tanulmányának *Prédikáció és/vagy katekizmus* c. fejezetében elemzi. Ennek végső következtetését a következő mondatokban fogalmazta meg. „A keresztényi tudomány szövegei gyakran maguk élnek a szóbeli kommunikációt felidéző formulákkal: »hallgatókhoz« fordul a szerző, illetve »beszél« hozzájuk. Ez, s a prédikációval való szoros tartalmi-szerkezeti kapcsolat a szóbeli felhasználás elsődlegességét mutatja, tehát a keresztényi tudomány műfaja a prédikációhoz közelít, miközben jellegében, illetve funkciójában valamelyest eltér attól.” TASI 2005, 208.

²⁴ A *Kalauz* prédikációkban való felhasználása korántsem egyedi eset, a XIX. század fordulóján pl. Török Damaszcén is hasonlóképp járt el. Vö. MERCS 2007, 79–108.

²⁵ MCLUHAN 2001

viszonyítva lesz médium.

Niklas Luhmann autopoietikus rendszerelméletében²⁶ négy alapvető rendszert ír le, amelyek közül a mi szempontunkból a szociális rendszer a fontos, mert ez a kommunikáció által jön létre. Luhmann elméletének egyik alapfogalma a forma. A formát hagyományos felfogás szerint a kommunikáció elemeinek rendezett összefüggéseként az összefüggésen belülről értelmezzük, így a forma ellentéte a véletlen lesz. Ezzel szemben Luhmann a forma tartalmáról a rendezett és véletlen differenciájára helyezi a hangsúlyt, így a forma fogalma magába olvasztja korábbi ellenfogalmát, a véletlent. A forma tehát egységként felfogott, és így állandósított, újra és újra felhasználható differencia, mely egy korábbi ellentét magába foglalásával dinamizálja önmagát: így alkalmazása lehetségessé válik más és más kontextusokban. Ha esetünkben a műfaj fogalmát formaként ragadjuk meg, akkor a műfajra jellemző lesz a forma két alaptulajdonsága: a minden korábbi formától való megkülönböztethetőség ill. önmaga reprodukciójának képessége.

A modern elméletek számunkra fontos tapasztalata, hogy az egyes műfajok fogalmát egyszerre kell megragadnunk a más műfajoktól való elkülönülésben ill. önmaga hagyományának örökítésében és annak dinamikus változásában. Amit mi az újralfedezés élményeként élünk meg, azt a régiség írói adekvát tényként regisztrálták. A műfajok közötti átjárhatóság korabeli felfogását jól példázza, hogy Helmecki vitairatában nem azon ütközött meg, hogy a hitvitázó prédikáció elhangozhatott, hanem a korban szokatlan plágiumváddal hozakodik elő. Sőt a beszédek szerkesztett változatát egyértelműen olyan fajsúlyúnak tartja, amelyekre tudományos igénnyel érdemes válaszolni, azaz mintha a két műfajt a dogmatika szempontjából ekvivalensnek tartaná. Akár a XVIII. századi íghirdetői gyakorlatot tekintjük, akár a modern kommunikációelmélet tapasztalatait tesszük megfontolás tárgyává, a konklúziók egy irányba mutatnak: Kelemen Didák és Bernárd Pál oltári-szentségről szóló úrnapi prédikációit nem mint a pázmányi modelltől való eltérést kell tekintenünk, hanem a Pázmány-szövegek egyik felhasználási lehetőségét.

²⁶ Luhmann elméletére ld.: LUHMANN 1996, 113–161.; LUHMANN 2006. A szerző főbb téziseire és magyarországi recepciójára ld.: BANGÓ-KARÁCSONY 2002

BIBLIOGRÁFIA

BANGÓ–KARÁCSONY 2002

Luhmann-könyv. Szerk. BANGÓ Jenő–KARÁCSONY András. Budapest, REJTJEL, 2002.

BITSKEY

BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi.* Budapest, AKADÉMIAI, 1979.

CSÁK 1927

Dr. CSÁK Alajos Círjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése.* Miskolc, MAGYAR JÖVŐ NYOMDAÜZEM, 1927.

FRAKNÓI 1886

FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter.* Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT, 1886.

HELTAI 2005

HELTAI János: A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601-1655) In: „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne... Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról.* Szerk. HELTAI János és TASI Réka, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Miskolc, 2005.

JAUSS 1997

JAUSS, Hans Robert: A hitvita. In: *Az irodalom elméletei V.* Pécs, JELENKOR, 1997.

LUHMANN 1996

LUHMANN, Niklas: A műalkotás és a művészet önreprodukciója. In: *Testes Könyv I.* (deKON-KÖNYVEK 8.). Szerk. KISS Attila Atilla–KOVÁCS Sándor s.k.–ODORICS Ferenc. Szeged, ICTUS ÉS JATE, 1996. 113–161.

LUHMANN 2006

LUHMANN, Niklas: *Bevezetés a rendszerelméletbe.* Ford. BRUNCZEL Balázs. Budapest, GONDOLAT, 2006.

LUKÁCSY 1995

LUKÁCSY Sándor: A kitagadott irodalom. In: UÓ: *Isten gyertyácskái.* Pécs, JELENKOR, 1995.

MCLUHAN 2001

MCLUHAN, Marshall: *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte.* Ford.. KRISTÓ NAGY István. Utószó: BENCZIK Vilmos, Budapest, TREZOR, 2001.

MERCs 2007

MERCs István: A prédikáció műfajának „klasszicizálódása”: Pázmány Péter, Csúzy Zsigmond és Török Damascén prédikációiról. *Egyháztörténeti Szemle*, 2007/1, 79–108.

Minorita rend névtára 1882

Minorita rend névtára. Arad, 1882.

MONAY 1953

MONAY Ferenc: *Adatok a magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról*. Róma, 1953.

OCSKAY 1982

OCSKAY György: Pázmány Péter hatása Kelemen Didák prédikációiban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1982. 436–448.

ÖRY–SZABÓ 1983

Pázmány Péter. Válogatás műveiből. SZABÓ Ferenc – ÖRY Miklós 1–3. SZENT ISTVÁN TÁRSULAT. Budapest, 1983.

ÖRY 1970

ÖRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt, 1970.

PÖM 1905

PÁZMÁNY Péter *összes munkái VII. kötet*, MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM NYOMDÁJA, 1905.

RÁKOS 1975

RÁKOS B. Raymund: *Ugye, atyafiak?!: Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. Conv. élete 1683-1744*. Róma, 1975. 447–487.

RÁKOS 1978

RÁKOS P. *Kelemen Didák levelei (1714-1743)*, sajtó alá rendezte RÁKOS B. Rajmund, Róma, 1978. XIX–XX.

RÉVÉSZ 1937

RÉVÉSZ Imre: Melianus Gnatereth. MKSz 61. 1937.

SÁNDOR 1803

SÁNDOR István: *Magyar könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésök*. Győr, 1803.

TARNÓC 1983

Pázmány Péter művei. Vál. és jegyzetelte TARNÓC Márton, Budapest, SZÉPIRODALMI, 1983.

TASI 2005

TASI Réka: „Könyü vólna meg-torkolni.” Polémikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben. In: *„Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne.” Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Szerk. HELTAI János, TASI Réka. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005.

Új magyar irodalmi lexikon 2000

Új magyar irodalmi lexikon H–Ö. Budapest, AKADÉMIAI, 2000.

IMÁDSÁGOS KÖNYVEK – PONYVÁN

SZIGETI JENŐ

Sajnos nem ismertem Kelemen Didákot. Egy kicsit fiatal vagyok hozzá, bár amikor a prédikációit, a „Búzafejek”-et¹ olvasom, sokszor úgy tűnik, mintha valahol találkoztunk volna. Tudok viszont egy olyan kérdést, ami bizonyára derék minorita atyánk fejében – akit méltán tartunk a tiszántúli katolikusok apostolának –, többször megfordulhatott. Hogyan lehet az, hogy minden rekatolizáló fáradozása ellenére a protestantizmus szilárdan megőrizte híveit? Lengyelországban, Észak-Olaszországban, Szlovéniában, Ausztriában hasonló fáradozások nyomán eltűnt a protestantizmus, de Magyarországon – különösen azon a területen, ahol ő működött –, a legutóbbi időkig megőrizte hadállásait. Pedig Kelemen Didák leleményességével, kitűnő szónoklataival, önfeláldozó lelkigondozói munkájával, mely különösen az 1738–42 közötti pestisjárvány idején mutatkozott meg, mindent megtett, hogy megnyerje az emberek bizalmát. A Felső-Tiszavidéken, Tiszántúlon és Erdélyben hatalmas egyházszervezői munkát végzett és megvetette a katolikus egyház hódoltság utáni alapjait. Miskolctól Szegedig, Nyírbátortól Kolozsvárig új templomokat építtetett, kolostorokat alapított és a műveltség ápolására Miskolcon és Nyírbátorban ferences gimnáziumokat létesített.²

A 18. század a magyarországi szerzetesrendek virágkora volt.³ A török kiűzése után újrászerveződő egyházmegyék rászorultak a szerzetesek segítségére a lelkipásztori munkában. A római katolikus egyház kimondatlan célja az volt, hogy a licenciátust, vagyis a felszentelés nélküli laikusok egyházi szolgálata helyett a híveket a hivatalos egyház szervezeti rendjébe betagozza. Ha csak a ferenceseket nézzük, a virágzásnak akkor is számos jelét látjuk. A minoriták a Felvidéken, Erdélyben és a Tiszántúlon 21 kolostorral rendelkeztek. Szent Ferenc férfi rendjének harmadik hajtása, a szakállat viselő kapucinusok is hamarosan gyökeret vertek Magyarországon. Az 1763-ban létesített Máriabesnyői kolostorral együtt 14 rendházuk volt. A három ferences férfirend tagjai közül sokan, mint kihelyezett rendtagok évtizedekig plébánosként működtek és ellátták a hatalom által is támogatott egyházszervezés feladatát.⁴

Az 1712-15. évi országgyűlés a katolikus rendi többség nyomására a válásügyet a felségjogok közé sorolta és kivette az országgyűlés hatásköréből. Az országgyűlés XXXI. cikkelye a zsinattartást, sőt az adománygyűjtést is az uralkodó

¹ KELEMEN 1985, 44–192.

² RAKOS 1975

³ HERMANN 1973, 315.

⁴ SZÁNTÓ 1984, 304.

előzetes engedélyéhez kötötte. A rendkívül hátrányos helyzet betetőzése volt 1724-ben a Magyar Királyi Helytartótanács felállításása, mely a protestánsellenes intézkedések központi szerve volt. Ezt Erdődy Gábor egri püspök az „eretnekek ostorának” nevezte. A klérus a protestánsokat lázadóknak tekintette. Számos katolikus földesúr még a törvényesség látszatával sem törődve durva erőszakkal érvényesítette hatalmát a jobbágyai fölött. A protestáns hívek a frissen kinevezett plébánosok erőszakosságának is ki voltak téve. Templomaikat, parókiáikat elkobozták. Olyan jelentős ekléziák mint Gönc, Mád, Tállya, Bodrogkeresztúr, Bodrogolaszi, Erdőbénye, Tolcsva, Sátoraljaújhely, Olaszliszka, Bacska ekkor veszítette el templomát, hogy csak a Tiszáninneri példákra utaljunk.⁵ Ez a gyakorlat érvényesült Kelemen Didák missziói területén is, de az erőszak mégsem hozott eredményt.

Az ok egyszerű. A protestáns gyülekezetek hívei körében puritán hatásra kialakult a házi istentisztelet rendszer. Főként puritán szerzők műveire építve gyakorolták a protestáns gyülekezetek hívei hitüket. A gyerekeket Szenci Molnár Albert zsoltáira, bibliai történetekre tanították, puritán szerzők erre a célra készített könyveiből olvastak fel. Gyakorolták, nemcsak betegek esetében a „házi úrvacsorát”, rendszeresek voltak a betegekért mondott nyilvános könyörgések. Ennek a személyes kegyességnek a kalauzai az imádságos könyvek és a régi kegyességi iratok többször illegálisan kinyomtatott példányai voltak. Ez az imádságos könyvekkel megvívott harc őrizte meg Tiszáninnen a protestantizmust.

Az imádság elhanyagolt, kevésbé feltárt irodalmi műfaj. Akár protestáns, akár katolikus imádságos könyvet vizsgálunk, azt tapasztaljuk, hogy bár több százra rúg az imádságos könyvek száma, mégsem történt meg a magyar nyelvű imádságirodalom tudományos számbavétele. Egy-egy jelentős személy által írt imádságos könyvről ugyan említést tesznek az irodalomtörténeti, egyháztörténeti kézikönyvek, de a műfaj összefoglaló, tudományos vizsgálata terén még nagyon kevés történt. A kutatómunka megkezdését viszont több ok sürgeti. Minden kétséget kizáróan az imádságos könyvek voltak a Biblia után a legolvasottabb magyar nyelvű irodalmi alkotások. Pázmány Péter „*Keresztyéni Imádságos Könyv*”-e 1606-tól 1885-ig 27 kiadásban jelent meg.⁶ Szikszai György „*Keresztyéni Tanítások és Imádságok*” című könyve viszont 1786-tól legalább 115 kiadást ért meg.⁷ De a 18. század első felének imádságos könyvei között is találunk sokszor kiadottakat. Ács Mihály „*Aranylánc*”-át 1696 és 1793 között tizenkétszer adták ki és még 1858-ban is kissé átdolgozva megjelent. Még tartósabbnak mutatkozott az „*Arany Tsésze*” sikere, melyet 1903-ban és 1904-ben is kiadtak és belőle tizennégy kiadást sikerült összeszámlálni. A kor gazdag imádságirodalmában a négy-öt kiadást meg-

⁵ DIENES 1998, 24–28.

⁶ HOLL 1957, 23–28.; HOLL 1958

⁷ PAPP 1957, 187–193.; PAPP 1959, 101–112.; HULEY 1985

ért művek nem tartoznak a ritkaságok közé.⁸ Ezért nyelvi, irodalmi hatásuk feltétlenül figyelemreméltó. A magyar nyelv fejlődésében kiemelkedő szerepe volt az imádságos könyveknek. Incze Gábor már 1931-ben a széleskörű nyelvi, irodalmi hatásra utalva buzdított az imádságirodalom kutatására. „Azok az irodalmi munkák, melyeket a hivatalos középiskolai, meg egyetemi irodalomtörténet-tanítás annyira kiemel, vonatkoztat, származtat és analizál nem tettek olyan nagy hatást a néplélek fejlesztésére, a nemzeti nyelv formálására, és nem is váltak olyan széles körökben ismertekké, mint imádságos és énekes könyveink. Az irodalomtörténet mégis nagyon kevés gondot fordított és nagyon kevés sort áldozott ennek az irodalmi műfajnak az ismertetésére, feltárására, pedig a Barlaám és Jozafát, Salamon és Markalf mesemotívumok, melyek olyan nagy vándorutat tettek meg ... semmivel sem érdekesebb problémák, mint az olyan imádságok, imafosztlányok vagy szólamoknak a vándorlása és vonulásuk útjának megrajzolása, melyek legtöbbször ismeretlen forrásokból eredve, Nyugat-Európa népeinek keresztyénségén keresztül folyva jutottak el a magyar evangéliumi egyházak szószékeire vagy egyes buzgólelkű híveinek titkon ajtókat behajtó magányos és csendes áhítatába.”⁹

Az imádságos könyvek vizsgálatát a 18. század első felének irodalmában az is sürgeti, hogy a magyar nyelvű irodalom jelentős hányada ekkor imádság. Révész Imre megállapítása ma is igaz: ezeket az imádságos könyveket ma is mindenki emlegeti, de senki nem olvassa,¹⁰ pedig ismeretük nélkül a magyar irodalom és művelődéstörténet jelentős motívumai ismeretlenek maradnak előttünk.

Szent Ágoston nyomán Debreceni Péter így határozza meg az imádságot: „Az te könyörgéssed Istennel való beszélés, mert midőn olvassz az Isten szól tenéked, midőn penigh könyörögsz, Istennek beszélsz; mert minden tiszta és szentségies imádság, Istennel való beszélgetés.”¹¹ A jó, hamar népszerűsödő imádság a való világnak szubjektív tükröződése, melyben a vallásos kifejezési forma mögött mindig kitapintható a társadalom valóságos helyzete. Éppen ezért beszélhetünk az imádság műfaján belül realizmusról és antirealizmusról. Tolnai Gábor Bethlen Miklós imádságai kapcsán „pszichológiai realizmusról” beszél, szerinte imádságos könyve „egyik csúcspontja ... a régi magyar irodalomban először Szenci Molnár Albert műveiben kibontakozandó polgári irányú prózastílusnak”¹² De ugyanez elmondható II. Rákóczi Ferenc,¹³ Ráday Pál imádságairól¹⁴ és a többi jól

⁸ SZIGETI 2002, 81–100.

⁹ INCZE 1931, 4.

¹⁰ RÉVÉSZ 1924, 75.

¹¹ DEBRECENI 1637. Idézi: INCZE 1931, 51. Augustinus. Sup. Psalmus 55. (Philippus KEGEL után latinból fordított munka, mely számos kiadást ért meg.)

¹² BETHLEN Miklós *önéletrása*. 1955, 1. köt. 27.; SZÁDECZKY KARDOSS 1923; GYENIS 1957, 63–78.

¹³ ESZE 1953, 12., 24.

sikerült imádságos könyvről is.

Az imádság viszont nem teljes mértékben individualizálódott alkotás. A legtöbb imádságíró használatra, továbbmondásra, a meditáció elmélyítésére írta imáit. A megjelent imakönyvek „közszükségletet” elégítettek ki, ezért többször is kiadták legjobbjait. Az imádságírók tudatosan törekedtek olyan imák megalkotására, melyek a legkülönbözőbb élethelyzetben élő emberekre érvényesek, alkalmazhatók. Ezeket az imádságokat nem csupán elmondták a régiek, gondolatlanul ismételve. A funkciójuk inkább az volt, hogy segítségükkel módszeresen, rendszeresen átgondolják élethelyzetüket, benne a hitüket. A hit ápolásának a helye nem csupán a templom volt, hanem az otthon is. Az imádságos könyvek és a nagy számban ponyvára kerülő kegyességi irodalom a házi istentiszteletek támogatói voltak. Eszéki T. István (1641-1707) gr. Rédei Ferenc felett elmondott és 1668-ban Sárospatakon kinyomtatott halotti orációjában így írja le ezeket a házi istentiszteleteket: „Magányosan egy és másfél órát is szent, kegyes elmélkedésekkel, könyörgésekkel véghez vívén, udvara népi közé kijött s közönségesen vélek zoltáréneklés után imádkozott, Bibliát olvasott és ama minden keresztyén ember házában lenni kellő Praxis Pietatis nevű könyvet maga száz szakaszokba elosztván, minden nap olvasta nagy szorgalmatossággal. A Szent Bibliát a maga szemével tizenötször olvasta által. Amikor Isten a nyavalyájának súlya miatt magának azt nem engedte, hogy a maga szemével olvashatná a Szent Bibliát, másokkal is azt szüntelenül olvastatta úgy, hogy húsz-huszonötször is a maga fülei hallására másokkal olvastatta által a Szent Bibliát...Innen vette magának azt a nagy hitet, amellyel minden keserűségben állhatatosan Krisztusa mellett megmaradott”¹⁵

A történelmi helyzet, a kor társadalmi tudata átsüt a magyar kegyességi irodalom java alkotásain. Esze Tamás Rákóczi imádságainak kapcsán mutatta ki a fejedelem valláspolitikájának meggyőződésbeli alapjait, amelyet a korábbi kutatás, egyéb művek és emlékek híján, hézagosan látott.¹⁶ Egy másik tanulmányában Rimaszombati Kazai János 1708-ban kiadott imádságos könyvét vizsgálja. Ebben az imakönyvben találjuk „A Magyar Nemzetért való Könyörgés” című imát. Ebben Rimaszombati Kazai – eltérően a kuruc történetiszemlélettől – a szabadságharcot az elpártolt nemzet büntetésének látja. Szerinte „nem léssen ez a Nemzet méltó arra, hogy ennek az élő Isten a Nemzetek között állandó békességet szerezzen.” Később így folytatja: „Óh Isten! kétségkívül jobban volna ennek (ti. a nemzetnek) dolga, ha ennek a Nemzetnek régen elmúlt előljárói közül csak egyet adhatnánk olyant, akinek előtted megpróbált jósága és kegyessége.” Így ez az imádság kifejezi Rimaszombati Kazai fenntartásait Rákóczi személyével kapcsolatban. Esze Tamás sze-

¹⁴ RÁDAY 1942

¹⁵ ESZÉKI 1668 – ESZÉKI T. István (1641/42–1707) a XVII. század második felének jeles, külföldet járt személyisége.

¹⁶ ESZE 1953, 24.

rint: „e nagyszerű bűnbánati imádságban ugyanaz a fanyar tárgyilagosság nyilvánul meg, mint nevezetes kortársa, az egyháztörténet-író Debreczeni Ember Pál kor-szemléletében”¹⁷ Arra is érdemes felfigyelni, hogy mennyire összecseng az imádságoskönyv címe Bethlen Miklós nevezetes béke-iratával (*Olaj-Ágat Viselő Noé Galambja*).¹⁸ Jogos az a következtetés, hogy ez az imádság „annak a békeváagnak a kifejezője, mely mint egy föld alatti bujkáló, de olykor feltörő hegyi patak átvonul a kuruc felkelés történetén, s különösen az egyházi emberek lelkében volt erős”.

Az imádságirodalom igazi virágzása a 18. század első felében következett be. A Carolina resolutio által teremtett helyzet gúzsba kötötte az istentisztelet szabadságát. „Akik nem jutottak el a templomig, azok házi istentiszteleteket tartottak. A rendelet szerint az ilyen istentiszteleteken csak a család tagjai vehettek részt, de azért mások is elmentek olyan házakhoz, ahol volt Biblia, vagy zsoltár, vagy valami kegyes tartalmú könyv. Hogy az árvaegyházak népének buzgósága, istenfélelme, egyházszeretete nem lankadt el, nem pusztult ki, sőt inkább erősödött és mélyült – sokkal inkább mint a virágzó gyülekezetekben –, annak legékesebb bizonyossága a türelmi rendelet után épült sok száz templom.” – állapítja meg Tóth Endre.¹⁹

Ezt a lelki megújulást, kivirágzást nemcsak az egyre-másra megjelenő imádságoskönyvek hosszú sora jelzi, hanem az is, hogy az imádság szerepe megnő irodalmunk egészében. Az imádság egyre alkalmasabb lett arra, hogy kifejezze a kor belső ellentmondásoktól feszülő valóságát. A kor nemesi irodalma egyre vallásosabb hangneművé válik, a haladó politikai és nemzeti törekvések egyesültek benne az érzelmeikkel teli kegyességgel és személyes vallásossággal. Ez adja a jellegzetes protestáns barokk lelki háttérét. A megváltozott világban a vallásosság-nak egy szubjektív változata honosodott meg. Ez fejeződik ki abban a kegyes-érzelmes irodalomban, mely végképp legyőzi a protestáns orthodoxia hideg, hitvitázó szárazságát.

A 18. század egyik figyelemreméltó teológiai könyve Borosnyai Nagy Zsigmond (1704-1774) 1736-ban megjelent euchetikai kézikönyve, melyhez hasonló alaposságú munka máig nem készült magyar nyelven. Ez is a házi istentiszteletek gyakorlati alapjainak kiépítését szolgálta. A könyv szándékát már a cím is elárulja: „Az igaz keresztyén ember papi tisztiről, annak pedig legnemesebb részéről, úgymint a könyörgésnek tudományáról irt rövid tracta” Ebben a csaknem 300 oldalas „rövid tractá”-ban, melyet „édes nemzetének javára” készített az egykori nagyenyedi professzor, nagy hangsúllyal ír a házi istentiszteletről és ezen belül az imádság szerepéről. „Vannak olyanok is írja akik soha magányosan vagy

¹⁷ KAZAI 1708.; SZABÓ 1879, 676., 682² ESZE Tamás bevezető tanulmánya a könyv 1944-es kiadásában.

¹⁸ BETHLEN Miklós *Önéletírása* 1955, 2. köt.

¹⁹ BIRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 1949, 222.

családokkal nem könyörögnek, elégnek ítélik lenni, ha napjában egyszer vagy kétszer a templomban megadják az adót.” Ez önmagában szerinte kevés. A keresztény köteles „Isten beszédét olvasni, magyarázni, énekelni és imádkozni” Erre példát a szülői házban kapott. Mértéktartó sorain is átüt személyes emléke, amikor édesapjára emlékezik, aki ugyan a templomot soha nem hanyagolta el, mégis „a maga házából nemcsak oskolát csinált, tanítván minden nap bennünket a tisztességes tudományokra szüntelen; hanem templomot is csinált, minden nap reggel, s este ételle előtt s ételle után könyörögnünk kellett, az Úr imádságát azonkívül az Apostoli Hitnek formáját és a Tízparancsolatokat elmondottuk, a Bibliát nemcsak olvastuk, hanem a Sz. történeteket könyv nélkül el kellett mondanunk. A rövidebb zsoltárokat könyv nélkül el kellett énekelnünk, minden hosszabb zsoltárból pedig avagy csak a két első verset könyv nélkül a maga nótájára egyes rendiben, néha ötvenennyit is el kellett énekelni.”²⁰

A protestáns orthodoxia,²¹ amely csaknem egy évszázadon keresztül uralkodott, végképp összeomlik, kudarcba fullad. A 17. század végére az orthodoxia ellenfelei tökéletes diadalt aratnak. A presbiteriánus eszmék – bár megszelídített formában – meghódítják az orthodoxiát. A puritán vallásgyakorlat bázisai megerősödnek, a coccejánizmusnak²² nem tudja útját állni az orthodoxia és a cartesianizmus²³, mint az új idők előszele, könnyen lerázza a régi minden szörszálhasogató okoskodásait.

Az orthodoxia életető eleme a polémia volt, ez viszont végképp elveszti népszerűségét. „Az ifjabb lelkésznevezdek már nem rajong az orthodox eszméért. Belátja, hogy a sok szörszálhasogató okoskodás, az ádáz küzdelem nem vezet célhoz, legfeljebb gyűlölséget és ellenségeskedést eredményez. Az orthodoxia időszakára magyar földön már lejárt. A lelkek kiábrándultan fordulnak el tőle.”²⁴ Ezt segíti az újjászerveződő katolikus egyház hatalom által támogatott nyomása, melynek kiváló munkása volt Kelemen Didák. Ez a „légkörváltás” az imádságirodalomra is hat.

Jól tükrözi a megváltozott légműködést Szathmári Pap János imádságról írt művének egyik mondata. „Az emberek indulatainak, indulatokból származó különbözőféle ítéleteknek, kívánságoknak, vágyaknak és mindeneket szorgalmasan vizsgáló, s a közszó beszéd szerint szörszálhasogató kérdéseknek megfelelni és eleget tenni teljes lehetetlenség; azzal magamat fárasztani haszontalannak, s illet-

²⁰ BOROSNYAI NAGY 1736, 146. BOROSNYAI NAGY Zsigmond (1704–1774) ref. teológiai tanár Nagyenyeden. Élete: ZOVÁNYI 1977, 92–93.

²¹ MÁTHÉ 1932, 1–3.; SZABÓ 1943

²² ZOVÁNYI 1890, 176.; ZOVÁNYI 1909, 258–267.

²³ TUROCZI-TROSTLER 1933, 43.; TORDAI 1962, 54–79.; BARTÓK 1937/38, 69–73.

²⁴ SZABÓ 1943, 135.

lennek tartom.”²⁵ A hitviták helyett egyre nagyobb teret nyert a vallásegysítő irányzat. Segítette ezt egyrészt a janzenizmus térhódítása Magyarországon,²⁶ másrészt pedig Spinola de Roxas (1626-1695) bécsújhelyi püspök egységpártoló irányzata.²⁷ Ezeknek hatása nemcsak Rákóczi vallásosságán mutatható ki, hanem meglehetősen széles rétegekben is elterjedtek. Érdekes példája ennek az a kéziratos versecske, amelyet Torkos András „Engesztelő Áldozat” című imádságos könyvének az OSzK-ban őrzött példánya belső lapjára írt egykorú írással valaki:

„Keresztény szüléktől Ember születtettem
s a kereszténységre megh keresztettem.
Chrisztusnak szent Annyát mindenkor tiszteltem,
De Luther Mártonyban én soha nem hittem,
Mind az által hidgyed, butsut én nem járok,
Sem indulgentiát bizony nem vásárok;
Idvözült szenteknek Tisztességet adok,
De én eö közülük edgyet sem imádok.
Mert soha nem voltam s nem leszek pápista,
Így hasonlóképen nem is Calvinista;
Hanem csak egyedül hiszek Chrisztusomban
Ki érettem megh holt, üdvözülök abban.”²⁸

Payr Sándor – aki a verset közli – „a felekezeti harcok által felidézett ellenhatás visszhangjának” tartja és azt is megemlíti, hogy a pietistákat, többek között Tóth Sipkovits Jánost is, szinkretizmussal vádolták. Ezeket az egységesítő törekvéseket csak a szatmári béke után nyíltan és gátlástalanul támadó ellenreformáció hűtötte le és csak a Türelmi Rendelet után éledtek fel újra.²⁹

A kor vallásosságának legkifejezőbb műfaja az áhítatos elmélkedés mellett az imádság volt. Ennek a műfajnak felvirágzását segítette a továbbélő puritanizmus, mely a házi istentiszteletek gyakorlását szorgalmazta. Borosnyai Nagy Zsigmond így buzdított erre: „Minden Tselédes Gazdának s Gazda Asszonynak nem

²⁵ SZATHMÁRI PAP 1707. Előszó: „A keresztyén embernek az imádság a jó istenével mindennapi társalkodás és mintegy baráti közbeszélgetése lehet ez igen nehéz és mostoha időkben, mellyekben mint a' tűzből ki-vétetett vas az üllő és a' poröly között nem csak el-lapulunk, de majd teljességgel el-fogyunk” Ez a néhány mondat is tanúsítja, hogy a vértelen ellenreformáció idején a kegyesség gyakorlásában látja a menekedés útját, nem a hitvitában.

²⁶ CZAKÓ 1943; ZOLNAI 1925; TORDAI 1957, 239–257.; ZOLNAI 1959, 51–60.; ZOLNAI 1944

²⁷ BALANYI 1944; ESZE 1943, 330–345.

²⁸ RMK. I. 1759. A verset közli: PAYR 1898, 25–126.

²⁹ PAYR 1898, 126.

tsak magánosan; hanem tselédével, a'kik reá bízattattak, s' a'kitől számot adnak minden nap kell könyörögni, és így a'maga Házát - is Templommá, sőt magát s' minden tselédét Sz.Lélek templomává kell tenni”³⁰

A sokoldalú hatások betetőzője a 18. század első éveiben elterjedő pietizmus volt. Lényegét Payr Sándorral így foglalhatjuk össze: „A merev, élettelen orthodoxyával és dogmatizmussal szemben a keresztyén hitigazságoknak a szívben és a gyakorlati életben való gyümölcsötzetése, a gyermekek vallásos nevelése szorgalmas katekizálás és alapos konfirmációi oktatás által, a Bibliának mélyebbre ható tanulmányozása, az igények népies nyelven való hirdetése és az életre való alkalmazása, a templomok látogatása mellett a házi áhítatosság, a népnek hű és lelkiismeretes gondozása, a lelkészek tudományos és erkölcsi színvonalának emelése, amiket a pietisták sürgettek.”³¹

A Halléban járt magyar lutheránus teológusok voltak az új irány kezdeményezői,³² de a reformátusokat sem hagyta érintetlenül. A pietisták bibliaolvasó gyakorlata és a házi istentiszteleteik hasonlóak voltak a Borosnyai Nagy által szorgalmazottakhoz. Főként a Hollandiában elterjedő pietizmus visszahatása számottevő. Jó szállás csinálója volt a pietizmusnak egyrészt a puritán hagyományok tudatos művelése, másrészt a lutheránus misztika felelevenítése. Az utóbbi irányzatnak nagyhatású képviselője volt J. Arndt (1555-1621)³³ és J. Gerhardt (1582-1637).³⁴ A pietizmus elindítói – Ph. J. Spener és A. J. Francke – az ő hatásukra vezették vissza működésüket, a pietizmus megindítását. Spener gyermekkori olvasmánya volt Arndtnak az *Igaz keresztyénységről* írt könyve és Bayly *The Practice of Piety*-ja.³⁵ Bayly nagyhatású, iskolateremtő művéről, illetve annak magyarországi történetéről legutóbb Petróczi Éva írt az angol eredeti és a hazai ősműfordítás szemelvényeit is összehasonlító tanulmányt.³⁶

Ezek a könyvek hamar megjelentek magyarul is. Gerhardt neves könyvét, a *Meditationes Sacrae*-t már 1616-ban kiadta Zólyomi Perinna Boldizsár semptei, majd szeredi evangélikus esperes³⁷, melyet 1710-ben Ács Mihály újra kiadott javított formában.³⁸ A munka 25. fejezete az imádságról szól (*Az imádság üdvösséges hasznáról*). Ezzel egy kötetben egy másik Gerhardt fordítás is megjelent, a „Ke-

³⁰ BOROSNYAI NAGY 1736, 146.; PÓTOR 1984, 289–299.

³¹ PAYR 1898, 97.

³² CSEPREGI 2000

³³ CSEPREGI 1997, 51–63.

³⁴ STEIGER 1997

³⁵ PAYR 1908, 8.

³⁶ PETRÓCZI 2006, 60–68.; PETRÓCZI 1997, 634–650.

³⁷ RMK. I. 460; RMNy. 1100. Az eredeti mű 1606-ban jelent meg. Függeléke: *Exercitium pietatis quotidianum quotidianum quadripartitum* – THIENEMANN 1922, 84–85.; INCZE 1931, 40–41.

³⁸ Ötven szentséges elmélkedés. RMK I. 1771

gyes és keresztyén életnek négyrendbeli gyakorlása”, amit Ács Mihály újra kiadott³⁹, de külön kötetben. Gerhardt többi építő irányú művei is hamarosan megszólaltak magyarul. Inczédi József fordítja le a *Liliomok völgyét* (Szeben, 1745), ami több kiadásban is megjelent.⁴⁰ Miskey Ádám az „*Ama gonosznak minden tüzes nyilait megoltható hitnek paisa*” (Lipcse, 1741)⁴¹ című művében szólaltatta meg Gerhardtot magyarul. „*A világi hiúságról való elmélkedések*” (Nagyszében, 1748) című Gerhardt-művet is Inczédi József fordította le.⁴²

J. Arndt hatása nem jelentéktelenebb a magyar pietizmusra. Arndt 1605-ben megjelent munkája, a „*Wahre Christenthum*” nemcsak Németországban, hanem világszerte mindenütt sikert aratott.⁴³ Bár a teljes magyar fordítás csak 1741-ben (Jena) jelent meg Vázsonyi Márton fordításában, kinek Bárány György átjavította, Sartorius János pedig kibővítette munkáját (*Arndt Jánosnak Az igaz keresztyénségről írott négy könyvei*, 928.1.),⁴⁴ de Petrőczy Kata Szidónia már 1705-ben részleteket fordít belőle „*A Kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket ébresztő jó illatú XII. Liliom*”-ban.⁴⁵

Arndtnak másik neves munkája a „*Paradiesgärtlein voller christlichen Tugenden*” (1612), melyet a református Huszti István, az egykori hallei diák, orvosdoktor fordított le és adott ki még 1693-ban „*Keresztyéni jóságos tselekedetekkel tellyes paraditsom kertetske*” címen.⁴⁶ Ez az adalék is bizonyítja a református puritán hagyományok és a pietisták szellemi rokonságát. A könyvet másodszer Bél Mátyás adta ki 1724-ben (Norinberga) javítva és bővítve. Arndt és Gerhardt műveivel párhuzamosan a többi nagy misztikus kegyes elmélkedése is hatott.

Bél Mátyás 1725-ben Kempis Tamás nevezetes művét, az „*Imitatio Christi*”-t,⁴⁷ ifj. Ács Mihály pedig Szent Bernát „*Szép áhítatos Elmélkedései*”-t adta ki újra, ami még 1649-ben Lőcsén Madarász Márton fordításában jelent meg először.⁴⁸ Ezért írja Payr azt, hogy a pietizmus „lényege nem volt egyéb, mint a középkori mysticizmus feléledése, protestáns alakulásban, fő elve: a merev, élettelen orthodoxizmussal szemben a keresztyén hitnek a szívben és a gyakorlatban

³⁹ RMK I. 1772. – 1650 körül Madarász Márton (+ 1654) is lefordította „*Kegyes élet gyakorlása*” címen.

⁴⁰ Nagyszében 1745. 3. kiad. u.o. 1794. Inczédíról: ZOVÁNYI 1977, 277.

⁴¹ MISKEY Ádámról: ZOVÁNYI 1977, 407.

⁴² V.ö. 41. jegyzet.

⁴³ WINTER 1911.; CSEPREGI 1997, 40–50.

⁴⁴ CSEPREGI 1997, 40–50. (Arndt szerepének összefoglalása a magyar pietizmusban.)

⁴⁵ RIMEG 1905

⁴⁶ MÁTRAJ 1961, 167–183., 220–221.

⁴⁷ A Castelliótól javított szöveget bocsátotta közre. V.ö. KISS 1855, 233–243. (ez Pázmány fordításáról szól), 375–386.

⁴⁸ SÓLYOM 1955, 150–155.; SÓLYOM 1963, 55–58.

való gyümölcsözése.”⁴⁹ Valójában itt nem a középkor felélesztéséről van szó, hanem az új, szenzibilis vallásosságnak tudatos hagyomány kereséséről. A barokk kor vallási mentalitása ezt kívánta, ennek volt Kelemen Didák a katolikus képviselője és ez a kegyesség terjedt a vásári ponyvára került imádságos könyveken keresztül a protestáns házi gyülekezetekbe. Számomra, mint a népi vallásossággal foglalkozó kutató számára, a tanulság egyszerű: a népi vallásosságnak nincs felekezete. A kor lelki, mentalitástörténetileg vizsgálható értékelhető igénye határozza meg a vallásosság formáját. Mert élő egyház ott van, ahol a mai ember mai kérdéseire mai választ tud adni a kereszténység. Nem biztos, hogy tudta ezt Kelemen Didák.

BIBLIOGRÁFIA

BALANYI 1944

BALANYI György: *A vallási egység egy lelkes ferences munkálója a XVII. században*. Budapest, 1944.

BARTÓK 1937/38

BARTÓK György: Descartes sorsa Magyarországon. *Szellem és Élet* 1937/38. II. 69–73.

BETHLEN Miklós önéletírása. 1955

BETHLEN Miklós *önéletírása*. Kiad. V. WINDISCH Éva. Budapest, SZÉPIRODALMI, 1955. (TOLNAI Gábor bevezetője I. köt.)

BIRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA 1949

BIRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Budapest, KOSSUTH, 1949.

BOROSNYAI NAGY 1736

BOROSNYAI NAGY Zsigmond: *Az igaz embernek papi tisztiről*. Amsterdam, 1736.

CZAKÓ 1943

CZAKÓ Jenő: *A janzenizmus*. Cegléd, 1943.

CSEPREGI 1997

CSEPREGI Zoltán: Az Igaz keresztyénség hamis impresszuma. Adalékok a dunántúli Arndt-recepció kérdéshez. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Szeged, 1997.

CSEPREGI 2000

CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietisták 1700-1756*. Budapest, TEOLÓGIAI IRODALMI EGYESÜLET, 2000.

DEBRECENI 1637

⁴⁹ Idézi INCZE 1931, 62.

- DEBRECENI Péter: *Tizenkét idvösséges elmélkedések*. Leiden, W. CHRISTIANUS, 1637. RMNY III. 1637
- DIENES 1998
DIENES Dénes: *Tanulmányok a Tiszáninnyi Református Egyházkerület történetéből*. Sárospatak, Református Teológiai Akadémia, 1998.
- ESZE 1943
ESZE Tamás: A magyar Napraforgóvirág. *Egyháztörténet* 1. 1943. 330–345.
- ESZE 1953
ESZE Tamás: II. Rákóczi Ferenc imádságai. *Református Egyház* 5. 1953. 6–8. sz.
- ESZÉKI 1668
ESZÉKI T. István: *Halotti Magyar Oratio... gr. Rhédei Ferenc felett*. Sárospatak, 1668 – RMK I.
- GYENIS 1957
GYENIS Vilmos: Bethlen Miklós Imádságoskönyve. *ItK.* 68. 1957. 63–78.
- HERMANN 1973
HERMANN Egyed: *A magyar katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, Aurora, 1973.
- HOLL 1957
HOLL Béla: Anyanyelvünk, imádságunk. *Vigilia*, 22. 1957. 1. 23–28.
- HOLL 1958
HOLL Béla: *A magyar nyelvű katolikus imádságoskönyveink bibliográfiája*. Kézirat. Budapest, 1958.
- HULEY 1985
HULEY Alfréd: Az öreg Szikszai elterjedése és hatása Bács- és Békés megyékben. (Előadás kézírata. Elhangzott 1985. augusztus 27-én Debrecenben a Református Egyház Doktorainak Kollégiuma Néprajzi Szekciójában.) HULEY 113 kiadást vett számba.
- INCZE 1931
INCZE Gábor: *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*. Debrecen, 1931. (Theológiai tanulmányok 15.)
- KELEMEN 1729
KELEMEN Didák: *Buza Fejek*. Kassa, 1729. – Részletek: Kelemen Didák műveiből. Róma, 1985. 44–192. (Dr. RÁKOS Balázs Rajmund válogatása.)
- KISS 1855
KISS Ignác: Kempis Tamás magyar fordításai. *Egyetemes Philológiai Közlemény*, 9. 1855.
- MÁTHÉ 1932
MÁTHÉ Elek: Mi a protestáns orthodoxia? *Protestáns Szemle* 43. 1–3. 1932.

MÁTRAI 1961

MÁTRAI László: *Régi magyar filozófusok a XV-XVII. században*. Budapest, AKADÉMIAI, 1961.

PAPP 1957

PAPP János: A Keresztyéni Tanítások eddigi kiadásai. *Református Egyház* 9. 1957. 8–9. szám. 187–193.

PAPP 1959

PAPP János: Adalékok a „Keresztyéni Tanítások és Imádságok” történetéhez. *Egyháztörténet* 2. új folyam (1959) 1-2- füzet. 101–112.

PAYR 1898

PAYR Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák*. I. kötet. Budapest, HORNYÁNSZKY, 1898. 1.

PAYR 1908

PAYR Sándor: *A pietizmus pedagogikája*. Spener, Francke és a magyar pietista nevelők. Pozsony, 1908.

PETRŐCZI 1997

PETRŐCZI Éva: Egy fordítás háttértörténete – Lewis Bayly: *The Practice of Piety*, Medgyesi Pál: *Praxis Pietatis*. *ItK.* 106. 1997. 634–650.

PETRŐCZI 2006

PETRŐCZI Éva: Szenci Molnár Albert és az angol puritán művek magyarországi „honosítása” In: PETRŐCZI Éva: *Puritánia*. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmából. Budapest, UNIVERSITAS, 2006. 60–68.

PÓTOR 1984

PÓTOR Imre: Borosnyai Nagy Zsigmond: Az igaz keresztyén embernek papi tisztiről, annak pedig legnemesebb részéről, úgy mint a könyörgésnek tudományáról. Amsterdam, 1736. In: *A Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának Évkönyve 1983*. Budapest, MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATI IRODÁJÁNAK TANULMÁNYI OSZTÁLYA, 1984. 289–299.

RÁDAY 1942

RÁDAY Pál: *Lelki hódolás*. Debrecen, 1715. Új kiad: Budapest, Budapesti Református Theológiai Akadémia baráti Szövetségének kiadványa, 1942.

RÁKOS 1975

RÁKOS Rajmund: *Ugye, Atyafiak?* Isten szolgája P. Kelemen Didák, O.F.M. conv. élete (1683-1744) Róma, Edizioni Agiografiche, 1975.

RÉVÉSZ 1924

RÉVÉSZ Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik. *Protestáns Szemle* 35. 1924. 73–81.

RIMEG 1905

RIMEG Ödön: *Gróf Perky Lőrincné báró Petrőczy Kata Szidónia élete és*

költészete. Marosvásárhely, 1905.

RMK I. 1771

Ötven szentséges elmélkedés. Bártfa, 1710. RMK. I. 1771.

SÓLYOM 1955

SÓLYOM Jenő: Ifjabb Ács Mihály magyar Theológiája. *Lelkipásztor* 31. 1955. 150–155.

SÓLYOM 1963

SÓLYOM Jenő: A két Ács Mihály életrajzához. *ItK*, 72. 1963. 55–58.

STEIGER 1997

STEIGER, Johann Anselm: *Johann Gerhard (1582-1637)*. Studien zu Theologie und Frömmigkeit des Kirchenvaters der lutherischen Orthodoxie. Stuttgart-Bad, CANSTATT, 1997.

SZABÓ 1943

SZABÓ Géza: *A magyar református orthodoxia*. Budapest, 1943.

SZABÓ 1879

SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár I–III*. Budapest, 1879–1885.

SZÁDECZKY KARDOSS 1923

SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *Gróf Bethlen Miklós rabságban írt emlékiratai, imádságai. (1704-1714)*. Klny. a Budapesti Szemle 1923. évi 554. számából.

SZÁNTÓ 1984

SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. 2. kötet. Budapest, Ecclesia, 1984.

SZATHMÁRI PAP 1707

SZATHMÁRI PAP János: *Kegyességek áldozó tulkai*. Kolozsvár, 1707.

SZIGETI 2002

SZIGETI Jenő: A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. X. Szerk. PETRÓCZI Éva. Budapest, 2002. 81–100.

THIENEMANN 1922

THIENEMANN Tivadar: XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. *ItK* 32. 1922. 63–92.

TORDAI 1957

TORDAI Zádor: A rodostói janzenizmus. *Filozófiai tanulmányok*. Bukarest, 1957. 239–257.

TORDAI 1962

TORDAI Zádor: A magyar karteziánizmus. *Magyar Filozófiai Szemle* 6. 1962. 54–79.

TUROCZI-TROSTLER 1933

TUROCZI-TROSTLER József: *Magyar cartesianusok*. Budapest, MINERVA, 1933.

WINTER 1911

WINTER, F. J.: *Johannes Arndt der Verfasser des „Wahren Christentums“*
Eion Christliche Lebensbild. Leipzig, 1911.

ZOLNAI 1925

ZOLNAI Béla: *Magyar janzenisták*. Budapest, MINERVA, 1925.

ZOLNAI 1944

ZOLNAI Béla: *A janzenizmus kutatása Középeurópában*. Kolozsvár,
UNIVERSITAS FRANCISCO-JOSEPHINA KOLOZSVÁR, 1944.

ZOLNAI 1959

ZOLNAI Béla: Az európai janzenizmus történetéhez. *Filológiai Közöny* 5.
1959. 51–60.

ZOVÁNYI 1890

ZOVÁNYI Jenő: *A coccejanizmus története*. Tanulmányok a protestáns
theológia múltjából. Budapest, 1890.

ZOVÁNYI 1909

ZOVÁNYI Jenő: Magyar coccejanusok a 18. században. *Theologiai Szaklap*
8. 1909. 258–267.

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 2. ki-
ad. Budapest, MAGYARORSZÁGI REF. EGYHÁZ, 1977.

A CSODATÉTELEK ELBESZÉLÉSÉNEK NARRATÍV TIPOLÓGIÁJA EGY KORAI KELEMEN DIDÁK-ÉLETRAJZBAN¹

LENGYELNÉ CSÖRY BARBARA

Előadásomban Hadbavny Krizosztom *Kelemen Didák atyának, Isten szolgájának élete* című biografikus munkájának egy lényeges aspektusát fogom bemutatni. Az említett mű az *I primi documenti biografici del Servo di Dio P. Didaco Kelemen dei frati minori conventuali (1683-1744)*, magyarra fordítva *A ferences rendi Kelemen Didák atyának, Isten szolgájának első életrajzi dokumentumai (1683-1744)* címet viselő kötetben található. A kötet öt életrajzi dokumentumot tartalmaz, melyek közül négy eredetileg latin nyelven íródott, egy pedig magyar nyelven. Az olasz nyelvű kiadás a *Postulazione Generale dei Frati Minori Conventuali* (azaz a Ferences rendi Atyák Általános Posztulátuma) gondozásában jelent meg Rómában, 1991-ben. A kötetben szereplő dokumentumokat olaszról magyarra fordítottam, s közülük a legrészletesebb, legátfogóbb, eddig magyar nyelven még nem ismert biografikus mű rövid bemutatására törekszem.

Ki volt ennek a dokumentumnak a szerzője, Hadbavny Krizosztom, akinek a neve nem szerepel a magyar írók életrajzi lexikonjaiban? Kizárólag annyit tudunk életéről, amennyit a Nekrológ közöl róla. Eszerint 1721-ben született Maksalfván (Szepes megyében), és 1749-ban halt meg Miskolcon tüdőbajban. Nemesi származású ifjú volt, feltételezhetően komoly teológiai tudással rendelkezett, erre utal, hogy a *concionator actualis* és a *lector declaratus* címetek viselte. 1743-ban szentelték pappá, 1744-ben írt életrajzot Kelemen Didák atyáról, akivel kb. egy éven keresztül egy rendházban éltek, itt, Miskolcon. A biográfia Kelemen Didák atya halálát követően készült (1744. április 28.), tehát valamikor május és december között.

Nagyon világos a dokumentum szerzői intenciója: röviden bemutatni Didák atya életútját és halálát, közvetíteni az utókor felé szent életét és munkáinak igazságát. További cél az a vágy, hogy előkészítse az előzetes javaslatot a kívánt boldoggá és szentté avatási eljárás számára. „*Nihil dicere est animus a veritate alienum.*” (Csakis az igazság elmondásának vágya ég lelkemben.) – közli az életrajzíró a prologusban. Deklarált megszólalási pozíciója továbbá az, hogy elhatárolja magát a hamis és kitalált dolgoktól és az igazság megszépítésétől.

A szöveg összesen 12 csodás eseményt tartalmaz, melyek közül az első kilenc szorosabban összefügg, az utolsó három más jellegű. Elsőként egy hatalmas vihart ír le, melynek során Kelemen Didák atya isteni kinyilatkoztatástól vezérelve megmentette a dormitóriumban alvó novíciusok életét a nem sokkal később bekövetkező tűzvészről. Isten szolgája előtt akkor is megnyíltak a templomajtók, ha a

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

kulcsok nem álltak rendelkezésére. Amikor körmenetet vezetett, a szakadó eső egyetlen cseppje sem hullott a hívők fejére. Nagy szükség idején teli szekér érkezett a kolostorba, és hiába próbálták kideríteni, soha sem sikerült megtudni, hogy honnan érkezett a segítség. Isten a természeti erőket is felhasználta arra, hogy az atya imaélete ne szenvedjen kárt: amikor egy szántóföldön hirtelen köszöntött be az éjszaka, egy tűzcsóva szállt le az égből, ami meggyújtotta a közelben lévő szénaboglyákat, és ennél a fénynél már be tudta fejezni imádságait rendtársával együtt. Két olyan eseményről is tudósít a szöveg, amikor Didák atya a levegőbe emelkedett: egyik alkalommal a feszület előtt történt meg ez számos nem katolikus ember szeme láttára, másodszer pedig Miskolc városa felett lebegett. Imádságának hatására egy súlyosan beteg gazdag ember gyógyult meg, és nem sokkal a csodálatos gyógyulás után katolikus hitre tért. Kelemen Didák atya tudomást szerzett távoli személyekkel kapcsolatos gondokról és bajokról, és azonnal segítségükre sietett.

Később a narrátor elbeszélése alapján egészen más természetű transzcendens dolgok történtek vele. A lábán lévő sebet hangyákká transzformálódott gonosz démonok kínozták, cigányok támadtak rá, és súlyosan bántalmazták, illetve egyéb testi szenvedéseket kellett elviselnie, melyeket szintén az ártó szellemek támadásaként mutatott be az egykori rendtárs.

A csodás eseményeket feloszthatjuk aszerint, hogy röviden vagy hosszan beszél el ezeket az életrajzíró. Eszerint a felosztás szerint kilenc esetben hosszabban mutatja be a csodákat, és három alkalommal törekszik a rövidsége a biográfus. A város felé emelkedést, a távoli személyekkel kapcsolatos gondviselést és a hangyák általi kínt csupán pár sorban tárja elénk a szerző, a többi esetben részletesebb leírást kapunk.

Tipologizálhatunk úgy is, hogy ezek Kelemen Didák atya életének mely szakaszában történtek. Ebből a szempontból világosan elkülönül a két életszakasz, melyekhez egészen más természetű csodás események kapcsolódnak.

Az első csoportot az 1742-ig tartó és a súlyos betegsége előtti éveket felölelő csodák képezik. Ide tartozik az első kilenc legendaszerű exemplum, melyek középpontjában mindig Isten és az Ő szeretete, kegyelme, különleges ajándékai állnak. Összekapcsolja ezeket a történeteket, hogy bennük az atya többször kap isteni sugallatot, melyek hatására azonnal cselekszik, és másokon segít, vagy bizonyosságot tesz az Úrról az emberek előtt. Közös motívum az Úrhoz való imádkozás és az imameghallgatás. Ezek a csodák mindig mások szeme láttára történnek, illetve vannak kézzelfogható eredményei és jelei.

A második csoporthoz az 1742 és 1744 közötti, tehát súlyos betegségétől haláláig tartó időintervallumban történt természetfeletti események elbeszélése tartozik. A narrátor úgy beszél ezekről, hogy a Sátán támadta meg ebben az életszakaszban Kelemen Didák atyát, miután szembesült a benne rejlő jósággal, féltékeny lett erre, és megpróbálta őt behálózni és elveszejteni. Felhasználja az író a következő bibliai hasonlatot, és a Sátánt ordító oroszlánként mutatja be. „Legyetek

józanok, vigyázatok, mert ellenségetek, az ördög, mint ordító oroszlán jár szerte, keresve, kit nyeljen el.” (I. Péter 5, 8.) Az atya ellenállt a kísértésnek és a támadásoknak, mire a Sátán ártó démonokkal szövetkezve testi szenvedéssel kínozza Isten szolgáját, aki a szenvedésben is hű maradt Urához. Itt tetten érhető az ártatlan szenvedés misztériuma és a megpróbált hit példája, ami a Biblia szerint „sokkal értékesebb a veszendő, de tűzben kipróbált aranyból.” (I. Péter 1, 5-7.) Didák atya az Úr segítségét kéri a fájdalmak elviseléséhez, közben a támadások nem szűnnek meg. Szeretné titkolni szenvedését, nem szívesen avat be másokat, sőt a kínzásoknak nincsenek olyan jelei, amit mások is láthatnának, csupán erős kiáltásai jelzik testi gyötrelmeit. Ezáltal ezeket a történeteket egyfajta látomásos jelleggel ruházta fel a biográfus.

A nyelvi narratíva minden esetben a történet formáját ölti, az egyes csodák illetve természetfeletti események önmagukban is kerek, egész, lezárt történetként épülnek be a teljes szövegbe, tehát epizódszerűség jellemzi ezeket. Gyakori a tanulság levonása és az allegorizáló beszédmód (pl. Kelemen Didák atyát az Úr szőlőkertjének munkásaként is ábrázolja a szerző).

Elengedhetetlen szólni a bibliai *allúziókról*, hiszen a naiv legenda-szituációknak megtalálhatjuk a bibliai előképét. Ezt fogom most bemutatni három konkrét példán keresztül.

Az első történet előképe János evangéliumában szerepel: „Bár az ajtók zárva voltak, bement Jézus, megállt középen és ezt mondta: Békesség néktek!” Kelemen Didák atya pedig a nagybányai kolostort elérve először a templomhoz ment, hogy szokása szerint az Oltáriszentséget üdvözölje. A templom azonban zárva volt, a sekrestyés pedig nem találta a kulcsokat, bármennyire is kereste. Gyorsan visszafutott a templomhoz, hogy megnézzé azt, hogy a kegyes atya még mindig várakozik-e a kinyitásra. Mire megérkezett, a templomajtó már nyitva volt, s az atya a földre borulva imádkozott az Oltáriszentség előtt. Mivel Jézust a szívébe zárta, méltónak bizonyult arra is, hogy a zárt ajtók megnyílnak előtte. Imái meghallgatásra találtak az Úrnál, ahogy a Máté 7, 7-8-ban olvashatjuk: „Kérjetek és adatik nektek, keressetek, és találtok, zörgessetek és megnyitattik nektek. Mert aki kér, mind kap, aki keres, talál, és a zörgetőnek megnyitattik.”

A második történet előzményét a 2 Mózes 9, 25-26-ban találjuk: „Elverte a jégeső egész Egyiptomban mindazt, ami a mezőn volt: embert és állatot, a mező minden fűvét is elverte a jég, és összetördelte a mező minden fáját, csak Gósen földjén nem volt jégeső, ahol Izrael fiai laktak.” 1725-ben Nyírbátorban a Szent Kereszt Magasztalásának ünnepén Didák atya egy körmenetet vezetett. Közben szörnyű vihar támadt, zuhogott az eső a hívek tömegére. Az atyának azt tanácsolták, hogy gyorsítsa meg a lépteit, ő azonban még lassabban lépkedett és megáldotta a népet. Innentől kezdve egyetlen esőcsepp sem esett a hívőkre, a többi területen viszont szakadt az eső.

Kelemen Didák atya utolsó éveit az ártatlan szenvedés jellemezte. Ugyan-

úgy mint Jóbót, őt is különféle szenvedésekbe taszította a Sátán, de Isten hű emberei nem fordultak el Uruktól, hanem megtartották hitüket. „Elvégeztetett”– mondta a keresztre feszített Jézus, amikor tökéletes áldozatként életét adta értünk, emberekért, hogy így készítse el a megváltás útját. Magára vette bűneinket, és ártatlan bárányként ontotta véréét helyettünk. Tehát sorspárhuzamot vonhatunk Didák atya illetve Jób és Jézus Krisztus között.

Az általam röviden ismertetett dokumentum jelentősége abban rejlik, hogy szerzője személyes kapcsolatban állt Kelemen Didák atyával, így jól ismerhette életútját, jellemét és erényeit, szemtanúja volt utolsó óráinak is, amikor az atya átadta lelkét Teremtőjének. Az életrajzból olyan kivételes személyiség tárul elénk, aki tudta, hogy a mennyekbe kell kincseket gyűjtenie, akinek élete példaértékű volt mások számára, és akinek hatására nagyon sokan tértek meg. Ezért már itt a földön megtapasztalhatta Isten szeretetét, aki különleges ajándékokkal ruházta fel alázatos szolgáját.

KI A BOLDOG, KI A SZENT?¹

BODA LÁSZLÓ

„*Ki a betyár, ki a szent, Magyarhonban ki a szent?*” – kérdezi egyik emlékezetesen szép versében Mécs László, már száműzetése idején, bakonyi „remeteként” Kelemen Didák atya boldoggá-avatásán már régóta fáradoznak azok, akik őt erre méltónak találták és találják, meglátva és értékelve benne a katolikus restauráció kiemelkedő belső misszionáriusát. A realitások embere vagyok, teológusként is. És nem azért vagyok itt, Miskolcon, eleget téve a megtisztelő meghívásnak, hogy Didák atya boldoggá-avatását sürgessem, bár persze hogy szeretném. Inkább azért vagyok itt, hogy valami olyan dolgot is elmondjak a jelenlévők vigasztalására, amit nekem kell elmondanom. Annál inkább tehetem ezt, mert azt a megtisztelő felkérést is megkaptam már sok évvel ezelőtt, hogy Mindszenty bíboros boldoggá-avatásához az ő erkölcsi személyiségét méltassam.

A boldoggá-avatásra fölterjesztett katolikus személy, férfi vagy nő, akkor is megkapja a megérdemelt rangját a hívő közösségben, ha a hivatalos beatificatio nem történik meg vagy ha arra tartósan várni kell.

PÁL apostol többször hivatkozik az olimpiára. Ott is vannak, akik a „futottak még” kategóriájába nyernek besorolást, s akiket mégis megünnepelnek itthon. Aki futóként kijut az olimpiára, és ott képességéhez mérten szerepel, az már megérdemli a nemzet tiszteletét, akkor is, ha nem kerül fel a dobogóra.

Mit akarok ezzel mondani? Ne szűnjék meg buzgólkodásunk Didák atya boldoggá-avatása ügyében, de ne is szegje kedvünket, ha egyelőre nem sikerül. Mert akit Isten népe különös tisztelettel és szeretettel övez, annak a megszentelt élet tekintetében már megvan a kellő rangja, és az méltó arra, hogy fölterjessék az Egyház színe elé. Azt viszont tudnunk kell, hogy a fölterjesztetteknek csak töredékét avatják hivatalosan is boldoggá, még kevesebbet szentté. S azt is el kell ismerni, hogy ebben mi, magyarok, igazán nem panaszkodhatunk. Mert kevés olyan ország van, amelyik katolikusainak számarányát tekintve több szentet és boldogot tisztelhetne, mint mi, magyar katolikusok, akkor is, ha egyes szentjeink hovatartozása kérdésében más országgal osztozunk. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy hazánkból és a magyar egyházból olyan jelöltek vannak fölterjesztve, és már hosszabb idő óta, mint Kaszap István vagy a jelenben az Eukarisztia vitelének vértanúja, Brenner János atya, hogy csak ezt a kettőt említsem. Mégis valamennyit megelőzi Mindszenty bíboros, akinek boldoggá-avatását minden igaz keresztény magyar várja.

Nem az én tisztem, hogy Didák atya megszentelt életét ismertessem. In-

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

kább a boldoggá-, ill. szentté avatásról kívánok szólni a rövid időkeretben. Ennek megalapozására pedig arról, hogy ki a szent.

1. Ki voltaképpen a szent? Mert – Mécs László versére visszaülve – azt, hogy ki a betyár, jól tudjuk. A válaszhoz a klasszikus görög filozófia által ránk hagyományozott három alapvető értékkategóriát kell elővenni. Ezek: az igaz, a jó és a szép. Schütz Antallal hozzájuk csatolható, mint összegező negyedik: *a szent*. Az igazság kiemelkedő képviselői a tudósok, a jóságé az erkölcsi jellemek, a szépségé a művészek. A szent értékét pedig a szentek képviselik, mint Isten sugárzó tanúi a világban. A tudomány vagy a művészet kiemelkedő képviselői különleges tiszteletet vívnak ki. Az irodalom és a tudomány kivételesen rangos képviselői például Nobel-díjat kapnak.

A boldoggá-, ill. szentté-avatást mindenesetre ehhez lehet hasonlítani. A megszentelt élet kiemelkedő tanúit az egyház „oltárra emeli” Nem azért, hogy imádjuk őket, hanem hogy a liturgia keretében kapják meg a megérdemelt tiszteletet, hivatalosan is, az egyház jóváhagyásával.

Az erkölcsi emelkedettség ehhez nem elég. Nagy jellemei a pogány életformának is voltak. Ma is magas szinten tüntetik ki például azokat, akik sokat tesznek a világbékéért. A sportban pedig fair play-díjat is osztanak. A szent mint személy, nem csupán erkölcsi nagyság. Hiteles értelemben mindig az Isten embere, de úgy, hogy vele együtt a hiteles emberség, a humánus sugárzó tanúja is egyben. Ez Teréz anya esetében világviszhangot kapott. Az erkölcsi jellem kiválósága persze feltétel a szentté-avatásánál. Mindez azonban elválaszthatatlan az Istenben való léttől, közelebbről: a Szentlélek ajándékaitól. A bensőséges Isten-kapcsolat jellemzője, hogy a hitet, a reményt és a szeretetet „isteni erényeknek” is nevezzük, szemben mondjuk a bátorsággal vagy az önfegyelemmel. A szent tehát az erényeiben is úgy minősíthető, mint „Isten embere”, mint aki az Isten-képmást is a remekmű szintjén képviseli, mint akire kiemelt hitelességgel érvényes, amit Jézus Krisztus megfogalmazott a bensőséges Isten-kapcsolat viszonylatában, hogy *„te énbennem és én tebenned”*

2. Mikortól számíthatjuk a boldog és a szent kitüntető minősítését az üdvösség történetében? A Szentírás évében az Ószövetségbe kell visszatekintnünk. Annak pedig már egyik alapvető felhívása, hogy *„Szentek legyetek”* S megvan hozzá a megokolás is: *„mert én szent vagyok”* – mondja az Úr (Lev 11, 44). S ez refrénszerűen megismétlődik. Ennek visszhangja az 1. Péter levél felhívása (1, 16). S ettől visszhangzik az Egyház tanítása meg a keresztény spiritualitás, ha a szent jelző emberekre vonatkozik.

Az Ószövetség azt is megfogalmazza, hogy Isten a megszentelt élet ösforrása. Isten nem egyszerűen szent. Ő maga a Szent, amit a próféta háromszori ismétléssel érzékeltet: *„Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene”*. Ha Isten sugárzó tanú-

íról van szó, az Ószövetség szentjei voltaképpen az „igazak”, akik Isten útján járnak. Még Szent József is az „igaz” jelzőt kapja az Evangéliumban. A Szent Dávid naívan népies elnevezés. A „Szent Habakuk!” pedig kifejezetten gunyoros szólásmondás, azok részéről, akik nem értik igazán, miben rejlik a szent kivételes rangja.

Az Újszövetségben **Jézus Krisztus** már ezt a megszólítást kapja: „*Te vagy az Isten szentje*” Ez pedig az ő isteni mivoltának legalább rejtett megvallása. A szentek tisztelete az **ősegyházban** veszi kezdetét. Elsősorban Pál apostol az, aki leveleiben a névtelen, de hűséges keresztény híveket is szenteknek nevezi. Ők természetesen még nem azok a kanonizált szentek, akiket az Egyház hivatalosan is szentekké nyilvánít.

Az ősegyházban a szentnek nyilvánítás gyökerei a vértanúk tiszteletére vezethetők vissza. Nevüket ugyanis följegyezve listába vették, mint ma a háborúk hősi halottjait. Ez a lista a „kánon”, amelyből a szentté-avatás később a kanonizáció nevet kapta. Ebben az értelemben beszélünk kanonizált szentekről.

3. Hogyan történik a szentté-avatás? Ma már úgy, hogy a pápa az Egyház nevében ünnepélyesen szentté nyilvánít valakit a Szent Péter bazilikában. A szentté-avatás jogát *III. Sándor* már a 12. században pápai jognak nyilvánította. Előtte püspökök is éltek a joggal. S a pápa az egész egyház számára előírja a szentté avatott tiszteletét. A nevesebbek bekerülnek a liturgiába és a saját környezetükben, hazájukban vagy a hatáskörükbe tartozó országokban olykor kiemelt ünnepel, sőt akár ünnepi évvel emlékeznek rájuk, mint ahogyan mi emlékeztünk 2007-ben a németekkel együtt Árpád-házi Szent Erzsébetre. Előfordul, hogy egy-egy szent emlékezete nem csupán egyházi, de állami szempontból is kiemelt ünnep. Ilyen nálunk Szent István vagy a franciáknál Jeanne d’Arc ünnepe.

Lényeges tudni, hogy a szentté-avatásban a pápa **tévedhetetlen**. Nem avathat tehát szentté olyan valakit, aki például a világosság angyalának mutatta magát, holott titokban eladta lelkét a Sátánnak. Ezért van az avatandó személy életszentiségének nagyon alapos vizsgálása, amelynek során az „ördög ügyvédje” is elmondhatja ellenvéleményét, de azt bizonyítania kell. A szentté-avatásnál az Egyház a karizmatikus adományokat is tekintetbe veszi. Régebben például a csodának tekintett gyógyulások kritériumához jobban ragaszkodtak mint ma. De akkor is voltak kivételek. Aquinói Szent Tamás esetében a pápa állítólag azt mondta, hogy annyi csodát tett, ahány művet írt.

A **boldoggá-avatás** rangban kisebb ennél, és a részegyházakat vagy a keresztény közösségeket érinti. Ha Például Kelemen Didák, ferences atyát boldoggá avatnák, az ő tisztelete a Magyar Katolikus Egyház keretében maradna, ill. rendjén belül. Tehát nem érintené a világegyházat. Miskolc még külön is a magáénak vallhatná, aminek persze ma sincs akadályja. A módot az egyházjog szabályozza. A szent tisztelete többre jogosít, mint a boldogoké. A boldogról például templomot

elnevezni nem engedélyezett, de iskola megkaphatja a nevét. A boldoggá- és szentté-avatás demokratikus jellege abban mutatkozik meg, hogy a kanonizálzat előzőleg Isten népe a maga különleges tiszteletével már mintegy szentnek tekintette. Ez persze nem döntő kritérium, hiszen számos olyan férfi és nő kap kiemelt tiszteletet az Egyházban, akit nem avattak boldoggá vagy szentté. Közfelkiáltással nem lehet kivívni a szentté- vagy a boldoggá-avatást, mert akkor nagyon hangos lenne ez a terem.

Ami a pápák további szerepét illeti, *V Szixtus* a 16. század végén külön kongregációt bízott meg a szentté-avatás kérelmeinek kivizsgálásával és ügyintézésével. *XIV Benedek* a 18. század közepén írta meg a boldoggá-, ill. szentté-avatás egész menetét, amelynek alapvető előírásai bekerültek az egyházjogba is. *II. János Pál pápa* pedig köztudottan sok felterjesztettet avatott boldoggá, ill. szentté. S mi, magyarok, igazán nem panaszkodhatunk. „A tüz azonban sohasem mondja, hogy elég”. A hívő emberek buzgósága minél több boldogot és szentet szeretne hivatalosan is megünnepelni. Azt szeretnénk, hogy minél több gyertya égjen. A szenteknek a szeretetlánggal kigyulladó gyertyái Jézus szavait juttatják eszünkbe: „*Tüzet jöttem bocsátani a földre*” S mi már tudjuk, mit jelent az „*élő szeretetláng*”

4. Mi jellemzi a szenteket mint embereket? Semmiképpen nem az emberi természetől való elidegenedés. A kegyelem magát az emberi természetet emeli föl. Ezért hitelesebb, ha megszentelt természetről beszélünk és a vad szőlőtő evangéliumi képét vesszük elő, amelyet a kegyelem nemes szőlőtővé alakít át, hogy az jó gyümölcsöt teremjen. A szenten átsugárzik az Isten- és emberszeretet. A szentnek „aurája” van. Az emberi természet nemesedik meg benne, annyira, hogy a szent a sugárzó humánus tanúja is a világban. Több szentről tudjuk például, hogy volt humorérzéke. A szentnek nem jellemzője a puhaság. Tud kemény is lenni, ha kell. Gondoljunk István királyra. Ezért fájó, hogy giccses „szentképek” áradata önti el Magyar Katolikus Egyházunkat. Holott a szentek, Jézus Krisztus nyomában, nagyon határozott egyéniségek. Mestermű, ahogyan a „*Legyetek jók, ha tudtok*” c. olasz film szeretetteljes ironiával szembesíti egymással Loyolai Szent Ignácot és Néri Szent Fülöpöt.

A nem kanonizált szentek is, mint Kelemen Didák atya, egyesíteni tudták az elmélyülő imaéletet a cselekvéssel. Ők a tettek emberei is. Ez különösen jellemző azokra, akik a világmisszióban vagy a Magyar Katolikus Egyház belső missziójában tevékenykedtek. Hihetetlen nehézségeket kellett elviselniük. De elviselték. Hiszen ez az életforma nem csupán fölfokozott aktivitás. Nem „*Leistung*”, hanem nagyfokú állóképesség is egyben: elviselni a megpróbáltatásokat. Ezeket Didák atya missziójával kapcsolatban majd elmondják az illetékesek.

Azzal fejezem be, amivel kezdtem. Nem csupán a hivatalosan boldoggá avatottaknak van kiemelt rangja az Egyházban, hanem azoknak is, akiket boldoggá-, ill. szentté-avatásra fölterjesztettek. S ebben Kelemen Didák szerzetesként

olyan rangos társaságban van, mint a mi kiemelt tiszteletnek örvendő, meggyötört életű bíborosunk, az ateista diktatúra nagyon kemény fából faragott ellenállója, Mindszenty bíboros.

Várunk tehát és imádkozunk. S elfogadjuk az Egyház döntését. Úgy tudjunk tehát folyamodni Kelemen Didák atya boldoggá avatásáért, hogy kérő imádságunk a Miatyánk szavaival végződjék: „*Legyen meg a te akaratod*”.

AZ OLTÁR TEOLÓGIÁJA P. KELEMEN DIDÁK MISKOLCI BESZÉDÉNEK FÉNYÉBEN

FR. BOGDAN ADAMCZYK

Bevezetés

A XVIII. század 20-as éveiben Miskolcon mindössze 5 nemes és 4 nem nemes katolikus család élt. A város területén nem volt katolikus templom. 1725-ben az éppen átutazóban lévő Kelemen Didákot megrendítette a katolikusok sanyarú sorsa, amely arra készítette, hogy az év március 15-én beadványt intézzen Borsod megye vezetőségéhez, hogy a Minorita Rend kolostort és templomot építhessen.¹ Erre a célra kérte el a Tetemvár aljában romokban levő ősi Mária templom helyét.

1. A Nagybaldogasszony templom építése

1729-ben a Nagybaldogasszony templom építésének a kezdete és a régi templom romjainak a feltárása esemény volt a miskolciak életében. De ugyanígy esemény volt az új templom alapkövetétele, majd a használatbavétele, az oltárkö megszentelése, és végül az első ünnepi szentmise.

2. Az oltár felszentelése

1736. augusztus 1-jén Főtisztelendő Gróf Erdődy Antal Gábor egri püspök a főoltár oltárkövét ünnepélyesen megáldotta és fölszentelte. Abban az évben augusztus 15-én, a Boldogságos Szűz Mária mennybevitelének az ünnepén első alkalommal tartották az égi pártfogó búcsúünnepét az új szentélyben. Az ünnepi szentmisét a város plébánosa, Főtisztelendő Deák Ferenc úr tartotta, az egri káptalan választott kanonokja.

Mindkét alkalommal P. Kelemen Didák tartotta az ünnepélyes szentbeszédet, mely hitszónoki tehetségét árulja el. Előadásom alapjául a konszekráció alkalmával tartott szentbeszéd szolgál, melyben P. Kelemen Didák kitért az áldozati oltár szerepére, de ugyanakkor tanított az áldozatbemutatásból fakadó feladatokra, és a szentek helyes tiszteletére.

3. Az oltár rendeltetése

Az oltár kifejezést legtöbbször a latin *altare* szóból származtatják, ami azt jelenti: elégetni, mivel ez volt az égő áldozat helye. Az oltár, amely körül az Egyház az Eucharisztia ünneplésére összegyűlik, a megváltás misztériumának két oldalát mutatja meg: az áldozati oltárt és az Úr asztalát. A keresztény felfogásban az oltár magának Krisztusnak szimbóluma, aki jelen van hívei körében, mint az értünk följajánlott áldozat és a nekünk önmagát ajándékozó mennyei eledel. „*Mi más*

¹ Soós 1985, 136.

Krisztus oltára, mint Krisztus testének képe?” – mondja Szent Ambrus, és másutt: „*Az oltár a test képe, és Krisztus teste van az oltáron.*”²

a) Az áldozat bemutatása

Hitünk egyik sarokpontja az, hogy az eucharisztia bemutatása valódi áldozati cselekmény. A kereszténység egyetlen áldozatot ismer el: Jézus Krisztus kálváriai keresztáldozatát. Az eucharisztia nem új áldozat, hanem a történelem egy meghatározott pillanatában történő egyetlen véres áldozatnak itt és most vér nélkül való megjelenítése. A Tridenti Zsinat tanítása szerint a szentmise nem csak ráemlékezés az akkori eseményre, hanem valóságos megjelenítés, amely a híveket részesíti a megváltás gyümölcseiben.

Isten Szolgája P. Kelemen Didák az oltár konszekrálásánál mondott beszédében röviden az áldozat lényegét határozza meg: „*Az áldozat oly tisztelet, mely Istennel egyebet senkit nem illet, azért írja Szent Ágoston, hogy soha oly ember nem volt, ki annak áldozott volna, kit Istennek nem tartott...*”³

Továbbá az áldozat jelentőségét állapítja meg, mondván: „*Édes Atyám-fiai, minden keresztény embernél bizonyos az, hogy Krisztus nem azért jött e világra, hogy az isteni tisztelet apadna, és megfoszthatnák Isten az őhözza illendő szolgálatól; hanem inkább, hogy terjedne és öregedjen az Isten tisztelet*” Végül így folytatja: „*Tehát a keresztények között igaz és tulajdon áldozatoknak kell lenni, mellyel Isten tiszteltessék, mert ahol új Testamentom rendeltetett, áldozatnak kellett ott lenni: a vég Vacsorán új Testamentom rendeltetett, azért áldozatnak kell lenni.*”⁴

Prédikációjában Didák atya a szentmiséről beszélve Szent Pálnak a zsidókhoz írt levele alapján a törvény, a papság és az áldozat viszonyát és jelentőségét így emeli ki: „*A Mise az Úr Jézus Krisztus testének és drágalátos szent vérének áldozata, mely rendeltetett Krisztus Urunktól az ő kinszenvedésének emlékezetére, bűneink kitisztulására, az Isten haragjának megengesztelésére.*”⁵

Az Utolsó Vacsora emlékét idézi fel hallgatói előtt, rámutatva a papság alapítására: „*Akkor rendelé az új Testamentomnak papjaivá az ő tanítványait, és megparancsolá nekik és öutánuk a papságban következőknek ahogyan Lukács evangélistánál találjuk, hogy Hoc facite in meam commemorationem.*”⁶

A szentmise titkát bibliai kifejezésekkel magyarázza. A Mise zsidó nyelven Missah, a Szentírás magyarázata szerint jó akarat szerint való ajándék, melyről az Ószövetségben a Törvényhozó így ír: „*és akkor üld meg a hetek ünnepét az Úrnak, a te Istenednek kezed önkéntes ajándékával, amelyet az Úrnak a te Istenednek áldásához képest kell bemutatnod.*” /Mtör 16,10/ Hiszen Krisztus is saját akaratából

² A katolikus egyház katekizmusa 1994, 289 (1383. §)

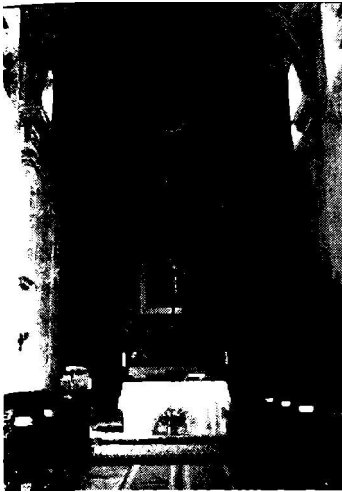
³ RÁKOS 1975, 620.

⁴ RÁKOS 1975, 621.

⁵ RÁKOS 1975, 621.

⁶ RÁKOS 1975, 621.

áldozta önmagát érettük, mely újra meg újra jelenvalóvá válik az oltáron, ahogyan a prófétánál olvassuk: „Meggínozták, és alázatos volt, nem nyitotta ki száját; mint a bárány, melyet leölésre visznek, és mint a juh, mely nyírói előtt elnémul, nem nyitotta ki száját.” /Iz 53,7/ Erről a titokról Didák atya e szavakkal szól: „Ez azért oly szent áldozat, amelyben legdrágább Isten ajándéka; viszontag Istennek bémutatattik és feláldoztatatik az Istenünk fő uraságának megvallására, ajándékának meghálálására, kérésinknek meghallgattatására, bűneink bocsánatára. Azért az a szent áldozat mutattatik bé a szent oltáron, hogy a keresztfán Krisztus megérdemlett kincse reánk terjedjen és tulajdonunkká légyen.”⁷



Didák atya a szentmiséi áldozat ritűt nagy lelkesedéssel mutatja be kiemelve a papi méltóságot is, mely hasonlóságot mutat Assisi Szent Ferencnek az Oltáriszentség iránti tiszteletével: „Ha a szeretetnek tüzét, mellyel kezdetitől fogva a világ végéig égnék a szentek, mind egybefűződ; ha mindnyájoknak jóságos cselekedeteiket egybefogod; ha a mártiroknak szenvedésüket; confessoroknak, pátriáráknak, prófétáknak, szerzeteseknek, remetéknek, akik magokat böjtölésekkel, éjszakai vigyázásokkal, ostorozásokkal, vasláncokkal sanyargatták, éjjeli s nappali könyörgésekbe foglalták, testi kívánságukat megfojtották, mondom; mindezeket egy serpenyőbe tennéd, mégsem érnék fel azt az isteni tiszteletet, kit csak egy szent Mis (akárminémű paptól áldoztassék) foglal magában. Ne lássék senkinek, hogy sokat mondtam, okát adom: mert minden Misében önnönmaga Krisztus nemcsak áldozat, hanem maga a Főpap, ki az áldozatot bémutatja. Annak okáért a Misében ki-váltképpen való tiszteletet ád szent Atyjának, mellyel a mi fogyatkozásinkat helyben viszi.”⁸

Az oltár szükségességét bemutató a következőképpen beszél: „Ennek a titkos, mélységes, makula nélkül való, új Testamentombéli valóságos tiszta szent áldozatnak bémutatására Oltár kívántatik”⁹ Már a pogány népeknél is el volt terjedve az áldozatok bemutatása. Az Ószövetségben Isten a pátriáráknak és a prófétáknak megparancsolta a bálványok kiirtását és az egy Isten tiszteletére oltár építését. „Azért eleitől fogvást – mondja Didák atya – oltárok voltak és a régi templomokban ezer esztendő előtt épített oltárok találtaknak.”¹⁰

⁷ RÁKOS 1975, 622.

⁸ RÁKOS 1975, 622.

⁹ RÁKOS 1975, 626.

¹⁰ RÁKOS 1975, 626.

b) A szentek tisztelete

Kezdetben csak egy oltár volt a templomban. A képek keresztény tisztelete nem áll ellentétben az első parancsolattal, mely megtiltja a bálványok faragását. A Katolikus Egyház katekizmusa arról beszél, hogy „*A kép előtt nyilvánított tisztelet az eredetinek szól*” és „*aki a képet tiszteli, valójában azt a személyt tiszteli, aki rá van festve*”¹¹ A szent képek tisztelete „*tiszteletteljes megbecsülés*”, és nem imádás, ami egyedül csak Istent illeti.

Kelemen Didák e tekintetben való tanítása kapcsolódik lelkiségéhez, mely szerint nem akarta a más vallásúakat legyőzni, a hibáikat kimutatni, hanem saját hitét és meggyőződését magyarázni. Ő valóban az ökumenikus párbeszéd kezdeményezője. Didák atya az említett beszédben a képek helyes tiszteletét a következőképpen magyarázza: „*Az oltárokon pedig képek is szoktak lenni. Meg kell érteni, hogy nem egy a kép és a bálvány. A bálványnak csinálását az Isten tiltja a tíz Parancsolatban; ezt az Úr Istennek e földön vitézkedő Anya-szent egyháza is erősen tiltja. Sok ezer mártírok vannak az egyedül igaz Római Anya-szent egyházból, kik a bálványok nem imádásáért, elfogyatásáért és a pogány nemzetségek közül való eltörléséért mártíromságot szenvedtek. De az Isten tiszteletire való képeket csinálni, ami nemüeket mi tartunk, az Isten ő szent Felsége soha nem tiltotta, hanem akarta, kívánta, sőt parancsolta Mózesnek, és Salamon is a Templomnak minden falain környös-körül kerubimokat csináltata és külömb külömbféle képeket.*”¹² „*... De ezeket senki nem imádja, mert azt hisszük, hogy a képekben semmi isteni méltóság, semmi erő és tehetség nincsen, semmit azoktól nem kell kérni és várni; hanem a képeket emlékeztetésre tartjuk, hogy ne csak füllel halljuk, hanem ha lehet, mindenütt szemünk eleibe ütközzék a mi Urunk jótéteményének s szentek példájának emlékezte, azonkívül a templomoknak is ékességekre.*”¹³

c) A miskolci Nagyboldogasszony templom oltára

A beszéd utolsó részében a miskolci Minorita Templom főoltárának témájáról szól, bemutatva a Mennybevitt Szent Szűz alakját. Valójában elmerül benne és sugárik szavaiból az Isten Anyja iránti tisztelet és hódolat. Szavaim helyett szólaltassuk meg ő magát: „*Mint ezen oltáron látjátok közepen: mennybe angyalok éneklésivel dicsőségesen felvitetett Boldogságos Szűz Mária, Isten Anyjának képét, körül az apostolok képeit, ezek emlékeztetre valók, senki ezeket nem imádja, hanem arra emlékeztetnek, hogy midőn a Boldogságos Szűz elaludt az Úrban, e világon elszéledett apostolokat azon órában Isten ő Szentfelsége mind odahozta, s minék utána angyalok éneklésivel eltemették, azután harmadnapra érkezett Szent Tamás apostol, kinek megjelentvén az apostolok, hogy szent Asszonyukat eltemették, azt mondá: Hova tettétek, mert nem hiszem, ha szemeimmel nem látom, s felnyitván a*

¹¹ *A katolikus egyház katekizmusa* 1994. 427. (2132. §)

¹² RÁKOS 1975, 626.

¹³ RÁKOS 1975, 627.

szent koporsót, nem találák az Isten Anyjának szent testét; hanem üresen a szent koporsót. S megjelenté Isten ő Szentfelsége, hogy testestül-lelkestül (!) vitetett mennyországba, mert azon makula nélkül való szent testet, melynek tiszta véréből emberi testet vett fel magára a Fiú Isten, és kilenc hónapig a benne lakó Istent hordozta, nem engedé Isten, hogy rothadást szenvedne, hanem szent angyali által dicsőségesen felvitelé mennybe s megdicsőíté; s valamint Urunk feltámadásának bizonyására Szent Tamást választá az Úr Isten, úgy a Boldogságos Szent Szűz mennybe való felvitelének Szent Tamás lőn bizonyása.”¹⁴

Befejezés

Végezetül az ünnepi szónok közös könyörgésre buzdítja a szertartáson résztvevőket, hogy imádkozzanak érdemes főpásztorukért: „*Kérjük azért az Úr Istent, ő szent Felségét, hogy mind ezen oltár szentelésére, mind többekre, segítse maga szent nevének dicsőségére. Nincs már egyéb hátra, hanem amit cselekedék az Isten népe, mikor új oltárt épít, s azt megszentelvén, áldozatot mutatának bé az Istennek, orcájára borula az egész nép, és imádkozának és áldák azt mennyben, aki megszerencseltette őket. Borúljunk le mi is itten az Oltáriszentségben elrejtett igaz Istennek szent színe előtt, áldjuk mindnyájan az ő hozzánk mutatott megfoghatatlan jóvoltát...*”¹⁵

Kelemen Didák hozzáértése, biztos teológiai tudása, az idézett beszédben található témák és buzdítások gazdag kifejező erőre mutatnak, amelyek nemcsak a katolikus hívekhez fordulnak, hanem a másvallásúakkal is párbeszédet folytatnak.

BIBLIOGRÁFIA

A katolikus egyház katekizmusa 1994

A katolikus egyház katekizmusa. Budapest, SZENT ISTVÁN TÁRSULAT, 1994.

RÁKOS 1975

RÁKOS B. Raymund: *Ugye, atyafiak?! Isten Szolgája P. Kelemen Didák, OFM Conv. élete (1683–1744).* Róma, AGIOGRAFICHE, 1975.

SOÓS 1985

SOÓS Imre: *Az egeri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Budapest, SZENT ISTVÁN TÁRSULAT, 1985.

¹⁴ RÁKOS 1975, 627.

¹⁵ RÁKOS 1975, 630.

DÜNAMISZ AZAZ A SZERETET „HATALOM NÉLKÜLI” HATALMA KELEMEN DIDÁK ATYA ÉLETÉBEN¹

DOBOS MARIANNE

Ó, Uram, te hivatásom kiemelkedő rangjánál fogva a hitre hívtál meg, hogy a világnak, pompájának és hiábavalóságainak ellentmondjak a keresztségben mégis azt akartad, hogy rangom annyi pompája és hiábavalósága között maradjak. Őrizz meg engem azok csábításaitól, amik engem körülvesznek. Jó ugyanis hozzád ragaszkodnom, aki jóságának és irgalmának mindezzel adósa vagyok. [...]

Jézusom, téged Jeruzsálem Hozsanna-kiáltásával fogadott és három nap múlva köpések, ütések és gyalázások között megfeszítésre hurcolt, védj lelkembe az emberek állhatatlanságát, hogy azokat, amikkel most illetnek engem, azzal a lélekkel fogadjam, amellyel te akkor a neked szóló kiáltásokat fogadtad.

*(II. Rákóczi Ferenc:
Közszereplés és diszünnpesség alkalmával)²*

* * *

Mit horgászod a szeleket?

Azért, ha keresztény vagy, ha Krisztusnál okosabb nem akarsz lenni, mit kapsz e világon? Miért jársz az árnyék után? Mit horgászod a szeleket? Krisztus gazdag lévén, váltságunkért s tanításunkért szegényé lett; te szegény férgecske lévén, gazdagságot kívánsz? Ő királyok királya lévén, nem hívságos pompával mint más fejedelmek, méne Jeruzsálembe, hanem egy terh hordozó nőstény számaron mégyen, azt sem drága kövek s tündöklő szerszámok, hanem az apostolok foltos köntösi ékesítik, és így mind siralmával, mind alázatos járásával oktatni akar minket, hogy ne higyjünk a világ incselkedésinek.

Kelemen Didák³

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

² *Archivum Rakocianum*, 1994.

A dinamis szó összes jelentésárnyalatát a dinamai „-hatni, -hetni”, képesnek lenni ige jelentéséből lehet levezetni.

Ha a szó alapjelentését megértjük, a többit a kontextus, a szöveggörnyezet adja. Kissé magyartalanul nevezhetjük „tehetésnek”, és mert amivel tenni lehet, az a képesség az erő, így képességnek, erőnek is nevezhető.

Mint erő, ha testé, akkor fizikai erő, ha a szóé, akkor kifejező erő, ha a léleké, akkor lelki erő.

A bibliában az „erő megnyilvánulása” csoda, vagy csodatevő erő.

Tehát, nézzük először mint képességet, lehetőséget. A dűnamiszt filozófiai fogalomként Arisztotelész alkalmazza „lehetőség” értelemben, az „energeia” (valóság) ellentétéként.

Isteni lehetőség és a valóságos energia között feszülő híd a dűnamisz.

A ma energiának nevezett mennyiséget Leibnitz „eleven erőnek” nevezte az energia kifejezést használva rá. Leibnitz munkásságáig a teológia egyik alapproblémája volt a szó meghatározása.

Ami az ember számára jövő, az az Isten számára jelen. Az Isteni elgondolás az örök jelenben és az emberi szabad akarat azonban sajnos ütközhet, és ütközik is, ahogyan ezt már összüleink példája is megmutatta.

Nicolaus Cusanusnál sírját összel látogattuk meg a San Pietro in Vincoliban – lehetséges az, ami Istenben örök és valós, benne a lenni tudás egyenlő a valóságéval (posse=esse).

A dűnamis, mint arisztoteleszi filozófiai terminus egy szubsztancia a megvalósult, valóságos, működő voltának kifejezésére. Fogalmi ellentéte a lehetőség és a képesség. Az energia (ténylegesség), és a dűnamisz (lehetőség) latinul potencia alapfeszültsége jelenti a létezést, a dolgok egyáltalán való működését. A középkori skolasztikában az aktus/potencia fogalom pár vált használatossá.

Szent Tamás szerint egy véges létező lényegét (essenciáját) mint lehetőségét kell érteni, tehát mint egy neki megfelelő lét (esse) megvalósulását.

A lehetőség ontológiai értelemben a valóság illetve a szükségszerűség ellentéte, logikai értelemben az, ami ellentmondás nélkül elgondolható. A lehetőség filozófiai fogalma tehát Arisztotelész munkásságában alakult ki, aki reális gondolati és logikai lehetőséget különböztetett meg. A reális lehetőség lehet aktív, ill. passzív (a még nem létező, ill. a szükségszerűvel szemben álló).

A gondolati lehetőség nem a dolgokban, hanem a lélekben rejlik.

Ezen a ponton meghatározó kontextusra térek ki, Szent Pál apostol 2Kor 12, 9 sorát idézve: az én erőm (dynamis) erőtlenségben (által) (astheneia) teljeseedik ki.

Megváltónk ereje így folytatódik két évezrede az apostolokban, majd az olyan szentéletű férfiakban és nőkben, mint amilyen Kelemen Didák atya is volt,

³ Kelemen Didák: *Buza fejek*. Kassa, 1729. (Minden idézet ebből a műből való.)

akik a lehetőség és a valóság között feszülő aranyhíd pontifexei, hídverői, Urunk Jézus tanítványai az évszázadokon át: a majd, ha felmagasztalnak a kereszten, én mindenkit magamhoz vonzok, Út, Igazság és Élet követői.

Bocsánat, ha most először, nem Didák atyától, de a Kassai Passióból (Szabó István /1695-1753/) prédikációjából idézek.

„Méltán kiáltott szűz Magdolna, méltán kívánta jajgatással bétölteni a földnek kerektségét Seraficus Szent Ferenc, mert noha Krisztus engedelmes volt mennyei szent Atyjának mindhalálig, noha kívánva kiáltozott a világért meghalni, noha a szeretetnek kemény és fájdalmas munkája alá készakarva adta magát, mindazonáltal: cum clamare valido, et lachrimis, erős kiáltással és sírással végezte életét a keresztfán. Arra való nézve kőnél keményebb a szíve, aki szánakodásra és fájdalomra nem indul, és ha lehetséges, szemeinek forrásit csorgo könnyhullatásokra nem nyítja.”

Az említett szűz Magdolna, Magdolna de Pazzi, aki a szenvedő Krisztus képével kezében kívánta világgá kiáltani: „o amor”, „o amor” Az a szeretet, amely az Isten Fián is győzedelmeskedett: a „triumphat de Deo amor”

Aranyszájú Szent Jánost idézi, így ugyanis: „nem volna semmi egyéb hátra az halálnál, maga az halál futa tőle, tartózkodék és késedelmeskedék, nem akarván az Isten Fiának életét mindannyi kínlódás és gyötrelmi között is eloltani, arra való nézve szembe szökék véle a szeretet, és nem engedé azt a dicsőséget az halálnak, hogy ő venne rajta győzedelmet. Kiált az halált kívánó Krisztus: Pater! In manus tuas commendo Spiritum meum. Atyám! Imé elérkezett az idő, és meg nem halhatok, mors refugit, mors moratur; késedelmeskedik, sőt fut és távozik tőlem a halál, de fortis, ut mors dilectio, erős a szeretet mint a halál. Azokáért, amit az halál végbe nem vihet, vagy végbe nem akar vinni, végezze a szeretet: In manus tuas commendo Spiritum meum. Kezeidbe ajánlom lelkemet, és haljak meg, inclinatio capite tradidit Spiritum, és lehajtván fejét kiadá lelkét. Úgy van, kedves keresztyeim, nem az én elmémnek leleménye és találmánya ez, hanem az Írás tanítása Bölcsességek könyvének 3. részében: Iustorum animae in manu Dei sunt, et non tanget eos tormentum mortis. Az igazak lelkei Isten kezében vannak, s nem illeti azokat az halál gyötrelme. Nem az halálnak, hanem a szeretetnek szorongatási és gyötrelmi miatt kívánczozott Krisztus meghalni és lelkét szerelmes Atyjának kezeibe letenni. Igaz vala Krisztus és megfeddhetetlen, ártatlanságában töltvén egész életét, nem érezhető az halálnak gyötrelmét, hanem a szeretet, minekutána külső tagjain kemény írását végezte, belső részeibe vette magát, és kivált a szívét, mely principium vitae naturalis, eredete és kezdete a természet szerint való életnek, környékezte meg és emésztette.

Akkor mindjárt kezdé, nem kétlem, Krisztus mondani Jeremiás prófétával könyvének 20. részében: Factus est in corde meo Quasi ignis exaestuans, claususque in ossibus meis, et defeci, ferre non sustinens: Lón az én szívemben, mint az égő és csontjai közé reszketetett tűz, és ellankadék el nem tűrhetvén. És

Dávid királlyal: Rugiebam prae gemitu cordis mei, ugyan ordítok vala szívemnek fohászzkodása miatt. Ah, irgalmatlan szeretet! Age, quod agis, cseleked amit cselekszel: Quod facis, fac cito, és vidd végbe hamar munkádot, ne szorongasd, ne gyötörd tovább az ártatlant.”

Kelemen Didák atya (második) nagypénteki prédikációját pedig az egyik legszakavatottabb irodalomtörténész, Lukácsy Sándor a magyar próza ünnepeinek nevezi.

„Kelemen Didák prédikációjának hangneme a magas *cé* tartománya. Ahogyan azt a *Keresztények, sírjátok* című kötetében írja. – Lépten-nyomon felkiáltásokkal szakítja meg az epikus előadást. Vagy részvételre szólítja fel az egek és a föld lakóit. 'Oh angyalok, rettenjete meg!'; 'Oh medvék, oh párducok, oroszlányok' (álljatok bosszút); 'Oh menny, föld, angyalok, sírjátok!' – vagy magukat a szereplőket szólóntatja: 'Oh én szerelmem, drága Jézusom!'; 'Oh szeretetnek tékozló fia!'; külön-külön Krisztus tagjait: 'Oh szentséges lábak!'; a helyszínt: 'Oh áldott Kálvária!' a felkiáltás szidalom is lehet: 'Te Júdás, hogy merészelted ezt cselekedni?...ah gonosz nyelv! ah bűdös száj! oh szemtelen orca!' Ezek a felkiáltások Úgy kísérik a cselekményt, mint a kórus a görög drámát.'

Az atya remek dramaturgiai képességeit pedig így bizonyítja: „[...] ez úgy működik, mint egy forgó színpad, de úgy is mondhatjuk, hogy a szónok terelgeti helyszínről helyszínre a dráma nézőit, hallgatóit. 'Jöjj ide te is, keresztény lélek, nézzed ezt a szomorú processiójárast, gyászos pompát, miképpen édes Megváltód egyik bírótul másikhoz kötözve vitetik...' 'Menjünk a pitvarba, ahol Péter melegszik a tűznél...' Fordítsuk már szemeinket a szomorú Anyára...' 'Lássuk immár Urunk Jézusnak szörnyű állapotját...' 'De lássuk mit művelnek a zsidók...' Lássuk immár mint ment a szomorú processzió a Kálváriához...' 'forduljunk immár a szomorú Anyához, aki nagy keserűséggel a kereszt alatt áll vala...'”

Illusztrálom ezt Didák atyától vett, elsősorban ma is szinte nekünk szóló idézetekkel. Nézzük, hogyan tagadja meg Péter a Mestert, mielőtt a kakas harmadszor megszólal, és mi:

Krisztust meg ne tagadjuk

De minek előtte ez a siralmas éjszaka elmúljék, menjünk a pitvarba, ahol Péter melegszik a tűznél, meglátjátok, hogy nem úgy beszél most Péter mint az előbb, hogy ha meg kell is halni, meg nem tagadja, hanem átkozni kezdé magát s esküdni, hogy nem tudja az embert akiről kérdezik. Megszólítja itt Sz. Ágoston Pétert, s azt kérdi: Mond meg nékem, Péter, hogy oly megvetett, alávaló ember-e ez, hogy nem isméred, és nem társalkodtál vele? Ismérted-e akkor, mikor megvallottad, hogy Te vagy az Istennek Fia? Nemde, nem ismertéd-e akkor, mikor azt mondá néked, és a te atyádfiának, Andrásnak a Galileai tenger mellett: Jöjjetek, és emberek halászává teszlek titeket? Ily hamar kiment-e elmédből, elfelejtkeztl-e arról, akinek a Thábor hegyén sz. színe változását látván gyönyörűségítől meggyőzöttetvén azt mondád:

Uram, jó nekünk itt lennünk? Jusson eszedbe, Péter? hogy ez az az ember, aki nyújtá a kezét, hogy el ne merülj a vizekben. Ezekről, és több jótéteményeiről elfelejtkeztél, hogy azt mered mondani, nem tudom ezt az embert. OH, hatalmas Isten! megrettenek, ha Sz. Péter esetit meggondolom, mert én teljes vagyok külső és belső kevélységgel, s nem csak magamat tartom jónak, hanem másoktól is kívánok jónak tartatni. Ha másokat látok bűnbe esni, nem győzöm eléggé ítélni, és meg sem gondolom, hogy én is belé eshetem. Azért kérek, hogy életemben, úgy halálomkor, a kísértettől meg ne győztessem. Azért méltó, hogy mindenütt óva járjunk, tudván, hogy cserépedényben nagy kincset hordozunk és arra teljes tehetségünkkel igyekezzünk, hogy Krisztust meg ne tagadjuk, minthogy cselekedettel megtagadja őt, valaki bűnben hever.

Vagy mint Pilátus, mi sem arra figyelünk, mit mond Isten, hanem már akár egészen kis dolgokban is csak az érdekel:

mit mondanak az emberek?

Oh, én édes Istenem, hányszor követtem én Pilátust ebben, hogy az embereknek kedveskedvén, tégedet megharagítottalak; egy kis haszonért vagy böcsület kívánásáért nem irtóztam hazudni, mást gyalázni, hamisan esküdni, és téged, örök kincset elveszteni és örök gyötrelmet azzal magamnak szerzeni.

Oh, emberi tekintet! de nagy hóhéra vagy te a szegény lelkeknek, mily sokan vesznek el ezekért a szókért: Quid dicent homines? mit mondanak az emberek? ha templomban isteni szolgálaton jelen lévén térdeimre állok, kezemet egybefogom, másokkal haszontalan trécsélést, nevetést nem indítok. Mit mondanak az emberek? ha valamely ellenkező szót békével elszenvedek, annál inkább, ha megüt valaki, s vissza nem ütöm; ha a Krisztus parancsolata szerint a rosszért jóval fizetek, a bosszúért bosszút nem állok? Mit mondanak az emberek? mikor vendégségekben vagy egyéb gyülekezetekben másokat gyaláznak, hírükben, nevükben mocskolnak, ha én ezen nem örvendek, én is a szót nem szaporítom, hasonlóképpen nem gyalázom, hanem inkább megfeddem a rágalmazót? Mit mondanak az emberek? ha az egy igaz üdvözítő Apostoli Római Sz. Hitre megtérek, kin kívül üdvösségemet meg nem nyerhetem, mert sine Fide impossibile est placere DEO (Heb. 11,6), igaz hit nélkül lehetetlen Istennek tetszeni. Mit mondanak az emberek? barátjuk tovább nem lesznek, kedvükből kiesem; azért, hogysem az embereknek ne tetsszek, inkább megvetem a Krisztust.

Ezt cselekszik a Pilátus tanítványi; sokan is vannak, kik hogy az embereknek tetsszenek, kiesnek annak kedvükből, aki az emberekért emberré lett. S vajon, miért te, aki ezt annyiszor hányod-veted elmédben, hogyha ezt cselekszem vagy nem cselekszem: Mit mondanak az emberek? Miért nem mondd? hogyha ezt cselekszem, amit nem kellene cselekednem, végbe nem viszem, mit mondanak a menyegyeriek? mit az én őrzőangyalom? mit mond az Angyalok Királynéja? mit mond a

Krisztus? mit mond az Isten? mit a földön az igazak? az egekben a boldogult lelkek? mit mondanak akkor, mikor végső veritékkel izzadsz? mikor utolsó szükségben lélsz? mikor mindenektől elhagyattatol? Senki nem segíthet, hanem csak az egyedül, akit az emberek tekintetért megvetettél, az egy élő Isten! Mit mondanak akkor, ezt kell meggondolnod, s Pilátussal az emberek kedvéért a te jó édes Istenedet meg ne bántsad. Ne kövesd Pilátust, aki hogy császár haragját elkerülje, a zsidók barátságát megtartsa, a Krisztust halálra ítéli. Így szokott lenni, amelyik bíró örül az ajándéknak és félelemtől viseltetik, igazat nem ítélhet; nem kell a bírónak azzal gondolni, mit mondanak öfelőle az emberek? hanem azt kell szeme előtt viselni, mint létszen Isten előtt ítélete.

A Szentséges Szűz és Jézus párbeszéde egyetlen evangéliumban sem olvasható, de, hogy valahogyan ilyenképpen készítette fel, vigasztalta édesanyját kegyes Megváltónk, az nagyon valószínű:

fordítsuk szemünket a szomorú Anyára

Fordítsuk már szemeinket a szomorú Anyára, a Boldogságos Szűz Máriára, kinek midőn megjelentette volna az édes Jézus, hogy immár szenvedésinek elközelített ideje s kevés ideig lehet véle, megkérde a szentséges Szűz, micsodás halált akarna szenvedni? Azt mondá az áldott Jézus: Én édes Anyám, látod-e az én testemet, melyet tetőled vettem, azt mind tagonként elkinózzák.

Oh, Istennek szent angyali! mondjátok meg ti, minémű fájdalmat érzett a szentséges Szűz ezeket hallván, s mily keserves jajgatással siratá Sz. Fiát, és a nagy bánat szívét elfogván, leesék a földre, mint egy holt; csak nézi vala Sz. Fiát, de sok ideig nem szólhata. Midőn pedig annyira magához jött vala, hogy a szót megérthetné, nagy édességgel megölelé az édes Jézus, és felemelvén, kegyesen Sz. Anyját vigasztalá és harmadnap múlva dicsőséges feltámadásával biztatá, melyet látván a Sz. Szűz, valamennyire erőt vőn és Urunk Jézussal kezde szólani:

Oh, emberi nemzetnek Megváltója! Oh, mennyek, földnek alkotója! Oh, én édes szülőtem! mily édes vala a mi nyájasságunk! Oh, lelkemnek egyetlenegy reménysége! mily keserves nékem tőled elválásom: de nincs mit tennem, azért légyen a te Sz. Atyádnak akarata. Hálát adok néked, hogy engem nyavalyás szolgáló leányodat választottál magadnak anyául, s tőlem felvetted a testet, kiben akarod megváltani az emberi nemzetet. Hálát adok néked, édes Megváltóm és én édes Istenem, hogy nagy édesen vigasztaltál a te szavaiddal s jelenléteddel. Azért, én Uram Istenem, adjad a te szolgáló leányodra a te isteni áldásodat, minekelőtte elválns tőlem, én édes Fiam.

Megrázó képekkel rajzolja meg, közben mélyen fájlalja, hogy az emberek kemény szíve mindezen nem indul meg, hogyan történt:

Isten Fiának keserves szenvedése

Oh, kemény szívem, mikor epedsz meg bánatodban, ha akkor nem bánkódsz, mikor a te Istened így szenved érted, kit látván a kemény kősziklák, noha nem értük szenvedett Urunk, megrepedezének; mi pedig, kikért vérét ontotta, mint a kövek meg nem indulunk szenvedésin. Látták az egek az Isten Fiának keserves szenvedését, s kínjainak iszonyúságát, s nem túrhették tovább, hanem mint a jámbor szolgák urok halálán fényes ruhájukat leteszik, s szomorú feketébe öltöznek, úgy a nap és hold az égi csillagokkal egyetemben megvonák fényességüket és az egész földet szörnyű sötétségbe öltöztetvén, befedezék a Krisztus mezítelen testét. Oh, angyalok, lássátok ti is a csudáknak csudáját, miképpen az istenség két lator között függ a kereszt gyalázatos akasztófáján, és aki legnagyobb böcsületre méltó, legalábbvalónak tartatik. Járulj ide te is, én lelkem! ismérd meg, hogy por és sár vagy, ne kívánj tovább nagy böcsültetni. Oh, legalázatosabb drága Jézusom! adj oly malasztot, hogy mindeneknél bűnösebbnek tartsam magam, és másoktól is kívánjak annak tartatni! Ne engedd, édes Jézusom! hogy valaki tiszteljen, mert semmi tiszteletre méltó nem vagyok, hanem inkább mindenektől megutáltassam, rossznak tartassam. Mert ugyanis teljes vagyok gonosz kívánsággal, állhatatlansággal; és valami számon és szívemből kijön, merő bűn és hamisság. Kérlek azért téged, szerelmes Jézusom! azon szeretetért, kivel a kereszten a két lator között függöttél, adj kegyelmet, hogy állhatatos legyek, s örvendezzek, midőn az emberektől megvetetem.

És így vezet tovább a szenvedés történetén. A leírás igazolja, hogy szinte szeme előtt zajlik, jelen idejű a passió, melynek az oka is jelen idejű a prédikációban: „*Oh Uram! én vagyok, aki vétkeztem, én vagyok, aki loptam, tolvajkodtam, sok gonoszt cselekedtem... Oh átkozott bűnök! melyekért ennyit kellett szenvednie az ártatlan Krisztusnak...*”

Együttszenvedésre, de legalább is belátásra hívja hallgatóit:

Jöjj ide, oh ájtatos lélek! tekintsd meg a te sebes-véres völegényedet, mint áll anyaszült mezítelen, mint lefüggesztette szemérmes szűz szejmeit...

Mert az Úrnak együttérző emberektől elhagyatottan, főként az olyan hálátlanoktól is, akikkel személy szerint annyi jót tett, magára hagyottan, magányosan kell szenvednie, az azóta is kiszámíthatatlan emberiség akkor odasereglett részvétlen tömegében. Őket kérdezzeti a prédikátor: „*Hol vagytok ti ötezer férfiak, kiket öt kenyérral és két hallal megelégitett?*” „*Te százados, kinek szolgáját meggyógyította Jézus, te zsinagóga fejedelme, kinek leányát feltámasztotta Jézus, és te Nicodeme és te Lázár, hová vontátok magatokat?*”

Ha a mai hívő belép a nyírbátori templomba, és ott szemlélődik Krisztus szenvedésén, nem igen tudja, hogy az Kelemen Didák atya örökérvényű prédikáci-

ójának térbe fogalmazása, a faragott Krucsay-oltárban. Abban a házában Istennek ugyanis minden az ő tervei alapján készült. Mint minden alapítása, ez is ajándék Istennek, a „nagyot” és „szépet” bátorságából. Templomokat és iskolákat, minden faluba templomot, és minden harmadikba iskolát akart az Isten dicsőségére, a felebarát szeretetére a kétségbeeső állapotban lévő haza felélesztésére. Minden munkának, építkezésnek a semmiből kezdett neki. Merészen, de erős bizalommal az ima hatalmában. Abban sohasem csalódott. Jöttek a bőkezű főúri adományok, melyek mindig akkor érkeztek, kérve, kéretlenül, amikor a legnagyobb volt a szükség.

S ha felgyújtották a templomot, kezdte előlről, újra. Átimádkozott, átelmélkedett éjszakákon át, szeme előtt látta Krisztus szenvedését, oltárba álmodta azt. Betlehemben, a városon kívül született Jézus, Jeruzsálemben a városon kívül feszítették meg, haláláig azon munkálkodott a fáradhatatlan szerzetes, hogy Isten Fia hajlék nélkül ne maradjon. De legyen hajléka, ne csak a templomban, de az atya missziós tevékenysége kapcsán az emberszívekben is. Hegyeket mozgató hittel élt, mert tudta: *„noha mindenütt kő vagon a jóságos cselekedet ajtaja előtt, mindazonáltal elfordítja az Angyal, az Isten malasztja, mert azt írja Sz. Pál: Mindent megcselekedhetünk az által, aki minket megerősít.”*

Megrendítő élmény, akárhányszor is rácsodálkozhatunk életében a *megcselekedést* biztosító *megerősítésre*. Számomra most újra friss az élmény. A konferenciánkra készülve Bogdan Adamczyk atyával két hete jártunk, és imádkoztunk Nyírbátorban.

Isten szolgája, a 325 éve született és 300 éve pappá szentelt szerzetes élete arra is bizonyíték, hogy mennyire meghatározó és igazolható az életszentség felé haladó ember útján az az igazság, amit Szent János evangéliumában így olvashatunk:

„Az igazi világosság,
Mely minden embert megvilágosít,
A világba jött.
A világban volt,
A világ ő általa lett,
Mégsem ismerte föl őt a világ.
Tulajdonába jött,
De övéi nem fogadták be.
Mindannak azonban, aki befogadta,
Hatalmat adott, hogy Isten fiává legyen,
Annak, aki hisz őbenne.”

De milyen is ez a hatalom? Pontosan olyan, mint a megtestesült Szeretet szeretetének *hatalom nélküli hatalma*. Melynek az attribútumai: a jászolbölcső, a lavór a lábmosás alázatához és a kereszt. Azoknak pedig akik befogadták, ebből a

hatalmából, a *szereetet hatalom nélküli hatalmából* adott. A világtörténelemben az ember hatalomszeretetével szemben látszólag vesztesre álló, valójában mégis mindig győzedelmes hatalom ez a *hatalom nélküli hatalom*, mely a dünamisz által működik. Az utóbbi kétezer évben Isten erejével, a dinamikus, „*jelkes*” emberek, az igazi mártírok és forradalmárok, a nemzetmentők a szentek voltak.

Fegyvertáruk a *hatalom nélküli hatalom*, melyből néhányat gondoljunk át:

A szelídség hatalma Iz. 40 10-11 szerint: „Íme Isten az Úr, eljön hatalommal, karja mindent uralma alá vet. Győzelmének jutalma halad a nyomában, előtte meg a győzelmi jelvények.

Mint a pásztor, úgy legelteti nyáját, karjára veszi bárányait, az ölében hordozza őket, és nagy gonddal vezeti az anyajuhokat.”

Vagy ugyanez, ahogyan Mt.12,19-21-ben olvasható: „nem vitatkozik, s nem kiabál, szavát sem hallják a tereken. A megroppant nádat nem töri le, a pislákoló méccsest nem oltja el.”

Az önuralom hatalmára legyen példa: „Hiszen Isten nem a csüggedtség, hanem az erő, a szereetet és a józanság erejét adta nekünk.”(2.Tim.1,7)

Az alárendeltség hatalmára elsőként: „Bizony, bizony mondom nektek, a Fiú magától nem tehet semmit, csak azt teheti, amit az Atyától lát. Amit ő tesz, azt teszi a Fiú is.” Ebből következő reményünk: „Mert amint az Atya föltámasztja a halottakat, és életre kelti őket, a Fiú is életre kelti azokat, akiket akar. Aki hallja szavamat és hisz annak aki küldött, az örökké él.”

Vagy „[...]legyetek egymásnak alárendeltjei, Krisztus iránti tiszteletből” ahogyan olvasható az Ef.5.21 szerint.

Gyengeség hatalma, az astheneia. Az az erő, amelyet szent Pál (is) a gyengeségben tapasztalt meg.

És varázslatos szépen így tovább.

A Szeretetnek ez a *hatalom nélküli hatalma*, az első pünkösdi óta az apostolokban, és utódaikban működik, a dünamisz által. Hiszen: „Nem pusztulásra ítélt, hanem elpusztíthatatlan magból születettek újjá az Isten élő és örök szava által, mert:

Az ember olyan, mint a fű, a dicsősége, mint a rét virága, elhervad a fű, s lehull a virága, de az Úr szava örökre megmarad.” (1 Péter, 1, 23-25)

Mondhatjuk, ma is, Kelemen Didák atyánkkal:

Szólj, Uram hallja a te szolgád

A mi edes Üdvözítőnknek tőle idegenkedő, tőle szaladó bűnös fiai után való kiáltásáról jövendőlvén Izaiás próféta (30,21), így szól az emberi nemzetnek: A te füleid meghallják a teutánad kiáltónak szavát. Úgy vagy, Istennek kedves prófétája, mert meghallottuk a mi érettünk jött Jézusunk világban kiáltozását. Hallották az eltévelyedettek, és a mennyei útba igazodtak. Hallották a bűnben elmerültek, és a mélységből hozzá kiáltottak. Hallották a halottak, és koporsójukból kijöttek. Mert

Qui ex Deo est, verba Dei audit, Aki Istentől vagyon és az Istent Istenének ismeri, szavát meghallja, intését megfogadja, és azt mondja Sámuellel: Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád. Melyek mikor meglésznek, az Isten igéjének csudálatos ereje az egész embert jobbá változtatja. Azért nincs oly keményedett s bűnbe merült ember, kit az Isten igéjének kétélű pallasza (Zsid. 4,12) és erős pörölye meg nem tör és penitenciára nem lágyít. Nincs oly hideg szív, melyet isteni szeretetre nem gerjeszt, ha figyelmetes elmélkedést fordít annak hallására. Nincs olyan erősen világhoz ragadott kívánság, mely a földet javaival együtt meg nem utálja, és mennyei jókra ne vágyódjék, ha az Isten igéjét mélyen elméjében fontolja s szívébe oltja. Nincs oly ügyefogyott állapot, oly szomorúság és inség, melyben erőt és örömet nem nyert az Isten igéjének szíves hallgatása.

Az erő megtapasztalásából fakad az öröm, és annak megosztása az ajándékozó szeretet.

„Ajándékozzunk” mi is, az Égi Édes keze által, az Ég és Föld Urának!

De úgy, hogy tartsuk észben egy keleti mese tanulságát, amikor a koldusgyermektől a királyfi kért ajándékot. A fiúcska pedig csak a legkisebb darabka kenyéréről mondott le, így azután a királyfi is csak ilyen méretű, kis darab arannyal viszonzta azt. Késő bánat. Ha ezt tudja, bizony az egész koldustarisznyát mosolyogva adta volna át Urának. Mi tudjuk ezt? Vagy, mint kincseinkért, reszketünk a „nincseinkért”?

Isten a jókedvű adakozót szereti, ahogy Szent Pál mondja. Őt, aki örömmel, óhajtó módon, kételkedés nélkül, lelkesen, szívének teljes beleegyezésével imádkozza mindennap, ahogyan Jézus tanította: „Legyen meg a Te akaratod!” Legyen meg a Te akaratod Abba! Atyám!

„Korunkban az igazi forradalom az lenne, ha Szent Ferenc visszatérne a földre.” – Ferrero hatalomról szóló könyvének kulcsmondata ez.

Korunkban az igazi demokrácia szerintem az lenne, ha az emberiség üdvösségére gondolva, mind többen és többen indulnának el az életszentségre vezető úton.

Nyugalmat és békét ugyanis csak a „szelíd és alázatos szívű” által „megszelídített szívű” világ, haza, család és ember található.

De sajnos: „Az egész világ alszik, pedig Isten olyan nagy, olyan jóságos, olyan méltó a dicséretre, és elfelejtik Őt. Senki sem gondol rá! – Csupán a természet magasztalja: a mennybolt, a fák, a csillagok, a növények, minden Őt dicsóíti; csak az ember alszik, aki ismeri jótéteményeit. – Menjünk, menjünk, ébresszük fel a világot!” (Betlehemi Boldog Mirjam)

Ahogy a saját korában Kelemen Didák atya is ezt tette *hatalommal*, a Szeretet *hatalom nélküli hatalmával*.

BIBLIOGRÁFIA

Archivum Rakocianum, 1994

Archivum Rakocianum. II. Rákóczi Ferenc fohászai. AKADÉMIAI –
BALASSI, Budapest, 1994.

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza fejek.* Kassa, 1729.

A „JÓSÁG FENOMENOLÓGIÁJA” – REFLEXIÓK KELEMEN DIDÁK MUNKÁSSÁGÁHOZ

LUBINSZKI MÁRIA

Bevezetés

Kelemen Didák székely származású minorita szerzetes munkásságáról olvasva, filozófiai és pszichológiai szemszögből leginkább az a hihetetlen életerő és hit ragadott meg, ahogy rendíthetetlenül járta a saját útját, dacolva a világ ellenállásával. Akart élni és akarta a jót. A nyíri protestánsok háromszor gyűjtötták rá egyszerű faházát, Ő felépítette negyedszerre is. Rengeteget tett a magyar nyelv fennmaradásáért és az iskolaépítésért. Ő újjáta meg a tetemvár alatti minorita templomot. A pestisben haldoklók homlokáról törölte a verítéket, egész életében hirdette a jót. Felmerült bennem a kérdés: a személyiség működésében melyek azok a belső feltételek, melyek azok az énfunkciók, amelyeket a szervezet mozgósítani tud nehéz élethelyzetekben. Különös módon a halál és a gyász problematikájához jutottam el.

Személyiség és énfunkciók

Kelemen Didák életét végigkövetve a hit, alázat és az emberfeletti teherbíró képesség az, ami manapság, az „itt és mostban” értelmezve is sokat adhat nekünk. A teherbírást, a küzdeni tudást és a jóságot most nem vallási, hanem személyiségpszichológiai szemszögből vegyük szemügyre. A személyiségpszichológiai megközelítések közül Szondi Lipót sorsanalízise áll a vallás és a hit kérdéséhez a legközelebb. Az egészséges személyiségfejlődés folyamatában az **énfunkciók** stabilizálódásával alakulnak ki a nehéz élethelyzetekben alkalmazható megküzdési stratégiák. Az énfunkciók abban segítenek, hogy a nagyrészt tudattalan ösztönkésztetéseket a lehető legnagyobb mértékben tudatosítsák és segítsenek kézben tartani az élet menetét; egyensúlyt tartsanak a magasságok és mélységek megélésében. A négy legfontosabb énfunkció:

- * **Projekció:** az én azon törekvése, hogy más **emberekkel egységet képezzen**, egygé váljon. Szimbolikusan a világ megismerésének az alapja.
- * **Infláció:** az én azon törekvése, hogy „**mindenné váljon**”, a teljességet érje el. Az alkotóképesség és vallás alapja.
- * **Introjekció:** az én ősi törekvése, hogy értékes tárgyakkal, minden értéknek a birtokosa legyen. **Vágy a mindent birtoklásra és a mindent tudásra.**
- * **Negáció:** az én elemi törekvése az **elkerülésre, tagadásra, elfojtásra.**¹

¹ GYÖNGYÖSINÉ KISS 1999, 27.

Az én ereje ezzel összefüggésben ezen énfunkciók tudatosítását és az állásfoglalás képességét jelenti. Akinek van ereje, csak az tud adni, csak az tud hozzátenni e világ bonyolultságához valamilyen rendező elvet. Az erő pedig állásfoglalás: mi az ami számít, és mi az ami nem. Milyen embereknek, szavaknak, cselekedeteknek van súlya, és melyeknek nincs. Kelemen Didák kapcsán feltétlen beszélünk kell még egy további énfunkcióról, ami a hitfunkció.

A hitfunkció egy sorsépítő erő, mint híd funkcionál az emberfeletti szellem és az öröklött ösztöntermészet között. A hitfunkció lehetősége, hogy kibékítsen a sorssal és az elmúlással, a múlttal, jellel és jövővel. Amely képes az időt az élet prioritásaival összhangban strukturálni. A hitfunkció tehát összekapcsol – egészséges működése esetén éretté tesz, ami azt jelenti: a veszteségekhez való alapvető hozzáállást és állásfoglalást határozza meg. Szondi nagy hangsúlyt fektet a hit szerepére. A hit az én transzcendens képessége.

Kelemen Didákot folyamatosan az élet szélsőséges, határhelyzeteiben találjuk. Pestis, szegénység, ellenségeskedés. És mégis tudott egyensúlyt teremteni. Szondi megnevezett a személyiségünkben egy olyan magasabb rendű, autonóm, globális ént, amit **Pontifex oppositorum**nak nevezett el. A Pontifex én képes áthidalni a lélemben az összes ellentétpárt. A legfontosabb lelki ellentétpárok:

Mindenhatóság – tehetetlenség
 Szellem – természet
 Tudatos – tudattalan
 Szubjektív világ – objektív világ
 Test – lélek
 Evilág – túlvilág
 Nőiesség – férfiasság
 Cenzúra – álmok

Ezek az irányító és meghatározó ellentétpólusok találhatóak a lelki életben, melyek alá könnyen be tudjuk sorolni az összes többi lelki ellentétpárt. A sorsanalízis szerint az emberiség és az egyén története – mint sors – mindig két polárisan szembenálló törvényszerűség eredménye. Az ember élete – csakúgy mint az emberiségé – egy ellentétstruktúrán alapul. Mindezen ellentétek közül az elmúláshoz való viszony, az élet és halál kérdése az, amely az élet, a személyiség és a hit legmélyebb rétegeit érinti. Ha a jóság fenomenológiailag megragadható, akkor feltétlenül magában foglalja a rosszal való bánni tudás képességét, mint önmaga ellentétének harmóniába foglalását.

A gyászra való képesség

„Az élethez való kötődés képessége összefügg a leválás, leválasztás képességével is. Aki nem kötődik az élethez, az sem a másiktól, sem önmagáról nem képes leválni, képtelen a másikat és önmagát kívülre helyezni.”² A jóság nem csak a reali-

² HÁRS–KOMÁLOVICS 2001

tásérzék, a kötődés és érett szeretet képessége, hanem mindenekelőtt elengedni tudás, leválás, megbocsátás. Ennek alapja a gyászra való képesség. A gyász az az érzelem, amellyel búcsút veszünk, feldolgozhatjuk egy derékba tört kapcsolat problémáit, segítségével a kapcsolatból, a partnerünk tulajdonságaiból a lehető legtöbbet magunkévá tehetünk.³ A gyászmunka rendkívül fontos a személyiség újraintegrálása szempontjából. A gyászmunka különböző fázisait többféleképpen írták le a szakemberek.⁴ Lényegében egy olyan intrapszichikus folyamat, amely a szeretett tárgy elvesztését követi, s amely a valóságpróba által segít az egyénnek fokozatosan leválni róla.⁵ A gyászmunka nem gyöngeség; egészségünk szempontjából nagyon fontos megtanulni megfelelően gyászolni.⁶ Megkülönböztethetünk normális gyászt és patológikus gyászt. Normális a gyászfolyamat, ha a gyászmunka végezetével győz a valóság, és az elveszett tárgy létezése pszichésen folytatódik, az immár szabaddá váló ént erősítve. Patológias gyász esetén a gyászreakció elmaradhat, illetve a szokványostól eltérő pszichés és szomatikus tünetek jelennek meg. A halálhoz-válólét filozófiai fogalma ez utóbbi témakört még tovább fűzi: az élethez a maga legfontosabb prioritásaiban csak akkor tudunk kötődni, ha nemcsak az elengedésre, hanem az elmúlás megélésére is képesek leszünk. Ez az, ami az irreverzibilitást jelenti az életünkben: hogy legyőzve félelmeket, védekezést és elhárítást, a kösziklán is átmenjünk, ha a hitünk arra hív.

A halálhoz-válólét

„A halál mint határ végső horizontként lehetőséget ad az élet egészének megpillantására.”⁷ „Ha az élet úgy viszonyul a biztos halálhoz, hogy kézzelfoghatóan birtokolja, akkor válik az élet önmagában láthatóvá. A halál képes látást adni az életnek, és állandóan legsajátabb jelene és benne, magában növekvő, mögötte halmozódó múltja elé vezet.”⁸ A halál az élet elfogadására szólít, az életére, amely mi magunk vagyunk. Így az önmagunkkal való béke alapfeltétele a halál, az elmúlás, a búcsúsva létezés elfogadása.

Heidegger szerint a halál az emberi értelem számára igenis megragadható.⁹ Valaminek az értelmét felfogni azonban sokkal több, mint valaminek az okait pontosan tudni. A halál értelme túl van a racionalitáson, felfogása tetőtől talpig, testestül lelkestül igénybe vesz. Ontológiai értelemben autentikus létmód az, amely képes a halálhoz való előrefutással önmaga legsajátabb lehetőségeire rátalálni. Ekkor tudni fogja a honnan-t és a hová-t. Ezen az úton az ember képes a gyászra,

³ KAST 1995

⁴ PILLING 2003

⁵ LAPLANCHE-PONTALIS 1994

⁶ KAST 1995

⁷ CSEJTEI 1998

⁸ CSEJTEI 1998

⁹ HEIDEGGER 1989

mert az élet gyökeréig hatoló alapjaként éli meg az elmúlást. Ha az idői dimenzió egy személyiségben helyreáll, illetve hosszas (gyász)munka árán képes lesz fogalmat alkotni róla, az identitás határai stabilizálódnak.

A halál ontológiai értelmezése tehát az ember időbeliségére és történetiségére hívja fel a figyelmet. Az időfogalom felől végiggondolva az elmúlás nem micsoda (Was), hanem a jelenvalólét mikéntje (Wie). „A halál nem dolog, hanem eredendően hermeneutikum; az ember sohasem 'hal meg' 'csak úgy', hanem mindig vala-miként fejezi be életét.”¹⁰ Heidegger így ír erről: „Csak az ember hal meg. Folyamatosan, amíg a földön lakozik, amíg létezik...” Jól lakozni ezen a földön talán annyit jelent: az életesemények és élmények integrálásának és áthidalásának a képességét elsajátítani. Fizikai, pszichológiai és vallási-transzcendens szinten egyaránt és *egyidejűleg*. Talán ez volt Kelemen Didák jóságának titka.

BIBLIOGRÁFIA

CSEJTEI 1998

CSEJTEI, D.: *A halál hermeneutikája*. Budapest, IKON, 1998.

FREUD 1915

FREUD, S.: Gyász és melankólia. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest, 1915.

GYÖNGYÖSINÉ KISS 1999

GYÖNGYÖSINÉ KISS E.: (szerk.) *Szondi Lipót*. Budapest, ÚJ MANDÁTUM, 1999.

HÁRS-KOMÁLOVICS 2001

HÁRS GY. P.–KOMÁLOVICS Z.: *A tárgyvesztés nyelve – az irodalom margóján*. Kézirat, 2001.

HEIDEGGER 1989

HEIDEGGER, M.: *Lét és idő*. Ford.: ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, VAJDA Mihály. Budapest, GONDOLAT, 1989.

KAST 1995

KAST, V.: *A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. T-TWINS, 1995.

LAPLANCHE-PONTALIS 1994

LAPLANCHE-PONTALIS: *A pszichoanalízis szótára*. Budapest, AKADÉMIAI, 1994.

PILLING 2003

PILLING, J. (szerk.): *A gyász*. Budapest, MEDICINA, 2003.

¹⁰ CSEJTEI 1998

PAX ET BONUM¹

A szó és a tett ekvivalenciája – A Logosz – Ember –
Kelemen Didák Páter emlékére

SZATLÓCZKYNÉ GAJDÓCZKI ZSUZSANNA

- I. Az evangéliumi SZERETET logoszként való működtetője az egyszerűség útján járó nagyszerűség: KELEMEN DIDÁK P. (1683-1744)

A kor társadalma, amelyben élt: az álliberalizmus révén megtévesztő irányok, az egyénieknek minden fölé helyezésével, érdekeik szerint, gyárilag, megfelelő reklámokkal többnyire hamisítva állítják az ember elé az úgynevezett „igazi értéket”, amelyek úgy forognak a jóhiszemű társadalomban, mint a szolid pénzforgalomban a hamis bankók. Addig míg csak kevés van belőlük, nincs baj, hanem ha már túl sokra növekednek, úgy, hogy a „valódi értékűeket” elnyomják, akkor bekövetkezik a pénzügyi összeomlás, a krach, a társadalomban bekövetkezik a forrongó „liberalizmus, demokratizmus, szocializmus” és sok hasonló jelszó hangoztatása, majd üvöltése. A nép eszmél, majd megijed, kétségbeesik, kirúgja maga alól az ősi szilárd talajt. – írja Dr. Csák Alajos: Kelemen Didák csodálatos élete és működése című, 1927-ben kiadott könyvében. A magyarországi általános és különösen a tiszai részek viszonyainak ismeretében a szatmári békét követő évek súlyos nyomorba, szegénységbe és erkölcsi züllésbe süllyesztették a tiszai részek lakosságát. Ide került Kelemen Didák Páter, ahol tanulmányainak végeztével évtizedeken át „töretlen buzgalommal munkálkodott a tiszai részek elhagyott katolikusainak megerősítésében és az emberszeretet terjesztésében” – írja Takáts Sándor történétíró. A Gondviselés nem királyt, nem hadvezért, nem nagy politikust, nem reformátort küldött, hanem egy egyszerű szerzetest, a nép lelkéhez közelálló lelkiatyát, aki csendben működik, Ő nem látható a kirakatokban, hirdetésekben. Az Ő hitvallása a KÖTELESSÉG, amely abban összpontosul, hogy minden emberi életet, lelkületet és cselekményt az egyetemes embernemzet iránt való örökös kötelezettség szempontjából tekint.

Kelemen Didákot a Gondviselés abba a szerzetbe rendelte, amely a legtöbbet érintkezett a néppel. Egyházi tanulmányait a jóhírű eperjesi lyceumban végezte, s itt alkalma volt rendjének történetét, magyarországi szereplését s különösen felvidéki viszontagságait tanulmányozni.

- II. Rendjének alapítója Assisi Szent Ferenc. A rend egyetlen szabályra épült, az Evangéliumra. Ferenc testvér rövidebb és hosszabb Regulája

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

voltaképpen interpretált evangélium: lelki gyermekség, belső szabadság (javaktól, címeiktől, becsvágtyól, szenvedélyektől – a büntől való teljes elszakadás), a teremtett világ szeretete, evangéliumi, napsugaras világszemlélet, mindenre kész szolgáló szeretet, feltétlen engedelmesség az Atya akaratának.

A Rend eredeti karizmájának megfelelően a magyar ferencesek két évszázadon keresztül folytattak missziós munkát.

A XIV. században sokat tettek a magyar anyanyelvi kultúra megteremtéséért. Az Ómagyar Mária siralom valószínűleg egy ferences szerzetes alkotása. A 150 éves török uralom idején a ferencesek teljes sorsközösséget vállaltak az üldözöttekkel. A XVII. században részt vettek az újjáépítés munkájában: két kezükkel, tollukkal és reményt hirdető szavukkal. A ferences rendet II. József nem oszlatta föl, csak megnyirbálta tevékenységét.

A XIX. századi reformkorban: Albach Szaniszló, Széchenyi lelki irányítója és Kazinczy barátja, a pozsonyi országgyűlés reformpolitikusa lett lelki-szellemi vezére. Gegő Nicefor a csángók között kutatta a nyelvrokonságunk és népköltészetünk urali gyökereit. Gasparich Kilit életét áldozta a magyar szabadságért. Dank Agáp pesti házfönök éveken át rejtegette a templom kriptájában Batthány Lajos vértanú miniszterelnök holttestét.

A magyar ferencesek XX. századi tevékenységének fókuszai: zárt lelkigyakorlatok, népmisziók, kórház- és börtönpasztoráció, nevelés, harmadik rend szervezése, tudományos munka, sajtóapostolság. Közel- és Távolság Kelet missziói, korszerű szegény-gondozás, a világháború idején az üldözöttek és menekültek testi-lelki szolgálata.

- III. Kelemen Didák a jótettek művelésében vált naggyá, amit az emberek szeme nem igen vesz észre. Szerényen, alázatosan fogott a munkához. Élettörténetében láttuk, hogy akár mint házfönök, akár mint rendfönök, akár mint a gróf Károlyi-család legelső bizalmasa, az országbíró tanácsosa, a főurak hitszónoka, a legnagyobb összeköttetésű pap és szónok – mindig és minden körülmények között megmaradt annak az egyszerű, szegény szerzetesnek, aki a szegények számára koldult. Testi élete nélkülözésekkel teljes, aszkétikus. Térítő útjain gyalog járt, miközben szegényes házak kamráiban, sőt istállóiban keresett éjjeli szállást. Amit pedig a pestisek alkalmával irgalmas útjaiban szenvedett, azt csak az foghatja fel némileg, aki a pestises vidékek szörnyűségeit megtapasztalta. Tápláléka a kenyér és a víz, ünnepnapok alkalmával fogyasztott szalonnát. Hitte, hogy az emberi élet végcélja nem a test földi élete, hanem a lélek örökkévalósága. A test örökös harcban áll a lélekkel, mint a gonosz a jóval.

Emberszeretetéről önfeláldozása és jóságos, cselekedetekben eltöltött élete beszél. Az, amit a betegek, szegények, szenvedő nyomorgók érdekében tett, sokkal több volt, mint amit ma a humanizmus és szociális jótékonyosság alatt értünk. Ez az igazi HUMÁNUM, azaz az első krisztusi szeretet működése volt. A „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” felszólításának legbensőbb hitbéli meggyőződésből fakadó teljesítése, mégpedig olyan szigorúan, hogy elsőnek szegény felebarátját tekintette s csak másodsorban gondolt önmagára. (Szolgálatetika és nem önmegvalósító etika, ami ma nagy divat, mert ma a jogról szólnak, de a kötelesség elhalványult.)

Ami őt az emberek átlagából magasan kiemeli, az a manapság szinte hihetetlen szerénység, alázatosság, amelynél elismerést, még kevésbé dicséretet, köszönetet nem várt, de nem is fogadott el.

Mécs László költeménye (Mécs László: Alázat) ezt az alázatot gyönyörűen fejezi ki, az időm rövidege miatt ezt idézem: „Aranyosónak álltam életem folyójába, Meríteni próbáltam a jóságból és a szeretetből... (...) én ember vagyok s csak embertyit meríthetek Istenből, (...) Eddig nem találtál semmit, mert magadat ke-rested!”

„Hazudtál: első volt az Én. Második a Felebarát, harmadik az Isten! Ezért nem találtál semmit. A szentek és más hősök más sorrendet hajszoltak: első az Isten országa, második a Felebarát, harmadik az Én. (...) Ez az út az igazság és az élet.”

„Megindulnak az örök áramok, és kigyúlok a sötétben, ha Ő akarja, világítok minden magyaroknak; Ha Ő akarja, ívlámpa leszek a beborult Európa felett.”

Remélhetőleg Kelemen Didák atya ívlámpa lesz a beborult Európa felett!! Hiszen paraméterei ezt indukálják.

- IV. Beszédei vigasztalásként hatottak nemcsak a katolikusokra, hanem a más vallásúakra is. „Szent barátnak” hívták a miskolci kálvinisták s nem egy esetben felkeresték fontosabb lelki kérdésekben tanácsait is kikérték.

A nép életében glóriásnak képzelte alakját.

A „Kálvinista tartomány” – ahogy a tiszai részeket abban az időben nevezték – nem volt megközelíthetetlen, kínai fallal elzárt terület.

Nyírbátorban rendbe hozták a 130 év alatt romlásnak induló ősi templomot, rendházat és a szép kálváriát. Kelemen Didákot apostoli munkája, a rendház építése közben foglalkoztatta az a gondolat, hogy a mérhetetlen nehézségek árán megszilárdított és kivívott központnak erős hitű katolikusokból tömörülő háttere legyen. Ennek érdekében tárgyalt Károlyi gróffal, hogy katolikus híveket kell a bátori határ elnéptelenedett területére telepíteni. A visszatérítés mellett kívánatosnak tűnt, hogy az elhagyott és üresen álló jobbágytelkekre más vidékekről katolikus telepeseket hozatna. Károlyi gróf, mint mindig, ezúttal is meghallgatta és megfogadta Didák atya tanácsát, és leginkább dolgos sváb katolikusokat telepített az

elnéptelenedett jobbágy-telkekre. Amint a püspöktől az engedélyt megkapta, Károlyi Sándor gróf azonnal érintkezésbe lépett a város protestáns lakosaival és az illetékes köröket felszólította, adják vissza családi sírboltját, s a templomot. Ő viszont kötelezi magát, hogy cserébe a protestánsoknak saját telkein nemcsak új templomot, hanem iskolát, papi és tanítói lakást is építtet. A protestánsok nagy örömmel fogadták az előnyös és nagyvonalú ajánlatot.

A NAGYVONALÚSÁG valami olyan, amit igencsak elfelejtettek; nem valami ellen, hanem valamiért kell munkálkodni!!!

Négy szót kívánok kiemelni, amely szavak az emberi értékek egy részét reprezentálják:

NAGYVONALÚSÁG (nagylelkűség, nemeslelkűség, bőkezűség, nemesség, tüzesség – írja az etimológiai szótár), továbbá
 – SZELLEM (lélek, észjárás, tudat, eszmélet)
 – HARMÓNIA (összhang, egyetértés)
 – EMLÉKEZET (emlékezés, emlékező tehetség, emlék, emlékezet)

Vendégei vagyunk egy hatalmas nagy úrnak (Convivialité) itt a Földön – mondja Ady.

Kelemen Didák atyában megvoltak ezek az erények, értékek, továbbá az égi bölcsesség és okosság, s egyéb, a szerzeteshez méltó erények, úgy a teológiai, mint a sarkalatos erények, heroikus fokban voltak meg benne. A főpapok, a mágánások, a nemesek nagy tisztelettel és megbecsüléssel viseltettek iránta és mindenki előtt – az egyházban levők és az egyházon kívül állók előtt is – kedvelt volt. A boldoggá avatásának ügyét 1749-50-ben kedvezőbb időkre halasztották, de nem ejtették el. Talán itt van ebből a szempontból a kedvezőbb idő!

A katolikusok is elismerték és mondogatták, hogy: „Nem volt és nem is lesz több, olyan bölcs és különösen nem lesz több olyan KRISTUSI SZERETETTEL MEGÁLDOTT EMBER, Miskolcon, mint amilyen KELEMEN DIDÁK volt.” Az ÖKUMÉNE EMBERE DIDÁK ATYA! Kelemen Didák áldásos tevékenysége a végső elzúllástól megszabadított Magyarország nagy földdarabján, ezen a vidéken erényeit közvetlen közelből ismerték, s példaadásán épült fel tisztelete, amellyel a krisztusi szeretet végtelen hatalmát és fölemelő voltát megismertette. Sziklaszilárd hite, a becsületes munka és az önzetlen, tiszta élet iránt viseltetik elkötelezettséggel. Életével bizonyította, hogy a lelkiismeret szavát (a lelkiismeret: az értelem érzékszerve), el lehet nyomni, azonban véglegesen elhallgattatni nem lehet!

A hallatlan megpróbáltatásokat átélte magyar nemzetnek megvan az a nemes sajátossága, hogy nehéz időkben mindig visszatér elfeledett nagyjaihoz és azoknak az emlékéhez menekül, akiknek szívében megújodik és megújodásának termékenyítő erejével felvértezten folytathatja küzdelemmel teljes, de nemzeti életét, mely ősi hitében gyökerezik.

Isten- és emberszeretetének legönfeláldozóbb tanítója és gyakorlója volt

Kelemen Didák, aki hősi erényeiről, emberszeretetéről szóló életének csodálatos emléke ma is kitörölhetetlenül benne van az emberek szívében.

Valahogy úgy, hogy az ember Szent Ferenc imájára asszociál, mert ezen ima értelmében működött Didák atya.

SZENT FERENC IMÁJA

Uram,
 tégy engem békéd eszközévé, hogy
 Ahol gyűlölet van, oda szeretetet vigyek,
 ahol sérelem van, oda megbocsátást,
 ahol széthúzás van, oda egyetértést,
 ahol tévedés, oda igazságot,
 ahol kétség, oda igazságot,
 ahol kétség, oda hitet,
 ahol kétségbeesés, oda reményt,
 ahol sötétség, oda világosságot,
 ahol szomorúság, oda örömet,

hogy ne vigaszt keressek, hanem vigasztaljak,
 hogy ne megértést keressek, hanem másokat értek meg,
 hogy ne engem szeressenek, hanem szeretetet nyújtsak.

Mert mikor adunk, akkor kapunk,
 Mikor megbocsátunk, nyerünk bocsánatot,
 Mikor meghalunk, születünk meg az életre.

* * *

Sokszor az az érzése ma az embernek, hogy nem érti a magyar a magyart. Ezért magyar–magyar szótárt kell alkalmaznunk. Kigyűjtöttem az IMA főneveit és azok etimológiai jelentését.

Íme:

BÉKE – nyugodtság
 – türelem
 – viszálykodás nélküli, nyugalmas együttélés, egyetértés

GYŰLÖLET

– heves ellenszenv
 – ellenséges indulat

SÉRELEM

- elszenvedett sértés
- vkinek emberi méltóságát, önérzetét sértő megnyilatkozás

SZÉTHÚZÁS

- eltávolít egymástól
- egyenetlenség
- belső ellentét
- pártoskodás

TÉVEDÉS

- szándéka ellenére v hová jut
- akarata ellenére
- helytelen ítélet
- vmilyen mértékben hibázik
- hibás, téves ítélet, cselekedet

EGYETÉRTÉS

- tény, vkik egyetértenek vmiben
- megállapodás
- megegyezés
- összhang
- békés viszony

IGAZSÁG

- vminek igaz volta
- valóságot hűen tükröző
- igazi tényállás
- vmely közösségben kialakuló erkölcsi eszmény, követelmény

Ez a szeretet-himnusz a hit–remény–szeretet, a megértés–együttérzés–egyetértés, a nyugalom, türelem kvintesszenciája!

KÉTSÉG

- reményvesztés
- kétely
- vmire nézve mutatkozó bizonytalanság

KÉTSÉGBEESÉS

- rémült lelkiállapot
- reménytelenség
- reménytelen helyzet

SÖTÉTSÉG

- amit semmiféle fény nem világít meg

- feketébe hajló, nyomasztó, komor, zord gondolatok

- szellemileg fejletlen, műveletlen

SZOMORÚSÁG

- vkinek, vminek szomorú volta
- szomorú: lelki fájdalmat, bánatot érző
- nehezen elviselhető, keserves, borongós

VIGASZ

- bánat, szomorúság enyhítése

HIT

- bizalom
- meggyőződés vmely természetfeletti lény létezéséről
- vallás tételeinek rendszere

REMÉNY

- bizalom
- hit abban, hogy amit óhajtunk, megvalósul

MEGÉRTÉS

- tisztán, felfoghatóan meghall
- vminek a jelentőségét felismeri
- vkinek az érzelmi és gondolatvilágába bele tud illeszkedni
- tény, hogy vmit megért, mások iránti megértés
- együttérzés

SZERETET

- önzetlen, jóakarató érzelem

ADÁS

- vmely eljárás eredményeként vmihez jut
- kapás, vmit adnak neki, s az övé lesz
- létrehoz, eredményez

HALÁL

- a szervezet életműködésének megszűnése

ÉLET

- létezés formája (születés és halál közötti lét)

VILÁGOSSÁG

- fény
- az a tény, hogy vmit megvilágítanak

ÖRÖM

- kedvező esemény hatásaként támadó kellemes lelkiállapot

VI. Az IMA ereje – gondolatok az imádságról**Endrődi Sándor: PÁRBESZÉD c.verse**

„Ugye apám, az ég
A szép csillagfátyol –
Távol van mitőlünk?”
– Szédítően távol!

„S Isten, ugy-e azért
Lakik a magasban,
Hogy mindent jól lásson?”
– Azért lakik ottan.

„Odaszállni mért nincs
Az embernek szárnya?”
– Fiam, az imádság
Főlemel hozzája!

„Az imádság a lélek lélegzetvétele” (Dobos Marianne: Beszélgetés Szigeti Jenő professzor úrral). A hit igazi megvallása nem fennkölt szónoklás és kegyeskedő

cselekedet, hanem a mindennapi cselekedeteink örömteli teljesítése szeretetben, felebarátaink javára. Az imádságban nem mi keressük az Istent, hanem Ő talál meg bennünket. A keresztény csend nem az egyedüllét, hanem az együttlét. A csendben mondott imádság ezért soha nem monológ, hanem dialógus azzal az Istennel, aki a szívünkhöz szól. Szüntelen imádkozni tettek nélkül veszélyes dolog. Legalább annyira az, mint tenni imádkozás nélkül. Nem az teszi pogánnyá az imádságot, hogy hogyan szólítom meg Istent, hanem az, hogyha a szó elnyomja a tettet. A fájdalom nélküli csodák nem nevelnek. Nagy baj, ha a szó elnyomja a szív és a tettek imádságát, azért, mert akkor eltűnt belőle az ember. Ma a Föld nem emberarcú, csak a kozmosz az. Passzív fogyasztói szemlélettel küzdünk, de ne vesszen el benne a cselekedeteink által munkálkodó hit öröme.

Kelemen Didák „mély hitből és felebaráti szeretetből fakadó felfogása: Istenben mindannyian testvérek vagyunk, akik között a megértés és kölcsönös bizalom föltétlenül létrehozza a 'párbeszédet', vagy talán fordítva: ez a megértő közeledés, 'párbeszédbe' kezdés, meghozza a szeretet, kiengesztelés, közös munka, társadalmi és vallási béke gyümölcsét.” (P. Dr. Rákos Balázs Raymund: P. Kelemen Didák élete) Így kellene lennie, vagy így is lesz, ha megegyezünk.

- VII. A Székelyföldről indult Didák atya, arról a földről indult, amelynek fiái akkor már másfél százada védték katolikus hitüket, akárcsak most! Kelemen Didák is ezt tette, akár Szent Ferenc. Ezért is kívánczok ide az a pár sor, melyet Szent Ferenc utolsó levelében találtam:

„...Azért küldött benneteket a világba,
Hogy szóval és tettel
Tanúságot tegyetek üzenetéről,
S mindenkinek tudtára adjátok,
Hogy senki sem mindenható rajta kívül.”

Korunkban az igazi forradalom az lenne, ha Assisi Szent Ferenc feltámadna és visszatérne a földre – írja Dobos Marianne, idézve Ferrero: A hatalom című könyvéből. De addig is az Ő útjukat, az Ő útmutatásukat kell járnunk. Ha üzenetét megértjük és adaptálni képesek vagyunk az aktuális kor körjelenségeinek orvoslására, akkor elmondhatjuk, hogy megcselekedtük, amit megkövetelt a haza...!

A felelősen gondolkodó ember küldetése, hogy a mindennapi élet apró jelenségeiben alkalmazza a példát. Jelen esetben a kelemen didáki példát. Így élhet közöttünk most is Szent Ferenc és Kelemen Didák Páter.

A verbális polgárháborús korunkban a szóval ölnek, de a szó kincs is, ha a Szép, a Jó, az Igaz értelmében használjuk, ahogy azt a Szent Ferenc utolsó leveléből idézett sor is mutatja.

Jónak lenni mindenütt, mindenkivel, mindenkor!

Hiszen a kötelesség, a jog, a felelősség, a hitelesség és az áldozatvállalás egymásra épülő fogalmak, egyik következik a másikból.

Köszönöm, hogy itt lehettem és meghallgattak!

Köszönöm a figyelmüket!

PAX et BONUM!

„KELEMEN DIDÁK AZAZ NE MONDD, TEDD”

SIPOSNÉ MAJTÉNYI ANDREA

Előadásom címének a „KELEMEN DIDÁK azaz ne mondd, tedd” mondatot választottam. Ennek a választásnak az volt az oka, hogy szerettem volna összehasonlítást tenni egy régen eltávozott, de ma is ható értelmiségi és a ma értelmiséginek készülő fiatalok között. Magam tanár vagyok, aki pedagógusjelölteket tanít, így hát a munkám miatt a hétköznapijaimat fiatalok között töltöm, és amikor elkezdtem gondolkodni ennek a konferenciának a jelentőségén valamint azon, hogyan kellene megfogalmaznom a mondanivalómat, akkor a kisközösségen, amelyben élek, végigcsapott az élet és egy 25 éves fiatalember úgy gondolta, hogy az a megoldás, ha öngyilkos lesz.

Ez persze szörnyű, megdöbbentő és még sorolhatnám a jelzőket.

DE a fiú egészséges, viszonylag jó képességű, jó kiállású ember volt, a teljesen szokványos napi problémákkal, semmi extra gond. Egy jókedvű társaság közepéből ment el, ahol közölte: **engem többé nem láttok**. Senki sem reagált.

Kérdeztem, miért nem figyeltek rá, mi az oka annak, hogy nem léteznek a saját maguk pindurka világának határain kívül. Nem akarnak, nem tudnak, nem képesek mások életébe beletekinteni, belegondolni, beleérezni.

Kérdeztem, tehát válaszoltak: **nekik aztán semmi közük ehhez a dologhoz**. Pedig ismerték, többük azt állítja, barátok voltak.

Feltettem hát nekik még egy kérdést: ha van egy különös járvány, ami sok-sok halálos áldozatot szed és persze nagyon fertőző, odamennének-e, hogy ápolják a betegeket. Természetesen nem. Nincs hozzá semmi közük. Adnak-e vért: nem, mert az rossz érzés, ha megszúrják az embert és egyébként is nincs hozzá semmi közük.

Mi lehet az oka annak, hogy ezek a mai fiatalok olyan nagyon különböznek attól az 1683-ban Baksafalván¹ született kisfiútól, aki bizonyára gyermekként sem ment el úgy egy idős ember mellett, hogy nem vette észre: segíteni kellene, de nem csak észrevette, hanem segített is, úgy hiszem. Felnőve pedig pontos és biztos értékrenddel tekintett a világba. Ezen értékrend alapján járta az útját.

Vegyük tekintetbe az 1600-as évek vége, 1700-as évek eleje Magyarországnak társadalmi viszonyait és ebben a környezetben próbáljuk meg elképzelni, hogy hogyan is alakul ki egy gyermekben az-az értékrend, melyet viszonyítási pontként tud használni egész hátralévő életében. Teljesen evidensnek tűnik, hogy az a gyerek, akiből később minorita szerzetes lesz, ezen értékrendben alapként tekinti a tízparancsolatot. Ha az abban foglaltakat valaki olyan mélyen asszimilálja

¹ CSÁK 1927

mint ez a gyermek, akkor abból felnőttként törvényszerűen csakis tisztességes ember lehet. Az, hogy ezen tisztessége mellett a szó legfelelőbb értelmében volt jó ember, az volt az a plusz, amely kiemelte és mintává tette őt.

Jelenlegi társadalmi környezetre próbálva vetíteni ezeket az értékeket, eléggé furcsa képet kapunk. Azt mondhatnám, hogy két csoportra bomlik a társadalom: az egyik az úgynevezett normálisok csoportja, a másik – és itt csak saját tapasztalataimra támaszkodva mondom, amit mondok, azaz hogy ez a másik csoport egyre terjedelmesebb, az úgynevezett fogyasztó emberek csoportja.

A fogyasztó emberek szintén két táborra bonthatók: vannak a biológiailag determináltan fogyasztóvá vált emberek, akik betegek, és vannak azok, akiket érzelmi fogyasztóknak nevezhetünk, ők viszont valahol az érzelmeik hiánya miatt az emberségüket veszítik el.

Abban a pestisjárványban, amelyben Didák atya segített a betegeken, ápolva őket mind fizikai, mind pszichikai téren, természetes volt, hogy bárki, aki abba környezetbe kerül, ezt a betegséget elkaphatja és belehal. Sokszor gondolkodom azon, hogy amikor a mai betegségeket, járványokat határozott tudományos alapon elemzik és gyógyíthatóvá vagy végzetessé minősítik őket, akkor hány ember képes arra, hogy az adott járványban – különösen ha az végzetes – egy haldokló kisgyerek kezét úgy fogja meg, hogy közben nincs rajta vírusvédelmi szkafander.

Tartok tőle, hogy sok esetben még az adott kisgyerek anyja sem nyújtja ki a kezét.

Éppen ezért föl tettem a kérdést néhány fiatal-embernek és a következő roppant furcsa választ kaptam. Aki ilyet csinál, mármint hogy megfogja a gyerek kezét, az – bocsánat a kifejezésért – nem normális.

Kelemen atya mérlegelés nélkül, akkorra már kivívott magas pozícióját félretéve indult el a betegek ápolására és a járvány után, amikor évekig kilincsel azért, hogy templomot építhessen, szintén mérlegelés nélkül tette a dolgát.

Nem mérlegelte tehát soha a saját magával szembeni pozitív vagy negatív hatását egyetlen tetteinek sem, és soha nem mérlegelte azt sem, hogy aki segítségre szorul, az vajon milyen felekezethez tartozik, vajon milyen ember, csak segített.

Anélkül, hogy ennek különösebb, mai kifejezéssel élve PR környezetet teremtetett volna. Nem a beszéddel, körítéssel igyekezett hatni, hanem tette, amit a lelkiismerete diktált.

Manapság ezzel szemben hatalmas a felhajtás, kinyilatkoztatások, vélemények, megoldások tömege áramlik szóban és ezeket általában egyetlen egy értékelhető tett sem követi.

A cselekvő emberek helyére beszélő emberek kerültek.

Azt gondolom, hogy az értékrend változása az, ami ide vezet. A reklámokból a látszat ömlik, hatalmas tömegben, számtalanszor ismételve a fogyasztói társadalom érdekeit szolgáló reklámszövegeket. Kontroll, szűrés a befogadói oldalon

nincsen, a számtalan ismétlés pedig bevési a tudnivalót. Egyszerű pedagógiai alapelv.

Márpedig, ha nem az az érték egy társadalomban amit tesztek, hanem amit mondok és aminek látszatát keltem, akkor ott komoly problémák tömege alakul ki. Ezeket a problémákat pedig nem egyszerű megoldani, mivel a saját magunk már-már genetikai irányítójává vált értékeit (mint a ne lopj, ne kívánd, stb.) dobjuk félre. Ha pozitívnak szánt tartalommal ki lehet mondani olyan szóösszetételt, hogy: *megélhetési bűnözés*, az bizony ijesztő.

A gyerekek és fiatalok körében történő felmérések mutatják, hogy egyre kevésbé érzik közösséghez tartozónak magukat. Márpedig az ember egyik alapvető jellemzője, hogy társas lény. Egy másik alapvető jellemzője a nevelés, az ember valamilyen formában mindig nevelte utódait.

A nevelés mindig olyan szocializáció, amelyben elsajátítjuk azon csoportok értékeit és normáit, amelyhez tartozunk. Ma pedig nincsenek, illetve elenyésző számban vannak pozitív közösségek. Felbomló családok között, állandóan változó társadalmi közegben kell felnőniük a gyerekeknek, akiket a családban, optimális esetben, két munkavállaló nevel. Ez azt jelenti, hogy a szükséges minimumnál jóval kevesebb idő és energia jut a gyerekekre, aki minden őt körülvevő médiumból azt hallja, hogy joga, joga, joga... de csak rendkívül ritkán hangzik el a kötelessége szó.

Az életre való felkészítés alapköve szerintem az, hogy legyen egy hely a földön, ahol az adott ember / gyerek a legfontosabb. Ahol őt a hibával együtt szeretik.

S ebben az alaphelyzetben próbálják egyenes úton tartani. Ha azt a bizonyos erkölcsi alaphelyzetet, amit tízparancsolatnak hívunk, nem is tanítják meg neki otthon vagy az iskolában, de ennek megfelelően élnek, akkor a nevelése során az értékrend kialakul és lesz zsinórmértéke a hátralévő életében.

Az lehetne az egyik lehetséges megoldás, hogy használnunk kellene azokat a példaértékű életeteket mintának, amelyek nem szavakról, hanem tettekről szólnak. Meg kellene próbálnunk. Ha Johnson szép gondolatait tekintjük és keresünk a múltban Kelemen Didákokat, és őszintén állítjuk őket példaként, akkor igazzá lesz az alábbi idézet:

„Benyomulni a múltba, hogy ott legyünk, és ime ott is vagyok s azt mondom: Az emlék ott van s annak része, ami él, a jelenvaló élet része.”²

Ha ezek a minták a jelenvaló élet részévé válnak, akkor az évtizedek által előidézett hiányosság és elkövetett bűn, hogy a jelenlegi felnőttek nem a tisztesség alapeszméjén nőttek fel, hogy nevelték ugyan őket, de csak pro forma, talán helyrehozható.

² JOHNSON 1978

A „**csináljunk úgy, mintha csinálnánk valamit**” volt a vezérelv abban a társadalmi közegben, ahol a mostani szülők szocializálódtak. Nem szívták magukba azokat az értékeket, amiktől a kisfiúkból Kelemen Didákok, a kislányokból pedig Teréz anyák lesznek. Persze nem a szó szoros értelmében gondolom. De a lényegben igen, azaz megtanulnak adni, érdek nélkül. Ráadásul a gondolataik perifériáján sem merül fel, hogy mit kapnak viszonzásként.

Sokáig gondolkodhatnék még hangosan vagy írásban, de mivel sem pszichológus, sem szociológus nem vagyok, így a magam pedagóguslétén keresztül csak újabb kérdések fogalmazódnak meg bennem. Mi az, ami olyan nagyon kevés bennük és mi az, ami olyan mérhetetlenül sok? Miért nem szánunk időt, figyelmet a másokra, mit veszíthetünk el a magunkra szánt idővel?

Nem hiszem, hogy nálam lenne a bölcsék köve és ezért egyetemleges válasz tudnék adni, de abban biztos vagyok, hogy ha nem értjük meg a fiatalokkal, akik majd a következő generációt, generációkat nevelik, hogy a sorrend nem úgy hangzik, hogy én, te, hanem úgy, hogy te, én, akkor nem lesznek képesek távlatosan hatni, nem marad utánuk nyom, vagy ha marad is, negatív.

Az előzőekből kitűnik talán, hogy sokat beszélgettem a diákjaimmal erről, és mielőtt eljöttem a konferenciára, odaadtam nekik MAETERLINCK, Maurice: A csönd című művéből vett idézetet:

„...mihelyt igazán van valami mondanivalónk, kénytelenek vagyunk hallgatni; és ha e pillanatokban ellenálltunk a csönd láthatatlan és sürgős rendelkezéseinek, örök kárt okozunk, melyet az emberi okosság legnagyobb kincsei sem hozhatnak helyre, mert elszalasztottuk az alkalmat, hogy meghallgassunk egy másik lelket és a miénknek pillanatnyi létet adjunk; és sok élet van, ahol az ily alkalmak nem jelentenek kétszer...”

Remélem sőt legbelül hiszem, hogy megértik.

BIBLIOGRÁFIA

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Cirjék: *Kelemen Didák csodás élete és működése*. Miskolc, MAGYAR JÖVŐ NYOMDAMŰZEUM ÉS LAPKIADÓVÁLLALAT RT, 1927.

JOHNSON 1978

JOHNSON, Eyvind: *Kegyés urunk, Carolus*. Budapest, EURÓPA, 1978.

A MINORITÁK JELENLÉTE NYÍRBÁTORBAN¹

HORVÁTH JÁNOS

A középkori latin mondás szerint: Bernardus valles, montes Benedictus amabat, oppida Franciscus, celebres Ignatius urbes. (Bernát a völgyeket, Benedek a hegyeket kedvelte, Ferenc a kisvárosokat és Ignác a híres és nagyvárosokat.) Károly Róbert 1330. március 9-én kiadott oklevele királyi kiváltságokkal ruházta fel Nyírbátort. A birtokot kivette a megye és a királyi ispán igazgatása és jogszolgáltatása alól, a Báthori családot pedig birtokában megerősítve pallosjoggal ruházta fel. Az oklevél dátuma 1332. február 17. Visegrádon adták ki és az eredeti rongált pergamenen nem halványult el a királyi nagypecsét körvonala. Egy 1354-es összeírás 6 főutcáról beszél, melyből egy a nemeseké, két mellékutcáról és a piacról, ahol 12 (!) mézszárszék állt. A ferenci elveknek, melyet a ferencesség hűségesen követett, úgy tűnik megfelelt a középkori Szatmárban Bátor mezőváros, és élhettek itt a ferences rend konventuális, vagyis minorita ágának képviselői. Amikor Kelemen Didák 1717. november 23-án gr. Károlyi Sándor és gr. Erdődy Gábor egri püspök engedélyével Bátorban letelepedett az ún. Pusztatemplom mellé, melynek csak a falai állottak, éppen a rend középkori jelenléte miatt is vállalta a katolikus hitélet újraindítását. Letelepedésükhöz éppen a szegénységi fogadalom miatt elég volt egy szerény ház is. Nem találkoztam a batori konvent nevével nevesebb kutatók, mint pl. Dr. Török József professzor írásaiban sem a XIII–XIV–XV. századból, noha a későbbi rendi iratok és az 1749-ben írott rendi Inventárium az 1479-es kenyérmezei hóst, II. Ecsedi Báthori Istvánt a templom restaurátorának és a minorita konvent megalapítójának nevezi. Az ő sírja a nyírbatori minorita templomban van és ezt számos hiteles irat is bizonyítja. Az 1779-es kánoni vizsgálat szintén Báthori Istvánnak tulajdonította a kolostor alapítását. Az alapító okiratot még nem találta meg Csukovits Enikő, a középkori pápai bullák neves kutatója, ám számos irat bizonyítja, hogy létezett rendház és volt ferences élet előbb a konventuális, majd az obszerváns konstitúciók alapján.

Nézzünk néhányat ezekből. Épp a napokban bukkant rá C. Tóth Norbert a Károlyi levéltárban az alábbi oklevélre: 1497-ben Zalai János volt batori gvardián (kiskállói pap) levélben kéri Kállói Jánost 20 vagy 22 lucernas, azaz gyertya megadására a kolostor szükségleteire. (1497. február 13.) 1498-ban pedig az ajaki plébános végrendelezik a kolostor javára. Egy 1499-es adat szerint a ferences templomban mindennap énekes misét tartottak. Ez akkoriban csak a nagyobb kolostorokban volt szokásban. Várdai Aladárné végrendeletében 10 forintot hagyott „Claustro in Bator fundato.” Egy 1514-es jegyzőkönyv pedig a kántor celláját emlí-

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

ti. Ebben az időben a váradi őrségben ismert a beregszászi, szatmári, debreceni és váradi konvent. Már Szent Ferenc életében elkezdődött a szegénység értelmezése körüli hadakozás, vagyis a konventnek mint közösségnek lehet-e némi vagyona vagy nem. IX. Gergely pápa 1230-ban megengedte, hogy rendelkezhetnek a legszükségesebb anyagi alapokkal. A pápai döntést elfogadók alkották a konventuális irányzatot.

Az eredeti, teljes szegénységhez ragaszkodók, a spirituálisok helyezkedtek el a másik szárnyon, s gyakori vitáik révén a nézetkülönbségekkel járó egészséges feszültségeken túl nem kevés kárt is okoztak a rendi életnek. Egyes csoportok pedig az egyháztól leszakadva eretnek mozgalmak kiindulópontjai lettek. A konventuálisok története 1517-ig azonos a mariánus provincia életével, akik ekkor az obszervánsokhoz, a szigorúbb irányzathoz csatlakoztak.

IV. Sándor 1255-ben megengedte, hogy a hívek a vasárnapi mise kötelességének a ferencesek templomában is eleget tegyenek, ne csak a plébániatemplomokban, IV. Kelemen pedig 1265-ben a kisebb testvérek zaklatóit kiközösítéssel fenyegette. Erre az időre a rend már számos egyházi méltóságot adott itthon és külföldön is, sőt IV. Miklós, V. Sándor és IV. Sixtus személyében három pápát is. Később még három minorita pápa ült a pápai trónon, akik ekkor még világi uralkodók is voltak a pápai államban. A bátori konvent alapításának ideje, 1479, amikor éppen egy minorita, IV. Sixtus a pápa, a szegénység körüli éles vitákkal telt. Ekkor számos enyhébb irányzatú, vagyis konventuális minorita rendház vette át a szigorúbb, az obszerváns irányzatot. Ennek a néhol erőszakosságig is elmenő terjeszkedésnek 1517-ben X. Leo vetett véget bullájában a két irányzat szétválasztásával két külön rendre, saját generálissal. A bátori konventben a zsolozsmát naponta 5-ször énekelték, hetente gyóntak, megtartották a böjtöket, mindenki külön tából ehetett, míg 1454 előtt hárman-négyen egy tából. Délben két tál étel, este egy járt. Pénteken, szombaton a regulát és statutumokat olvasták fel, a fennmaradó időt elmélkedéssel, tanulással, kétkezi munkával töltötték. A nők csak a templom hajójában gyónhattak. Egyes rendtagok is rendelkezhetek az enyhébb irányzatban ingóságokkal, lovakkal, prémmel, pénzzel. IV. Sixtus (1471–84) már 1474-ben megtiltotta az enyhébb irányzat, a minoriták elűzését és helyükre az obszerváns, szigorúbb irányzat telepítését. 1517 után közel 100 évig, 1609-ig, amikor Sztropkón megnyílt az első minorita konvent, a rend nem működött hazánkban. Ismerjük a rendtörténetből a magyarországi minorita tartomány 1556–1559 közötti provinciálisát, Felice Peretti Montaltót, aki a török miatt nem jöhetett ide, de később 1585–90 között neves pápa lett V. Sixtus néven.

A ferenceseknek az éppen uralkodó pápától kellett engedélyt kérniük a tartományfőnök által, hogy a számukra épített templomot és rendházat elfogadhassák, mivel a kolduló rendek nem birtokolhattak ingatlant. Ha a Vatikáni Levéltárban megtalálnák a bátori megtelepedés kérvényét, annak szövege rövidítve így hangzana: „Szentatyá! Szentséged és a Római Egyház jámbor fia, Mátyás, Magyarország

királya és Esztergomi Benedek tartományfőnök alázattal kéri, hogy az erdélyi egyházmegyéhez tartozó Bátor mezővárosában egy templomot rendházal, temetővel, hálóteremmel, zárthelyiséggel, haranggal, harangtoronnyal, kertekkel és kerti felszerelésekkel a Kisebb Testvérek használatára és lakására építhessenek. A templom neve Angyalos Boldogasszony lesz. Az említett király és testvér esedeznek, hogy az említett rend elnyerje a szokásos kiváltságokat, kegyet és mentelmeket!” Az idézet rövidítve a jászberényi konventuálisok kérelme 1472-ből IV. Sixtushoz.

A válasz pedig, kiragadva néhány sort belőle ez lett volna a szokás szerint: „Mi tehát az említett király és a ti kérésetekre hajolva e sorok erejénél fogva engedélyt adunk, hogy az említett házat a szerzet örökösen, szabadon és érvényesen elfogadhassa. Kelt Rómában, a Város falain kívüli Szent Pálnál az Úr megtestesülésének... évében, pápaságunk ... évében.” A XVI. században a nyírbátori kolostor egyre gyakrabban szerepel a forrásokban. 1526-ban például az egyik Bornemissza rabolta el gabonájukat, 1528-ban újra kirabolták őket. Egy 1531-es adat szerint „Refectorium et conquina (!) conventus Bathoriensis reficiatur de lapidis et lateribus.” 1532-ben Kállay Jánosné Nadányi Krisztina két lovat adományozott „ad claustrum fundatum in Bathor” 1534 elején 14 misés pap lakott itt. Egy 1537-es adat szerint orgonistája is volt a kolostornak. 1547-ben ecsedi Báthori András kérésére a váradi guardián „fratres carpentarios ad Bathoriensem conventum” küldött három hétre valószínűleg valamilyen javításra. 1552-ben az értékesebb tárgyakat az ecsedi várba vitték. Amikor 1554-ben megszüntették a bányai kusztodiát (ebbe sorolták 1506-ban Bátort), a jenői őrséghez került a kolostor, és amikor 1559-ben a jenői szűnt meg, visszakerült az ismét felállított bányaiba. Nem kedvezett sem a mezőváros, sem a ferencesek életének és működésének az 1562/65-ös években fellángoló háborúskodás a királpártiak és az erdélyi fejedelem csapatai között. 1563-ban már csak négyen laktak a kolostorban, és amikor 1566-ban Báthori András fia, Miklós Ecsedre költözött, Karácsonyi szerint a ferencesek sem maradhattak tovább. Életüket bizonyára lehetetlenné tette a reformáció térnyerése is. Eszterházy Pál írja a kolostorról: „volt benne egy 'csodálatos' Mária-kép is, de az eretnység oda is bémenvén, azon Templomot kallastromával együtt össze égette, falait is csaknem földig rontatván, ki most is pusztán áll.”

Más nézet szerint Petraskó vajda 1587-es támadása, ismét más nézet szerint inkább Basta hadainak 1604–1605. évi jelenléte okozta a templom és klostrom romlását. A bátori klostrom életét a reformáció, valamint a várost ért többszöri török, tatár és oláh támadások ellehetetlenítették és a katolikus hitélet is megszűnt, olyannyira, hogy 130 év múlva, amikor Kelemen Didák vezetésével visszatértek a romok közé a minoriták, Didák atya egy pápistát, azaz katolikust talált. Ezt gróf Károlyi Sándorhoz 1717. december 30-án írt levelében olvashatjuk, valamint azt is, hogy november 23-ához viszonyítva már tízen voltak. Az 1700-as években a hívek száma legfeljebb 100 volt, az 1800-as években 346 és 669 a hívek legkisebb és legnagyobb száma. Már Didák atya működése idején, 1717 és 1729 között elemi

iskolát alapítottak, később, a XX. század elején algimnáziumot működtettek.

Az anyakönyvekben 1717-től 1950-ig, a szerzetesrendek feloszlatásáig és a rendtagok internálásáig 382 szerzetes névvel találkozunk, de ennél többen fordultak meg, mivel ezek csak a liturgikus funkciók végzését rögzítették. A szerzetesek 15 évnél tovább az anyakönyvek szerint nem tartózkodtak a klostromban. Voltak idők, amikor csak két szerzetespap névvel találkozunk: 1723, 1726, 1738, 1739, 1747, 1748, 1845. Tizen 1750-ben, 1764-ben, 1770-ben, 1784-ben és 1944-ben voltak, a legtöbb 11 pap, nem számítva a testvéreket. Az internálás idején öt szerzetespap neve található az anyakönyvekben és az utolsó szertartás 1950. július 18-án a Szentvér utcai temetőben egy temetés.

A klostrom híresebb lakói közt találjuk Juhász Mátét, 1761-ben megjelent Passiója vetekedik a Csíksomlyói passióval tartalom és forma tekintetében. Ezt csak részleteiben adták elő. Az atya nevét nem találjuk a liturgikus funkciót végzők sorában. 1833-ban, valamint 1842-ben többször is végez szertartást Vinkler Brunó atya, aki később az aradi vértanúk gyónását meghallgatta és negyedmagával elkísérte a tábornokokat és az ezredest a vesztőhelyre. Brúnó atya túlélte a jutalmul kapott 3 éves várbörtönt. A rend tagjai hazafias érzelmeikről is híresek voltak és a katonák lelkipásztori ellátását is végezték itt és máshol is. A háború előtt 4 különböző évben találkozhatunk Rákos Balázs Rajmund névvel, aki mint táborigazgató már nem tért vissza Magyarországra és ezt követően vatikáni magyar gyóntató volt majd 30 évig. Ő több könyvet is írt Kelemen Didákról, többek között kiadta leveleit és 13 megjelent munkájából válogatást készítettett, amit 1985-ben még Rómában adott ki. 83 éves korában itthon halt meg 1994-ben. Rajmund atya kiadta Isten Szolgája P. Kelemen Didák leveleit, 201-et a Károlyi levéltárból, és még hivatkozik további 18 levélre, melyeket a gyulafehérvári püspöki levéltárban láthatott. Ezek közül ötöt, a 201-ből pedig 83-at Bátorból írt Didák atya, amelyből megismerhetjük a romok helyreállításának gondjait és még a rend vezetésének nehézségeibe is bepillantathatunk. Ő sokszor volt úton, de jutott ideje levél által is lelki tanácsokat adni a Károlyi családnak. A most befejeződött, 20 éve megkezdett régészeti feltárások és a mostani falkutatások igazolták a korábbi levéltári adatokat és eseményeket a gótikus kolostorról, templomról és a barokk újjáépítésről, de ezek részletezése nem célom.

A leghírhedtebb kolostorlakó P. Kún András volt, aki a nyilas rémuralom idején, semmibe véve a provincia statutumait valamint a rendi engedelmességet, habitusban járt nyilas karszalaggal és kordáján pisztollyal Budapesten. Őt a Népbíróság 500 zsidó kiirtásával vádolta és halálra ítélte. Egy év múlva lesz 400 éve, hogy 1609-ben Sztropkón újra megtelepedtek a minoriták, akik ettől kezdve 33 helyen tanítottak és lelkipásztori munkát végeztek. Trianon szétszakította a rendtartományt és a maradék Magyarországon Egerben, Miskolcon, Nyírbátorban és Szegeden maradtak rendházak. Ma még Aradon van magyar nyelvű rendház a magyar tartományban és egyszer talán Bátorba is visszatérnek majd a minoriták.

BIBLIOGRÁFIA

- DRASKÓCZY István: Nyírbátor. (Árumegállító jog.). *Szemle*. Nyíregyháza, 2006.
- P. HIDEKGUTI Mihály: *A nyírbátori minorita-templom*. Szeged, 1941.
- Inventarium: 1749*. Kézirat. Levéltár, Nyíregyháza. Anyakönyvek: Lakner Sándor
- DR. KILIÁN István: *Minorita iskoladrámák*. Budapest, 1989.
- Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest, 2002. (181. Konventualis)
- DR. NÉMETH PÉTER: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei monográfia*. Nyíregyháza, 1993.
- DR. NÉMETH Péter–BALÁZSIK Tamás–CABELLO, Juan: Nyírbátori kolostor (ásatások).
- Isten szolgája P. KELEMEN Didák O.F.M. Conv. Levelei 1714–1743*. kiad. RÁKOS B. Raymund. Róma, Postulazione Generale O.F.M. Conv.–EDIZIONI AGIOGRAFICHE, 1979.
- DR. SZÁNTÓ Konrád: *A jászberényi ferences templom története*. Budapest, 1974, ECCLESIA
- DR. TÖRÖK József: *A XIII–XIV–XV. század magyar egyháztörténete*. Budapest, 2006.

A FRÁTER GYÖRGY KATOLIKUS GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE¹

NÉMETH GERGELY

Iskolánkat 1992-ben alapították újra *Miskolci Katolikus Gimnázium* néven és egészen 1997-ig ezen a néven működött. Ekkor veszi fel Fráter György nevét. Az első tanévet a Hunyadi u. 6. sz. alatti épületben kezdte az intézmény, majd a tulajdonviszonyok rendezése után visszaköltözött a 36 évig ideiglenesen ebben az épületben működő Herman Ottó Gimnázium helyére a Városház tér 6. szám alá.

De ne menjünk a dolgok elébe, lássuk, hogy a ma működő intézmény milyen elődökre lehet büszke. Két iskola egyesüléséről beszélünk. Az egyik a Kelemen Didák által 1730-ban alapított gimnázium, a másik a szatmári irgalmas nővérek Lánynevelő intézete.

A Miskolci (Kir. Kat. Fráter György Fő-) Gimnázium története (1730-1948)

Városi katolikus plébániai iskola működött már a 15. században is városunkban, s rektorai művelt, egyetemet végzett tanárok voltak. Ezt alakították át református oktatási intézménnyé a 16. század közepén. Közel két évszázadon át azonban a reformáció térhódítása következtében hiányzott Miskolcon a katolikus középiskola.

A 18. században a katolikus restauráció eredményeként sorra épültek újjá vagy újonnan templomaink, kolostoraink, iskoláink. Miskolcra sok katolikus család költözött be az idők folyamán. Az elpusztult egykori Nagyboldogasszony templom helyén vásárhely lett, hiába tiltakozott ez ellen a miskolci plébános. Vissza akarta szerezni itt az egyházi tulajdonjogot, s újjáépíteni a török időkben elpusztult templomot.

Kelemen Didák minorita rendi szerzetes, addig már jó néhány templom, rendház, iskola építtetője, egyik útja közben Miskolcon is járt. Hosszas könyörgés, pozsonyi országgyűlési beszéd, ima, böjt hatására a minoriták engedélyt kaptak a letelepedésre a várost vezető református polgároktól. Felépült a templom, a rendház és az iskola. A minoriták hazánkban 1773-ig 15 gimnáziumot szerveztek. Ezek közül az első volt a miskolci. 1730-ban két helyiségből álló házikóban kezdték az oktatást, majd többszöri bővítés, átépítés után bontották le 1910-ben a végképp használhatatlanná vált földszintes épületet.

Helyén 1911-ben kezdődött meg a tanítás a királyi katolikus főgimnázium kétemeletes piros téglás épületében a mai Hősök terén, a barokk minorita Nagyboldogasszony templom és rendház mellett.

A tanulók legtöbbször miskolciak és borsodiak voltak, de jöttek Abaúj, Gömör, Sáros, Szepes és Zemplén vármegyéből is. Nem magyar anyanyelvűek is

¹ A tanulmány szövege megegyezik a konferencián elhangzott előadással.

voltak, főleg németek és szlovákok. Tarka volt a vallási kép is, hiszen a római katolikus vallású diákok mellett ortodoxokat és izraelitákat is tanítottak.

Érdekesen alakult az intézmény fenntartása is: 1776-tól kezdve, Mária Terézia rendelkezésére a Katolikus Tanulmányi Alap is segélyezte. Egyre több világi tanárt alkalmaztak. Kevés volt a fizetésük. Munkájukat hivatásszeretből végezték valamennyien. Ellenálltak a németesítésnek, több tantárgyat végig magyarul tanítottak, még az 1850-es években is. Dayka Gábor és a jeles katolikus Szentírásfordító költő, Tárkányi Béla iskolája diákszínjátzásáról is híres volt Miskolcon, elsősorban az 1700-as években.

1843-ban tűz pusztította az iskolaépületet. 1849-ben hadikórház volt. 1878. augusztus 31-én éjjel a várost végigpusztító árvíz magával sodorta a felszerelést, az irattárat, az addig gondosan kezelt, féltve őrzött könyvtárat.

1885-ben a miniszteri szemle a teljes államosítást rendelte el. 1886-ban a rendtartomány főnöke visszahívta a minorita paptanárokat, így királyi katolikus gimnáziummá vált az iskola. Fenntartója teljes egészében a szakminisztériumban kezelt Katolikus Tanulmányi Alap lett. Világi igazgatók váltották egymást. Közülük az első Polgár György volt. A hit- és erkölcsstant kivéve a tantárgyakat világi tanárok tanították. A tanítás, nevelés szelleme katolikus maradt.

1907 és 1910 között főgimnáziummá vált az intézmény. Ez nyolcosztályos középiskolát jelentett.

1911-ben érettségiztethetett először az új (mai) épületben a tantestület. A költségeket a minisztérium, a megye és a város állta. Mintaadóan újszerű volt ez a maga idejében. Az első világháború alatt hadikórház lett az épület.

1922-ben a királyi katolikus főgimnáziumot miniszteri rendelkezésre Fráter Györgyről nevezték el.

1924-ben a vonatkozó törvénynek megfelelően gimnázium lett a főgimnáziumból. Humán jellegét megtartva, nem a másodrendű reáloktatással erősítette helyét a magyar és a miskolci középfokú oktatási rendszerben. Az iskola nevéből a királyi jelző eltűnt, helyette az egyházi iskolák 1948-as kommunista államosításáig ez lett az iskola teljes neve: *A Magyar Katolikus Tanulmányi Alap Miskolci „Fráter György” Gimnáziuma.*

A katolikus diákok közösen vettek részt a szentmiséken és az egyházi évszertartásain a szomszéd minorita templomban. Kiváló igazgatók, osztályfőnökök, szaktanárok, hittanárok, lelkipálybírókat tartó máshonnan jött katolikus, görög katolikus atyák, iskolalátogató tanügyi felettesek együtt nevelték a diákokat.

A tanulói létszám közel járt az ezerhez. 1936-ban pl. a 16 osztálynak 946 diákja volt és 32 tanára. Létszám tekintetében az országban egyetlen budapesti középiskola előzte meg. Így is hosszú éveken át a legnagyobb vidéki gimnázium volt. A 2. világháború után alaposan csökkent a létszám a háborús emberveszteség és az új iskolarendszer bevezetése miatt.

A nevelés értékes része volt mind a tanórai, mind a tanórákon kívüli testnevelés, a sport. Több sportágban rendszeresen a Fráter volt az országos bajnok, különösen vívásban, atlétikában. Az alaki fegyelemre sokat adó gimnázium minden nemzeti, egyházi, városi, iskolai ünnepély vagy tornabemutató dísze volt. Nagy gondot fordított arra az iskola, hogy a jövő felnőttei határozott fellépésű, helyes magyarsággal beszélő, udvarias viselkedésű emberekké váljanak. Változatlanul erős volt az ének- és a zenekör.

1944. június 2-án bombatalálat érte az épületet. Helyreállítása után a német katonaság foglalta le, majd orosz hadikórház váltotta a németeket 1944 decembereiben. A háború vége súlyos gondok közepette érte az iskolát. Miután kivonult az orosz katonai kórház, hozzáálltak a diákok, tanárok, szülők a takarításhoz, az üvegezéshez. A fűtés megkezdéséhez a MÁV szénadománya segített. Tankönyv nem volt, a diákok jegyzeteltek. A tanárok korszerűsítették a tananyagot. 1947-48 Mária Évét és 1848 centenáriumát méltóan megünnepelték itt is.

Mégis bekövetkezett, amit annyian meg akartak akadályozni, az egyházi és vallásos szellemű oktatási-nevelési intézmények erőszakos államosítása.

Az épületben 1953-tól a Földes Ferenc Gimnázium működik.

Az iskola másik gyökere a szatmári irgalmas nővérek által működtetett *miskolci Érseki Római Katolikus Leánynevelő és Tanintézet*. Lássuk most ennek rövid történetét!

Hám János szatmári püspök magyar lányokat küldött az ausztriai Gumpendorfbba szerzetesi kiképzésre, és velük alapította meg 1842-ben a Szatmári Irgalmas nővérek kongregációját.

A nővérek feladatai közé a nőnevelés, a különböző intézmények és kórházak betegeinek és elhagyottjainak ellátása, a tanítás, a nevelés, az áruellátás, a szociális és missziós munka, valamint a háztartásvezetés tartozott.

Miskolcon a közösség 1878-ban jelent meg, amikor dr. Samassa József egri érsek megalapította a rendházat. A rend vezette az érseki leánynevelő intézetet, a leányliceumot, a tanítóképzőt, a polgári és elemi iskolát és az internátust.

A miskolci Érseki Római Katolikus Leánynevelő és Tanintézetet 1878-ban Samassa József a Bükk Zsigmondné Sebe Terézia által adományozott Városház téri telken és épületben alapította meg.

Az intézet a megalapításakor csupán az internátust és a vele összekötött 6 osztályos elemi iskolát foglalta magában. Az első házfőnök Láng Juszta volt.

Samassa József az intézetet azért alapította, hogy a kisleányokat nemükhöz, hivatásukhoz képest megfelelő módon és mértékben neveljék, vallásosak és erényesek legyenek, képzésük megfeleljen a katolikus egyház, a haza és a család kívánalmainak, ahogyan ezt a kor egyházi ideológiája megkívánta. Samassa kérésére 1878. augusztus 30-án hat nővér érkezett Miskolcra, hogy megtegyék az iskolaév elindítására vonatkozó intézkedéseket.

A tanítás 1878 szeptemberében megindult. Az internátusi (vagyis bennla-

kó) növendékek mellé természetesen a városból bejáró diákokat is felvettek.

A tanrend az átlagosnál terjedelmesebb volt, fontos volt a realismeretek behatóbb tanítása, az idegen nyelv, a zene, a rajz, a festés és a finomabb női kézimunkák oktatása.

Az iskola tekintet nélkül a valláskülönbségre mindenkit fogadott, különösen a történelmi egyházak tagjait.

1889-ben négyéves felső leányiskolát indítottak el. Emellett a hatosztályos népiskolai oktatás is folytatódott.

A tanítás ebben a tanrendszerben folyt egészen 1907-ig, amikor nyilvános jellegű négyosztályos polgári leányiskolává alakult át.

Az intézet rendelkezett egy ifjúsági és egy szakkönyvtárral. Minden évben örömmel láthatták gyarapodását, hiszen mindig volt néhány jólelkű szülő vagy adományozó, aki értékes könyvadománnyal lepte meg az iskolát.

Az intézet tanulói minden évben részt vehettek egy-egy érdekes tanulmányi kiránduláson is. A növendékek a téli napok kivételével részt vettek a negyed 7-kor kezdődő szentmisén. Évente négy alkalommal gyóntak és minden hónapban áldoztak.

Az 1914-15-ös tanévben – amely már a világháború idején indult – a tanítás viszonylag nyugodtan folyt. A tanulók buzgón ajánlották fel segítségüket, hogy a fronton harcolóknak hősapkákat, érmelegítőket kössenek, és hozzájárultak kis pénzdományaikkal az özvegyek és árvák megsegítéséhez.

Samassa József halála után Szmrecsányi Lajos érseket nevezték ki, aki szintén szívügyének tekintette az iskola fenntartását. Az első világháború után fellépő hatalmas infláció következtében az intézet is meglehetősen nagy nehézségekkel küszködött.

A tanintézet iránti érdeklődés olyan nagy volt, hogy az iskola már nem is nagyon tudta fogadni az oda özönlő tanulóifjúságot. Kialakult egy bizonyos fokú igény egy polgárinál magasabb szintű leányiskola felállítására is. Ugyanis megnövekedett a diplomaszerezés iránti igény, közkedvelté vált a tanítónői pálya. Ösztöndíjasként itt tanult Kaffka Margit, ennek fejében egy évet tanított az iskolában 1902-től.

Kronberger József apát és Szabó Honoría főnöknő lankadatlan lelkesedéssel küzdött a tanítóképző létrehozásáért.

Szmrecsányi Lajos egri érsek 1938. június 28-án elrendelte a leánylíceum beindítását.

A leányok tanítását ugyanaz a tanári testület látta el, amely az előbb említett tanítóképzőt is vezette (14 tanár – ebből 8 nővér).

A fejlesztéssel együtt fellépett egy másik sürgető gond is: a helyhiány. 1938-ban vásárolták meg a nővérek özv. Báji Patay Gyuláné nagyasszony szomszédos telkét a rajta lévő egyemeletes házzal. Ez a mai kollégium épülete.

A II. világháború miatt a nyugodt tanításnak vége szakadt. 1944. március

19-én a németek megszállták a várost és a tanév még ebben a hónapban be is fejeződött.

1944. szeptemberében az iskola újra megnyílt, de a Fráter Gimnázium tanulói is a Tanítóképző épületébe jártak, ugyanis a Fráter épületében németeket szállásoltak el. A polgári és elemi iskola is közösen kezdte meg a tanévet.

November 11-én az oroszok megkezdték a város ostromát, ezért az internátusban tartózkodó lányokat mind hazaküldték.

A háború utáni tanévben – ha kis létszámmal is – fokozatosan kezdetét vette a tanítás. 1948. júliusában, az államosítás után az intézet a Városház téri Állami Általános Iskola nevet kapta. A tanítást állami tanárok folytatták.

1957-ben az Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézet helyén leányiskola, a Herman Ottó Gimnázium kezdte meg a működését.

Mint már említettem, 1992-ben alapította újra az iskolát az akkori egri érsek: dr. Seregély István. Azóta az iskola fenntartója az egri Főegyházmegyei Hatóság. Egyházi iskolák közül Miskolcon ez kezdte meg először működését *Miskolci Katolikus Gimnázium és Diákolthoz* néven. Az 1992/93-as tanév a Hunyadi út 6. szám alatti épületben (a mai kollégiumban) indult az azóta megszakítás nélkül igazgató Maricsák István vezetésével, 3 főállású tanárral és 95 diákkal.

A következő tanévben az iskola átköltözött a Városház tér 6. szám alatti épületbe, az egykori Leánynevelő Intézet épületébe. Azóta is ott folyik a tanítás. 1997-ben vette fel a *Fráter György Katolikus Gimnázium és Kollégium* nevet. Ezzel mint koedukált iskola a már említett férfi és női szerzetesrend gimnáziumainak hivatalosan is jogutódja lett.

Négy és nyolc évfolyamos képzésre jelentkezhetnek a diákok, tanulmányaik végén pedig érettségi vizsgát tesznek. A felsőfokú intézetbe felvettek aránya 2007-ben 88% volt. Ma az iskola koedukált rendszerben 20 osztályban 633 diákot nevel 46 főállású és több részmunkaidős tanár segítségével. A magas létszám miatt évek óta a nagy befogadóképességű Minorita-templomban rendezzük a Veni Sanctét, szalagavatót, közös miséket és Te Deumot. Köszönet ezért a templom mindenkori vezetőinek.

A mai nevelés alapja a katolikus hit. A pedagógiai programban is megfogalmazott fő célkitűzések: katolikus nevelés, tehetséggondozás, prevenció, lelki biztonság és hazafias nevelés.

Az elmúlt 16 évben az épület jelentős átalakításon ment keresztül. A folyamatos fejlesztésnek köszönhetően messze az átlagos szintet meghaladó fizikai, biológiai, rajz és művészettörténeti előadótermek épültek, valamint énekkari és színpadi munkák gyakorlására alkalmas termet is kialakítottak. A helyileg és állományában megújult könyvtár ma is az iskola központjának számít, amely szintén az újonnan kialakított aulából nyílik. Fölötte modern tornaterem található, amely gyakran helyszíne nemcsak iskolai, de városi sportrendezvényeknek is.

Az iskola életében jelentősek a tanórán kívüli rendezvények. A szeptemberi osztálykirándulások, az iskola védőszentjének ünnepén (október 8.) rendszeresen tett zarándoklatok, trentói illetve passzai partnerkapcsolat, az önképzőkör, az ének-kar működése, az irodalmi színpad, az iskolarádió és a különböző délutáni rendezvények.

Aki ma látogat el a Fráter György Katolikus Gimnáziumba, folyamatosan megújuló épületeket talál, ám tudjuk, hogy az igazán fontos változások nem az épületekben történnek...

BIBLIOGRÁFIA

- MÁDAI Gyula: Miskolc katolikus gimnáziuma. *Borsodi Művelődés* 4. 1985. 56–58.
- FARKAS Nikoletta–DOMJÁN Anikó: A szatmári irgalmas nővérek és a miskolci Érseki Római Katolikus Leánynevelő és Tanintézet története. In: *Évtizedkönyv a Fráter György Katolikus Gimnázium tízéves fennállása alkalmából*. Szerk. HERNÁDINÉ GYÓRI Zsuzsanna. Miskolc, TIPO-TOP NYOMDA, 2003. 11–17.
- KILIÁN István: Színjáték Miskolcon a XVIII. sz. második felében. *Klny./Borsodi Levéltári Évkönyv*, I. k., Miskolc, 1977. 11–26.
- MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*. Budapest, 1988.
- TÓTH Péter: *A miskolci minorita algimnázium 1730-1783 között*. Miskolc, 1983. Kézirat.

„...Ő FELKERESTE A BAJ FÉSZKEIT...” KELEMEN DIDÁK A PESTIS IDEJÉN

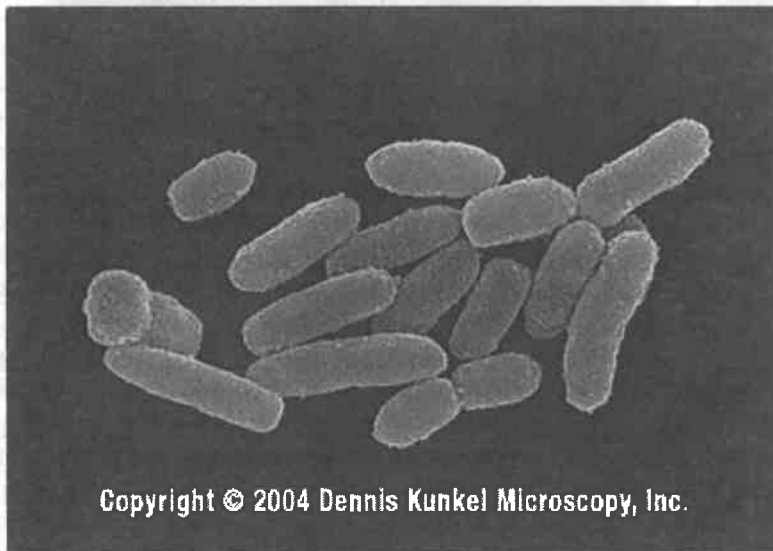
FELSZEGHI SÁRA

A kórkép a kor képe, azaz egy történelmi korban megjelenő kórkép, a betegség jól jellemzi azt a kort, melyben kialakult. Ha elemezzük a betegség kialakulásának körülményeit, társadalmi hátterét, azt látjuk, hogy az szinte előrevetíti, „kitermeli” az adott betegséget. Így a középkort a pestis, kolera, a XIX. századot a TBC, míg a XX. és XXI. századot a szív- és érrendszeri megbetegedések, daganatos megbetegedések, az AIDS jellemzik.

A pestis évszázadokon át tartotta rettegésben a világot. Ahhoz, hogy méltányolni tudjuk Kelemen Didák pestisjárvány idején tanúsított áldozatát, bátorságát és segítőkészségét, ismernünk kell, hogy mi a pestis mint betegség, és mit jelentett évszázadokon át az általa okozott járvány.

A pestis kórokozója

A betegség kórokozója a *Yersinia (Pasteurella)*. *Pestis* nevű, pálca alakú, Gram-negatív baktérium, amelyet először 1894-ben izolált *Yersin* és *Kitasato*, a Hongkongot sújtó járvány után.



A pestis kórokozója

A baktérium okozta megbetegedés elsősorban vadon élő rágcsálók betegsége, de természetes gazdának számítanak a madarak és a sertések is. A baktérium állatról állatra vagy állatról emberre elsődleges közvetítő formája, tehát vektora a patkánybolha, amelynek trópusi és mérsékelt égövi típusa ismeretes (*Xenopsylla cheopis*, ill. a *Nosophyllus fasciatus*).

Jelenlegi ismereteink szerint az ember bolhája (*Pulex irritans*) ritkán vesz részt a fertőzés terjesztésében. A betegség a két ismert patkányalfaj közül a vadon élő ún. vándorpatkányt (*Rattus norvegicus*) betegíti meg, a házipatkány (*Rattus rattus*) ritkán fertőződik meg, de terjeszthetik a betegséget egerek, ürgék, pockok, mormoták és mókusok is. A rágcsálókon a betegség klinikailag nem, vagy csak nagyon enyhe formában jelenik meg.



A pestis legfőbb terjesztője a fekete patkány

Francia régészek és tudósok egy csoportja bejelentette, hogy cáfolják azt a teóriát, miszerint a fekete patkányokon élősködő trópusi bolhák terjesztették a bubópestist Európa-szerte a XIV században. A kutatók szerint az 1347 és 1351 között 15-30 millió embert elpusztító járványt közönséges európai bolhák terjesztették róka és borz közvetítésével.

A tudósok kidolgozták a pestist okozó baktérium teljes génszerkezetét. Ez nagyban segíti a történelem során milliók pusztulását okozó kór jövőbeli kezelési módszereinek kidolgozását, melyet a mai napig is rettegés övez, különös tekintettel arra, hogy a terrorizmus biofegyverként is számításba veszi.

Sikerült megállapítani, hogy a pestisbaktérium genetikailag hasonló a leprához, valamint azt, hogy még mindig fejlődik, így egy nap olyan organizmussá alakulhat, ami veszélytelen lehet a gazdatest sejtjei számára. Mindazonáltal Dr.

Stewart Cole és Dr. Carmen Buchrieser, a párizsi Pasteur intézet munkatársai figyelmeztetnek, még ha a pestis lassan kihal is, ez egy rendkívül lassú folyamat.

Betegség lefolyása

A csípéssel bekerült kórokozók a nyirokcsomókba jutnak, amelynek megnagyobbodását (bubo), gennyes gyulladást hozza létre. Mivel a csípés leggyakrabban a lábon történik, ezért általában a lágyékhajlati nyirokcsomók érintettek.

A folyamat generalizálódásával a kórokozók a véráramba jutnak (ezt nevezik septicaemiának) és leggyakrabban a tüdőben hoznak létre haemorrhagiás (vérzéses) gyulladást. Ennek következtében a légúti váladék nagy mennyiségű kórokozót tartalmaz, a betegből így cseppfertőzéssel igen könnyen terjed tovább a fertőzés (a cseppfertőzéssel emberről-emberre terjedés valószínűsége közel 100%, ezért alakulhattak ki a középkorban súlyos pestisjárványok). A cseppfertőzéses formában gyorsan kialakul a haemorrhagiás tüdőgyulladás (elsődleges tüdőpestis), amely igen súlyos, gyakran halálos kimenetelű. A lappangási idő 2-6 nap, elsődleges tüdőpestisben 2-4 nap. A bolhacsípést követően a tünetek: hirtelen kezdődő magas láz, a regionális nyirokcsomók fájdalmas megnagyobbodása (bubo), izomfájdalom, rossz közérzet, levertség, erős fejfájás. A láz szerencsés esetben két csúccsal zajlik, a második a lokális nyirokcsomó gennyedés jele. A bolhacsípés helyén fekély jöhet létre, az érintett nyirokcsomók beolvadnak, váladékozhatnak. Ezután alakul ki a tüdőpestis, amit véres-habos köpetürítés jelez. A cseppfertőzéssel kialakult elsődleges tüdőpestis sokkal súlyosabb lefolyású, azonnal kialakul a véres-habos köpetürítés, keringési shock tünetei, pulzusszám-emelkedés, testszerte bevérzések, fekete foltok jelenhetnek meg, gyakran halálos kimenetelű. Szövődményként agyhártyagyulladás léphet fel, röviddel a tüdőpestist követően, melynek tünetei: fokozódó zavartság, comatosus állapot, esetleg görcsök. A diagnózis a betegből nyirokcsomó-mintavétellel történik, illetve a vérből és a köpetből is kimutatható. A beteg igen elesett állapotú, zavart lehet, azonnali kórházi kezelést igényel: antibiotikum, légzéstámogatás, infúzió. A kezelést minél korábban el kell kezdeni, mert a tüdőpestis kialakulásakor a gyógyulás kilátásai rosszak. Pestisfertőzés gyanúja esetén is szigorúan el kell különíteni a beteget és a vele érintkezésben állókat!

Megelőzés

Vadon élő rágcsálók vizsgálata és abolhairtas az endémiás területen fontos feladat. A beteggel kapcsolatban állóknak antibiotikus profilaxist (megelőzés) kell biztosítani. Pestis elleni védőoltás endémiás területre utazóknak ajánlott. Ha kialakult a tüdőpestis, a cseppfertőzés megakadályozása a cél, ezért a betegeket és velük kapcsolatba kerülőket szigorúan el kell különíteni!

Eredete

Annak ellenére, hogy pestisgócok szinte minden földrészen vannak, a pestisbakté-

rium őshazája Kelet-Afrika. A betegség az ember szétrajzásával egyidőben juthatott el Belső-Ázsiába, ahol a betegség endémiás formában jelenleg is megtalálható (a mai Mongólia területe, Yünan tartomány Kínában). A Mediterráneumba, tágabb értelemben az európai területekre a kórokozó ebből a két irányból, Kelet-Afrikából és Belső-Ázsiából érkezhettek. Jelenleg is vannak endémiás pestisgócok a világban. A legtöbb esetet Kelet-Afrikában regisztrálják. A pestis által leginkább veszélyeztetett területnek jelenleg Madagaszkár szigetét tartják, ahol szakértők szerint évente ezres nagyságrendű a megbetegedettek száma. Dél-Amerikában és Ázsiában évente több ezres nagyságrendű megbetegedést regisztrálnak. Az USA-ban Új-Mexikó és Colorado állam egyes területein endémiás a megbetegedés, 1980 és 1994 között egy-kétszáz esetet jelentettek, magasnak mondható 14,4%-os halálozási aránnyal. Érdekeség, hogy az 1980 és 1994 közötti időszakban Európából és Óceániából nem tudunk megbetegedésről.

Története

Sok más betegséghez hasonlóan a dögvész „története” a *Bibliában* kezdődik, annak ellenére, hogy az Egyiptomot sújtó ötödik csapás csupán az állatállomány pusztulásáról számol be. Ez megerősítheti azt a történeti feltételezést, miszerint a pestis őshazája az ókori Egyiptomtól délre, délkeletre fekvő terület lehet. *Thuküdidész* így írt erről:

„mint mondják, a járvány először az Egyiptom felett fekvő Aithiópiában tört ki, azután elérte Egyiptomot, Libüát, s a király (vagyis a perzsa uralkodó) birodalmának jelentős részét is”

A pestis az isteni beavatkozás eszközeként jelenik meg *Szin-ahhé-eriba asszír király* egyiptomi hadjárata kapcsán (kb. Kr. e. 695). A Judeán keresztül Egyiptomra törő asszirokat valahol Jeruzsálem és Egyiptom között éri utol az égi csapás. *Hérodotosz* szerint az egyiptomi pap, Széthosz álmában megjelenő isten ígéretet tett, hogy az asszír sereggel szemben segítséget fog küldeni. Ugyanerre a történeti eseményre utal a *Biblia* is:

„Lőn ezért azon éjjel, kijöve az Úrnak angyala, és levága az assyriabeli táborban száznyolcvanötezret, felkelének pedig jó reggel, és imé mindenütt holttettek vannak”

„ide (Péluszionba) megérkezvén, éjjel mezei egerek rontottak az ellenségre, fölették tegzeiket és nyilaikat, azonfelül pajzstartóikat is, úgy hogy másnap megfutamodtak és fegyvereiket elvesztvén, sokan elestek”

A pestist az ókori keleti birodalmak népei is ismerték. *Mezopotámiában* külön istensége volt a pestisnek, *Erra* néven. Az istenség pusztítását egykori eposz is megörökíti, az ún. *Erra-eposz*, vagy *Erra és Isum*. A hettita birodalomból is fennmaradt egy pestis-ima. Az antik görög világ első, valószínűleg pestisre vonatkozó utalását természetesen *Homérosznál* találjuk. A ragály isteni beavatkozásként, Apollón bosszújaként jelenik meg az *Iliász* I. énekében, amelynek csak az isten

kiengesztelése vet véget.

Homérosz: Iliász

„Kezdetben csak az öszvérekre s a fürge
kutyákra
lőtte hegyes nyilait, de utána magára
a népre:
szüntelen és sűrűn tetemek máglyái
lobogtak.
Hosszú kilenc napon át dúlt ott isten
lövedéke...

Iliász I. 47–53.

(Devecseri Gábor fordítása)

Thuküdidész peloponnészoszi háborúról írott munkájának az attikai pestis leírása talán legplasztikusabb fejezete. A betegség következtében holttestek tömege lepte el a szent helyeket és a középületeket. A járvány pusztítását fokozta, hogy Athén környékéről az emberek a városba menekültek a járvány elől, hogy ott kérjék az istenek segítségét.

Pestis Athénban

„A városban a járvány következtében

más téren is egyre inkább lábbal tiporták a törvényeket.... Már senkit sem tartott vissza sem az istenektől való félelem, sem az emberi törvény, s mivel látták, hogy mindnyájan egyformán pusztulnak, úgy gondolták,

mindegy, hogy valaki kegyes volt-e vagy sem, és senki sem hitte, hogy megéri azt a napot, amelyen bűneiért törvény elé állítják és elnyeri büntetését.”

(II.53.)

„Vad szertelenséggel dúlt a pusztulás, egymás hegyén-hátán heverve lehelték ki lelküket... A temetések addig szokásos rendjét is teljes zűrzavar váltotta fel, mindenki úgy temette el

halottját, ahogyan éppen tudta.

(II.52.)

*Thuküdidész, :A peloponnészoszi háború
(Muraközy Gyula fordítása)*

A történeti pestis első jelentős áldozata *Periklész* volt. Thuküdidész szemléletesen írja le azt a védtelenséget, amellyel a járvány alatt az athéniak szembesültek. Az addig használt gyógymódok egyike sem vált be, s a járványok esetében a gyógykezelés *Hippokratész* (Kr. e. 460–370 k.) azon javaslatában merült ki, hogy a betegét illóolajokkal kell bedörzsölni, a fertőzés megelőzése érdekében pedig ke-

rülni kell a betegekkel való érintkezést. Hippokratész munkái között 11 (*Corpus Hippocraticum*) a járványok jelentőségét hét, erről a témáról írott könyv jelzi (*Epidemiarum libri VII*), amelynek első és harmadik könyvében ír a követői által pestisnek tekintett betegségről. Hippokratész fogalmazza meg először a járványos betegségek lényegét: „*ha sok embert ugyanazon időben ugyanazon betegség támad meg, úgy annak közös okot kell tulajdonítanunk*” A rómaiak, akiknek orvoslási tudománya kezdetben meglehetősen alacsony színvonalú volt, gyógyító istenüket is háborúiknak köszönhetik. Livius kilencedik, elveszett könyvében tudósít arról, hogy a második samnis háború idejében, Kr. e. 292-ben ragályos betegség, feltehetőleg pestis pusztított Rómában. A senatus a *Sybilla*-könyvekből arra a következtetésre jutott, hogy gyógyító istenséget kell kérni a görögöktől. A hagyomány szerint Epidauroszból, *Aesculapius* (azaz Aszklepiosz) szentélyéből hajón szállítottak egy kígyót Rómába. Már a Tiberisen haladva a kígyó hirtelen a vízbe csúszott és egy kis szigetre úszott. Ezért ott, az Insula Tiberinán építették fel az első római Aesculapius-szentélyt.

A pestishez gyakran kapcsolódott az isteni büntetés képzete. A büntetést kiváltó bűn eredhet az istenségeitől elforduló néptől, de a népével kegyetlenkedő uralkodótól is. Nem véletlen, hogy a Nero uralkodásának utolsó éveiben fellépő dögvészt is így ábrázolja a történetíró Suetonius. Valószínű, hogy ugyanerről a járványról ír Tacitus is az *Annales*ben. Egybevetve a két forrást és a bennük szereplő utalásokat, a járvány idejét a Kr. u. 65. évre, a Piso-féle összeesküvés utáni évre tehetjük.

„*Az uralkodó okozta nagy bajokhoz és csapásokhoz még néhány sorsszerű is hozzájárult: dögvész, amely egyetlen ősz folyamán harmincezer halottal növelte Libitina (vagyis a halottak istennője) lajstromát*”

Az ókori Róma nagy orvosi szaktekintélye is foglalkozott a pestissel: Galénosz (Kr. u. 130–200 k.), aki Marcus Aurelius orvosa volt. A Kr. u. 161–166-os parthus hadjárat fényes sikert hozott ugyan, de a visszatérő seregek 166-ban magukkal hozták a dögvészt. Galénosz a pestisjárvány elől Pergamonba menekült, onnan szólította maga mellé a filozófuscászárt. Az uralkodótárs, Lucius Verus az ismét fellángoló pestisjárvány áldozata lett Aquileiában a markomann hadjáratot megelőzően (Kr. u. 169). A lakosság veszteségét az egykorú források alapján kb. 20%-osra, míg a hadseregét 25%-osra becsülhetjük.

Iustinianus uralkodása (527–565) alatt a perzsa háborúk befejezését követően, 541–542-ben minden addiginál szörnyűbb pusztítással jelentkezett a dögvész Bizáncban. Prokopiosz szerint naponta mintegy 10 000 ember esett áldozatul a dühöngő járványnak. Becslések szerint 541 ősze és 542 tavasza között összesen 200 ezer fő volt a járványban elhaltak száma, ez a város népességének mintegy 40 százaléka lehetett. A járvány végigterjedt a Földközi-tenger partvidékén, elérte Itáliát és Galliát is.

A bizánci járvány

„Ebben az időszakban pestisjárvány tört ki, ami csaknem a teljes népességet kiirtotta. Legtöbbször a betegség anélkül támadta meg az embereket, hogy azok felismerték volna mi is történik, akár egy vízió vagy egy álom. A betegség lefolyása a következő volt: Először a betegnek hirtelen magas láza lett, néha rögtön a felkelés után, máskor minden előzmény nélkül. A beteg testének szinte nem változott, és tapintásra sem érződött melegebbnek, mint ahogy az láz esetén megszokott, nem volt semmilyen gyulladásra utaló nyom.

A láz erőtlenséget, gyengeséget okozott, de estére sem maga a beteg, sem a kezelő orvosa nem gyanakodott semmi veszélyre. Ezért senki, aki elkapta a betegséget nem gondolt arra, hogy meg fog halni. Néhány esetben még aznap, máskor a következő nap[ok]n nemcsak az ágyék táján, a has alatt, hanem a hónaljokban, néha a fülek mellett, a comb különböző pontjain megjelentek a nagy duzzanatok vagy bubók.

Prokopiosz: *A háborúk története I.*
(Solti Judit fordítása)

A járvány végigterjedt a Földközi-tenger partvidékén, elérte Itáliát és Galliát is.

Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*

„Egyesek az ápolás hiánya miatt haltak meg, mások meg annak ellenére, hogy a legnagyobb gondoskodás vette körül őket. S egyetlenegy olyan gyógyszer sem akadt, amelyről el lehetett mondani, hogy alkalmazva feltétlenül használni kell, mert ami segített az egyiknek, az ártott a másiknak. S egyáltalán nem jelentett semmi különbséget valakinek erős vagy gyenge testalkata sem, a ragály mindenkit egyformán elragadott, azokat is, akik valamennyi gyógymóddal megpróbálkoztak”
(II. 51.)

(Muraközy Gyula fordítása)



A pestises betegek védőszentje: Szent Rókus

Az Örök Városban pestisjárvány búcsúztatta a VI. századot, a betegségben halt meg *II. Pelagius pápa* (579–590) is. A pápai trónra lépő *I. (Szent) Gergely* (590–604) pontifikátusának kezdete is a pestis árnyékában játszódik le.

Más természeti jelenségek magyarázatához hasonlóan ebben az esetben is keveredik az égi/isteni akarat megnyilvánulását, illetőleg a betegségek racionális, anyagi hátterét alapul vevő megokolás. Ennek megfelelően sok természetrajzi munka elmélkedik a járványok eredetéről és okairól.

A magyarázatok a legtöbb esetben világosan levezethetők az általános természetfilozófiai megfigyelésekből és tételekből, melyek szerint a fizikai világot alkotó összetevők, őselemek arányai határozzák meg az egyes dolgok tulajdonságait és egymástól való különbözőségük mértékét.

A kósi iskola nagynevű orvosának tanai között bukkan fel először részletesen kifejtve az éghajlati-természetföldrajzi körülmények és a betegségek összefüggéseinek értékelése, az ún. *hippokratészi milió*-elmélet. *A levegőről, a vizekről és a helyekről* című munka valószínűsíthetően nem Hippokratésztől származik, hanem Kr. e. 370 és 350 között szerkesztették egybe, és az emberi alkati típusok, a betegségek és a földrajzi tényezők összefüggéseit tárgyalja. Az európai Nagy Halál idején, 1348-ban a *párizsi egyetem orvosi kollégiuma* a francia király kérésére ál-

lást foglalt a pestis okait illetően. Az akkori magyarázat nem volt mentes asztrológiai megfontolásoktól sem, bár a lényegét továbbra is a levegő megromlásának különféle fejtegetései jelentették. Ennek megfelelően alakították ki az orvos védőöltözetét, amint a lenti ábra is szemlélteti, ahol a maszk csőrében illatosított füveket helyeztek el, míg a bot arra szolgált, hogy a beteget ne érintse kézzel az orvos, a földig érő köpeny ugyancsak a védelmet szolgálta.



A **középkorra** szinte teljes egészében a járványok szelleme nyomta rá a bélyegét. A fertőzések elterjedését különösen elősegítette az is, hogy a korábban magas higiénés színvonal általánosan és nagymértékben csökkent. A középkor első, nevezetes járványa, a *justiniánusi pestis*, 540 körül indult. Elárasztotta és közel 60 éven át uralta az akkor ismert világot, számos leírás maradt fenn terjedésének útjáról, méreteiről, pusztításairól.

Az **újkorban** a termelés, a kereskedelem és a közlekedés fejlődésével, a betegségek gyorsabb terjedése következtében a járványveszély tovább növekedett. Az orvostudományban viszont fokozatosan mind több fertőző betegség entitása tisztázódott, a kórképek felismerése egyre pontosabb lett. A pestis mellett, amely ez idő tájt szinte állandóan jelenlévő rém volt egész Európában, már elkülönítették a kiütéses tífuszt, a hastífuszt, más enterális infekciókat, a rabiést (veszettség) stb., és már meglehetősen pontos az 1580-ban egész Európára kiterjedő influenza. 1347 őszén tizenkét genovai gálya érkezett a szicíliai kikötőbe, Messinába. A hajók háborzongató rakományt szállítottak. A fedélzeten bűzlő tetemek heverték, és az a

néhány ember, aki még életben maradt; fennhangon bűnbocsánatért fohászkodott Istenhez. A hajókat rögvest kiutasították a kikötőből, de már túl késő volt. A gyilkos kór már egerutat nyert a part felé. A halálos járvány mögött egy láthatatlan bűnös rejtőzött: a pestisbaktérium. A gyilkos mikrobát a patkányok bundájában megbújó bolhák hordozták; így gyorsan átterjedt az emberekre. Ahol a patkányok megjelentek, oda behurcolták a betegséget is. Az európai kereskedelmi útvonalak mentén a fekete halál könyörtelenül terjedt észak felé. Januárra elérte Marseille-t; a lakosság 60%-a meghalt.



Tavasszal felbukkant Firenzében, és kiirtotta a polgárok 75%-át.



Firenze

Végül lesújtott Párizsra. 1348-ban ért partot Angliában és szedte a betegség első halálos áldozatát. Erről a járványról ír Defoe: A londoni pestis című regényében.



Más írók is feldolgozták a pestisjárványt műveikben. Egyik legismertebb Camus: *A pestis című* regénye. *A pestis* (1947) keletkezésének élményi háttere az embereket elválasztó, a száműzetés érzését keltő háború és megszállás. Az oráni pestisjárvány, tehát egy egyetlen városban dúló epidémia részletes orvosi-klinikai leírása (és erkölcsi, társadalmi hatásainak vizsgálata) egy képzelt eset ürügyén.

„*A pestis mindenkit megfosztott a szerelem ...képességétől. A szerelem ugyanis egy csepp jövőt kíván, de a mi számunkra már csak a pillanat volt*”, írja Camus. A cselekvő és szenvedő szemtanú, hivatásának megszállottja, Rieux doktor felismer, szembeszegül, mozgósít, nem adja meg magát. Elutasít mindenféle igazságtalanságot, nem ítélkezik, hanem segít, még a menekülni próbálókat is megérti (l. Rambert). Két dolgot gyűlöl: a betegséget és a halált; tudja, hogy küzdelme „*véget nem érő vereség*” „*Szívtelen' – mondta neki valaki egy alkalommal. Dehogyan, egy szíve neki is van. De az arra szolgál, hogy napi húsz órán át kibírja, hogy embereket lát meghalni, akik életre teremtettek. Arra szolgál, hogy mindennap újra-kezdje.*” ...„*most már tudták, hogy ha van valami, amit mindig kívánni és néha elnyerni lehet, az nem más, mint az emberi szeretet.*” (Camus).

Aki valaha járt már Velencében, valószínűleg sosem fogja elfelejteni a Canal Grande bejáratát koronázó Santa Maria della Salute templomot, amelynek hatalmas kupolával fedett impozáns épülettömbjét számos festő, így többek között Canaletto is megörökítette vedutaképein. A Baldassare Longhena tervei szerint 1631 és 1687 között épült nyolcszögletű, oldalkápolnákkal bővített templom kétségtelenül a velencei barokk építészet legkiemelkedőbb alkotása, amely méltán vált a város egyik szimbólumává. Talán már kevésbé közzismert, hogy a templom – ha

áttételesen is – lényegében az 1630-ban Velencében dúló pestisjárványnak köszönheti létét, a szenátus ugyanis ekkor határozott arról, hogy a vést megfégezendő, fogadalmi templomot emeltet a Szűzanya tiszteletére.



Canaletto

A Canal Grande bejárata a Santa Maria della Salute templommal
Museum of Fine Arts, Boston

Nicolas Poussin (1594–1665) a francia származású, de élete legjavát Rómában töltő festő az 1630-as nagy pestisjárvány idején, amely az Örök Városban is komoly pusztításokat okozott, nem az aktuális eseményeket örökítette meg, hanem egy emlékezetes ószövetségi járványról, az asdódi pestisről festett képet.

A Sámuel első könyvében olvasható történet szerint miután a filiszteusok elrabolták a zsidóktól a frigyládát, Isten pusztító járvánnyal, gyilkos fekélyekkel sújtotta Asdód, Gát és Ekrón lakosait, akik városukba fogadták Isten ládáját mindaddig, míg azt vissza nem szolgáltatták Izrael népének. Ahogy a Biblia írja: „...és azokat az embereket, akik nem haltak meg, annyira gyötörték a fekélyek, hogy az égis hatott a város jalkiáltása.



Nicolas Poussin: **Az asdódi pestis**
1630, Musée du Louvre, Párizs



Angelo Caroselli (Nicolas Poussin után): **Az asdódi pestis**
1631, National Gallery, London

Egyedül a különböző egészségügyi rendészeti módszerek jártak valamelyest sikerrel. Milánóban bedeszkáztak minden olyan házat függetlenül attól, hogy voltak-e bent egészséges hozzátartozók is, ahol pestises beteget találtak. A kegyetlenek

tűnő eljárás azonban meghozta a várt eredményt: e helyt a városlakók csupán 15%-a pusztult el a járványban. A túlélésre a legtöbb esélyük azoknak volt, akik még idejében elmenekültek és a járvány elvonulásáig teljes elszigeteltségben éltek. Voltak, akik az életmódjuk megváltoztatásától várták a reményt, *Boccaccio Dekameronjában* egy ilyen, a világtól elvonult társaság műlatja az idejét pikáns történetek mesélésével. A városok és falvak lakossága csak a csodákban, Isten könyörületes-ségében, Mária és a különböző szentek közbenjárásában bizakodhatott. Ezt tükrözi egyébként a témával kapcsolatos XVII–XVIII. századi műalkotások többsége, így például Antonio Vaccaro egy 1730-ban festett olajvázlata is, amelyen Szent Rókus, Szent Sebestyén és Xavéri Szent Ferenc fohászkodnak a felhőkön trónoló, gyermeket szoptató Madonnához, hogy segítsen elűzni a pestist a Nápoly melletti kisvárosból, Mariglianóból.



Domenico Antonio Vaccaro
Madonna a gyermekkel és pestisszentekkel
 Worcester Art Museum

A pestis *valódi okát* csupán 1894-ben sikerült megtalálni. Egy Hong-Kongban lezajlott pestis során egy svájci bakteriológus elhullott patkányokból azonosította a bacilust. Ekkor derült fény a patkányok szerepére is; a pestis ugyanis különböző rágcsálók betegsége. Az emberre a patkányokon élősködő bolhák közvetítésével jut el, amelyek a állat pusztulásával új gazda után néznek. Egy-egy ilyen bolhacsipés alkalmával közel 25 ezer bacillus is bekerülhet az ember szervezetébe, ami sokszorosra a megbetegedéshez elegendő kórokozók számának. A pestis ellenszerét 1932-ben fedezték fel, ezek voltak a szulfonamidok, melyeket később az antibiotikumok

váltak fel.

A betegség egyik formája a **bubópestis**. Nevét a tüneteiről, a hónaljban és az ágyékhajlatokban megjelenő nagy és fájdalmas duzzanatokról kapta. A második forma a **szeptikus**, melynek során a kórokozók a véráramba kerülnek és különböző vérzéseket okoznak. A vérömlenyek a bőr és a nyálkahártyák alatt sötét színűek, innen a név: **Fekete Halál**. Bolhacsípés mindkét esetben lehet a fertőzés forrása.

A **tüdőpestis** ezeknél sokkal fertőzőbb (a levegőbe került kórokozók útján, cseppfertőzéssel is terjed) és sokkal veszélyesebb is; a betegség ezen formája néhány napon belül halálhoz vezet.

„Mert ő tudta azt, amit nem tud ez a vidám tömeg, de a könyvekben olvasható, hogy a pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat a bútorokban és a fehérneműben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben, a bőröndökben, a zsebkendőkben és a liliomokban, s hogy eljő tén a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti a patkányait, és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat. (A. Camus)

A fentiek ismeretében ha lehet, még inkább felértékelődik az a munka, amelyet Kelemen Didák a pestis idején végzett. Kelemen Didák az 1738-ban dühöngeni kezdő **pestis** alatt, miként 1711-ben és 1718-ban, minden erejét a betegek gyógyítására és vigasztalására fordította, alázatos könyörgésére pedig mind Eger, mind Miskolc megszabadult minden veszélytől.

„míg más papok rémülve menekültek a fertőzött helyekről, addig ő fölkereste a baj fészkeit s azoknak lón vigasztalója és támogatója, kiket mindenki elhagyott, kiktől mindenki irtózott. Faluról-falura járt – írja Haller grófné – hat-nyolc mérföldnyire, sőt tovább is, alamizsnát osztogatott, gyóntatott, temetett. A szegény tudatlan népnek okos tanácsokkal szolgált, a kétségbeesetteket vigasztalta. Rettenthetetlen bátorságot mutatott mindenütt, s így sikerült a túlzogatott kedélyeket lecsillapítania.

Mi adott ennek az embernek ekkora erőt, bátorságot, hogy dacolva a veszéllyel „...ő felkereste a baj fészkeit...” – kérdezhetjük. A válasz: HIT: Istenben és emberben, ALÁZAT: mellyel a hitét és az embereket szolgált, és a SZOLGÁLAT maga, mely egész életét betöltötte.

FELHASZNÁLT IRODALOM

JURÁNYI R. (szerk.): A fertőző betegségek általános és részletes járványtana. Budapest, MEDICINA, 1998.

SZEMLE

KECSKEMÉTI GÁBOR: „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”. A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján. Budapest, UNIVERSITAS KIADÓ, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 622 lap.

TASI RÉKA

Nem titkolom, recenzensként zavarban érzem most magam, mikor ezt a megtisztelő feladatot teljesítenem kell. A recenzió műfaja ugyanis nem alkalmas arra, hogy számot adjon mindarról a lenyűgöző mennyiségű és minőségű filológiai eredményről, gondolati gazdagságról, mely e monográfiát jellemzi. Marad tehát számomra a munka mértékéhez és értékéhez fel nem érő ismertetés és laudáció lehetősége.

Kecskeméti Gábor monográfiája hű marad mindazokhoz az értékekhez, melyeket az MTA Irodalomtudományi Intézetének a magyar irodalmi gondolkodás történetét feltáró sorozata, az *Irodalomtudomány és Kritika* képvisel, s amely sorozatban a régi magyar irodalom időszakából eddig két kötet látott napvilágot. Kronológia szerint a Tarnai Andor által kidolgozott középkorra vonatkozó, valamint a Bartók István által elkészített, 1630 és 1700 közötti időszakot áttekintő monográfiák közé ékelődik be Kecskeméti Gáboré: az 1580–1630 közti időszak retorikai gondolkodását, hagyományát számos különféle forráscsoport segítségével tárja fel. Legfontosabb feladatának „a magyarországi értelmiség számára hozzáférhető, mintha nyugat-európai irodalomelméleti megfontolások hazai hatásának kimutatását” tartja (16.), s a retorikai és a homiletikai kérdések európai kontextusban történő alaposabb tisztázása érdekében jelen kötetében lemond a grammatikai, poétikai és logikai kézikönyvek vizsgálatáról. Monográfiáját a történeti kommunikációelmélet módszertani keretein belül helyezi el, melynek fogalmát a szerző maga honosította meg a magyar irodalomtörténeti diskurzusban, s ennek az eszmetörténeti koncepcióként is definiált modellnek a keretében hangsúlyozta azt, hogy a régi szövegek megértéséhez szükséges kommunikációelméleti alapállások feltérképezésében nemcsak a régi irodalomelméleti tárgyú írások vizsgálatára lesz szükség, hanem elengedhetetlen bevonni a tanulmányozásba a filozófiának, a teológiának a közlést bármilyen módon befolyásoló megállapításait is. A történeti kommunikációelmélet számára az irodalomtörténet „mind produkciós, mind recepciós horizontjaiban, ontológiai és kommunikációelméleti specifikumaiban is jellemezni kívánt intézményesség keretében mutatkozik meg.” (28.) A monográfia tehát a vizsgált időszakban meghatározó retorikai hagyományra (a fogalomválasztáshoz az

angolszász irodalom *rhetorical tradition* kifejezése szolgál analógiaként) koncentrálnál, vagyis a szűkebb értelemben vett retorikatörténetnél – retorikai praeceptumok történeténél – szélesebb kontextust választ: olyan kontextust, melyben helyet kaphat a retorikai gondolkodást, a szövegprodukción és a recepción számos, különféleképpen meghatározó tényező.

A módszertani alapvetést, a nemzetközi és hazai kutatásban való kontextualizációt elvégző bevezetés után a 2. fejezet a magyarországi retorika- és homiletikaelmélet rendszeres és teljességre törekvő áttekintését nyújtja a kezdetektől 1711-ig. Ezt a monográfia időhatárait átlépő áttekintést szükségessé tette annak a szakirodalomban megmutatkozó hiánya, valamint az is, hogy általa olyan nagyobb ívű folyamatok válnak láthatóvá, melyekben a későbbi fejezetek eredményei jobban elhelyezhetők. Ebben az áttekintésben helyet kaptak mindazok a retorikai és homiletikai kézikönyvek, melyeket magyarországi szerző kompilált, amelyek külföldi szerző tollából Magyarország területén jelentek meg, továbbá olyan külföldi szerzőségű, külföldön megjelent munkák, melyek a hazai oktatásban jelentős szerepet tölthettek be.

A nagyobb ívű áttekintés után következő fejezet az 1580–1630 között keletkezett kézikönyvek részletes ismertetésére vállalkozik. Itt két szerző retorikaelméleti kézikönyveinek elemzésére kerül sor: a bártfai születésű Georg Henisch Augsburgban megjelentetett retorikai kompendiumának, valamint Pécseli Király Imre retorikájának ismertetésére. Jellemző a monográfia alaposágára, hogy a hazai kutatás előtt kevésbé ismert szerzőkről, forrásokról mindig részletes életrajzi, történeti, tartalmi ismertetőt ad, ezért kap nagyobb figyelmet Pécseli Király retorikájának fő forrása, Johann Scholl is. A szerző lenyűgöző mennyiségű tárgyi ismeret birtokában az alapvető tényeken túl olyan összefüggéseket is feltár, mint például azt, hogy Pécseli Scholliustól átemelt mintaszónoklatának valóságos szónoki beszéd a forrása: méghozzá az az oráció, melyet Naprágyi Demeter 1595. márc 2-án a magyar rendek nevében III. Zsigmond lengyel királyhoz intézett. Ez pedig nem más, mint hogy Marburgban a 17. század elején magyar politikai beszéd szolgált az egyetemi tananyag alapjául.

A retorikai oktatás gyakorlatával foglalkozó 3. fejezet jelentős retorikatörténeti és pedagógiai változásra irányítja a figyelmet: a 16. század folyamán egyre inkább visszaszorul az addig uralkodó definitiones és praecepta technikája, s helyébe a példák, olvasmányok alkalmazása lép. Ez a változás indokolja a 16–17. század fordulójának magyarországi auktorkiadásaira irányuló vizsgálatot. Az ókori szerzők kiadásainak feltérképezése európai szellemi folyamatok magyarországi recepciójának létét vagy hiányát tárhatja fel, ahogy az 1651–52-es gyulafehérvári Cicero-kiadások a 17. század első felében Európában megjelenő leginkább figyelemre méltó reformpedagógiai folyamatok hazai hatását, recepcióját bizonyítják!

Nemcsak az olvasás tárgyát jelentő auktorkiadások képeznek azonban fontos forráscsoportot, hiszen a kérdés nem csupán az, hogy mit, de az is, hogy mi-

ként, vagyis milyen érdekeltséggel, milyen oktatási célokat, feladatokat kielégítő olvastak. Erre vonatkoznak az auktorolvasás módszereit rögzítő, Magyarországon is ismert, használt, kinyomtatott munkák. A 4. fejezet ez alapján térképezi fel az auktorhasználathoz kapcsolódó ismeretszerzés három különböző szintjét: a grammatikai ismeretekhez a fordítási tevékenység vihet közelebb, a következő szintet a verstani ismeretek megszerzése jelenti a poéták művei alapján, végül következhet a retorikai gyakorlatokra való felhasználásuk. A progümnaszma műfajokra csak az utóbbi időben fordít nagyobb figyelmet az irodalomtörténet-írás, holott ezek a gyakorlatok igen nagy hatással voltak az irodalmi szövegprodukciónak iskolán kívüli alkalmaira is. A legmagasabb szintű iskolai szövegprodukciónak gyakorlat, a deklamáció, illetve az ezekből összeállított *consultatio* külön fejezet tárgyát képezi. Tény, hogy a retorikai tanulmányokat folytató diákok gyakorló szónoklatainak rendszeres feltárása eddig még nem történt meg, de a wittenbergi *coetus* diákjainak szónoklatairól a 7. fejezetben olvashatunk, egyébként pedig, a műfaj jelentőségét demonstrálandó, a szerző sort kerít a soproni Johannes Schullerusnak 1629 júliusában a boroszlói gimnáziumban tartott szónoklata bemutatására.

A vizsgált időszakból viszonylag kevés olyan disputáció, megvédett diszsertáció maradt fenn, mely témájának a retorikát választotta volna – ez a néhány megjelent munka azonban így is fontos forrását jelentheti a retorikai gondolkodás történetének. Az 5. fejezet magyar diákok külföldi tanintézetekben megvédett vizsgatételével foglalkozik, melyekben fontos kommunikációelméleti változások jelei ragadhatók meg. A trencsényi származású Stephanus Omasztha az igloui gimnáziumban lefolytatott retorikaelméleti disputációját a disszerens tanárának összeállításából ismerjük, 1615-ből. Amint azt a monográfia meggyőzően bizonyítja, a diszsertáció a padovai arisztotelianus gondolkodók 16. századi vitáihoz szól hozzá: Giacomo Zabarella alapján határozza meg a retorikát habitus instrumentálisaként, ám további jelentős kérdésekben, különösen a retorikának a logikához viszonyított pozíciójáról kialakított vélekedésben eltér Zabarella felfogásától. Kecskeméti Gábor arra is rámutat, hogy a disszerens Zabarellától eltérő véleményét minden bizonnyal Antonio Riccoboni munkái határozták meg, s ezzel a mű illeszkedik abba, az Alpokon túli protestáns kommunikációelméleti gondolkodást jellemző folyamatba, amely a ráizmusz korrigálására törekvő szinkretikus iskolákkal rokon Arisztotelész-értelmezés előnyben részesítését jelentette.

A bevezető fejezetben jellemzett módszertani alapelveknek megfelelően nem csupán a retorikai diszciplína kérdéseit taglaló értekezések képezik a kommunikációelméleti érdekességű vizsgálódás tárgyát. A monográfiában sor kerül egy, a rózsashegyi gimnáziumban lefolytatott etikai tárgyú disputáció alapján megjelent értekezés elemzésére, mely a retorikai erényeket tárgyalja, s amelyben a retorikát mint etikai előírások kialakulásában konstitutív tényezőt lehet tetten érni.

A kötet számomra egyik legizgalmasabb részét a magyar irodalomtörténeti

köztudatban szinte alig jelenlévő körmöcbányai Paulus Rosa életrajzának és szellemi orientációjának megrajzolására irányuló kísérlet jelenti. A szerző, aki történetesen birtokolja azt a Wolf-kötetet, mely egykor Paulus Rosa tulajdonában volt, s annak kéziratos megjegyzéseit tartalmazza, a körmöcbányai származású humanista alakjából kiindulva lenyűgöző filológiai munka során egy, a tömeges értelmiségi karrier perspektíváján túlmutató életpálya sajátosságait tudja föltárni. Paulus Rosa augsburgi gimnáziumi tanulmányai során kapcsolódott be tanára, Hieronymus Wolf Európa-szerte figyelemmel kísért filológiai vállalkozásába, a Démoszthenész-gnomológia elkészítésébe, s ez, a már gimnazistaként elkezdett tudományos munka meghatározta életének, karrierjének későbbi alakulását.

A monográfia legtöbb fejezetében helyet kap olyan, a magyar irodalomelméleti gondolkodást is meghatározó és gyakran rendkívül összetett kapcsolati hálóknak a feltérképezése, melyek a magyarországi res publica litteraria tagjainak szellemi orientációját, műveiknek létrejöttét is nagymértékben befolyásolhatták. Wolf magyarországi szellemi kapcsolatairól értekezve például arra a lehetséges összefüggésre irányítja a figyelmet a monográfia szerzője, miszerint Baranyai Decsi Jánosnak az adagium műfaja iránti érdeklődésében tanárán, Johann Ludwig Hauwenrueteren keresztül Wolf hatásával is számolni lehet, vagy Rosa bécsi tanára, Georg Muschler életrajzának és kapcsolatainak megrajzolása teszi lehetővé annak a feltételezésnek a megfogalmazását, miszerint a bizonyára szintén Muschler-tanítvány Bornemisza Péter Elektra-fordításának megszületésére Muschler bátyjának, a főként Lukíanosz- és Terentius-fordításairól ismert Johannak a példája is ösztönző lehetett.

A leghosszabb, 200 lap terjedelmű 7. fejezet a magyar diákok németországi peregrinációjának a retorikai gondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálja. Az egyetemi peregrináció célpontjainak rendszeres és időrendi szempontot érvényesítő áttekintése a peregrináció mértékét és jellegét tárja fel, valamint az egyetem retorikai-kommunikációelméleti rendszereinek jellemzését vállalja. A wittenbergi és a marburgi egyetemhez kapcsolódó retorikatörténeti folyamatok, jelenségek tárgyalása külön alfejezetek tárgyát képezi. A wittenbergi retorikai gondolkodást időszerűnkben a melanchthoniánus középpontú kommunikációs rendszer dominanciája határozza meg, noha a kutatások arról is tanúskodnak, hogy bizonyos késő-humanista paradigmák mellett egy olyan alternatív retorikaelmélet befogadására is lehetőség lett volna, mely a rámizmusnak elsősorban pedagógiai konzekvenciáit sajátította át. Ám a rámizmus hatásának ezen kívül csak minimális nyoma van a wittenbergi retorikai gondolkodásban. Fontos eredmény továbbá annak, a hazai kutatás számára eddig ismeretlen ténynek a feltárása, hogy Nicodemus Frischlin személye és munkássága a wittenbergi magyar coetus olyan diákjaira is komoly hatást gyakorolhatott, mint Forgách Mihály és Bánffy Ferenc, és akár még Forgách Justus Lipsius irányába történő tájékozódása mögött is Frischlin személyes hatása sejthető. A fejezet nem mellékesen vázolja azt az európai szakirodalomban is ke-

véssé tárgyalt összefüggést, miszerint a 16. század második felében népszerűvé váló, főképpen olvasmányokat tartalmazó retorikai tankönyvek megjelenése mögött kitapintható pedagógiai folyamatban Frischlinnek meghatározó szerepet kell tulajdonítani.

A történeti kommunikációelmélet említett szemléleti és módszertani alapvetései határozták meg a fejezet talán egyik leginvenciózusabb egységét, melyben Kecskeméti Gábor nagyító alá veszi a teológiai stúdiumoknak a kommunikáció elméletére lehetségesen gyakorolt hatását is. A három ismertetésre kerülő wittenbergi tudós, Hunnius, Hutter és Hülsemann, teológiai munkássága mellett kommunikációelmélettel is foglalkozott. Ám a praktikus homiletikai tanácsok feltérképezése mellett hasonló súllyal esik latba a lutheránus igeteológia is, melynek megfontolásait a szerző a kommunikációelméletet meghatározó pozícióba emeli, új távlatokat nyitva ezzel a vallási kommunikációt irányító teoretikus elvek vizsgálatában.

A homiletika történetének egyik legradikálisabb és hosszútávú hatása miatt is figyelmet érdemlő újítása mindeközben a marburgi egyetemen történt meg: az Andreas Hyperius retorikatörténeti helyéről és megítéléséről szóló nem kevésbé polemikus, ám annál meggyőzőbb alfejezet elsősorban azt mutatja be, hogy a hyperiusi homiletikai genusok hogyan alakultak át a 16–17. század kálvinista homiletikai kézikönyveiben ususokká.

A fejezet végül a németországi egyetemeken megjelenő külföldi retorikai trendek recepciójára terjeszti ki a figyelmét. A rámisták és a lipsiusi retorikai elveket vallók antagonisztikus ellentétének megkérdőjelezését vonja maga után Johann Matthäus Meyfart retorikai tevékenységének vizsgálata: a rámista orientációjú Meyfart jelentette meg Lipsius oratoriáját, majd maga német nyelven írt rámista retorikát, amihez végül, szándékai ellenére, sosem készült el az oratoria, talán éppen azért – feltételezi a szerző –, mert felismerte a lipsiusi oratoriának a rámista retorikához szemléleti zűrzavar nélkül megvalósuló hozzáillesztése lehetőségét. Ennek az összefüggésnek a feltárása a magyar retorikai hagyomány értelmezésében is jelentős belátásokhoz vezethet el.

A 8. fejezet a retorikai beszédnek kérdését az irodalmi gyakorlat egyes jelenségeivel veti össze. A fejezet azoknak a későbbi kutatásokra váró eljárásoknak a módszertani lehetőségeit előlegezi, melyek feladata lesz majd retorikai elmélet és gyakorlat összekapcsolódásának termékeny módon történő vizsgálata. A retorikai hatásesztétika érvényességi idejének lényegében a végpontján álló katolikus Versegghy retorikai elméletének és hitszónoklatainak távlata a Melanchthon által életre hívott *genus didascalicum* mint diskurzuselméleti döntés hosszú távú hatásának belátásához segít hozzá. A *genus iudiciale* kérdésének felvetése pedig különösen azért érdekes, mert noha valódi törvényszéki beszéd megtartására a 16–17. század magyarországi jogrendszerében nem volt alkalom, a retorikai képzés általában biztosította ennek a genusnak az ismeretét, s az elemzések azt bizonyítják, hogy a genusnak különösen a statusok argumentációs logikáján keresztül kifejtett hatása

különböző irodalmi műfajokban jelenik meg, mind a világi, mind a vallási-egyházi irodalomban. Különösen izgalmas eszme-futtatásnak ítélem a status coniecturalis reflektálatlanságának kommunikációelméleti következményeivel foglalkozó alfejezetet, amely az argumenta inartificialia helyzete megváltozásának értékelésében azok részleges nyelvi természetének fölismerését, s az ebből következő manipulatív lehetőségek meglátását állítja szembe a Wilbur Samuel Howell-féle „új retorika”-koncepció magyarázatával.

A 9. fejezet a retorikai hagyomány egyedi alkalmazásairól tesz megállapításokat. Első része a Balassi-nagyciklus nyitóversének értelmezéséhez szól hozzá: számos, a szakirodalom eredményeit, megállapításait kiegészítő, pontosító eszmétörténeti–retorikai adattal gazdagítja a vers értelmezése kapcsán megfogalmazódott véleményeket, ha az Aenigma értelmezésében igazán új távlatokat nem is mutat fel. A monográfia címűl választott idézet szerzője, Rimay János I. Rákóczi Györgyhez írott levelének vizsgálata viszont filológiai bravúrok sorozata: a Rimay által idézett latin citátumok közül eddig a kutatás mindössze 6 esetében állapította meg sikerrel azok forrását, Kecskeméti Gábor további 7 idézet eredetét kutatja fel. Itt azonban nem ér véget a kutatói lelemény: a beazonosított idézetek kontextualizálása és értelmezése az implicit Prágai-bírálatnak, a szatíra Rimay által használt fogalmának és Rimay retorikai–esztétikai elveinek értelmezéséhez biztosít háttérrel. Rimay doctus költőhöz méltó idézethasználata igen elmés és az értelmező részéről is komoly erudíciót igénylő eljárást jelent, amely valójában csak a „beavattak”, a legműveltebbek számára tárja fel a levél valódi jelentését.

A 10., zárófejezet nem összefoglaló funkcióban szerepel, hanem új távlatba helyezi a monográfia egészét. A historia litteraria korai történetéhez hozzászóló részben ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy a retorika az irodalomtörténeti reflexiók, vagyis a historia litteraria formáját és szemléleti alapvetését is alapjaiban határozta meg, tehát az irodalomtörténeti művek ugyanabba a retorikai univerzumba tartoznak, mint a tárgyukat képező szövegek.

Az egyes tanulmányok itt csak felvillantható gazdagságát a monográfia impozáns, majdnem száz lapos rövidítésjegyzéke, továbbá a 40 lapos személy- és helynévmutató is tükrözi. A kötet tartalmaz egy 20 lapos angol nyelvű összefoglalót is, ám ettől függetlenül nagy szükséges lenne arra, hogy a monográfia idegen nyelven is hozzáférhetővé váljék, eredményei alapján ugyanis a nemzetközi tudományosság nagyfokú érdeklődésére is számot tarthat.

A maximális kifejezésbeli pontosságra és nyelvi ökonómiára törekvés igen sűrű szöveget eredményezett, mindeközben viszont az is nyilvánvaló, hogy a retorika történetének kutatója a gyakorlatban is kiváló művelője a retorikai arsnak. A választott kötet cím pedig nemcsak Rimay irodalmi, hanem Kecskeméti Gábor szaktudományos eszményeinek megfogalmazásaként is érthető, s meggyőződéssel állíthatom, hogy az olvasó kezébe valóban „böcsületre kihaladott ékes és mesterséges [...] írás” került.

SZERZŐINKNEK

Minden tanulmányhoz bibliográfiát kérünk csatolni az alábbi formai követelmények szerint. A hivatkozásokat lábjegyzetes formában kérjük a bibliográfiában jelzett módon.

Könyvre történő hivatkozás

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI¹ Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.*²
Budapest, AKADÉMIAI, 1977.³

Több szerzős mű esetén:

BENKŐ–DEMÉNY–VEKOV 1979

BENKŐ Samu–DEMÉNY Lajos–VEKOV Károly (szerk.): *A székely felkelés 1595–1596.* Bukarest, KRITERION, 1979.

Külföldi mű esetén:

BIRELEY 1999

BIRELEY, Robert: *The Refashioning of Catholicism 1540-1700.*
Washington, DC, CATHOLIC UNIVERSITY OF AMERICA PRESS, 1999.

Tanulmánykötetben megjelent tanulmányra történő hivatkozás

TÓTH 2001

TÓTH István György: A missziós faházból az érseki trónra. (Marco Bandini bosnyák ferences misszionárius levelei a hódoltságról.) In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001. 164–227.

Folyóiratcikkre történő hivatkozás

TUSOR 2000

TUSOR Péter: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. *Századok* 134. 2000. 431–457.

¹ A vezetékneveket kiskapitális betűtípussal kérjük.

² A címeket minden esetben döntve kérjük.

³ Szintén kiskapitális betűtípus.

Internetes lelőhelyre történő hivatkozás

LATZKOVITS Miklós: *Inscriptiones alborum amicorum*. <http://susu.cs.jgytf.u-szeged.hu/~latzkovits/index2.php?search=1&lang=hu> (2008.02.12).

Forrásokra történő hivatkozás

B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 501/a. Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Jegyzőkönyvek.

A kéziratokat az alábbi címre kinyomtatva és elektronikus úton is kérjük a szerkesztőségbe eljuttatni. Postai cím: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Horváth Zita egyetemi adjunktus, 3515 Miskolc-Egyetemváros; bolcsek@uni-miskolc.hu; tel.: 46/565-230.